

بسم الله الرحمن الرحيم

آمایش محیط

فصل نامه

سال هفدهم - شماره ۶۷ - زمستان ۱۴۰۳

دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر

مدیر مسئول: دکتر مجید شمس

سر دبیر: دکتر بیژن رحمانی

مدیر داخلی: فائزه خرمیان

هیأت تحریریه:

۱. دکتر اصغر نظریان	استاد گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت معلم تهران
۲. دکتر سیمین تولائی	استاد گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت معلم تهران
۳. دکتر بیژن رحمانی	دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه شهید بهشتی
۴. دکتر شهریار خالدي	استاد گروه جغرافیا، دانشگاه شهید بهشتی
۵. دکتر مجید شمس	استاد گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر
۶. دکتر مسعود مهدوی	استاد گروه جغرافیا، دانشگاه تهران
۷. دکتر عباس ملک حسینی	دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر
۸. دکتر کیانوش ذاکر حقیقی	دانشیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

همکاران علمی این شماره:

دکتر بیژن رحمانی، دکتر شهریار خالدي، دکتر مجید شمس، دکتر محمدتقی رضویان، دکتر سید داود موسوی، دکتر هوشنگ سرور، دکتر کیانوش ذاکر حقیقی، دکتر منیژه لاله پور، دکتر عباس معروفانزاد، خانم بتول مجیدی، دکتر مهرداد رمضانی پور، دکتر مصطفی شاهینی فر، دکتر میرنجف موسوی، دکتر اشکان بیات

گرافیک و صفحه آرایی: دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر - فائزه خرمیان

ویراستار فارسی: دکتر علیرضا روزبهانی

ویراستار انگلیسی: دکتر حمیدرضا خلجی

نشانی: ملایر، بالاتر از پارک سیفیه، دانشگاه آزاد اسلامی، دفتر فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط

تلفن و دورنگار: ۰۸۱-۳۲۲۲۷۸۳۶

نشانی پایگاه اینترنتی: Ebtp.malayeriau.ac.ir

نشانی پست الکترونیکی: E-mail: amayesh_azad@yahoo.com

بهاء تک شماره: ۳۰۰۰۰ ریال

این مجله بر اساس نامه شماره ۸۹/۳۱۸/۱۰۴۴۳۷ مورخ ۸۹/۱۲/۱۴ از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری درجه علمی - پژوهشی دریافت نموده است.

این مجله همچنین در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) و نیز پایگاه اطلاعات علمی کشور (SID) نمایه سازی شده است.

نویسندگان مسئول محتوا و پاسخگوی نظرات ارائه شده در مقاله و نوشته های خود هستند.

راهنمای نگارش مقاله

فصل نامه‌ی جغرافیایی آمایش محیط

مجله‌ی علمی-پژوهشی آمایش محیط دانشگاه آزاد اسلامی ملایر آمادگی خود را جهت پذیرش مقاله‌ی تحقیقی-تخصصی در کلیه‌ی گرایش‌های جغرافیا اعلام می‌دارد.

نکات قابل توجه جهت نگارش مقاله

۱. مقاله باید نتیجه‌ی پژوهش‌های شخصی نویسنده (منتج از طرح‌های تحقیقاتی و یا رساله‌های دکتری) باشد و قبلاً در نشریه‌ای چاپ نشده باشد. در مورد مقالات ارائه شده در مجامع علمی، مشخصات کامل مجمع باید با مقاله همراه گردد. ترجمه‌هایی که به تأیید هیأت تحریریه رسیده و از کیفیت خوبی برخوردار باشند نیز پذیرفته می‌شود.

۲. مقالات مروری (Review Article) از نویسندگان مجرب و صاحب مقالات پژوهشی در زمینه‌ی مورد بحث به شرطی پذیرفته می‌شود که منابع معتنا بهی مستند تحقیق قرار گرفته باشند.

۳. مقاله باید سلیس، روان و از نظر دستور زبان درست باشد و در انتخاب واژه‌ها دقت کافی شده باشد (مقاله می‌تواند به زبان فارسی یا انگلیسی باشد).

۴. در متن فارسی باید تا حد امکان از معادل فارسی کلمات لاتین استفاده شود و چنانچه معادل فارسی به اندازه‌ی کافی رسا نباشد، می‌تواند با ذکر شماره در بالای معادل، عین کلمه لاتین را در زیرنویس آورد.

۵. مقالات ارسالی باید از طریق سایت فصلنامه به آدرس Ebtp.malayeriau.ac.ir ارسال شود (توضیحاً، مقالات ارسالی تنها از طریق سایت پذیرفته خواهد شد).

۶. فاصله‌ی تقریبی میان سطور ۱ سانتی‌متر با قلم نازنین (B Nazanin) نازک فونت ۱۳ (برای مقالات لاتین با قلم تایمز ۱۲) و عناوین با فونت تیتزر ۱۲ (B titr) حروفچینی و همراه با دیسکت مقاله، تحت نرم‌افزار word2007، 2010، ارسال شود.

۶. صفحه‌ی اول باید شامل: نام، نام خانوادگی، عنوان مقاله، نشانی کامل و شماره تلفن و پست الکترونیکی نویسنده (ها) و منابع مالی تحقیق (در صورت لزوم) باشد.

۷. متن مقاله باید به ترتیب شامل: عنوان مقاله بدون نام نویسنده (ها)، خلاصه (چکیده)، سه تا پنج کلمه‌ی کلیدی در مورد زمینه‌ی تحقیق، مقدمه، روش بررسی، نتایج و بحث، و نتیجه‌گیری، تشکر (در صورت نیاز)، خلاصه‌ی انگلیسی و فهرست منابع باشد.

۸. خلاصه‌ی انگلیسی باید بر روی یک صفحه‌ی جداگانه، به ترتیب شامل عنوان مقاله، نام نویسنده(ها) نشانی کامل (به صورت زیر نویس)، متن، و سه تا پنج کلمه کلیدی باشد. مقالات خارجی باید همراه با یک خلاصه‌ی فارسی و انگلیسی باشد.

۹. جدول‌ها به تعداد محدود با شماره و عنوان تایپ شده در بالا و توضیحات و منبع جدول در زیر آن.
۱۰. شکل‌ها، نمودارها و نقشه‌ها به تعداد محدود با کیفیت خوب، با شماره، عنوان، توضیح و منبع در زیر آن.

۱۱. منابعی باید در پایان مقاله در قسمت «منابع و مأخذ» ذکر شود که در متن نیز مورد استفاده قرار گرفته باشد.

۱۲. به منظور نگارش منابع پایانی به موارد زیر توجه گردد:

مجلات معتبر علمی: نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده اول.....، نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده آخر. سال انتشار. عنوان مقاله. نام کامل مجله، شماره جلد(شماره دوره): شماره صفحات.
مثال:

رفعیان، ا.، درویش صفت، ع.، نمیریان، م. ۱۳۸۵. بررسی قابلیت تصاویر ماهواره لندست ۷. مجله منابع طبیعی ایران، ۵۶(۴): ۸۵۲-۸۴۳.

F.2007. A revision of TRIx for tropic ,giovanardi ,S. ,Fazi ,B. ,casentini ,M. ,Pottine status assessment in the European Water Framework Directive application. Journal of 24(3):413-426. ,Environmental Pollution

مقالات: نام خانوادگی و نام نگارنده، تاریخ انتشار مقاله، عنوان مقاله، عنوان اختصاری یا کامل مجله، شماره‌ی مجله و شماره‌ی اولین و آخرین صفحه‌ی مقاله خواهد آمد.

همایش‌ها و کنفرانس‌ها: نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده اول.....، نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده آخر. سال برگزاری. عنوان مقاله. نام همایش، محل برگزاری، روز، ماه. شماره صفحات.
مثال:

تقفی، م.، شریفی، م.، هلجی اسدی، م. ۱۳۸۴. بررسی پتانسیل باد در استان قزوین برای احداث نیروگاه برق بادی. پنجمین همایش ملی انرژی، تهران، ۱۷-۱۶ شهریور. ۶۵۸-۶۳۷.

پایان‌نامه: نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده اول..... سال انتشار. عنوان پایان‌نامه. مقطع و رشته تحصیلی، نام دانشگاه. تعداد کل صفحات.

مثال:

مشکیان، ع. ۱۳۸۱. بررسی و ارزشیابی محیطی و بیولوژیکی میزان غلظت سرب در کارگران خدمات شهری در یکی از مناطق پر ترافیک شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته بهداشت حرفه‌ای، دانشگاه تربیت مدرس. ۲۵۳ صفحه.

کتاب (تألیف): نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده اول.....، نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده آخر. سال انتشار. عنوان کتاب. شماره چاپ. ناشر. صفحات کتاب.

مثال:

ترکیان، ا. ۱۳۸۰. مهندسی کنترل آلودگی هوا. چاپ اول. انتشارات دانشگاه صنعتی شریف. ۱۵۷ صفحه.
G.1984. Problems on Zonation of high altitude Permafrost. Second Edition. Oxford، Cheng University Press. 853P.

کتاب (ترجمه): نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده اول.....، نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده آخر. سال انتشار. عنوان کتاب. نام و نام خانوادگی مترجم. شماره چاپ. ناشر. صفحات کتاب.

منابع الکترونیک: نام خانوادگی، حرف اول نام نویسنده اول..... سال انتشار. عنوان مقاله. نام مجله. شماره جلد. نام سایت اینترنتی.

۱۴. هیأت تحریریه در قبول و یا رد مقالات رسیده مجاز است و در صورت پذیرفته نشدن، مقاله برگردانده نمی‌شود.

۱۵. نویسندگان مقاله مسؤول محتوی و پاسخ گوی نظرات ارائه شده در مقالات و نوشته‌های خود خواهند بود.

نشانی: ملایر-پارک سیفیه-دانشگاه آزاد اسلامی-ساختمان شماره ۲ (مبتکران)- معاونت پژوهشی
دفتر فصل نامه جغرافیایی آمایش محیط- تلفکس: ۰۸۱-۳۲۲۲۷۸۳۶

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	تبیین و ارزیابی مؤلفه‌ها و شاخصهای نقش آفرینی شهرهای دانش بنیان در راستای توسعه منطقه‌ای با استفاده از تکنیک ترکیبی انتروپی شانون و تاپسیس (نمونه موردی: شهر پردیس) علی ادیب، فرح حبیب، زهراسادات سعیده زرابادی
۲۳	سنجش و تحلیل شاخص‌های تاب‌آوری در رابطه با کاهش بی‌عدالتی فضایی (مطالعه موردی: محلات شهری بندرامام خمینی (ره)) مهدی قنوازی، عباس معروف‌نژاد
۴۵	ارزیابی جایگاه پیاده‌مداری در بازآفرینی شهری پایدار (مورد مطالعه: منطقه یک شهر همدان) محمود ملکیان، بیژن کلهرنیا، نوذر قنبری، سهیل سبحان اردکانی
۶۳	چالش‌ها و راهبردهای توسعه روستایی در مناطق آزاد (مطالعه موردی: روستاهای منطقه آزاد انزلی) بابک علیدوست ماسوله، حسین اصغری، سیده صدیقه حسنی مهر، علیرضا پورشیخیان
۷۹	تحلیل و ارزیابی تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری ایران با تأکید بر شهر شهرکرد گشتاسب کیانی، کوروش افضلی، کرامت‌اله زیاری
۱۰۱	ارزیابی طرح نهضت ملی مسکن کرمانشاه و ارائه استراتژی‌های مناسب در قالب برنامه برنامه‌ریزی محله محور (مطالعه موردی: سایت دولت آباد کرمانشاه) علی محمد اسلامپور، مجید شمس
۱۲۵	ارزیابی شاخص‌های مؤثر در پیاده‌سازی حکمروایی خوب شهری (مطالعه موردی: مناطق ده‌گانه شهر کرج) سکینه قربانپور، آمنه حق‌زاد، لیلا ابراهیمی، مهرداد رمضانی‌پور
۱۴۵	شناسایی کارکرد شاخص‌های توسعه انسانی شهر الشتر در راستای توسعه پایدار مهتاب ساکی، بیژن رحمانی
۱۶۳	فراتحلیلی بر پژوهش‌های انجام شده با موضوع کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران به منظور ارائه پرسشنامه استاندارد علی اسکویی ارس، فریدون بابائی اقدم، ایرج تیموری
۱۹۱	روند تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی - گردشگری در طی دهه‌های (۲۰۰۰-۲۰۲۲) در روستاهای پیراشهری رشت سپیده نوروزی، نصرالله مولائی‌هشجین، محمد باسط قریشی

تبیین و ارزیابی مؤلفه‌ها و شاخصهای نقش آفرینی شهرهای دانش بنیان در راستای توسعه منطقه‌ای با استفاده از تکنیک ترکیبی انتروپی شانون و تاپسیس (نمونه موردی: شهر پردیس)

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۱/۱۰/۲۹ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۱/۱۲/۱۴

علی ادیب (گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)
فرح حبیب* (استاد، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)
زهراسادات سعیده زرآبادی (دانشیار، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)

چکیده

توسعه دانش بنیان شهری شکل جدیدی از توسعه شهری در قرن بیست و یکم است که پتانسیل آن را دارد که توسعه اقتصادی را برای شهرهای معاصر به همراه داشته باشد. این پژوهش با هدف دستیابی به یک چارچوب بومی پیشنهادی جهت توسعه شهری دانش بنیان، به تبیین و ارزیابی مؤلفه‌ها و شاخصهای شهر دانش بنیان در شهر پردیس می‌پردازد. جهت نیل به این هدف، مؤلفه‌ها و شاخصهای مورد نظر با استفاده از مطالعات اسنادی و مبانی نظری و تجربی تعیین و پرسشنامه با ۶۵ گویه، با استفاده از روش دلفی بین گروه تصمیم‌گیری متشکل از ۴۰ نفر از اعضای گروه هدف توزیع گردید و به منظور استخراج شاخصهای برتر از روش Z-SCORE استفاده شد و براساس طیف لیکرت و تکنیک انتروپی، وزن مؤلفه‌ها و شاخصها محاسبه و برای اولویت‌بندی آنان، از تکنیک تاپسیس استفاده گردید. در ادامه به سؤالات پژوهش، که معیارها و شاخصهای لازم برای تبدیل شهر پردیس به شهر دانش بنیان چه هستند و اولویت آنان برای دستیابی به یک شهر دانش بنیان موفق چگونه خواهد بود، پاسخ داده شد. در واقع شش مؤلفه اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی، ادراکی، سازمان فضایی و زیرساخت شهری به عنوان مؤلفه‌های پیشنهادی برای توسعه شهری دانش بنیان تعیین و شاخصهای مرتبط با آنها بیان گردید. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه اقتصادی با ضریب نزدیکی ۰/۷۸۷۸ در رتبه اول، زیرساخت شهری با ضریب ۰/۵۷۱۷ در رتبه دوم و مدیریتی در رتبه سوم با ضریب نزدیکی ۰/۴۴۸۹ از نظر اهمیت در شهر پردیس قرار گرفته است و در راستای هر یک از مؤلفه‌های نامبرده، شاخصهای مرتبط با آنان اولویت‌بندی شده و پیشنهادهای لازم برای تبدیل شهر پردیس به یک شهر دانش بنیان با هدف توسعه منطقه‌ای ارائه گردید.

واژه‌های کلیدی: شهردانش، توسعه منطقه‌ای، توسعه شهری دانش بنیان، شهر پردیس.

مقدمه

در قرن اخیر، مفهوم توسعه و در واقع عدم توسعه یافتگی مناطق، به عنوان مسأله اول پیش روی جهان بوده که مشکلاتی را به صورت فقر، بی‌عدالتی، کاهش اشتغال، آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی بوجود آورده است. امروزه همگان پذیرفته‌اند که دانش یکی از مهمترین منابع برای رقابت و توسعه در اقتصاد امروز است. در قرن بیست‌ویکم باور رایج این است که کلیدی‌ترین عامل در دهه‌های آینده، اتکای به دانش، نیروهای فکری و فن‌آوری‌های مبتنی بر آن در توسعه همه جانبه به ویژه توسعه علمی و فناوری می‌باشد که در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ نیز بر آن تأکید گردیده است. امروزه فعالیتهای دانشی و به تبع آن اقتصاد دانش‌بنیان، سهم مهمی از بازار اقتصادی جهان را به خود اختصاص داده‌اند به نحوی که سازمان همکاری اقتصادی و توسعه و بانک جهانی همه بر اهمیت حیاتی اقتصاد دانش‌بنیان به عنوان یک واقعیت جهانی در راستای توسعه مناطق تأکید کرده‌اند (جمعه‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۲). افزایش شگرف گردش سرمایه در جهان به دلیل پدیده جهانی شدن و تشدید رقابت شهرها و مناطق بر سر منابع محدود در بازارهای جدید از یک سو (مومنی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲) و اهمیت یافتن صنایع با تکنولوژی پیشرفته و به تبع آن رشد و فعالیت شرکتهای چند ملیتی در شهرها از سوی دیگر منجر به افزایش نقش استراتژیک دانش در توسعه شهرها شده است (برک‌پور و اسدی ۱۳۹۷: ۵۴). در واقع شهرهای امروزی در صورتی که بر پایه دانش و برخوردار از شهروندانی دانشی باشند، به خوبی قادر خواهند بود در مدار توسعه پایدار به حرکت و رشد پرشتاب خود ادامه دهند و نقش اساسی را در پیشبرد اهداف اقتصاد دانش‌بنیان به عهده گیرند (Lerro & Schiuma). در واقع در بیشتر مطالعاتی که بر روی مؤلفه‌ها و شاخصهای یک شهر دانش‌بنیان^۱ انجام شده، بیشتر بر روی الزامات مدیریتی و سیاسی تأکید شده است و چندان به الزامات و استراتژیهای اقتصادی و برنامه‌ریزی جهت توسعه منطقه‌ای اشاره‌ای نشده است. برای کشور ایران که قصد دارد به کشوری توسعه‌یافته تبدیل شود، یکی از عناصر کلیدی دستیابی به توسعه‌یافتگی، توجه به رویکرد دانش‌بنیان در تمام زمینه‌های علمی و تکنولوژی در جامعه است از جمله این موارد ایجاد و توسعه شهرهای دانش‌بنیان هستند که امروزه در جهان مطرح شده است. تاکنون در ایران، پژوهشی جامع که شامل تمامی مؤلفه‌ها و شاخصها در حیطه توسعه دانش‌بنیان شهری و ارتباط آن با اقتصاد دانش‌بنیان باشد، صورت نگرفته و نمونه‌ای از یک شهر مبتنی بر دانش و تأثیر آن در جهت توسعه منطقه‌ای وجود ندارد.

^۱ Knowledge -Based City

شهر پردیس به دلیل قرارگیری در ۱۷ کیلومتری شرق کلان شهر تهران، برخورداری از شبکه ارتباطی بزرگراهی، برخورداری از قابلیت‌های گردشگری-توریستی و سیاحتی، موقعیت خاص طبیعی، آب و هوای مطبوع و جاذبه‌های طبیعی و از همه مهمتر پارک علم و فناوری (مهمترین و اولین پارک فناوری بین‌المللی ایران) که در مجاورت این شهر واقع گردیده است، شرایط لازم برای جذب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی و به خصوص طبقه خلاق شهری را دارا بوده و پتانسیل لازم برای تبدیل شدن به یک شهر دانش‌بنیان را دارا می‌باشد. بر این اساس در این پژوهش با هدف تبیین و ارزیابی مؤلفه‌ها و شاخصهای شهر دانش بنیان در راستای توسعه منطقه‌ای در پردیس، به ارزیابی وضع موجود و شناخت قابلیت‌ها و تنگناهای شهر پردیس پرداخته و به سؤالات مرتبط با آن که معیارها و شاخصهای لازم برای تبدیل شهر پردیس به شهر دانش بنیان چه هستند و اولویت آنان برای دستیابی به یک شهر دانش‌بنیان موفق چگونه خواهد بود، پرداخته می‌شود.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

پیشینه نظری

توسعه، فرایند جامعی از فعالیتهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که هدف آن بهبود مداوم شرایط زندگی آحاد جامعه، مشارکت مناسب و توزیع عادلانه منابع و امکانات است (لطفی، ۱۳۹۴: ۱۷۳). از نظر میسرا^۱، توسعه دارای ویژگیهای فرهنگی و اجتماعی است و به نوعی دستاورد انسان به شمار می‌آید (زمان محمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۳)، که باعث ارتقای کیفیت زندگی و بهبود رفاه شهروندان می‌شود (لفت ویچ، ۱۳۹۹: ۲۷) و معمولاً از طریق برنامه‌ریزی، سیاستهای برنامه‌ای، برنامه‌های توسعه و یا طرحهای توسعه، تحقق می‌یابد (نصیری، ۱۳۹۹: ۱۰). توسعه اگرچه دارای بعد کمی می‌باشد، اما در اصل دارای ابعاد کیفی است (ملکی، ۱۳۹۴: ۳). دادلی سیرز^۲ توسعه را جریانی چند بعدی، همراه با تجدید سازمان و سمتگیری متفاوت نظام اقتصادی و اجتماعی در نظر می‌گیرد (ازکیا و غفوری، ۱۳۹۷: ۲۴). کوین و شنتون^۳ نیز معتقدند توسعه به مسائلی از قبیل جمعیت، کاهش اشتغال، مسایل اجتماعی و اقتصادی می‌پردازد. (ندروین پیتز، ۱۳۹۷: ۲۹). مایکل تودارو توسعه را جریانی چندبعدی می‌داند که مستلزم تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی، تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است (تودارو، ۱۳۹۷: ۲۳). در واقع توسعه متضمن بهبود مداوم در

^۱.Misra

^۲.Dudly Sears

^۳.Cowen & Shenton

همه عرصه‌های زندگی انسانی اهم از مادی و معنوی و بهبود بنیانهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و علمی می‌باشد (پورجلی، ۱۴۰۱: ۱۸۲).

توسعه منطقه‌ای^۱، مقوله‌ای با پیشینه کمتری نسبت به توسعه است که در سال ۱۹۵۰ بصورت فراگیری در برنامه‌ریزیهای اقتصادی در خصوص مناطق مطرح شد (آزادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳) و به معنی توسعه همه جانبه یا جامع در یک قلمرو مشخص تعریف شده است (Jovovic et al, 2017: 264)، که مفهومی تازه جهت ترسیم ضوابطی مناسب در راستای افزایش کیفیت زندگی مردم، کم شدن بیکاری، جذب سرمایه‌گذاریهای خصوصی و عمومی، شدت گرفتن فعالیتهای اقتصادی و بهبود محیطهای اقتصادی محلی و منطقه‌ای، برای پشتیبانی از توسعه اجتماعی و اقتصادی پایدار می‌باشد (Apostolache, 2014: 36).

هدف توسعه منطقه‌ای، کاهش نابرابری، توسعه یکپارچه و توجه به آمایش سرزمین و بهبود کیفیت زندگی (Rogelio & Sergio, 2018: 338) و توجه به ارتباط بین آموزش و ثروت و افزایش سطح رفاه منطقه است (Cheng et al, 2018: 109). در واقع توسعه منطقه‌ای کوششی در جهت بهره‌گیری از ظرفیتهای طبیعی و منطقه‌ای برای رفاه مردم با توجه به حفظ کیفیتهای محیط زیست می‌باشد (Nurohmah, 2014: 71).

امروزه دانش و اطلاعات به عنوان کلید رشد اقتصادی جهان (عابدینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۵۵) و یکی از عوامل مؤثر در تحولات اقتصادی و همچنین بعنوان یک کالای اقتصادی به شمار می‌رود (اشتری و پرهیز، ۱۳۹۵: ۲۰). در عصر اقتصاد دانش‌بنیان، رشد و رونق اقتصادی پایدار به شدت با فعالیتهای مبتنی بر دانش ارتباط دارد (Cabrita & Yigitcanlar, 2014). شهرهای دانش‌بنیان یکی از موضوعات و چالشهای مهم توسط سازمانهای بین‌المللی، مقامات محلی شهرها، محققان و دست اندرکاران در دو دهه اخیر به شمار می‌رود. (Elena, 2015: 535). در واقع شهر دانش‌بنیان با هدف تولید دانش طراحی شده است (dvir & pasher, 2004: 23). شهر دانش‌بنیان، پارادایمی جدید برای پایداری شهرها در آینده و نهادی یکپارچه که از نظر کالبدی و نهادی، ترکیبی از عملکردهای یک پارک علم و فناوری و خدمات شهری را در خود جای می‌دهد (Alraouf, 2018: 243).

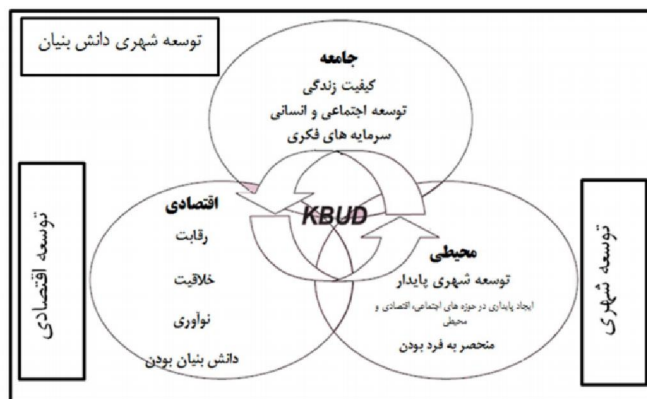
در واقع هدف توسعه شهری دانش‌بنیان^۲، رونق اقتصادی، پایداری محیط زیست، نظم اجتماعی- فضایی عادلانه و حکمرانی مناسب برای کشورها می‌باشد (Chang, 2018: 3). ایگیت کانلار^۳ در تشریح مدل توسعه شهری دانش‌بنیان، آن را محصول نهایی توسعه یکپارچه

¹.Regional Development

².Knowledge -Based Urban Development

³.Yigitcanlar

ابعاد مختلف توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و فرهنگی، توسعه محیط شهری و توسعه نهادی شهر توصیف می‌کند (Yigitcanlar, 2011).

شکل ۱. مدل توسعه شهری دانش بنیان (Yigitcanlar, 2011).

پیشینه تجربی

زبردست و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای با عنوان «گونه شناسی فضاهای دانش بنیان»، به بررسی تطبیقی مفاهیم فضاهای دانش بنیان بر اساس شش مؤلفه گفتمان توسعه، نوع دانش مورد نیاز برای توسعه، مکان مندی، کنشگران اصلی، الگوی مدیریت و دوره تاریخی پرداخته‌اند. حنفی نیری (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان «مسئله شناسی توسعه دانش بنیان» تعداد پنج مؤلفه اقتصادی، سیاست‌گذاری دانش، مدیریت توسعه هوشمند، سیاسی و اجتماعی برای توسعه دانش بنیان را مطرح نمود. رفیعیان (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «شهر دانش محور؛ حلقه ضروری اتصال به شهر آینده» به ردپای اقتصاد دانش محور در برنامه‌ریزی مشارکتی اشاره می‌کند. پوررمضان و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «شهر دانش بنیان: استراتژی توسعه آینده شهر زنجان به عنوان یک شهر پایدار و خلاق»، مؤلفه‌های کالبدی و عملکردی و زیرساخت شهری را برای الگوی توسعه آتی زنجان لازم می‌دانند. عابدینی و همکاران (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای تحت عنوان «امکانسنجی اجرای شهر دانش بنیان در کلانشهر تبریز با رویکرد توسعه مبتنی بر دانش»، رویکرد جدید توسعه شهر دانش بنیان را براساس شش بعد: اقتصاد دانش محور، جامعه دانش محور، دولت دانش محور، محیط دانش محور، سلامت دانش محور، امنیت دانش محور بیان می‌کند.

در رابطه با پژوهشهای خارجی انجام گرفته در راستای ارتباط شهرهای دانش بنیان و توسعه منطقه‌ای، در جدول (۱) به مهمترین آنها اشاره و مؤلفه‌ها و شاخصهای مورد نظر از نتایج آنان در راستای موضوع پژوهش استخراج گردید.

جدول ۱. پیشینه خارجی پژوهش

پژوهشگران	عنوان پژوهش	مؤلفه‌ها و شاخصهای استخراج شده
Mostafa & Mohamed (۲۰۱۶)	رهیافتی برای ارتقای ظرفیتهای معماری و شهرسازی برای حمایت از اقتصاد دانش بنیان شهر بریسبون	تأسیسات و تجهیزات شهری زیرساختهای فرهنگی و اجتماعی حمایت از اقتصاد دانش بنیان
Jacobson (۲۰۱۲)	یک مرکز شهر منسجم از دیدگاه شهر دانش	انسجام اجتماعی و فضایی در فضاهای شهری
Roose & Lepik (۲۰۱۵)	ارزیابی توسعه شهری دانش بنیان در منطقه شهری شهرهای دوقلوی تالین و هلسینکی	برنامه ریزی فضایی و راهبردی مناطق شهری ایجاد چارچوبهای مدیریتی برای توسعه شهر حمایت کارآفرینی با همکاری دانشگاه
Kacar & Gezici (۲۰۱۶)	ظرفیت توسعه شهری دانش بنیان در استانهای ترکیه	توجه به ابعاد مدیریتی و شاخصهای مشارکت بخش خصوصی و عمومی
Elena (۲۰۱۵)	ساخت شهرهای دانش در رومانی	شکلگیری شهرهای دانش در قالب ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی محیطی
Alfaro Navaro (۲۰۱۶)	تأثیر استفاده و قابلیت فناوری اطلاعات و ارتباطات در شهرهای دانش بنیان	شاخصهای فناوری اطلاعات و ارتباطات و توسعه اقتصادی

منبع: نگارندگان

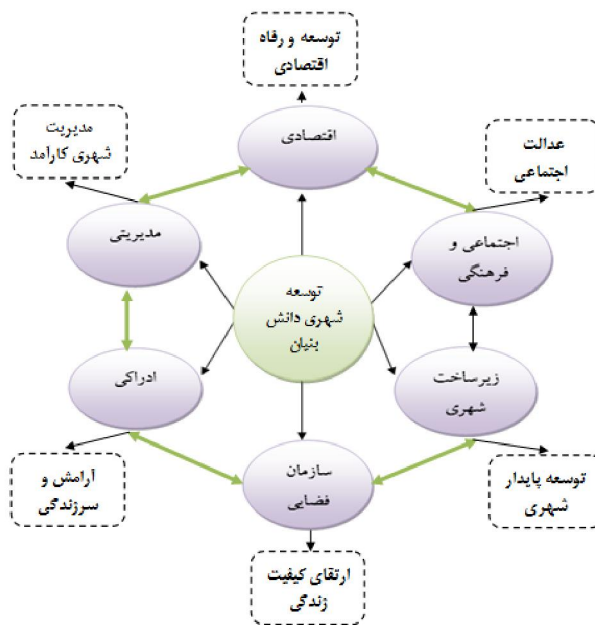
چارچوب نظری پژوهش

شهر دانش بنیان بر پایه دانش طراحی می‌شود. در واقع شهر دانش بنیان با بکارگیری مستمر دانش در راستای توسعه اقتصادی منطقه قدم برمی‌دارد و برای رسیدن به این هدف باید به صورت پیوسته از دانش به روز و علوم مختلف بهره گیرد و با ارتقای ظرفیتهای دانش خود سعی در توسعه اقتصادی منطقه نماید. در واقع براساس مبانی نظری و تجربی یک سری تعاریف عملیاتی برای شهر دانش بنیان، بیان می‌گردد که شامل:

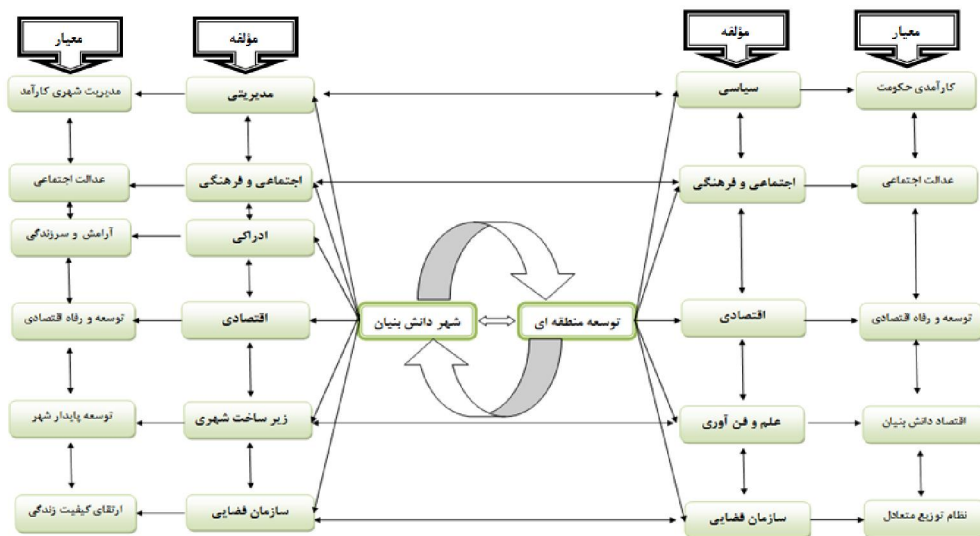
- دسترسی آسان به فن آوریهای جدید ارتباطی
- ابزارهای لازم برای دسترسی آسان شهروندان به دانش
- ارائه خدمات فرهنگی مبتنی بر یک استراتژی آموزشی واحد

- برابری سرانه کتابخوانی آن با استانداردهای جهانی (اروپایی) برابری می‌کند.
- شهری دارای شبکه‌ای از مدارس دارای ساختار آموزشی واحد و مرتبط با هم

به طور کلی می‌توان چارچوب نظری پژوهش را در مدل مفهومی جدید ارائه شده توسط نگارندگان بیان نمود که برای تکمیل چارچوب مدل مفهومی توسعه شهری دانش بنیان از ایگیت کانلار در این پژوهش، چارچوبی وسیعتر و مدل مفهومی بومی سازی شده با افزودن مؤلفه‌های جدید در راستای توسعه منطقه‌ای و همچنین هیپوشانی با مؤلفه و شاخصهای توسعه منطقه‌ای و شرایط شهر جدید پردیس ارائه شده است؛ به طوری که شامل شش بعد اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، مدیریتی، ادراکی، سازمان فضایی و زیرساخت شهری می‌باشد.

شکل ۲. مؤلفه‌های توسعه شهری دانش بنیان (منبع: نگارندگان)

شکل ۳. مدل مفهومی ارتباط شهر دانش بنیان و توسعه منطقه‌ای (منبع: نگارندگان)

روش‌شناسی پژوهش

فلسفه پژوهش حاضر پراگماتیسم اثبات‌گرایانه^۱ و روش پژوهش به دلیل کشف ارتباطات جدید و معنادار بین مؤلفه‌ها و شاخصهای شهر دانش بنیان و توسعه منطقه‌ای براساس هدف، توسعه‌ای و کاربردی می‌باشد. این پژوهش برحسب اقدام محقق، توصیفی از نوع همبستگی و به دلیل توزیع ویژگیهای جامعه آماری در شهر پردیس، پیمایشی بوده و بازه زمانی پژوهش از نوع مقطعی (یک ماه) بوده و براساس ماهیت داده‌ها، روش پژوهش ترکیبی (کمی و کیفی) می‌باشد.

شناسایی و انتخاب مؤلفه‌ها و شاخصها

به منظور تعیین مؤلفه‌ها و شاخصها از تکنیک تصمیم‌گیری گروهی دلفی استفاده شد. در این پژوهش فهرستی از مؤلفه‌ها و شاخصهای شهر دانش بنیان در بخش مبانی نظری و نتایج پیشینه خارجی پژوهش (جدول ۱) و همچنین براساس مدل توسعه شهری ایگیت کانلار (شکل ۱) و مطالعات اسنادی و تحقیقات کتابخانه‌ای و مقالات علمی معتبر با استفاده از نظرات متخصصین و کارشناسان در شش بعد اقتصادی، مدیریتی، ادراکی، سازمان فضایی،

^۱. Positivism

زیرساخت شهری و اجتماعی در قالب پرسشنامه دلفی تدوین گردید. سپس به منظور استخراج شاخصهای مورد نظر و امتیازدهی آنها پرسشنامه‌ها با ۶۵ گویه، بین گروه تصمیم‌گیری متشکل از ۴۰ نفر از اعضای هیأت علمی دانشگاه آزاد پردیس و خبرگان و متخصصان شرکت عمران شهر جدید و پارک علم و فن آوری پردیس در چهار دور توزیع گردید تا نظرات خود را راجع به میزان اهمیت مؤلفه‌ها و شاخصها در فرایند شناسایی با تعیین یکی از پنج درجه اهمیت با استفاده از طیف لیکرت (جدول ۲) بیان کنند و در صورت لزوم مؤلفه یا شاخص جدیدی به لیست اضافه نمایند.

جدول ۲. تعیین درجه اهمیت مؤلفه‌ها و شاخصها براساس مقیاس لیکرت

عبارت کلامی	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
مقدار کمی	۱	۲	۳	۴	۵

منبع: (Sullivan 2013:541)

برای جمع‌بندی آرای پرسش‌شوندگان، میانگین و انحراف معیار هر شاخص در هر دور محاسبه شد و در هر دور، پرسشنامه در اختیار متخصصان شرکت کننده قرار گرفت و از آنها خواسته شد نظرات نهایی خود را با توجه به ملاحظه میانگین نظریات بقیه اعضا به ترتیب اولویت اعلام نمایند و پاسخها را مجدداً مرور نموده و در صورت نیاز در نظرات و قضاوت‌های خود تجدیدنظر کرده و دلایل خود را در موارد عدم توافق ذکر نمایند. در پایان شاخصهای پژوهش بر مبنای اعلام نظر نهایی گروه دلفی و اولویت کسب شده، لیست گردید. جهت حصول به اتفاق نظر میان اعضای دلفی یعنی همگرا شدن نظر آنها از شاخص انحراف معیار استفاده گردید. در صورتی که پاسخهای گروه دلفی درباره میزان اهمیت عوامل در دور آخر کمتر از دورهای قبلی باشد به معنی حصول اتفاق نظر میان اعضای دلفی یعنی همگرا شدن نظر آنها در آخر می‌باشد و ضرورتی به تکرار نظرخواهی نبوده و این دور به عنوان دور نهایی انتخاب می‌گردد. در این مطالعه جهت شناسایی و بومی سازی، مؤلفه‌ها و شاخصهایی که متوسط رتبه سه یا بالاتر را کسب نموده‌اند، مورد پذیرش قرار گرفته که در جدول ۳ بیان گردیده است.

جدول ۳. مؤلفه و معیار و شاخصهای متناسب با شهر دانش‌بنیان

مفهوم	مؤلفه	معیار	شاخص
شهر دانش بنیان	اقتصادی	توسعه و رفاه اقتصادی	ایجاد بازارهای سرمایه‌ای متنوع برای تأمین مالی شرکتهای دانش‌بنیان، سرمایه‌گذاری بر زیرساختهای فیزیکی و تکنولوژی سطح بالا، حمایت از کسب و کارهای دانش‌بنیان، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در بخشهای آموزشی و فرهنگی
	اجتماعی و فرهنگی	عدالت اجتماعی	استانداردهای زندگی، سرمایه انسانی و اجتماعی، تنوع فرهنگی، دانشگاههای معتبر، خلاقیت و توسعه زیرساختهای فرهنگی، ایجاد ماهیت چند ملیتی برای شهر، فرهنگ اشتراک‌گذاری دانش و تجربه در شهر، سرمایه اجتماعی
	ادراکی	آرامش و سرزندگی	تناسبات بین فضای باز و ساخته شده، رنگ تعلق به محل سکونت، گوناگونی در فرم و مصالح، خوانایی محیط شهری، امنیت ساکنین، غنای حسی ساکنین، آرامش و سرزندگی ساکنین در محیط، ویژگیهای معمارانه و طراحی شهری
	زیرساخت شهری	توسعه پایدار شهری	میزان توانایی شهر در برگزاری رویدادهای مهم ملی و فراملی، تأمین برق پایدار و زیرساختهای مورد نیاز برای انرژی، دسترسی آسان و سریع به خدمات مبتنی بر فن‌آوری اطلاعات، وجود پارکهای علم و فن‌آوری
	سازمان فضایی	ارتقای کیفیت زندگی	ایجاد شرکتهای دانش‌بنیان در نزدیکی فن‌آوریهای پیشرفته و افراد متخصص، دسترسی به خدمات شهری، تنوع شهری، بالابردن کیفیت فضای شهری، اثرات زیست محیطی، حمل و نقل پایدار، فرم و تراکم شهری
	مدیریتی	مدیریت شهری کارآمد	مشارکت بخش خصوصی و دولتی، ایجاد فرصت جهت سرمایه‌گذاری در مراکز علمی، توانایی حفظ شهروندان با مهارت بالا، افزایش استخدام و بهبود پرداخت حقوق، سیستم مدیریت شهری کارآمد، توسعه استراتژیهای شهری بر مبنای دانش

منبع: یافته‌های نگارندگان

در ادامه برای استخراج شاخصهای برگزیده و استانداردسازی آنان از روش z-score استفاده گردید. همچنین در جهت روایی پرسشنامه، نظرات اساتید دانشگاهی و متخصصان و کارشناسان در ارتباط با شهرهای دانش‌بنیان و توسعه منطقه‌ای در مورد ساختار پرسشنامه و محتوای آن دریافت شد و اصلاحات لازم بر روی پرسشنامه اعمال گردید. پایایی پرسشنامه براساس ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده، توسط نرم‌افزار Spss برابر ۰/۷۸۲ بود که نشان از پایایی پرسشنامه مورد نظر است. پس از جمع‌آوری پاسخهای پرسشنامه‌ها، اطلاعات هر یک از مؤلفه‌ها و شاخصها به صورت کمی در نرم افزار اکسل وارد و براساس طیف لیکرت و تئوری تکنیک انتروپی شانون، وزن معیارها و شاخصها محاسبه و برای اولویت‌بندی شاخصها و معیارها، از تکنیک تاپسیس استفاده گردید.

محدوده مورد پژوهش

هیأت وزیران در جلسه مورخه ۱۳۸۸/۰۴/۱۷ موافقت نمود که شهر جدید پردیس به اولین شهر تخصصی جمهوری اسلامی ایران با مأموریت علمی، فرهنگی و فناوری تبدیل شود. شهر جدید پردیس در فاصله ۱۷ کیلومتری شرق تهران، در همسایگی بومهن و رودهن در شمال جاده تهران - فیروزکوه واقع شده است. (شکل ۴).

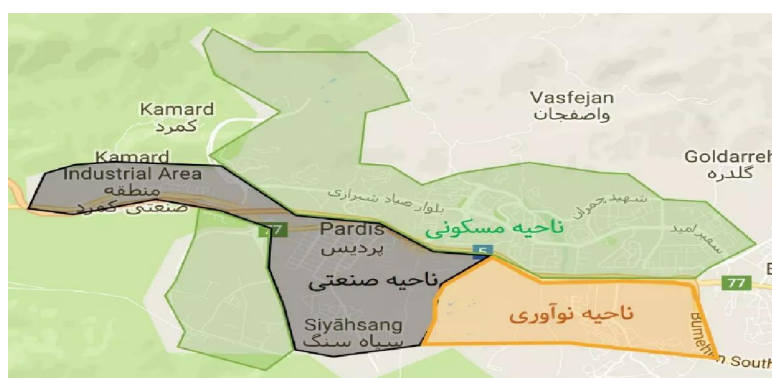
شکل ۴. موقعیت جغرافیایی شهر پردیس

پردیس براساس آخرین توسعه نهایی خود در شرایط موجود مساحتی در حدود ۳۵۸ هکتار دارد. جمعیت این شهر در سال ۱۳۹۹ بالغ بر ۱۰۶ هزار و ۴۳۳ نفر بوده است. فعالیتهای اقتصادی شهر جدید پردیس، براساس ایجاد مراکز تحقیقات برق، الکترونیک، مخابرات و علوم پزشکی پایه‌گذاری شده است. شهر پردیس یکی از پنج شهر جدید برای توسعه‌های آتی جمعیت شهر تهران با سهم ۲۰۰ هزار نفری می‌باشد.

پهنه‌بندی ساختار علمی پردیس

شهر پردیس دارای ۱۲ فاز بوده که هرکدام از این فازها کاربریهای مختلفی را در خود جای داده است. در بعضی از فازهای پردیس، ساختار علمی در راستای توسعه شهری دانش‌بنیان شکل گرفته است. در واقع سیاست توسعه این شهر مبتنی بر ایجاد شهرک دانشگاهی و انتقال کامل یکی از دانشگاههای فنی و مهندسی دولتی از شهر تهران به این شهر و ایجاد مجتمعهای تخصصی در داخل محدوده و حریم شهر با رویکرد شهر تخصصی با مأموریت علم و فناوری و ایجاد مجتمع دانشگاهی نانو فناوری ایران و منطقه مسکونی ویژه

متخصصین (۳۰ هکتار) می‌باشد. بر این اساس فاز شش شهر جدید پردیس (شکل ۵) در پایین دست جاده تهران- بومهن به‌عنوان ناحیه نوآوری با وسعت حدود ۴۰۰ هکتار به کاربریهای تحقیقاتی، آموزشی، فناوری و موضوعات مرتبط اختصاص یافته است. پارک علم و فناوری پردیس در همسایگی ایستگاه ماهواره بومهن شروع این بخش از شهر جدید پردیس می‌باشد. همچنین دانشگاههای آزاد اسلامی و پیام نور واحد پردیس در این فاز واقع شده است که باعث شده شهر پردیس و شهرهای همجوار آن از لحاظ علمی و فرهنگی جایگاه بالاتری را کسب نمایند.

شکل ۵. فاز شش و ناحیه نوآوری شهر پردیس (منبع: نگارندگان)

تحلیل و یافته‌های پژوهش

پس از جمع‌آوری پاسخهای اعضای گروه دلفی و اصلاح و ادغام شاخصهای مشابه و استاندارد سازی آنان براساس روش نمره استاندارد^۱، برای بدست آوردن نمره Z برای هر یک از مؤلفه‌های ششگانه، در ابتدا باید میانگین مجموعه اعداد (میانگین نمره متعلق به هر سؤال در شش بعد) محاسبه و در ادامه انحراف معیار این مجموعه نیز بدست آید که برای تمام ۶۵ گویه در شش بعد صورت گرفت و در ادامه ۳۶ شاخص برگزیده (هر مؤلفه شامل شش شاخص) از بین ۶۵ شاخص موجود، براساس بالاترین امتیاز در بازه (۳ و -۳) شناسایی گردید که در جدول ۴ بیان گردیده است.

^۱.z-score

جدول ۴. شاخصهای برگزیده و استاندارد شده

شاخص	z-score	شاخص	z-score
اجتماعی و فرهنگی		زیرساخت شهری	
برگزاری کنفرانسها، جشنواره‌ها و نمایشگاهها	۰/۰۷۲۶	سرعت و پهنای باند اینترنت در طول شبانه روز	۲/۸۲۹
تعداد فرهنگسراها و موزه‌های شهر و کتابخانه	۰/۸۰۳	دسترسی آسان و سریع به خدمات مبتنی بر فن‌آوری	۲/۳۹۰
آگاهی ساکنین از شهر دانایی و سودمندیهای آن	۰/۴۳۴	کیفیت شبکه حمل و نقل عمومی شهر	۱/۴۷۲
بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی و انسانی	۰/۵۳۵	میزان توانایی شهر در برگزاری رویدادهای مهم	۱/۶۶۳
رضایت از استانداردهای زندگی	۰/۴۷۸	وجود خلاقیت و توسعه زیرساختهای فرهنگی	۰/۳۴۴
فرهنگ اشتراک‌گذاری دانش و تجربه در شهر	۰/۳۴۴	وجود پارک علم و فن‌آوری پردیس	۱/۸۶۰
مدیریتی		اقتصادی	
استخدام استادان دانشگاهی علاقمند به کار آفرینی	۰/۶۶۹	بسترهای مطلوب اقتصادی مانند ارزان بودن زمین	۰/۴۳۹
قوانین مرتبط به ثبت و مالکیت شرکتهای دانشی	۰/۰۸۸	فعالیت اقتصادی مناسب و فضای کسب و کار مطلوب	۰/۹۹۴
رقابت‌پذیری و حرکت به سمت صنایع خلاق	۰/۵۷۵	مطلوبیت هزینه‌های ارتباطات با پهنای باندگسترده	۰/۵۳۵
مشارکت میان بخش خصوصی و دولتی	۰/۰۹۵	سرمایه‌گذاری عظیم و پشتوانه مالی	۱/۴۳۴
ایجاد فرصت جهت سرمایه‌گذاری در مراکز علمی	۰/۲۸۶	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در بخشهای آموزشی	۰/۱۳۳
افزایش استخدام و بهبود پرداخت حقوق	۰/۰۵۷	سرمایه‌گذاری بر زیر ساختهای فیزیکی و تکنولوژی	۰/۷۲۰
ادراکی		سازمان فضایی	
غنای حسی موجود شهر پردیس	۰/۱۳۳	دسترسی به خدمات شهری مناسب	۰/۸۰۳
امنیت در فضاهای شهری	۰/۵۷۳	توزیع مناسب کاربری در فازهای مختلف پردیس	۰/۶۳۰
گوناگونی در طراحی فرم و کالبد	۰/۳۲۵	تناسب بین نظام کاربری زمین و فعالیت موجود	۰/۱۹۱
رنگ تعلق ساکنین و شهروندان به محل سکونت	۰/۴۳۳	حمل و نقل پایدار	۰/۷۰۷
ویژگیهای معمارانه و طراحی شهری	۰/۶۶۳	فرم و تراکم شهری پردیس	۰/۶۱۱
میزان رضایت مندی از آرامش و سرزندگی در محیط	۰/۷۵۸	بالابودن کیفیت زندگی و محیط شهری	۰/۳۸۲

منبع: محاسبات نگارندگان

در ادامه پس از جمع‌آوری داده‌ها برای یافتن میزان موافقت خبرگان با هر شاخص و تحلیل داده‌های حاصل از روش دلفی، برای تعیین وزن معیارها و شاخصها با استفاده از تکنیک انتروپی شانون^۱، ابتدا ماتریس تصمیم‌گیری را به ماتریس نرمال شده تبدیل نموده و سپس میزان درجه انحراف (d_j) و عدم اطمینان (E_j)، برای هر یک از مؤلفه‌ها و شاخصها محاسبه و در نهایت وزن هر یک از شاخصها (W_j) تعیین گردید که به ترتیب در جداول ۵ و ۶ ارائه شده است.

^۱.Entropy Shanon

جدول ۵. وزن مؤلفه‌های شهر دانش بنیان در پردیس با تکنیک انتروپی شانون

مؤلفه	عدم اطمینان (Ej)	درجه انحراف (dj)	وزن معیار (Wj)
اجتماعی و فرهنگی	۰/۹۸۵۲	۰/۰۱۴۷۶۴	۰/۱۶۶۲۳
اقتصادی	۰/۹۸۰۶	۰/۰۱۹۳۷۷	۰/۲۱۸۱۶۴
مدیریتی	۰/۹۸۲۱	۰/۰۱۷۸۱۹	۰/۲۰۰۶۲۷
ادراکی	۰/۹۸۷۳	۰/۰۱۲۶۳۳	۰/۱۴۲۲۴۱
زیرساخت شهری	۰/۹۸۱۹	۰/۰۱۸۰۸	۰/۲۰۳۵۶
سازمان فضایی	۰/۹۹۳۸	۰/۰۰۶۱۴۴	۰/۰۶۹۱۷۸

منبع: محاسبات نگارندگان

جدول ۶. وزن شاخصهای شهر دانش بنیان در پردیس با تکنیک انتروپی شانون

مؤلفه	شاخص	(Ej)	(dj)	(Wj)
اجتماعی و فرهنگی	تعداد فرهنگسراها و موزه‌های شهر و کتابخانه	۰/۹۷۳۱۷	۰/۰۲۶۸۳	۰/۱۹۸۰
	آگاهی ساکنین از شهر دانی و سودمندیهای آن	۰/۹۷۹۲۱	۰/۰۲۰۷۸۶	۰/۱۵۳۵
	برگزاری کنفرانسها، جشنواره‌ها و نمایشگاههای مختلف	۰/۹۶۹۱۸	۰/۰۳۰۸۱۴	۰/۲۲۷۴
	رضایت از استانداردهای زندگی	۰/۹۸۰۵	۰/۰۱۹۴۵۹	۰/۱۴۳۷
	بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی و انسانی	۰/۹۷۹۴۳	۰/۰۲۰۵۶۴	۰/۱۵۱۸
مدیریتی	فرهنگ اشتراک‌گذاری دانش و تجربه در شهر	۰/۹۸۲۹	۰/۰۱۷۰۱۲	۰/۱۲۵۵
	رقابت پذیری و حرکت به سمت صنایع خلاق	۰/۹۸۰۸	۰/۰۱۹۱۰۹	۰/۲۲۵۱
	استخدام استادان دانشگاهی علاقمند به کارآفرینی	۰/۹۸۴۷	۰/۰۱۵۲۹۶	۰/۱۸۲۰
	مشارکت میان بخش خصوصی و دولتی	۰/۹۸۶۰۶	۰/۰۱۳۹۳۸	۰/۱۶۵۹
	ایجاد فرصت جهت سرمایه‌گذاری در مراکز علمی	۰/۹۹۰۴	۰/۰۰۹۵۸۷	۰/۱۱۴۱
اقتصادی	افزایش استخدام و بهبود پرداخت حقوق	۰/۹۹۰۵	۰/۰۰۹۴۲۵	۰/۱۱۲۱
	قوانین مرتبط به ثبت و مالکیت شرکتهای دانش‌بنیان	۰/۹۸۲۴	۰/۰۱۷۵۰۲	۰/۲۰۶۲
	فعالیت اقتصادی مناسب و فضای کسب و کار مطلوب	۰/۹۸۵۳	۰/۰۱۴۶۵۵	۰/۲۰۷۶۲
	سرمایه‌گذاری بر زیر ساخت‌های فیزیکی و تکنولوژی	۰/۹۹۲۷	۰/۰۰۷۲۷۷	۰/۱۰۳۰۹
	بسترهای مطلوب اقتصادی مانند ارزان بودن زمین	۰/۹۸۲۵	۰/۰۱۷۴۷۵	۰/۲۴۷۵۸
ادراکی	مطلوبیت هزینه‌های ارتباطات با پهنای باند گسترده	۰/۹۹۱۳	۰/۰۰۸۷	۰/۱۲۳۲۶
	سرمایه‌گذاری عظیم و پشتوانه مالی	۰/۹۸۷۸	۰/۰۱۲۱۲۲	۰/۱۷۱۷۴
	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در بخشهای آموزشی	۰/۹۸۹۶	۰/۰۱۰۳۵۴	۰/۱۴۶۶۹
	ویژگیهای معمارانه و طراحی شهری	۰/۹۸۴۶	۰/۰۱۵۳۹۴	۰/۱۵۸۱۱
	رنگ تعلق ساکنین و شهروندان به محل سکونت	۰/۹۸۹۲	۰/۰۱۰۷۹۵	۰/۱۱۰۸۷
	میزان رضایتمندی از آرامش و سرزندگی در محیط	۰/۹۸۲۱	۰/۰۱۷۸۱	۰/۱۸۲۹۳
	گوناگونی در طراحی فرم و کالبد	۰/۹۸۰۸	۰/۰۱۹۱۶۴	۰/۱۹۶۸۴
	غنای حسی موجود در شهر پردیس	۰/۹۸۶۴	۰/۰۱۳۵۱۲	۰/۱۳۸۷۸

۰/۲۱۲۴۴	۰/۰۲۰۶۸۳	۰/۹۷۹۳	امنیت در فضاهای شهری	سازمان فضایی
۰/۱۱۷۹۹	۰/۰۰۹۰۱۶	۰/۹۹۰۹	حمل و نقل پایدار	
۰/۲۳۳۷۷	۰/۰۱۷۸۶۳	۰/۹۸۲۱	دسترسی به خدمات شهری مناسب	
۰/۱۱۱۷۰	۰/۰۰۸۵۳۵	۰/۹۹۱۴	بالابودن کیفیت زندگی و محیط شهری	
۰/۱۴۴۵۱	۰/۰۱۱۰۴۲	۰/۹۸۸۹	فرم و تراکم شهری پردیس	
۰/۱۷۱۲۴	۰/۰۱۳۰۸۴	۰/۸۶۹۱	توزیع مناسب کاربری در فازهای مختلف پردیس	
۰/۲۲۰۷۶	۰/۰۱۶۸۶۸	۰/۹۸۳۱	تناسب بین نظام کاربری زمین و فعالیت موجود	
۰/۲۳۶۲۴	۰/۰۲۰۸۴۳	۰/۷۹۱۵	وجود پارک علم و فناوری پردیس	زیر ساخت شهری
۰/۲۰۴۹۳	۰/۰۱۸۰۸	۰/۹۸۱۹	دسترسی آسان و سریع به خدمات مبتنی بر فن‌آوری	
۰/۱۹۳۸۲	۰/۰۱۷۱	۰/۹۸۳۹	کیفیت شبکه حمل و نقل عمومی شهر	
۰/۲۱۰۸۷	۰/۰۱۸۶۰۵	۰/۹۸۱۳	میزان توانایی شهر در برگزاری رویدادهای ملی و فراملی	
۰/۱۰۰۷۶	۰/۰۰۸۸۹	۰/۹۹۱۱	وجود خلاقیت و توسعه زیرساختهای فرهنگی	
۰/۰۵۳۳۶	۰/۰۰۴۷۰۸	۰/۹۹۵۲	سرعت و پهنای باند اینترنت در طول شبانه روز	

منبع: محاسبات نگارندگان

پس از وزندهی مؤلفه‌ها و شاخصهای مرتبط با شهر دانش‌بنیان در شهر پردیس با استفاده از طیف لیکرت و تکنیک انترویی شانون، برای اولویت‌بندی و تعیین ضریب نزدیکی هر یک از شاخصهای استاندارد شده، از روش تاپسیس استفاده گردید که نتایج آن در جدول ۷ و ۸ بیان شده است.

جدول ۷. ضریب نزدیکی شاخصهای شهر دانش بنیان در پردیس براساس مدل تاپسیس

رتبه	ضریب نزدیکی	شاخص
		اجتماعی و فرهنگی
۱	۰/۶۱۴۳	برگزاری کنفرانسها، جشنواره‌ها و نمایشگاههای مختلف
۲	۰/۵۷۹۶	تعداد فرهنگسراها و موزه‌های شهر و کتابخانه‌های مجهز
۳	۰/۵۴۲۳	آگاهی ساکنین از شهر دانایی و سودمندیهای آن
۴	۰/۳۹۵۸	بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی و انسانی
۵	۰/۳۶۱۷	رضایت از استانداردهای زندگی
۶	۰/۱۴۸	فرهنگ اشتراک‌گذاری دانش و تجربه در شهر
رتبه	ضریب نزدیکی	مدیریتی
		رقابت پذیری و حرکت به سمت صنایع خلاق
۱	۰/۶۶۰۴	قوانین مرتبط به ثبت و مالکیت شرکتهای دانش‌بنیان
۲	۰/۶۲۵۱	استخدام استادان دانشگاهی علاقمند به کارآفرینی
۳	۰/۵۴۷۹	مشارکت میان بخش خصوصی و دولتی
۴	۰/۴۳۱۶	

۵	۰/۳۹۲۸	ایجاد فرصت جهت سرمایه‌گذاری در مراکز علمی
۶	۰/۰۹۹۳	افزایش استخدام و بهبود پرداخت حقوق
رتبه	ضریب نزدیکی	ادراکی
۱	۰/۷۲۳۸	امنیت در فضاهای شهری
۲	۰/۶۸۸۷	گونگونی در طراحی فرم و کالبد
۳	۰/۶۱۵۲	میزان رضایتمندی از آرامش و سرزندگی در محیط شهری
۴	۰/۳۵۵۷	ویژگیهای معمارانه و طراحی شهری
۵	۰/۳۱۸۷	غنای حسی موجود در شهر پردیس
۶	۰/۱۴۲۴	رنگ تعلق ساکنین و شهر مندان به محل سکونت
رتبه	ضریب نزدیکی	زیرساخت شهری
۱	۰/۶۵۲۴	وجود پارک علم و فن‌آوری پردیس
۲	۰/۵۹۳۷	دسترسی آسان و سریع به خدمات مبتنی بر فن‌آوری اطلاعات
۳	۰/۵۸۶۲	کیفیت شبکه حمل و نقل عمومی شهر
۴	۰/۴۵۴۶	میزان توانایی شهر در برگزاری رویدادهای مهم ملی و فراملی
۵	۰/۳۵۲۵	وجود خلاقیت و توسعه زیرساختهای فرهنگی
۶	۰/۱۳۲۶	سرعت و پهنای باند اینترنت در طول شبانه روز
رتبه	ضریب نزدیکی	سازمان فضایی
۱	۰/۵۳۳	دسترسی به خدمات شهری مناسب
۲	۰/۵۲۲۷	توریع مناسب کاربری در فازهای مختلف پردیس
۳	۰/۴۸۵۳	تناسب بین نظام کاربری زمین و فعالیت موجود در پردیس
۴	۰/۴۶۷	حمل و نقل پایدار (توسعه و گسترش خطوط قطار شهری)
۵	۰/۳۷۲۵	فرم و تراکم شهری پردیس
۶	۰/۱۹۸	بالا بودن کیفیت زندگی و محیط شهری
رتبه	ضریب نزدیکی	اقتصادی
۱	۰/۷۷۴۱	بسترهای مطلوب اقتصادی مانند ارزان بودن زمین
۲	۰/۶۹۳۳	فعالیت اقتصادی مناسب و فضای کسب و کار مطلوب
۳	۰/۴۹۸۰	سرمایه‌گذاری عظیم و پشتوانه مالی
۴	۰/۴۲۳۵	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در بخشهای آموزشی
۵	۰/۴۰۰	مطلوبیت هزینه‌های ارتباطات با پهنای باند گسترده
۶	۰/۳۴۹۹	سرمایه‌گذاری بر زیر ساخت‌های فیزیکی و تکنولوژی

منبع: محاسبات نگارندگان

جدول ۸. ضریب نزدیکی مؤلفه‌های شهر دانش بنیان در پردیس براساس مدل تاپسیس

رتبه	ضریب نزدیکی	مؤلفه
۱	۰/۷۸۷۸	اقتصادی
۲	۰/۵۷۱۷	زیر ساخت شهری
۳	۰/۴۴۸۹	مدیریتی
۴	۰/۳۸۷۸	اجتماعی و فرهنگی
۵	۰/۳۶۱۶	ادراکی
۶	۰/۱۵۶	سازمان فضایی

منبع: محاسبات نگارندگان

بحث و نتیجه‌گیری

مفاهیم مرتبط با متغیر شهر دانش‌بنیان و توسعه منطقه‌ای از جنبه‌های گوناگون در مبانی نظری و تجربی، بررسی و ارتباط آنها با یکدیگر بیان و مشخص گردید که شهر دانش‌بنیان رویکرد توسعه‌ای دارد و هدف نهایی آن دستیابی به پیشرفت اقتصادی و توسعه شهری پایدار است. رسیدن به این هدف جز با بکارگیری همه ابعاد و مؤلفه‌های موجود در یک شهر در زمینه‌های مختلف امکانپذیر نخواهد بود. براساس مطالعات صورت گرفته، مشخص گردید که ایگیت‌کانلار چهارحوزه سیاستهای کلیدی توسعه شهری دانش (توسعه اقتصادی، اجتماعی، فضایی و انسانی) را به عنوان سیاست جدید توسعه شهری در عصر دانش معرفی می‌کند که در این پژوهش علاوه بر مؤلفه‌های ذکر شده در رابطه با توسعه شهری دانش بنیان، به یک چارچوب بومی پیشنهادی برای توسعه شهری دانش بنیان در ایران (شهر پردیس) از طریق گسترش آن به سایر مؤلفه‌های ادراکی، سازمان فضایی، زیرساخت شهری و مدیریتی دست پیدا نمودیم و در این راستا، یک مدل مفهومی از ارتباط بین شهر دانش بنیان و توسعه منطقه‌ای برای شهرهای دانش بنیان ایران ترسیم گردید که این مدل در شهر پردیس می‌تواند زمینه ساز دستیابی به شهری بر پایه دانش و در راستای رسیدن به اهداف توسعه منطقه‌ای قدم بردارد. هر یک از این مؤلفه‌ها در یک ارتباط متقابل و همسو با یکدیگر در شهر پردیس می‌توانند زمینه ساز تبدیل شهر پردیس به یک شهر دانش‌بنیان و در ادامه توسعه منطقه‌ای آن گردد. لازم بذکر است که نادیده گرفتن هر یک از این مؤلفه‌ها منجر به توسعه ناکارآمد و بدون دستیابی به اهداف مرتبط با شهرهای دانش‌بنیان خواهد بود. شهر پردیس با اینکه از امکانات و ویژگیهای بالقوه و بالفعل برای تبدیل شدن به یک شهر دانش‌بنیان برخوردار می‌باشد، ولی متأسفانه تا به امروز نتوانسته است استاندارهای لازم برای تبدیل شدن به یک

شهر دانش‌بنیان را برای خود فراهم آورد و بالتبع آن از توسعه و پیشرفت اقتصادی لازم در منطقه نیز برخوردار نخواهد بود. با توجه به نتایج بدست آمده از وزندهی مؤلفه‌ها و شاخصها به روش انتروپی شانون براساس نظرات خبرگان و متخصصان بین مؤلفه‌های پیشنهادی براساس مدل مفهومی پژوهش، مؤلفه اقتصادی با وزن (۰/۲۱۸۱۶۴) و زیرساخت شهری با وزن (۰/۲۰۳۵۶) و مدیریتی با وزن (۰/۲۰۰۶۲۷) به ترتیب بیشترین وزن را به خود اختصاص داده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت این سه معیار در شهرهای دانش بنیان است که متأسفانه سه مؤلفه دیگر کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. از نظر ضریب نزدیکی بدست آمده نسبت به وضعیت ایده‌آل از طریق تکنیک تاپسیس در مورد شاخصهای پیشران در ایجاد شهر دانش‌بنیان در شهر پردیس می‌توان بیان نمود که در بعد اقتصادی، ارزان بودن زمین و سرمایه‌گذاری عظیم و ایجاد فضای کسب و کار مطلوب در پردیس از بالاترین رتبه برخوردار هستند. وجود پارک علم و فن‌آوری و دسترسی آسان و سریع به خدمات مبتنی بر فن‌آوری اطلاعات از بعد زیرساخت شهری برای شکلگیری و توسعه شهر پردیس بسیار حایز اهمیت بوده که این شاخصها تأثیر بسزایی در رونق اقتصادی و توسعه منطقه‌ای از خود به جای می‌گذارند که متأسفانه بعضی از شاخصهای مرتبط با زیرساختهای شهری از جمله شبکه اینترنت و پهنای باند در پردیس از وضعیت مطلوبی برخوردار نیستند که برای تبدیل شهر پردیس به یک شهر دانش‌بنیان این ضعف می‌تواند اثرات منفی همراه با خود داشته باشد. شاخصهای ادراکی متأسفانه در بیشتر مطالعات و پژوهشها در پردیس به فراموشی سپرده شده است. خوشبختانه امنیت در فضاهای شهری در پردیس از وضعیت مطلوبی برخوردار است و در راستای ایجاد شهر دانش‌بنیان باید شاخصهای ادراکی که وضعیت نامطلوبی دارند از جمله غنای حسی و رنگ تعلق در فضاهای شهری و گوناگونی در طراحی فرم و کالبد، بیشتر مورد توجه قرار گیرند. شهر پردیس از آنجا که یک شهر جدید به حساب می‌آید در نتیجه از سازمان فضایی و دانه‌بندی قطعات و پراکندگی خاصی برخوردار است. با توجه به نقش شهر پردیس در چشم‌انداز خود و در راستای تبدیل شدن به شهر دانش‌بنیان، سرانه کاربریهای آموزشی و اداری وضعیت مطلوبی دارند و توزیع مناسبی از کاربریها در فازهای مختلف پردیس صورت گرفته ولی متأسفانه شاخص بالا بودن کیفیت زندگی و محیط شهری وضعیت نامطلوبی دارد. نتایج شاخصهای مدیریتی نشان‌دهنده پایین بودن مشارکت میان بخش خصوصی و دولتی و همچنین ایجاد فرصت جهت سرمایه‌گذاری در مراکز علمی و افزایش استخدام و بهبود پرداخت حقوق از ضریب نزدیکی پایینی برخوردار هستند که باید توجه بیشتری به این شاخصها در شهر پردیس شود.

ارائه پیشنهادها

با توجه به مباحث مطرح شده در راستای تبدیل پردیس به شهر دانش بنیان و استفاده از مزایای توسعه منطقه‌ای، می‌توان پیشنهاداتی را ارائه نمود:

- یکی از مهمترین پیش نیازهای تحقق شهرهای دانش بنیان شاخص اشتراک‌گذاری دانش و آگاهی ساکنین از شهر دانش و سودمندیهای آن است که از این رو پیشنهاد می‌شود با توجه به وجود پارک علم و فن آوری و شرکت‌های دانش بنیان در پردیس، مفهوم این شاخصها از طریق رسانه‌های عمومی، فرهنگ سازی شده و با ارائه و نمایش تجارب شهرهای جهان به این کار سرعت عمل ببخشند. زیرا نقش رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در اشتراک‌گذاری دانش غیر قابل انکار است.
- متأسفانه درک واضحی از ضرورت ایجاد شهرهای دانش بنیان در کشور وجود ندارد و با توجه به اینکه در مدل شهر دانش ارگازاکیس توصیه شده است که اولین قدم برای ایجاد شهر دانش محور، تشکیل کمیته‌ای به نام کمیته دانایی است از این رو پیشنهاد می‌شود که این کمیته از طرف شرکت عمران شهر جدید، شهرداری، دانشگاه آزاد و پارک علم و فن آوری پردیس تشکیل شود و این خود کوچکترین گام برای شروع این مسیر می‌باشد زیرا تحقق شهرهای دانش بنیان نیازمند مفهوم سازی بوده که این خود نیز وابسته به زمان و عوامل اجرایی است.
- با توجه به استخراج شاخصهای برگزیده در راستای توسعه شهری دانش بنیان و وزن دهی و رتبه‌بندی آنان با هدف توسعه منطقه‌ای در شهر پردیس، پیشنهاد می‌شود که اولویت مدیران شهری پردیس شامل این موارد باشد: سرمایه‌گذاری برای بهبود زیرساختهای فن آوری اطلاعات، افزایش پهنای باند و کاهش هزینه‌های اینترنت، بهره‌گیری از دانش به روز و استفاده از بنیادهای علمی دانشگاهها در سطوح مختلف اداری و اجرایی و مدیریتی، بهبود و ایجاد ارتباط بین مراکز علمی و تحقیقاتی با صنعت، بالا بردن سواد شهروندان از طریق توسعه مراکز آموزش عالی، ارتباط دو سویه با شهرهای دانش بنیان موفق در سطح جهان، تشویق و ایجاد انگیزه مشارکت برای بخش خصوصی جهت ایجاد و توسعه زیرساختهای لازم برای تبدیل پردیس به یک شهر دانش بنیان پایدار در منطقه.

منابع و مآخذ:

- ۱- آزادی، ع.، دل‌انگیزان، س.، فلاحتی، ع. ۱۳۹۰. بررسی توسعه منطقه‌ای از دولتهای سوم تا یازدهم (۱۳۶۰-۱۳۹۲) در ایران. مجله پژوهشهای اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۲۶(۱۷): ۱-۳۲.
- ۲- ازکیا، م.، غلامرضا غ. ۱۳۹۷. جامعه‌شناسی توسعه. چاپ سیزدهم. نشرکیهان. ۴۱۶ صفحه.
- ۳- اشتری، ح.، پرهیز، ف. ۱۳۹۵. شهر دانش محور. چاپ اول. ناشر تیسرا. ۹۶ صفحه.
- ۴- برک‌پور، ن.، اسدی، ا. ۱۳۹۷. مدیریت و حکمروایی شهر. چاپ سوم. انتشارات دانشگاه هنرتهران. ۲۵۸ صفحه.
- ۵- پورجبل، ر.، حنفی‌نیری، ک.، بابایی، م. ۱۴۰۱. مسأله‌شناسی توسعه دانش‌بنیان. فصلنامه پژوهشهای برنامه و توسعه. ۹(۳): ۲۰۵-۱۸۱.
- ۶- تودارو، م. ۱۳۹۷. توسعه اقتصادی در جهان سوم. غلامعلی فرجادی. چاپ بیست و یکم. انتشارات کوهسار. ۵۵۸ صفحه.
- ۷- جمعه‌پور، م.، عیسی‌لوش، گودرزی، و.، دوستی سبزی، ب. ۱۳۹۶. تدوین راهبردهای شهری با رویکرد توسعه دانش‌بنیان، مورد مطالعه شهر صنعتی اراک. فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، ۲۰(۵): ۶۵-۵۳.
- ۸- رفیعیان، م.، مرتضوی، ماندانا. ۱۳۹۵. اهمیت توسعه دانش‌بنیان شهری و شهر دانش مدار در اقتصاد دانش‌بنیان، اولین همایش بین‌المللی اقتصاد شهری (با رویکرد اقتصاد مقاومتی، اقدام و عمل). تهران، ۲۹ اردیبهشت. ۲۹۷-۲۸۹.
- ۹- زمان‌محمدی، رئیسی، م.، فتحی، س.، کریمیان، ح. ۱۳۹۹. صنعت بانکداری نوین و توسعه در ایران. نشریه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۱(۱۳): ۱۳۵-۱۱۹.
- ۱۰- عیسی‌پور، ر.، حمیدپور، ح.، علی‌اکبری، ص. ۱۳۹۴. شهر دانش‌بنیان: استراتژی توسعه آینده شهر زنجان به عنوان یک شهر پایدار و خلاق. فصلنامه آمایش محیط، ۳۵(۹): ۱۹۲-۱۷۱.
- ۱۱- عابدینی، ا.، خلیلی، ا.، خرم، ف.، قربانی، ش. ۱۳۹۹. امکان سنجی اجرای شهر دانش‌بنیان در کلان شهر تبریز با رویکرد توسعه مبتنی بر دانش. نشریه مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۲۴(۷): ۱۷۵-۱۵۵.
- ۱۲- لطفی، ح. ۱۳۹۵. بررسی تطبیقی تأثیر شکل مدیریت سیاسی فضا بر توسعه منطقه‌ای مطالعه موردی جزایر قشم و کیش. فصلنامه آمایش محیط، ۳۲(۹): ۱۸۴-۱۶۹.

- ۱۳- لفت ویچ، آ. ۱۳۹۹. دموکراسی و توسعه. احمد علیقلیان و افشین خاکباز. چاپ سوم. ناشر طرح نو. ۴۱۸ صفحه.
- ۱۴- ندروین پیترز، ج. ۱۳۹۷. نظریه توسعه (فرهنگ، اقتصاد، جامعه). انور محمدی. چاپ سوم. ناشر گل آذین. ۳۸۴ صفحه.
- ۱۵- ملکی، س.، احمدی، ر. ۱۳۹۵. تأثیر عامل فاصله از مرکز بر میزان توسعه یافتگی شهرستانهای استان خوزستان. فصلنامه آمایش محیط. ۳۲(۹): ۲۲-۱.
- ۱۶- مؤمنی، م.، خوازمی، ا.، رهنما، م. ۱۳۹۸. بررسی ابعاد اثرگذار بر کارکرد پارک علم و فناوری خراسان در تبدیل شهر مشهد به شهر دانش. جغرافیا و توسعه فضای شهری. ۲(۶): ۱-۱۵.
- ۱۷- نصیری، م. ۱۳۹۹. مروری بر مفهوم و شاخصهای توسعه و پیشرفت با نگرش اسلامی. مطالعات فرهنگی و اجتماعی حوزه. ۷(۴): ۲۸-۵.
- 18- Agudelo-Vera, M., Mels, R. 2011. Resource management as a key factor for sustainable urban planning. *Journal of Environmental Management*, 34(9): 2295-2303.
- 19- Alraouf, A. 2018. Knowledge-Based Urban Development in the Middle East. IGI Global Press. 335p.
- 20- Apostolache, M. 2014. Regional Development in Romania: From Regulations to Practice. *Procedia Economics and Finance*, (8): 35-41.
- 21- Chang, D.L.; Sabatini-Marques, J., da Costa, E. 2018. Knowledge based, smart and sustainable cities: a provocation for a conceptual framework. *Journal of Open Innovation*. 4 (5): 1-17.
- 22- Cheng, S., Hualin, X., Jinfa Jiang, Q., 2018, Is Urban Land Development Driven by Economic Development or Fiscal Revenue Stimuli in China, *Land Use Policy*. 77(21): 107-115.
- 23- Darity Jr., William, A. 2008. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Second Edition, Macmillan Reference USA Press. 554P.
- 24- Dvir, R., Pasher, E. 2004. Innovation engines for knowledge cities: an innovation ecology perspective. *Journal of Knowledge Management*, 8(5): 16-27.
- 25- Elenaa, C. 2015. The Making of Knowledge Cities in Romania. *Procedia Economics and Finance*. 32(5): 534- 541
- 26- Jacobson, A. 2012. A Cohesive Downtown from a Knowledge City Perspective—A Study in Urban Planning. (Doctoral dissertation). University of Jönköping. 265P.

- 27- Jovovic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., Jovovic, M. 2017. The concept of sustainable regional development – institutional aspects, policies and prospects. *Journal of International Studies*, 10(2): 255-266.
- 28- Lerro ., Schiuma. 2014. Knowledge-based dynamics of regional development: the case of Basilicata region, *Journal of Knowledge Management*, 13(5): 287-300
- 29- Nurohmah, A., Priadmojo, A., Kurnia Dewi, M., Satria, M., Saputra, N. 2014. Analysis of Regional Development in Connection with Multi Disaster Susceptibility in Bengkulu Province. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 135(36): 70–75.
- 30- Rogelio, M., Sergio, T. 2018. The contemporary development discourse: Analysing the influence of development studies' journals, *World Development*. 109(C): 334-335.
- 31- Shukla, K.P. 2013. A Comparative Analysis of Regional Industrial Development: Pre and Post Economic Reforms with Special Reference to Gujarat. Doctor of Philosophy in Economics, Faculty of Arts, The Gujarat University, Ahmedabad.
- 32- Sullivan, G. 2013. Analyzing and Interpreting Data From Likert-Type Scales. *Journal of Graduate Medical Education*. 5(4): 541-542.
- 33- Yigitcanlar, T. 2014. Position paper: Benchmarking the performance of global and emerging knowledge cities, *Expert Systems with Applications*, (41): 5549–5559
- 34- Yigitcanlar, T. 2011. Position paper: Redefining knowledge-based urban development. *International Journal of Knowledge Based Development*, 2(4): 340–356
- 35- Yigitcanlar, T., Inkinen, T. & Makkonen, T. 2015. "Does size matter? Knowledge-based development of second-order city-regions in Finland". *disP-The Planning Review*. 51(3): 62–77.
- 36- Ergazakis, K., Metaxiotis, K. and Psarras, J. 2006 Knowledge cities: the answer to the needs of knowledge-based development. *Journal of Information and Knowledge Management Systems* 36(1): 67–81.
- 37- Smit, B., Wandel, J. 2006. Adaptation, adaptive capacity and vulnerability. *Global environmental change*, 16(3): 282-292.

سنجش و تحلیل شاخص‌های تاب‌آوری در رابطه با کاهش بی‌عدالتی فضایی (مطالعه موردی: محلات شهری بندرامام خمینی(ره))

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۰۵/۰۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۰۷/۱۷

مهدی قنواتی(کارشناسی ارشد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ماهشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماهشهر، ایران)
عباس معروف‌نژاد*(دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ماهشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماهشهر، ایران)

چکیده

طی چند دهه گذشته، رشد شتابان شهری و توسعه مناطق فرودست شهری(به ویژه در کشورهای درحال توسعه) موجب شده که آسیب‌پذیری آن‌ها در برابر بحران‌هایی با منشأ انسانی و طبیعی بیش از پیش گردد. لذا تاب‌آور نمودن و افزایش سطح مدیریت بحران در جوامع شهری به ویژه محلات فرودست و نابسامان دارای اهمیت خاصی است. نظر به اهمیت موضوع، این پژوهش به واکاوی و سنجش شاخص‌های تاب‌آوری درکاهش بی‌عدالتی فضایی با تأکید بر حوزه محلات بندرامام خمینی(ره) با شناسایی و انتخاب چهار شاخص تاب‌آوری(زیربنایی-کالبدی، اقتصادی، زیست محیطی و نهادی-اجتماعی) و ۵۶ زیرشاخص پرداخته است. نوع تحقیق کاربردی و روش تحقیق، پیمایشی-ارزیابی با تأکید بر پرسشنامه می‌باشد. جامعه آماری شامل ساکنان ۲۳ محله بندر امام خمینی(ره) بوده که حجم نمونه تعیین شده ۴۲۹ نفر است. به منظور بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف و برای تأیید حجم نمونه انتخاب شده از شاخص KMO و آزمون بارتلت و برای رتبه‌بندی متغیرها از تکنیک Marcos استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد از ۲۳ محله بندر امام خمینی(ره) ازمنظر رتبه‌بندی شاخص‌های تاب‌آوری با استفاده از تکنیک Marcos، محلات: فازیک مفتاح شمالی با امتیاز ۰/۹۷۹، فاز ۳ (منازل راه آهن) با امتیاز ۰/۸۹۶ و کوی شهید دستغیب با ۰/۸۹۱ در رتبه‌های اول تا سوم و محله صباغان(کمپ B) با امتیاز ۰/۵۹۱ در رتبه بیست و سوم(آخر) قرار گرفته‌اند.

واژه‌های کلیدی: تاب‌آوری، عدالت فضایی، محلات شهری، بندرامام خمینی(ره).

مقدمه

تاب‌آوری^۱ این روزها به دغدغه مهمی برای شهرها تبدیل شده است؛ به طوری که توجه و پرداختن به آن در شهرهای خصوصاً حادثه خیز حائز اهمیت است. با وجود اهمیت آن، مدیریت شهری زیاد در شناساندن و اهمیت به آن قوی عمل نکرده‌اند و بعضاً در هنگام وقوع حوادث شهرها خسارات بیشتری را متحمل می‌شوند. تاب‌آوری شهری^۲ یک مفهوم نسبتاً جدید در مطالعات شهری و شهرسازی است. تاب‌آوری برگرفته از نظم و انضباط بیولوژیکی است که توانایی ارگانیسم یک سیستم برای مقاومت در برابر یک شوک، فاجعه و بیماری و بهبود یافتن از آن تعیین می‌گردد. در نتیجه به صورت کلی تعریف تاب‌آوری یا انعطاف‌پذیری شهری را از چشم‌انداز بحران شهری به توانایی یک منطقه یا نظام شهری جهت مقاومت در برابر سیل گسترده‌ای از شوک و تنش می‌توان تعبیر کرد. چرا که امروزه فضاهای شهری به بهترین وجه می‌توانند نقش مراکز زندگی جمعی را ایفا کنند (لنگرنشین و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۷۱).

- رشد سریع شهرنشینی در دهه‌های اخیر و بی‌توجهی به ابعاد کیفیت زندگی انسان پیامدهایی نامطلوب در سطح سلامت فردی و اجتماعی شهرها به دنبال داشته است. همچنین، باعث چرخه نامطلوبی از عدم تعادل‌های اجتماعی-اقتصادی و زیست‌محیطی و در مجموع نزول کیفیت زندگی شهری شده است (قدیری و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۱۰). توجه به کیفیت محیط انسان ساخت علاوه بر تشویق مردم به حضور در آن بر القای حس رضایت در افراد مؤثر است (Dajian and Peter, 2006: 15).
- بندرامام خمینی با توجه به تراکم جمعیتی بالا، کمبود فضاهای خالی، شبکه ارتباطی ضعیف و ناکارآمد و مهم‌تر از همه برنامه‌ریزی نسنجیده، باعث شده است تا فضاهای شهری آن بدون توجه به اصول و معیارهای لازم توزیع و گسترش منظم نیابند و سازگاری، همجواری و مطلوبیت مناسبی نداشته باشند. این مسأله علاوه بر رعایت نکردن اصل عدالت و برابری در برخورداری یکسان از فضاهای شهری، آسایش، کارایی، سلامت و ایمنی و... جمعیت ساکن در شهر را کاهش می‌دهد. بنابراین نبود توجه به مسئله کیفیت زندگی در سطح محلات بندر امام خمینی (ره) می‌تواند سبب جدایی‌گزینی اکولوژیکی، گسترش حاشیه‌نشینی، فقر شهری و نابرابری، آلودگی‌های زیست محیطی، ایجاد شکاف میان محلات مختلف شهر و در نهایت کاهش تاب‌آوری آن شود. با توجه موارد مذکور در این پژوهش با رویکردی کاربردی به اهمیت و ضرورت در واکاوی و سنجش شاخص‌های تاب‌آوری در کاهش بی‌عدالتی فضایی با

¹-Resilience

²-Urban Resilience

تأکید بر حوزه محلات بندرامام خمینی (ره) پرداخته شده است. بنابراین یک سؤال اصلی در این پژوهش مطرح است:

- جایگاه/رتبه هر یک از محلات بندرامام خمینی (ره) با توجه به مؤلفه‌های تاب‌آوری به چه صورت است؟

پیشینه پژوهش

تاب‌آوری به مفهوم پیچیده و چندمنظوره تبدیل شده که دارای روابطی پیچیده و متفاوت است. بنابراین مفهوم تاب‌آوری هم اکنون با تنوع بیشتر در علوم مختلف و امور مرتبط با تعاملات بین انسان و طبیعت نظیر آسیب‌پذیری و کاهش سوانح به کار می‌رود. در کشور ایران و سایر کشورها در سال‌های اخیر مقالات و پژوهش‌های زیادی درخصوص تاب‌آوری شهرها در حوزه‌های مختلف علمی انجام شده است که در این خصوص می‌توان به برخی از آن‌ها اشاره کرد:

- امیری وهمکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان "شناسایی مؤلفه‌های اثرگذار بر افزایش میزان تاب‌آوری اقتصادی و اجتماعی شهری در مواجهه با بحران زلزله در شهرستان بروجرد" پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد نقش زیرمغیرهای اقتصادی در این شهرستان مانند میزان شدت خسارات و توانایی جبران خسارات در برابر حوادث اثرگذاری تاب‌آوری کمتری دارد.

- شیرمحمدی و شمس (۱۴۰۱) در مقاله‌ای تحت عنوان "تبیین مدل NBS در برنامه‌ریزی شهری برای تاب‌آور نمودن مناطق شهری" پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد یکی از این راه‌حل‌های افزایش تاب‌آوری مجموعه اقداماتی با عنوان راه‌حل‌های مبتنی بر طبیعت NBS است. این راه‌حل برگرفته از یک رویکرد سیستمی برای تقویت نگهداری، بهبود و احیای تنوع زیستی و اکوسیستم‌ها در مناطق شهری، گسترش منابع زیرساخت سبز و سازگاری اقلیم مبتنی بر اکوسیستم است.

- خزائی و مجتبی‌زاده خانقاهی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان "ارائه الگوی بهینه در بافت مسئله‌دار فرحزاد با رویکرد ارتقاء تاب‌آوری" پرداخته‌اند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد؛ رضایت‌مندی مردم محله فرحزاد از شاخص تاب‌آوری اجتماعی به نسبت سایر شاخص‌ها (اقتصادی، نهادی- اجتماعی و سیاسی بالاتر از حد متوسط است.

- موحد و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان "تحلیل پایداری محلات شهری بر تأکید بر عدالت فضایی- اجتماعی در شهر مراغه" پرداخته‌اند. نتایج به دست آمده نشان دهنده پایین بودن میزان سرمایه اجتماعی در محلات جدید و حاشیه‌نشین می‌باشد و تقریباً نتایج مشابه با میزان

توزیع سرانه‌های خدمات شهری دارند. با افزایش سرانه‌های کاربری‌ها به ویژه در محلات حاشیه‌نشین بر میزان سرمایه اجتماعی این محلات افزوده خواهد شد.

- در گزارش تحقیقاتی بانک توسعه آسیایی^۱ (۲۰۲۲) در خصوص ایجاد تاب‌آوری شهری در محلات فقرنشین اندونزی اشاره به افزایش قابل توجهی در فراوانی و شدت خطرات آب و هواشناسی، به طور بالقوه و ایجاد اختلال در دستیابی به اهداف توسعه مختلف و برنامه توسعه میان مدت ملی آن طی سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۲۴ میلادی شده است. وزارت برنامه‌ریزی توسعه ملی این کشور تخمین می‌زند که کاهش بالقوه تولید ناخالص داخلی به دلیل تغییرات آب و هوایی تا سال ۲۰۲۴ به حدود ۱۱۵ تریلیون روپیه خواهد رسید. انتظار می‌رود با شهری‌شدن کشور، جمعیت‌افزایش یابد. با وجود رشد اقتصادی ناشی از شهرنشینی، میلیون‌ها اندونزیایی هنوز زیر خط فقر زندگی می‌کنند. راه‌حل‌های تاب‌آوری که دولت با کمک بانک توسعه آسیایی در محلات کم برخوردار و فقرنشین اندونزی درپیش گرفته است درامداد پنج حوزه اولویت‌بندی شده است. شرایط اجتماعی‌سازگار و پاسخگو به شوک‌های جامعه. معیشت پایدار. سیستم بهداشت عمومی مؤثر. مسکن امن و پایدار و تقویت زیرساخت‌های شهری بویژه مناطق کم برخوردار و فقیرنشین برای ایجاد انعطاف‌پذیری بوده است.

- لو لیو وهمکاران^۲ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان تمایز زمانی و مکانی در تاب‌آوری شهری و عوامل مؤثر بر آن در استان هنان چین پرداخته‌اند. براساس نتایج، تاب‌آوری کلی در استان هنان به طور مداوم رشد می‌کند و سطح انعطاف‌پذیری منطقه شهری ژنگژو^۳ بالاترین میزان است. در زیرسیستم تاب‌آوری شهری، تاب‌آوری اقتصادی و اجتماعی به ویژه موجب تاب‌آوری شهری شده است.

- نیگرن^۴ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان نابرابری و حکمرانی در عدالت فضایی شهری در شهر ویلاهرموسا مکزیک پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد؛ تنها از طریق تحلیل رابطه‌ای از نحوه تعامل ساکنان بخش‌های مختلف شهر با مقامات و با یکدیگر، می‌توان فهمید که چگونه شکل‌های حاکمیت غالب نابرابری‌های چندوجهی ایجاد می‌کنند.

- اوویزو^۵ وهمکاران (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان سنجش شاخص‌های عدالت فضایی و امنیت مالکیت زمین برای ساکنان فقیر و کم‌درآمد در شهر مونیخ آلمان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد؛ برنامه‌ریزی شهری مشارکتی، رویکرد توسعه شهری را تشکیل و عدالت فضایی و امنیت مالکیت زمین را به شدت ارتقاء می‌دهد.

^۱-Asian Development Bank

^۲-Lien Lo et al

^۳-Zhengzhou

^۴-Nygren

^۵-Uwayezu et al

مزیت و نوآوری و مقایسه نتایج ارزیابی در پژوهش حاضر بیانگر آن است که شاخص‌های تاب‌آوری در محلات شهری همیشه در روند بهبود مدیریت بحران مؤثر واقع شده‌اند. از این رو در بیشتر مقالات شاخص‌های تاب‌آوری در کیفیت زندگی و عدالت فضایی و روند احیاء و تقویت بنیان و ساختار شهرهای امروزی مؤثر ارزیابی شده‌اند، اما با توجه به موقعیت برخی از شهرها و مسائل متفاوت کالبدی، اقتصادی، زیستی و اجتماعی و... می‌تواند نقش مهمی در به تأخیر افتادن افزایش کیفیت زندگی شهروندان باشد. بنابراین شاخص‌های انتخابی این پژوهش اهمیت زیادی در شناسایی و ارزیابی محدوده مورد مطالعه از منظر تاب‌آوری و ارزیابی بی‌عدالتی فضایی در محلات بندرامام خمینی(ره) داشته و می‌تواند در روند پیشگیری و کنترل خسارات و صدمات تا حدود زیادی ایفای نقش داشته باشد. در این خصوص تحقیق اسکندری‌نوده و همکاران(۱۳۹۸)، در شناسایی ابعاد تاب‌آوری و تأثیر آن بر پایداری شهری رشت، از حیث شاخص‌های مورد ارزیابی با مطالعه حاضر شباهت داشته و به تأثیر و توجه این شاخص‌ها از نظر پیشگیری و اهمیت تأکید کرده است. همچنین در پژوهش، خداپناه(۱۴۰۱) به ارزیابی و سنجش میزان تاب‌آوری روستاهای هدف‌گردشگری در شهرستان اردبیل پرداخته است. که از حیث استفاده از شاخص‌های مورد بررسی با تحقیق حاضر و همچنین آزمون و روش به کار گرفته شده برای ارزیابی و رتبه‌بندی تفاوت زیادی دارد. در تحقیق خوارزمی و همکاران (۱۳۹۸) با عنوان بررسی چالش‌های ارتقاء میزان تاب‌آوری شهری در شهر بجنورد پرداخته است. که از حیث برخی از شاخص‌های مورد ارزیابی مانند نهادی- اجتماعی و زیربنایی-کالبدی به تحقیق حاضر شباهت دارد.

مفاهیم و مبانی نظری

تاب‌آوری^۱

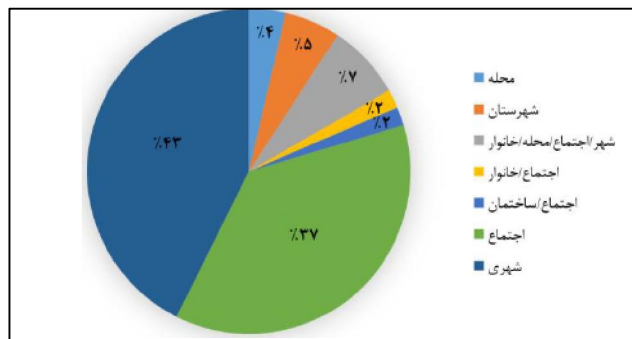
اصطلاح تاب‌آوری در قرن اخیر در شاخه مکانیک و تست مواد توسعه یافته است. در دهه ۲۰۰۰ میلادی این مفهوم به طور گسترده‌ای در شاخه کاهش خطرپذیری بلایای طبیعی به کار گرفته شد. هالینگ^۲ معتقد است تاب‌آوری تداوم ارتباط با یک نظام را بیان می‌کند و عبارت است از یک معیار برای سنجش توانایی این گونه نظام‌ها برای جذب تغییر در متغیر وضعیت، متغیرهای متحرک و مقادیر ثابت (Folke, 2002: 437). منی‌نا(۲۰۰۶)^۳؛ تاب‌آوری در برابر سوانح را می‌توان ظرفیت ذاتی سیستم اجتماع یا جامعه دانست. این تعریف دارای نتایجی برای کاهش خطرهای سوانح است. براساس شکل ۱، مطالعات تاب‌آوری بیشتر در دو مقیاس شهر و یا اجتماع انجام

^۱-Resilio

^۲-Halling

^۳-Manyena

گرفته‌اند و تنها حدود ۷ درصد این مطالعات در تمامی سطوح (اجتماع، شهر، محله و خانوار) بوده است.

شکل شماره ۱: مقیاس تحقیقات تاب‌آوری در سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۸

مأخذ: مصطفوی ومومنی، ۱۳۹۸: ۱۵

تاب‌آوری شهری^۱

شهرتاب‌آور شبکه‌ای پایدار از سیستم‌های کالبدی و جوامع انسانی است. سیستم‌های کالبدی، مؤلفه‌های ساخته‌شده و طبیعی شهر که شامل جاده‌ها، ارتباطات و تأسیسات تأمین انرژی و همچنین مسیرهای آب، خاک و سیستم‌های طبیعی هستند. شهر بدون سیستم‌های کالبدی تاب‌آور در برابر حوادث بسیار آسیب‌پذیر خواهد بود (صالحی وهمکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۱). افزایش انطباق‌پذیری شهرها در برابر سوانح، با انعطاف -پذیری سه مؤلفه اصلی شهر شامل، فرم کالبدی (اجزای کالبدی شهر) عملکرد شهر و جریان‌ها (حرکت انسان، اطلاعات، حمل‌ونقل -خدمات) و زیرساخت‌ها، نقش بسزایی در افزایش تاب‌آوری شهرها ایفا می‌کند (Banerjee and Loukaitou, 2011: 674).

عدالت فضایی شهری^۲ و تاب‌آوری

اصطلاح خاص عدالت فضایی تا چند دهه پیش کاربرد عمومی نداشته و حتی امروزه، جغرافیدانان و برنامه‌ریزان می‌کوشند از کاربرد صفت فضایی برای جستجوی عدالت و دموکراسی در جوامع معاصر جلوگیری کنند، اصولاً فضایی بودن عدالت نادیده گرفته می‌شود یا در مفاهیم مرتبط دیگر مانند عدالت سرزمینی، عدالت زیست محیطی، بی‌عدالتی شهرنشینی یا حتی در شهر و جامعه عادل جذب می‌شود. عدالت فضایی یا جغرافیایی عبارت است از: برابری نسبی شاخص‌های جامعه

^۱-Urban Resilience

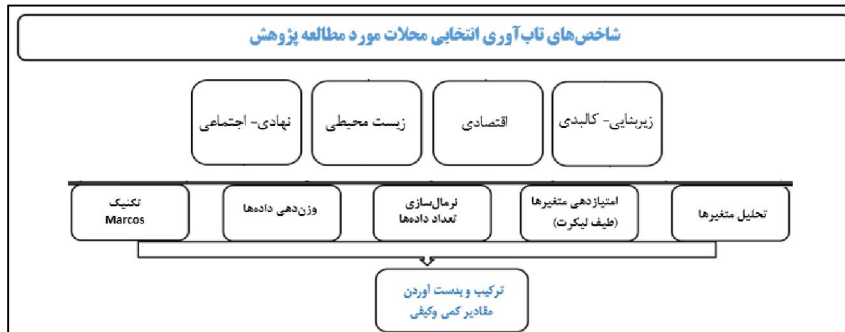
^۲-Urban Spatial justice

توسعه (اقتصادی، کالبدی، سیاسی، فرهنگی، بهداشتی، اجتماعی و امنیتی) در مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی (خرد و کلان) یک کشور با شاخص‌های متناظر توسعه با آن در سطح ملی (موحد و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۴۷). موضوع عدالت فضایی طی دوده گذشته، توسعه‌ی زیادی یافته است؛ ولی تاکنون برنامه‌ریزان از ارائه ارزیابی کامل و همه جانبه از عدالت فضایی ناتوان بوده‌اند؛ زیرا عدالت فضایی تا بحال به آسانی عملی نبوده است. از طرف دیگر، مطالعات علمی اندکی درباره‌ی عدالت فضایی تسهیلات عمومی شهری صورت گرفته است و مطالعات انجام شده نیز بیشتر در موضوع واحد از تسهیلات متمرکز شده است (تابعی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۳).

محله شهری^۱

محله مسکونی، کوچکترین ناحیه برای برنامه‌ریزی است که ساکنان آن دارای تسهیلات عمومی و نهادهای اجتماعی مشترک‌اند و در آن به صورت پیاده رفت و آمد می‌کنند. محله را می‌توان در ابعاد مختلف تعریف کرد. محله از نظر کالبدی با دیوار، راه یا مرزهای تعیین شده و مشخص؛ از نظر اجتماعی با ادراک ساکنان محلی از نظر عملکردی با حوزه‌های خدماتی؛ از نظر محیطی با خصوصیات ترافیکی، کیفیت و امنیت؛ از نظر زیبایی با داشتن ویژگی‌ها یا سن مشخص تعریف می‌شود. از این رو محله را می‌توان محدوده‌هایی کوچک و به عنوان جزئی از سازمان فضایی شهر به شمار آورد که قابلیت شناسایی شدن از نظر اجتماعی- فرهنگی را دارا بوده و مولد معنا است (قانع و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۸). بنابراین در این پژوهش معیار انتخاب شاخص‌ها در سنجش تاب‌آوری شهری از دو منظر بوده است. دسته اول شاخص‌های عینی که اشاره به جنبه‌های عینی و قابل لمس زندگی شهری داشته و در ابعاد مختلف قابل تعریف می‌باشند. مانند: وضعیت پوشش مطلوب اینترنت، استقرار ایستگاه اورژانس در محلات شهری یا قیمت یک مترمربع زمین در محلات مختلف شهر و... اشاره کرد. دسته دوم شاخص‌های ذهنی است که سعی دارند میزان رضایت‌مندی شهروندان از وضعیت و تعداد کاربری‌های شهری و رفاه آن‌ها را از جنبه‌های مختلف شهری نشان دهد. فرایند انجام این پژوهش در شکل ۲، نشان داده شده است.

¹ -Urban Neighborhood

شکل شماره ۲- مدل فرایند تحلیل پژوهش

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر براساس هدف کاربردی و روش تحقیق، پیمایشی- ارزیابی با تأکید بر پرسش‌نامه است. محدوده نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده انجام شده است. سپس براساس هر طبقه نمونه‌گیری لازم انجام گردید.^۱ همچنین برای حصول اطمینان از کافی بودن حجم نمونه انتخاب شده با استفاده از آزمون KMO^۲ و بارتلت^۳ اقدام گردید. در تحقیق حاضر با توجه به مشخص شدن حجم نمونه، ابتدا به تهیه پرسشنامه محقق ساخته اقدام شد. روش طراحی پرسش‌نامه در چهار مرحله انجام شد. مرحله اول؛ استخراج عوامل و شاخص‌ها از متون. مرحله دوم؛ ارائه شاخص‌ها به خبرگان و اضافه کردن عوامل جدید و استفاده از روش دلفی برای حاصل شدن اجماع نظری روی آن‌ها؛ مرحله سوم، نهایی‌سازی شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها و ارائه به خبرگان جهت وزن دهی آن‌ها؛ مرحله چهارم، استخراج پرسشنامه محقق ساخته و ورود به بخش کمی بوده است. پرسش‌نامه دارای شصت سؤال بوده که به دو قسمت تقسیم شده است. قسمت اول اطلاعات جمعیت‌شناسی با چهار سؤال و قسمت دوم ۵۶ سؤال مربوط به ارزیابی شاخص‌های تاب‌آوری درکاهش بی‌عدالتی فضایی با تأکید بر حوزه محلات شهری بندر امام خمینی(ره) (جدول ۱) بوده است. برای پاسخ به پرسش‌ها با توجه به ادبیات موجود، تعداد چهار شاخص تحت عنوان:

۱. زیربنایی-کالبدی. ۲. اقتصادی. ۳. زیست محیطی. ۴. نهادی-اجتماعی.

در نظر گرفته شد. به جهت اعتباریابی این شاخص‌ها ابتدا برای روایی پرسشنامه‌های مربوط به انتخاب شاخص‌های پژوهش، پس از مطالعات اسنادی و میدانی و نظرسنجی از کارشناسان،

^۱ - برای توزیع پرسشنامه‌ها ملاک جمعیت محلات بوده است که بر این اساس دسته‌بندی لازم انجام گردید (به سه دسته: محلات پرجمعیت، متوسط و کم جمعیت) که به ترتیب: ۴۵ درصد، ۳۵ درصد و ۲۰ پرسشنامه‌ها اختصاص داده شد.

^۲ - Kaiser-Mayer-Olkin

^۳ - Bartlett

متخصصین و... در قالب روش دلفی، توسط ۱۱ نفر از اساتید دانشگاه و کارشناسان مرتبط تأیید گردید. در تعیین پایایی پرسشنامه‌ها نیز پس از جمع‌آوری تعداد ۲۳ نفر از پرسش‌شوندگان، از طریق روش دلفی نسبت به پایایی پرسشنامه‌های جمع‌آوری شده اقدام و ضریب آلفای آن تعیین گردید (با ارزش عددی ۰/۸۳). که نتایج حاکی از این بود که پرسشنامه‌های توزیعی و سازه‌های تعیین شده دارای پایایی مناسب در عوامل یادشده است. سپس با استفاده از پرسش‌نامه محقق ساخته که حاوی مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت از بسیار ضعیف تا بسیار خوب با امتیاز -های یک تا پنج اقدام گردید. برای نرمال بودن توزیع داده‌ها و وضعیت مؤلفه‌های پژوهش از آزمون‌های: کلموگروف-اسمیرنوف^۱ و همچنین برای وزن‌دهی شاخص‌ها از مدل آنتروپی‌شانون^۲ و برای رتبه‌بندی شاخص‌ها از روش مارکوس^۳ استفاده شده است.

جدول شماره ۱. مؤلفه و زیرمؤلفه‌های منتخب تاب‌آوری در پژوهش

مؤلفه	زیرمؤلفه‌ها	منابع و مراجع
زیرونی-کالبدی	C5. قدمت ساخت واحد مسکونی. C6. مساحت واحد مسکونی. C7. وضعیت آدرس واحد مسکونی. C8. دسترسی واحد مسکونی. C9. آسفالت و سطوح معابر در محله. C10. نام‌گذاری کوچه‌ها و خیابان‌های محله. C11. طراحی معابر (خیابان‌ها و کوچه‌ها و...) بانگاه به معلولین. C12. وضعیت برق و تأسیسات برقی محله. C13. وضعیت تأسیسات گازرسانی در محله. C14. وضعیت تلفن ثابت در محله. C15. آنتن‌دهی تلفن همراه در محله. C16. سرویس اینترنت (پوشش مطلوب) در محله. C17. خطوط و ایستگاه‌های تاکسی و اتوبوس. C18. ایستگاه آتش نشانی. C19. روشنایی معابر محله در شب. C20. مراکز بهداشتی و درمانی در محله. C21. ایستگاه اورژانس. C22. ایستگاه پلیس. C23. جایگاه سوخت (بنزین و...).	نگارنگان، ۱۴۰۲. خدایانه، ۱۴۰۱. اسکندری نوده و همکاران، ۱۳۹۸.
زیرونی-اجتماعی	C24. وضعیت سکونت. C25. وضعیت درآمد ماهانه خانوار. C26. وضعیت اشتغال در خانوار. C27. وضعیت بیکاری در خانوار. C28. وضعیت متوسط هزینه‌های ماهانه خانوار. C29. متوسط قیمت یک متر مربع زمین مسکونی. C30. متوسط قیمت یک متر مربع ملک ویلایی. C31. متوسط قیمت یک مترمربع آپارتمان. C32. متوسط قیمت اجاره بها ماهانه یک ملک ویلایی. C33. متوسط قیمت اجاره بها ماهانه یک واحد آپارتمانی. C34. وضعیت مشارکت زنان در کسب درآمد در خانوار. C35. وضعیت پوشش بیمه (درمانی-مکمل و...) در خانوار. C36. گسترش و توجه به مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای.	نگارنگان، ۱۴۰۲. خدایانه، ۱۴۰۱.

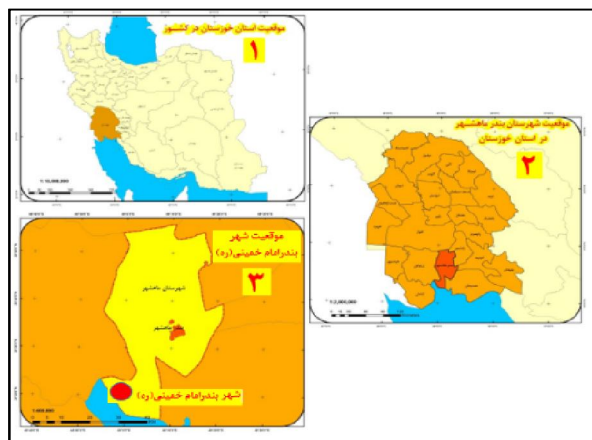
¹-Kolmogorov-Smirnov

²-Shannon Entropy

نگارنگان، ۱۴۰۲، اسکندری نوده و همکاران، ۱۳۹۸.	C37. وضعیت جمع‌آوری و دفع آب‌های سطحی. C38. وضعیت آب‌شرب محله. C39. وضعیت جمع‌آوری زباله. C40. وضعیت تفکیک زباله‌های تر و خشک. C41. وضعیت نظافت عمومی در محله. C42. وضعیت جمع‌آوری نخاله‌های ساختمانی. C43. وضعیت فضای سبز. C44. وضعیت پارک محله. C45. وضعیت زیباسازی و رنگ آمیزی مبلمان در محله. C46. جمع‌آوری سگ‌های ولگرد (یا حیوانات دیگر). C47. وضعیت سم پاشی ادواری زمین‌ها و جوی‌های فاضلاب و نیزارها و... C48. وضعیت آلودگی هوای محله ناشی از نزدیکی به صنایع و پتروشیمی.	زیست محیطی
نگارنگان، ۱۴۰۲، خوارزمی و همکاران، ۱۳۹۸.	C49. وضعیت امنیت محله. C50. وضعیت بزهکاری و وجود افراد شرور در محله. C51. وضعیت مساجد محله با رویکرد مشاوره‌ای و آموزشی (فرهنگی-مذهبی و...). C52. توجه به ورزش همگانی در محله. C53. وضعیت رفتار و نحوه برخورد همسایه‌ها در محله. C54. وضعیت برگزاری مراسم عمومی - اجتماعی (عزاداری، جشن و سخنرانی و...) توسط مراکز متولی در محله. C55. وضعیت احساس توجه و تعلق ساکنان (حس مسئولیت) به مشکلات محله. C56. وضعیت مراکز آموزشی و پرورشی در محله. C57. وضعیت کتابخانه‌ها و سالن‌های مطالعه/ اجتماعات محلی. C58. فرهنگ پاسخگویی و تکریم مراجعه کنندگان به مراکز اداری مستقر در محله (شهرداری ناحیه و...). C59. فرهنگ پاسخگویی و اقدام به موقع سامانه‌های خدمات‌رسان (۱۳۷ شهرداری، ۱۱۰ پلیس و...) در سطح محله. C60. فرهنگ مطالبه‌گری ساکنان محله.	تبادلی - اجتماعی

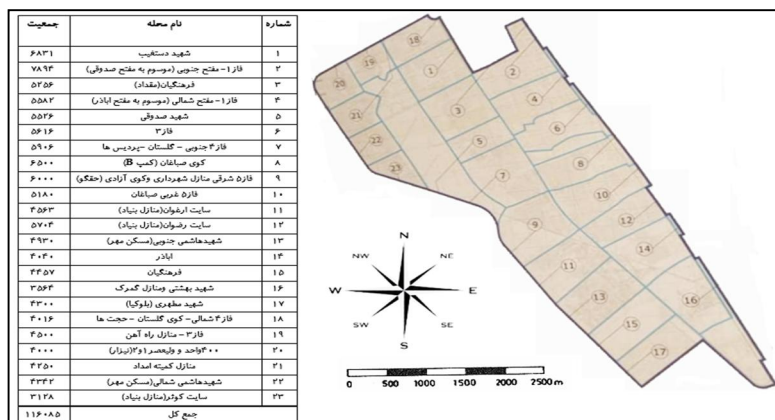
محدوده قلمرو پژوهش

بندر امام خمینی (ره) در محدوده تقسیمات کشوری شهرستان ماهشهر و در جنوب غربی و بخش جلگه‌ای استان خوزستان قرار دارد که در طول جغرافیایی ۴۹ درجه و ۸ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۰ درجه و ۳۳ دقیقه شمالی به فاصله ۸۵ کیلومتری شرق آبادان و ۸ کیلومتری غرب بندرماهشهر و ۹۰ کیلومتری شهر اهواز واقع شده است. بندر امام خمینی از شرق و شمال به بخش مرکزی بندرماهشهر با فاصله ۸ کیلومتری، از جنوب به خور موسی در فاصله ۳۰ کیلومتری از شمال به شهر جراحی محدود می‌شود. از ویژگی‌های اقلیمی آن قرارگیری در سرزمین پرفراز و نشیب ساحلی دریا است که عمق آب ساحل خلیج فارس با این سرزمین به استثناء پیش رفتگی خور موسی کم بوده و از محل راس در امتداد جنوب شرقی امتداد یافته است (شکل ۳). بندر امام خمینی براساس طرح جامع و تفصیلی و مصوبه الحاقی شورای عالی شهرسازی و معماری به شماره ۱۶۲۰۵۶/۳۰۰ مورخ ۱۴۰۱/۱۰/۷ دارای ۲۳ محله شهری است. جمعیت آن ۱۱۶۰۸۵ نفر برآورد شده است. در شکل ۴، نام محلات و جمعیت و موقعیت آن‌ها براساس شماره روی نقشه و همچنین در شکل ۵، تصاویر برخی محلات شهر نشان داده شده است.

شکل شماره ۳- موقعیت بندرامام خمینی (ره)

مأخذ: با کمی تغییر نویسنده، اقتباس شده از شهرداری بندر امام خمینی، ۱۴۰۲

شکل شماره ۴- نقشه محلات ۲۳ گانه بندر امام خمینی (ره)

مأخذ: با کمی تغییر نگارندگان، اقتباس شده از شهرداری بندر امام خمینی، ۱۴۰۲

شکل شماره ۵- تصاویر برخی محلات بندر امام خمینی (ره)

یافته‌ها

به منظور بررسی نرمال بودن توزیع داده‌های پژوهش از آزمون کلموگروف - اسمیرنوف استفاده شد. فرض صفر را به این صورت انتخاب می‌کنیم که داده‌ها نرمال باشند. از آزمون کلموگروف- اسمیرنوف در سطح ۵ درصد استفاده شده است. نتایج این تحلیل در جدول ۲، ارائه شده است.

جدول شماره ۲. نتایج آزمون کلموگروف اسمیرنوف برای شاخص‌های تاب‌آوری

شاخص	آماره کلموگروف اسمیرنوف Z	سطح معناداری
زیربنایی-کالبدی	۱/۱۱۲	۰/۱۵۵
اقتصادی	۱/۱۵۸	۰/۰۹۲
زیست محیطی	۰/۹۸۵	۰/۱۷۵
نهادی-اجتماعی	۰/۹۵۰	۰/۲۰۰

مأخذ: محاسبات نویسندگان، ۱۴۰۲

با توجه به نتایج آزمون کلموگروف- اسمیرنوف، فرض نرمال بودن متغیرهای مورد بررسی تأیید می‌شود. ولی پیش از انجام تحلیل برای تأیید حجم نمونه انتخاب شده هر یک از مؤلفه‌های پژوهش از شاخص KMO و آزمون بارتلت استفاده گردید که نتایج آن به شرح جدول ۳، است.

جدول شماره ۳. نتایج آزمون KMO و بارتلت متغیرهای پژوهش

سطح معناداری	درجه آزادی	آزمون بارتلت	شاخص KMO	متغیر
۰/۰۰۰	۵۹	۵۴۲/۱۲	۰/۷۴۸	زیربنایی-کالبدی
۰/۰۰۰	۶۸	۵۲۹/۳۶	۰/۷۸۶	اقتصادی
۰/۰۰۰	۱۰۳۱	۴۰۲۷/۸۹	۰/۷۲۱	زیست محیطی
۰/۰۰۰	۷۹	۶۱۱/۳۹	۰/۷۳۳	نهادی-اجتماعی

مأخذ: محاسبات نویسندگان، ۱۴۰۲

باتوجه به نتایج جدول ۳، اندازه کفایت نمونه به‌دست آمده برای هر یک از شاخص‌های پژوهش بزرگ‌تر از ۰/۷ است. همچنین مقدار سطح معناداری آزمون محاسبه شده برای تمامی متغیرهای پژوهش کمتر از ۰/۰۵ شده است و می‌توان نتیجه گرفت که این نتایج حاکی از کفایت نمونه‌ها است. در ادامه یافته‌ها؛ به منظور رتبه‌بندی جایگاه/رتبه هر یک از محلات بندر امام خمینی (ره) با توجه به مؤلفه‌های تاب‌آوری انتخابی در پژوهش از تکنیک مارکوس بهره گرفته شده است. انجام تکنیک مارکوس، نیاز به معیار وگزینه دارد. در این پژوهش، گزینه‌ها شامل ۲۳ محله مورد

بررسی در محدوده مورد مطالعه و معیارها، شاخص‌های چهار گانه (زیربنایی-کالبدی، اقتصادی، زیست محیطی و نهادی- اجتماعی) مورد ارزیابی بوده است. بدین منظور برای بررسی و مقایسه محلات بندر امام خمینی (ره) با توجه به شاخص‌های انتخابی پژوهش؛ ابتدا پاسخ‌های گردآوری شد و میانگین پاسخ‌ها در نرم افزار EXCEL به عنوان ماتریس خام وارد (تشکیل ماتریس تصمیم) گردید. میانگین پاسخ‌ها در هر محله و هر شاخص در جدول ۴، مشاهده می‌گردد.

جدول شماره ۴. تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری برای ابعاد چهارگانه تاب‌آوری

گزینه (N)				نام محله (معیار/ M)
نهادی- اجتماعی	زیست محیطی	اقتصادی	زیربنایی- کالبدی	
۳/۰۸	۲/۶۵	۲/۸۶	۳/۱۴	کوی شهید دستغیب
۲/۳۶	۲/۲۵	۳/۰۱	۲/۹۵	فاز ۴ جنوبی
۲/۸۷	۲/۴۸	۳/۲۹	۳/۰۹	فاز ۳ (منازل راه آهن)
۲/۵۳	۲/۳۱	۲/۷۷	۲/۷۶	(نیزار)
۲/۵۴	۱/۵۱	۲/۳۹	۱/۸۶	منازل کمیته امداد
۲/۵۱	۱/۶۰	۲/۳۸	۱/۸۱	شهیدهاشمی شمالی
۲/۳۸	۱/۵۹	۲/۳۸	۱/۸۴	سایت کوثر (منازل بنیاد)
۲/۷۰	۲/۰۲	۳/۰۶	۲/۸۱	شهید مطهری (بلوکیا)
۲/۵	۱/۸۹	۲/۷۲	۲/۵۰	شهید بهشتی و منازل گمرک
۲/۵۲	۲/۱۹	۲/۸۸	۲/۱۴	سایت ارغوان (منازل بنیاد)
۱/۸۳	۱/۶۵	۲/۹۹	۲/۲۹	فاز ۵ غربی (صباغان)
۲/۴۶	۲/۰۰	۲/۶۴	۲/۷۵	شهیدهاشمی جنوبی
۲/۶۳	۲/۰۹	۲/۵۶	۲/۲۲	سایت رضوان (منازل بنیاد)
۲/۵۲	۱/۷۲	۲/۹۷	۲/۷۱	کوی اباذر
۲/۴۸	۲/۲۴	۳/۱۱	۳/۰۷	فرهنگیان

۲/۳۰	۱/۸۳	۲/۹۶	۲/۲۸	فاز ۵ شرقی (منازل شهرداری)
۲/۱۷	۱/۲۹	۲/۳۷	۲/۰۰	صباغان (کمپ B)
۲/۲۱	۱/۸۳	۲/۷۳	۲/۵۶	فرهنگیان (مقداد)
۲/۳۷	۲/۱۲	۲/۷۰	۲/۵۹	فاز ۴ شمالی
۲/۴۳	۱/۹۶	۳/۱۸	۲/۹۶	فاز ۳
۲/۵	۱/۴۵	۲/۵۷	۲/۴۵	شهید صدوقی
۳/۷۳	۲/۷۷	۳/۶۵	۲/۹۰	فاز ۱ مفتاح شمالی (مفتح اباذر)
۲/۶۹	۲/۱۶	۳/۰۲	۲/۸۰	فاز ۱ مفتاح جنوبی

مأخذ: محاسبات نویسنندگان، ۱۴۰۲

همانطور که قبلاً اشاره گردید برای انجام تکنیک مارکوس، نیاز به معیار و گزینه است. در این پژوهش، گزینه‌ها شامل نام محلات در محدوده مورد مطالعه و معیارها، شاخص‌های مورد ارزیابی بوده است. با توجه به اینکه در تکنیک مارکوس در مرحله اول و قبل از تشکیل ماتریس باید وزن معیارها مشخص شود از روش آنتروپی‌شانون بهره گرفته شد (جدول ۵). در مرحله بعد علاوه بر وزن دار کردن معیارها، نرمال‌سازی نیز انجام گردید.

جدول شماره ۵. وزن شاخص‌های مورد ارزیابی با استفاده از مدل آنتروپی شانون

زیربنایی - کالبدی	اقتصادی	زیست محیطی	نهادهی - اجتماعی
۰/۱۵۵	۰/۱۸۸	۰/۱۸۲	۰/۲۱۱

مأخذ: محاسبات نویسنندگان، ۱۴۰۲

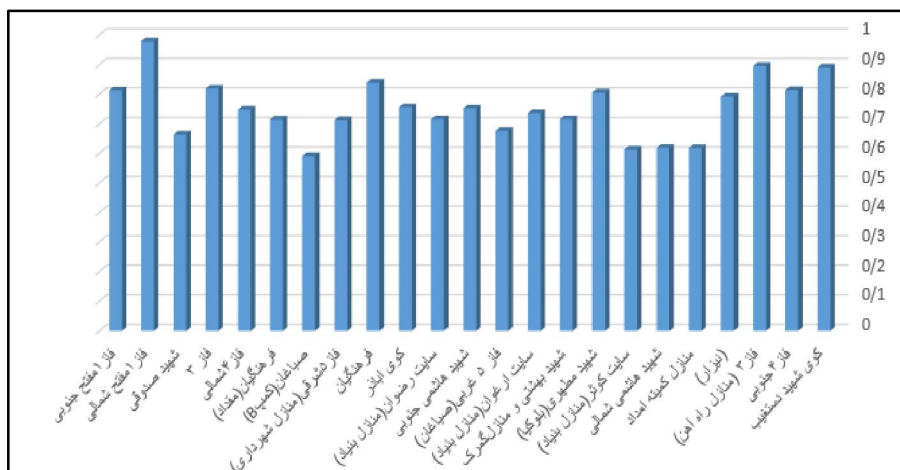
در مرحله پایانی برای محاسبه عملکرد مطلوبیت ضد ایده آل $f(k-)$ و عملکرد مطلوب ایده آل $f(k+)$ برای هر گزینه می‌باشد. سپس بر اساس اعداد بدست آمده از $f(k)$ هر گزینه رتبه‌بندی انجام می‌شود. بنابراین برای هر کدام از گزینه‌ها که مقدار $f(k)$ بزرگتری داشت رتبه بهتری در نظر گرفته شد. نتایج رتبه‌بندی ۲۳ محله بندرامام خمینی (ره) با توجه به شاخص‌های انتخابی پژوهش در جدول ۶، و نمودار ۱، نشان داده شده است.

جدول شماره ۶. جایگاه محلات بندر امام خمینی (ره) بر اساس مدل مارکوس

رتبه	گزینه (N)					نام محله (معیار M)
	امتیاز	نهادی - اجتماعی	زیست محیطی	اقتصادی	زیربنایی - کالبدی	
۳	۰/۸۹۱	۰/۱۷۱	۰/۲۱۵	۰/۲۲۸	۰/۲۷۸	کوی شهید دستغیب
۵	۰/۸۱۴	۰/۱۳۱	۰/۱۸۲	۰/۲۴۰	۰/۲۶۱	فاز ۴ جنوبی
۲	۰/۸۹۶	۰/۱۵۹	۰/۲۰۱	۰/۲۶۲	۰/۲۷۴	فاز ۳ (منازل راه آهن)
۹	۰/۷۹۲	۰/۱۴۰	۰/۱۸۷	۰/۲۲۱	۰/۲۴۵	(نیزار)
۲۱	۰/۶۱۸	۰/۱۴۱	۰/۱۲۲	۰/۱۹۰	۰/۱۶۵	منازل کمیته امداد
۲۰	۰/۶۱۹	۰/۱۳۹	۰/۱۳۰	۰/۱۸۹	۰/۱۶۰	شهید هاشمی شمالی
۲۲	۰/۶۱۳	۰/۱۳۲	۰/۱۲۹	۰/۱۸۹	۰/۱۶۳	سایت کوثر (منازل بنیاد)
۸	۰/۸۰۶	۰/۱۵۰	۰/۱۶۴	۰/۲۴۴	۰/۲۴۹	شهید مطهری (بلوکیا)
۱۴	۰/۷۱۶	۰/۱۲۵	۰/۱۵۳	۰/۲۱۷	۰/۲۲۱	شهید بهشتی و منازل گمرک
۱۳	۰/۷۳۶	۰/۱۴۰	۰/۱۷۷	۰/۲۲۹	۰/۱۹۰	سایت ارغوان (منازل بنیاد)
۱۸	۰/۶۷۶	۰/۱۰۱	۰/۱۳۴	۰/۲۳۸	۰/۲۰۳	فاز ۵ غربی (صبغان)
۱۱	۰/۷۵۲	۰/۱۳۶	۰/۱۶۲	۰/۲۱۰	۰/۲۴۴	شهید هاشمی جنوبی
۱۵	۰/۷۱۶	۰/۱۴۶	۰/۱۶۹	۰/۲۰۴	۰/۱۹۷	سایت رضوان (منازل بنیاد)
۱۰	۰/۷۵۶	۰/۱۴۰	۰/۱۳۹	۰/۲۳۶	۰/۲۴۰	کوی اباذر
۴	۰/۸۳۹	۰/۱۳۷	۰/۱۸۲	۰/۲۴۸	۰/۲۷۲	فرهنگیان
۱۷	۰/۷۱۳	۰/۱۲۷	۰/۱۴۸	۰/۲۳۶	۰/۲۰۲	فاز ۵ شرقی
۲۳	۰/۵۹۱	۰/۱۲۰	۰/۱۰۵	۰/۱۸۹	۰/۱۷۷	صبغان (کمپ B)
۱۶	۰/۷۱۵	۰/۱۲۲	۰/۱۴۸	۰/۲۱۷	۰/۲۲۷	فرهنگیان (مقداد)
۱۲	۰/۷۴۸	۰/۱۳۱	۰/۱۷۲	۰/۲۱۵	۰/۲۲۹	فاز ۴ شمالی

۷	۰/۸۰۹	۰/۱۳۵	۰/۱۵۹	۰/۲۵۳	۰/۲۶۲	فاز ۳
۱۹	۰/۶۶۴	۰/۱۲۵	۰/۱۱۸	۰/۲۰۵	۰/۲۱۷	شهید صدوقی
۱	۰/۹۷۹	۰/۲۰۷	۰/۲۲۵	۰/۲۹۱	۰/۲۵۷	فاز ۱ افتتاح شمالی
۶	۰/۸۱۳	۰/۱۴۹	۰/۱۷۵	۰/۲۴۰	۰/۲۴۸	فاز ۶ افتتاح جنوبی

مأخذ: محاسبات نویسندگان، ۱۴۰۲

نمودار شماره ۱. رتبه‌بندی محلات بندر امام خمینی (ره)

مأخذ: محاسبات نویسندگان، ۱۴۰۲

با توجه به نتایج جدول ۱، در بین محله‌های مورد بررسی محله‌های فاز ۱ افتتاح‌شمالی با امتیاز ۰/۹۷۹، فاز ۳ (منزل راه آهن) با امتیاز ۰/۸۹۶ و کوی شهید دستغیب با ۰/۸۹۱ به لحاظ ابعاد چهارگانه تاب‌آوری به ترتیب در اولویت اول تا سوم قرار گرفته‌اند. همچنین محلات: منازل کمیته امداد با امتیاز ۰/۶۱۸، سایت کوثر با امتیاز ۰/۶۱۳ و صباغان (کمپ B) با امتیاز ۰/۵۹۱ در رتبه‌های بیست و یکم تا بیست و سوم (آخر) قرار گرفته‌اند. در تحلیل فضایی وضعیت موجود محلات مورد مطالعه به طور مثال: محله فاز ۱ افتتاح شمالی یا محله فاز ۳، که در سنجش میزان تاب‌آوری در این پژوهش امتیاز بالایی را کسب کرده‌اند عواملی مانند: نوساز بودن واحدهای مسکونی و بالابودن سطح طبقه اجتماعی و اقتصادی- فرهنگی ساکنین آن و نزدیک بودن به مراکز اداری و خدماتی شهر و افزایش ساخت کاربری‌های تجاری و گسترش شبکه معابر بسیار مؤثر بوده است. ولی ذکر این نکته ضروری است که از ۲۳ محله بندر امام متأسفانه تعداد زیادی از آن‌ها از شرایط کم‌برخورداري رنج می‌برند و هرگونه تغییر در بهبود و اصلاح متغیرهای پژوهش در هر یک از محلات از جمله: امنیت اجتماعی محله، امکانات خدماتی محله، همیاری و همکاری ساکنان

(مشارکت)، توجه نهادهای خدمات‌رسان به محله و... با توجه به شرایط اجتماعی آن‌ها (تنوع قومی، سوادپایین، طبقه کم‌درآمد، امنیت نامناسب، آموزش نادرست، زاد و ولد زیاد و...) که بیشتر از مهاجرین و به دلیل شرایط اشتغال در گذشته به بندر امام آمده‌اند کاری بسیار سخت و دشوار است. دلایل آن‌هم از دو منظر قابل طرح است. دلیل اول: طبق بررسی‌های میدانی که از طریق مراجعه مستقیم به مردم این محلات و رویت مشکلات و کمبودهای آن‌ها مشاهده شده است (وضعیت بد محیط کالبدی و اجتماعی و اقتصادی و خدماتی-زیستی) و گفتگو با آن‌ها و توزیع پرسشنامه و نتایجی که از آن بدست آمده است می‌تواند گواه و تأیید موضوع باشد. دلیل دوم: خصوصیات اجتماعی و فرهنگی این محلات و عادت کردن مردم ساکن با این نوع زندگی طی چند دهه گذشته تا به حال است. که در برابر هرگونه تغییر مقاومت از خود نشان می‌دهند (مثلاً: براساس مشاهدات عینی؛ قسمتی از واحدهای مسکونی در محلات: صباغان ونیزار، فاقد سند مالکیت هستند و صاحبان آن‌ها سال‌هاست که با قول‌نامه یا غیره در آن ساکن‌اند و در اکثر موارد خرید و فروش با همین مدارک انجام شده یا می‌شود، یا مسئله داشتن انشعابات غیررسمی آب و برق در این محلات و رعایت نکردن مسایل بهداشت جمعی و فردی (نگهداری احشام سبک و سنگین در سطح منازل و یا پرسه زدن حیوانات در کوچه و خیابان‌های این محلات و... به نوعی عادت یا فرهنگ غلط شده و تعمیم یافته است) مثلاً محلات: نیزار، مقداد و بلوکیا. بنابراین با توجه به تأکید این پژوهش بر دیدگاه ساکنان محلات در ارزیابی مؤلفه‌ها، این امکان وجود دارد در بعضی زیرشاخص‌ها از نظر بعد عینی با هم متفاوت باشند و عوامل دیگر سبب شده نظرپاسخ‌دهندگان تفاوت داشته باشد ولی به طور کلی نظرات پاسخ‌دهندگان با توجه وضعیت شاخص‌ها که در بررسی میدانی مشاهده شده مطابقت و با شرایط موجود اختلاف چندانی ندارد.

نتیجه گیری

امروزه اصلی‌ترین عامل بحران‌های جوامع بشری، ریشه در نابرابری‌های اجتماعی و فقدان عدالت دارد و یکی از مهم‌ترین بخش‌های این نابرابری‌ها در نواحی شهری است که وجود چنین نابرابری و نبود یک برنامه‌ریزی منسجم برای نقش بیشتر تاب‌آوری در ساکنان نواحی مختلف یک شهر به تشدید موضوع منجر شده است. در چنین شرایطی از مهم‌ترین عوامل در برنامه‌ریزی شهری، استفاده از فضاها و توزیع مناسب و به عبارتی کامل‌تر عدالت فضایی است. بنابراین آنچه در پژوهش حاضر به عنوان هدف اصلی مطرح شده؛ واکاوی و سنجش شاخص‌های تاب‌آوری در کاهش نابرابری‌های فضایی در محلات بندرامام خمینی (ره) است. اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق نشانگر این موضوع است که قابلیت تأثیرگذاری و اثربخشی هریک از شاخص‌های پژوهش در محدوده مورد مطالعه می‌تواند از نظر ظرفیت، مکان و طرز تفکر و برخورد مخاطبان و نظارت مسئولین بر آن،

متغیر باشد. همچنین از نظرنوآوری، در این پژوهش در ارزیابی شاخص‌ها سعی شده به نسبت پژوهش‌های پیشین که کمتر مورد توجه واقع شده، این پژوهش بدان‌ها به دید عمیق‌تری نگاه کند. و با استفاده یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره که در ۵ سال اخیر مطرح شده (روش مارکوس) به تبیین و ارزیابی داده‌های تحقیق پرداخته‌اند.

پیشنهادهایی که می‌توان با لحاظ شاخص‌های چهارگانه تاب‌آوری انتخابی در پژوهش و انطباق آن‌ها با شرایط بومی و محلی کاربردی و عملیاتی شود به قرار زیر است:

(الف): در بحث دو شاخص زیربنایی - کالبدی و زیست محیطی

- مشخص کردن وضعیت ملکیت حقوقی مساکن ساخته شده و تلاش در جهت رفع معارضین در این مناطق با همکاری سازمان ثبت‌و اسناد و املاک و شهرداری و اداره راه و شهر سازی شهرستان بندر ماه شهر و استان خوزستان و تسهیل امور برای تعیین تکلیف آن‌ها (صدور سند در صورتی که منع قانونی وجود نداشته باشد) (بویژه محلات: ۴۰۰ واحدی و ولیعصر ۱ و ۲ (نیزار)، کوی صباغان (کمپ B)، شهید مطهری (بلوکیا)، شهرک مقداد (فرهنگیان) و...).

- توجه و اهمیت به زیباسازی و مبلمان محله‌ای و پاک‌سازی بصری و اصلاح و بازسازی اکثر معابر اصلی و فرعی و ترمیم آسفالت نامرغوب آن‌ها. بویژه محلاتی که از ناکارآمدی بیشتر برخوردارند (مثلاً: محلات نیزار و ...). البته بحث بودجه آن با لحاظ حق‌آلایندگی که طبق ماده ۲۷ قانون مالیات بر ارزش افزوده، واحدهای آلاینده کننده را موظف به پرداخت عوارض به شهرداری‌ها کرده است می‌تواند انجام شود. یا برون‌سپاری به سرمایه‌گذار و دادن امتیاز تهاثر زمین و یا تغییر کاربری به سرمایه‌گذاران برای ایجاد انگیزه ورود به موضوع می‌تواند اجرایی شود.

- در جهت اصلاح و پاک‌سازی موضوع فقدان شبکه فاضلاب و رهاشدگی فاضلاب‌های خانگی در کوچه‌ها و جوی خیابان‌ها و همچنین قرارگیری تعدادی از محلات در کنار گندآب و نیزار و فاضلاب‌های رها شده (محلات: نیزار، کمپ B، مقداد، منازل راه آهن و...) و وجود حیوانات ولگرد یا حشرات گزنده و... در حواشی آن‌ها اقدام گردد.

- سم‌پاشی منظم و دوره‌ای زمین‌های خالی درون محلات که محل تخلیه نخاله‌های ساختمانی یا رها شدن انواع زباله شده است (مثلاً: شهرک مقداد یا محله بلوکیا و...) توسط مراجع و نهادهای ذیربط با نظارت مراکز بهداشت.

- جمع‌آوری منظم و به‌موقع زباله‌های شهری (بویژه زباله‌های بیمارستانی و درمانگاهی و...) از سطح محلات. البته در این خصوص حمایت شهرداری بندرماه‌شهر با توجه به اینکه از نظر شرایط مالی و نیروی انسانی و ادوات و تجهیزات بیشتر است می‌تواند اثرگذاری بهتری داشته باشد.

الف): در بحث اقتصادی و نهادی-اجتماعی

- احداث کارگاه‌های آموزش فنی و حرفه‌ای در محلات کم‌برخوردار شهر بندر امام به دلیل افزایش نیروی جوان و جویای کار بویژه محلات: کوی صباغان (کمپ B)، نیزار، منازل کمیته امداد و...

- باوجود بیش از ۲۰ پتروشیمی در منطقه، ضعف پیشرفت امکانات اولیه در محلات بندر امام خمینی (ره) کاملاً مشهود است. بنابراین الزام کردن صنایع فوق برای اختصاص درصدی از درآمد برای ایجاد امکانات رفاهی و خدماتی و اشتغال‌زایی امری ضروری است (مثلاً: احداث زمین‌های ورزشی یا سالن‌های ورزشی برای استفاده جوانان، احداث کارگاه‌های آموزشی مرتبط با صنایع پتروشیمی (مانند جوشکاری یا برق صنعتی، تأسیسات حرارتی و برودتی و... بویژه در محلات کم برخوردار)، احداث مراکز بهداشتی و درمانگاهی یا بیمارستانی، یا پارک و بوستان‌های محله‌ای و شهری و...

- احداث و راه‌اندازی کیوسک یا ایستگاه‌های انتظامی در هریک از محلات نابرخوردار شهر در جهت افزایش ضریب امنیت.

- به منظور افزایش کارایی مکان‌های آموزشی- فرهنگی (مانند: مدارس، مساجد، فرهنگ‌سراها) در محلات فعالیت‌های چند بعدی و مختلط در نظر گرفته شود و از نظریه ترکیب کاربری‌ها استفاده شود.

در نهایت انجام این اقدامات بدون وجود یک مدیریت کارا و اثربخش امکان‌پذیر نیست. مدیریتی در بندر امام خمینی (ره) و مانند آن اثربخش است که دارای ثبات باشد و تغییر مدیریتی کمتر اتفاق بیفتد، فساد کاهش یابد و شفافیت در امور وجود داشته باشد.

منابع و مأخذ:

۱. اسکندی نوده، م.، قلیپور، ی.، فلاح حیدری، ف.، احمدپور، الف. ۱۳۹۸. شناسایی ابعاد تاب‌آوری و تأثیر آن بر پایداری شهری رشت، فصل‌نامه جغرافیا و پایداری محیط، ۹(۳۲): ۶۳-۷۷.
۲. امیری، ع.، زارعی، ح.، مسعودی‌راد، م.، حاتمی‌نژاد، ح. ۱۴۰۱. شناسایی مؤلفه‌های اثرگذار بر افزایش میزان تاب‌آوری اقتصادی اجتماعی شهری در مواجهه با بحران زلزله (شهرستان بروجرد)، فصل‌نامه آمایش محیط، ۱۵(۵۷): ۱۸۹-۲۱۱.
۳. تابعی، ن.، موحد، ع.، تولایی، س.، کمانرودی کجوری، م. ۱۳۹۵. بررسی نقش عدالت فضایی در مدیریت شهری (محلات منطقه ۶ تهران)، فصل‌نامه برنامه‌ریزی فضایی، ۶(۲۱): ۲۳-۳۶.
۴. خداپناه، ک. ۱۴۰۱. ارزیابی وسنجش میزان تاب‌آوری روستاهای هدف گردشگری (ناحیه اردبیل)، فصل‌نامه جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۶(۸۰)، ۱۱۷-۱۳۱.
۵. خزایی، ن.، مجتبی‌زاده‌خانقاهی، ح. ۱۴۰۱. ارائه‌الگوی بهینه در بافت مسئله‌دار فرحزاد با رویکرد ارتقاء تاب‌آوری، فصل‌نامه آمایش محیط، ۱۵(۵۹): ۴۴-۲۳.
۶. خوارزمی، الف. ع.، غلامی، ن.، تیموریان‌قلعه‌نو، ن. ۱۳۹۸. بررسی چالش‌های ارتقاء میزان تاب‌آوری شهری (شهر بجنورد). نهمین کنفرانس ملی و دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و برنامه‌ریزی شهری-توسعه پایدار و شهرهای آینده، مشهد، ۲۸-۲۷ آبان. ۶۱۹-۶۳۶.
۷. شهرداری بندر امام خمینی (ره)، دفتر فنی و امور نقشه‌ها، ۱۴۰۲.
۸. شیرمحمدی، ح.، شمس، م. ۱۴۰۱. تبیین مدل NBS در برنامه‌ریزی شهری برای تاب‌آور نمودن مناطق شهری، فصل‌نامه آمایش محیط، ۱۵(۵۹): ۱۳۹-۱۵۷.
۹. صالحی، الف.، آقابابایی، م. ت.، سرمدی، ه.، بهتاش، م. ر. ۱۳۹۰. بررسی میزان تاب‌آوری محیطی با استفاده از مدل شبکه علیت، مجله محیط‌شناسی، شماره ۵۹، ۹۹-۱۱۲.
۱۰. قانع، م.، اسماعیل‌پور، ن.، سرائی، م. ح. ۱۳۹۶. سنجش کیفیت زندگی در محلات شهری در راستای ارتقاء کیفیت زندگی (محلّه قلعه شهر بافق)، فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۸(۲۸): ۲۱-۴۴.
۱۱. قدیری، م.، حکمت‌نیا، ح.، سیفالهی، م. ۱۴۰۰. تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی در محلات شهری (شهر کوهبنان)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۳(۲): ۴۰۹-۴۲۶.
۱۲. لنگر نشین، ع.، ارغان، ع.، کرکه‌آبادی، ز. ۱۳۹۸. سنجش شاخص کالبدی محیطی تاب‌آوری در بافت‌های شهری تهران (محلات تجریش، جنت‌آباد شمالی و فردوسی شهر تهران) در راستای ارائه مدلی بومی برای تاب‌آوری کلان‌شهرهای ایران، فصل‌نامه جغرافیا، ۹(۲): ۶۶۹-۶۹۳.

۱۳. مصطفوی، ن.، مومنی، م. ۱۳۹۸. تاب‌آوری شهری، مفاهیم، رویکردها، ابعاد و شاخص‌های آن. ششمین کنگره سالانه ملی عمران، معماری و توسعه شهری. دانشگاه علم و صنعت. تهران. ۱-۲۳.

۱۴. موحد، ع.، آهار، ح.، منوچهری‌میان‌دوآب، الف.، قیصری، ح.، بزرگ‌زاده، ع. ۱۴۰۱. تحلیل پایداری محلات شهری باتأکید بر عدالت فضایی-اجتماعی (شهرمراغه)، فصل‌نامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲۲(۶۵): ۳۴۵-۳۶۵.

15. Asian Development Bank. 2022. Building Resilience of The Urban Poor in Indonesia, 6 ADB Avenue, Mandaluyong City, 1550 Metro Manila, Philippines, www.adb.org, P: 98.

16. Banerjee, T., Loukaitou-Sideris, A. 2011. Companion to Urban Design. Landan. P. 736. Doi: <https://doi.org/10.4324/9780204>

17. Dajian, k., Rogers, P. P. 2010. World Expo and Urban Life Quality in Shanghai in Terms of Sustainable Development Chinese Journal of Population, Resources and Environment, 4(1): 15-22.

18. Folke, C.S., Carpenter, T., Elmqvist, L., Gunderson, C.S., Holling B. W. 2002. Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations. Ambio, 31(5): 437-440.

19. Liu, L., Luo, Y., Pei, J., Wang, H., Li, J., Li, Y. 2021. Temporal and Spatial Differentiation in Urban Resilience and Its Influencing Factors in Henan Province, Sustainability Journal, 13(22): 12460.

20. Manyena, S. B. 2006. The concept of resilience revisited, Disasters Journal, 30(4): 434-450.

21. Nygren, A. 2018. Inequality and interconnectivity: Urban spaces of justice in Mexico, Geoforum Journal, Vol: 89: 145-154.

22. Uwayezu, E., Timo de Vries, W. 2018. Indicators for Measuring Spatial Justice and Land Tenure Security for Poor and Low Income Urban Dwellers, land journal, 7(3): 84-101.

ارزیابی جایگاه پیاده‌مداری در بازآفرینی شهری پایدار (مورد مطالعه: منطقه یک شهر همدان)

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۰۵/۲۶ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۰۷/۲۴

محمود ملکیان(دانش‌آموخته دکتری تخصصی، گروه مهندسی شهرسازی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران)

بیژن کلهرنیا*(استادیار گروه مهندسی شهرسازی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران)
نودر قنبری(استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران)

سهیل سبحان اردکانی(استاد گروه علوم و مهندسی محیط‌زیست، دانشکده علوم پایه، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران)

چکیده

امروزه ایجاد پیاده‌راه در فضاهای شهری، در بسیاری از پروژه‌های شهرسازی از جایگاه خاصی برخوردار است و ارتقای کیفیت این‌گونه فضاها از اهداف پایه‌ای مدیریت شهری به شمار می‌آید. لذا، این پژوهش با هدف ارزیابی نقش پیاده‌مداری در برنامه‌های بازآفرینی شهری پایدار منطقه یک شهر همدان انجام یافت. بدین منظور، پس از شناخت ویژگی‌های کالبدی، اقتصادی و اجتماعی محلات هدف، وضعیت حوزه‌های راهبردی و ماهوی از حیث عملکردی، زیبایی‌شناختی و محیط‌زیستی مورد سنجش قرار گرفت. پس از تعیین نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدها در راستای چشم‌انداز؛ ضوابط و معیارها و نیز دستور کار طراحی شهری-حوزه ویژه و طرح مایه‌ها در محلات هدف، نسبت به ارائه ضوابط اجرایی در راستای بازآفرینی شهری پایدار محلات همراه با ویژگی پیاده‌مداری اقدام شد. نتایج نشان داد که رفع زوال شهری از طریق ارتقای مؤلفه‌های سازنده کیفیت در طراحی، به‌خصوص مؤلفه پیاده‌مداری با بهره‌گیری مطلوب از سرمایه‌های اجتماعی و توان بالقوه ساکنین در برنامه‌های احیاء و بازآفرینی از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. بنابراین، نسبت به توسعه و ارتقای پیاده‌مداری در درون محلات و احیای هویت از دست‌رفته و پیاده‌مدار سازی محلات شهری توصیه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بازآفرینی پایدار شهری، مشارکت عمومی، پیاده‌مداری، همدان.

مقدمه

بسیاری از بافت‌های تاریخی کشور دارای فضاهای شهری باارزشی هستند که مفاهیمی مانند زندگی جمعی و حیات مدنی را در تاریخ خود به نمایش گذاشته‌اند؛ اما در حال حاضر قسمت‌های زیادی از مرکز شهرها و بافت تاریخی آن‌ها، که جایگاه مناسبی برای فعالیت‌های جمعی به‌شمار می‌آیند، رو به فرسودگی دارند (ایزدی، ۲۰۰۶). پدیده فرسودگی فقط از جنس کالبدی نیست و می‌تواند روابط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی موجود در آن نیز شامل شود (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۶) که نیازمند مداخلات طراحی شهری است و عدم اجرای برنامه‌های ناکارآمد و لزوم توجه به موضوع ارتقای کیفی عرصه‌های عمومی و محلات پیاده‌مدار شهری از ضرورت توفیق برنامه‌های احیا و بازآفرینی شهری پایدار محسوب می‌شود.

از سوی دیگر، وجود پیاده‌روها و مسیرهای پیاده‌روی در شهرها برای تداوم حیات شهری ضروری بوده و می‌توان آن‌ها را به‌عنوان عناصری خاطره‌انگیز و هویت‌بخش معرفی کرد (ثقفی اصل، ۱۳۸۷). در این بین، حفظ و احیای هویت منطقه یک شهر همدان به‌عنوان هسته اولیه تاریخی و هویتی این کهن شهر با میراث تاریخی و فرهنگی غنی و گسترده‌ی بافت داخلی با غنای فرهنگی و هویت‌بخش از اهمیتی به‌سزا برخوردار است. بافت قدیمی شهر در مرکز همدان در طرح‌های مطالعاتی بالادستی به‌عنوان منطقه یک تقسیم‌بندی شده است که بخش اصلی و حائز توجه آن، محدوده داخل رینگ اول شهر است. لذا، این پژوهش با هدف تعمیق مطالعات بازآفرینی شهری پایدار برای ارزیابی جایگاه پیاده‌مداری در مداخلات احیاء و بازآفرینی پایدار شهری منطقه یک شهر همدان در راستای نیل به توسعه پایدار و درخور انجام شد.

مبانی نظری

رویکرد بازآفرینی شهری: واژه Regeneration در مطالعات شهری به معنی احیاء، تجدید حیات، معاصرسازی و بازآفرینی به کار می‌رود (Roberts, 2000). راهبرد بازآفرینی شهری بر سه رکن اصلی چشم‌انداز راهبردی، مشارکت، و پایداری استوار است و در بسیاری از کشورها در محلاتی که از لحاظ فعالیت‌های اقتصادی، صنعتی، اداری و خرده فروشی با رکود مواجه شده بودند، تحول اقتصادی عظیمی ایجاد کرده است (Healey, 1995).

در ادبیات مکتوب امروزی، بازآفرینی شهری، ضمن توجه ویژه به «توسعه شهری»، به حفاظت فعال از میراث از طریق تطبیق عرصه تاریخی و میراثی با شرایط و نیازهای امروزی، پاسخ می‌گوید (آیینی، ۱۳۸۶؛ Roberts & Hugh, 2003). در واقع پارادایم جدید یا بازآفرینی شهری به مفهوم رفع اضمحلال و زوال فضاهای شهری در راستای احیاء و باز

زنده‌سازی مفاهیم پایه زندگی، مثل ایجاد تعاملات اجتماعی و مناسبات فرهنگی-مذهبی شهروندان در محلات پیاده‌مدار شهری است که علاوه بر ارتقای بعد کالبدی؛ به حل مشکلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز می‌پردازد (Roberts, 2000).

بازآفرینی شهری به توسعه پایدار با تأکید بر توسعه درون‌زا، توأم با اصلاح و رفع زوال بافت‌های متقدم می‌اندیشد. در این صورت ضمن اصلاح و باز زنده‌سازی بافت کهن؛ شاهد ایجاد همبستگی و تعامل سازمان فضایی جدید در قالب توسعه شهری با بافت متقدم خواهیم بود (حناچی و همکاران، ۱۳۸۶). از سوی دیگر برای رسیدن به بازآفرینی شهری پایدار و کارآمد، توجه به ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی محلات بافت نیز با رعایت حفظ بافت کهن و باز زنده‌سازی پهنه‌های فرسوده با ویژگی پیاده‌مداری، از اهمیتی خاص در توفیق احیاء و توانمندسازی محلات هدف برخوردار است (Rogers, 2011).

بازآفرینی شهری پایدار: به‌طور کلی، برای تقویت و شکل دادن به بازآفرینی شهری پایدار، توجه به اصول توسعه پایدار ضروری است. در این راستا، پایداری با تأکید بر تصمیم‌گیری مشارکتی و همکاری می‌تواند باعث افزایش مشروعیت پروژه‌های بازآفرینی شهری در بین مردم محلی شود (علی بک، ۱۳۹۲). هدف از به‌کارگیری دیدگاه‌های مشارکتی، مدنظر قرار دادن افرادی است که از نظر اجتماعی و اقتصادی در حاشیه قرار گرفته‌اند و تشویق آن‌ها برای شرکت در سیاست‌ها و طرح‌هایی است که بر آن‌ها تأثیرگذار است (Castree et al., 2009).

پیاده‌مداری و اهمیت پیاده‌راه در بازآفرینی شهری پایدار

کلیف ماتین^۱ اهداف طراحی شهری را در دو دسته توسعه پایدار و کیفیت‌های محیط ساخته شده^۲ طبقه‌بندی کرده است. در مبحث توسعه پایدار، توسعه‌ای مد نظر است که ضمن برآوردن نیازهای فعلی، به برآورده شدن نیازهای نسل آتی از محیط خدشه‌ای وارد نکند. در فرآیند طراحی شهری از آن‌جا که شهر مظهری از معنویت و فرهنگ کالبدی است و بالاترین درجه نمو فرهنگ مردم در آن رخ می‌دهد، لذا، حضور مردم نقشی کلیدی در توسعه پایدار ایفا می‌کند (ملکیان و همکاران، ۱۳۹۵). در این خصوص، فضاهای باز و پیاده‌راه‌های شهری، یکی از مؤثرترین مکان‌ها برای ایجاد تعاملات اجتماعی شهروندان با یکدیگر به‌خصوص در مراکز شهری به‌شمار آمده و می‌توانند در ایجاد حس تعلق (هویت‌بخشی) به مکان‌ها و در نهایت، خلق سرمایه‌های اجتماعی شهر مؤثر باشند.

چین جیکوبز پیاده‌روها را به‌عنوان فضای عمومی و اصلی شهر و بافت اجتماعی زنده و پویای شهر معرفی می‌کند (نصیری، ۱۳۹۰). سایرین، پیاده‌روها را بخش مجزاء از سواره و

^۱ Cliff Moughtin

^۲ The Built Environment Qualities

مسیر مجاز و اختصاصی برای عبور عابران یعنی شبکه‌ای از مسیرهای زنده برای برقراری تعاملات و سلامت اجتماعی معرفی کرده‌اند (کاشانی‌جو، ۱۳۸۵). از این‌رو، وجود پیاده‌روها و مسیرهای پیاده‌روی در شهرها، برای تداوم حیات شهری ضروری بوده و می‌توان آن‌ها را به‌عنوان عناصری خاطره‌انگیز و هویت‌بخش در نظر گرفت (ثقفی اصل، ۱۳۸۷). لذا، در طراحی پیاده‌روها توجه به سرزندگی، انعطاف‌پذیری، ایمنی و امنیت، و دسترسی و ترافیک که هر کدام از این عوامل دارای شاخص‌های گوناگونی هستند، ضروری به‌نظر می‌رسد (صادقی و سبحان اردکانی، ۱۳۹۲).

پیشینه پژوهش

در پژوهشی که با هدف امکان‌سنجی احداث پیاده‌راه به‌عنوان یک کاتالیزور در راستای ارتقای کیفیت شهری محور خیابان بوعلی همدان انجام یافت، نتایج نشان داد که عوامل ایمنی و امنیت از بیش‌ترین درجه اهمیت از نظر عابران پیاده برخوردار بودند (صادقی و سبحان اردکانی، ۱۳۹۲).

نتایج پژوهشی که با هدف بازآفرینی بافت‌های فرسوده با تکیه بر اصول توسعه پایدار شهری انجام یافت، نشان داد که بازآفرینی محله عولاجان نیازمند نیرویی درونی مانند ایجاد هسته سکونت پایدار با خدمات محله‌ای مربوطه و نیز ایجاد محورهای پیاده‌مدار مجهز شهری است، تا ضمن عدم تعارض جدی با شرایط حاکم، بسط تدریجی آن در طولانی‌مدت سبب ارتقای کیفی محله در راستای تحقق چشم‌اندازهای متصور بر آن شود (اردلانی و همکاران، ۱۳۹۲).

نتایج پژوهشی دیگر نشان داد که شهرها را می‌توان به‌عنوان مکان‌های رقابتی و محیط‌هایی به‌لحاظ اجتماعی همه‌شمول و به‌لحاظ اقتصادی شکوفا با عرصه‌های عمومی سرزنده و واجد پایداری اجتماعی در نظر گرفت (بحرینی و همکاران، ۱۳۹۳).

در پژوهشی که با هدف بازآفرینی و پایداری شهری در مقیاس بزرگ انجام شد، نتایج بیان‌گر اهمیت شاخص‌های اقتصادی برای تحقق مشارکت عمومی در بازآفرینی شهری بود (Donovan et al., 2005).

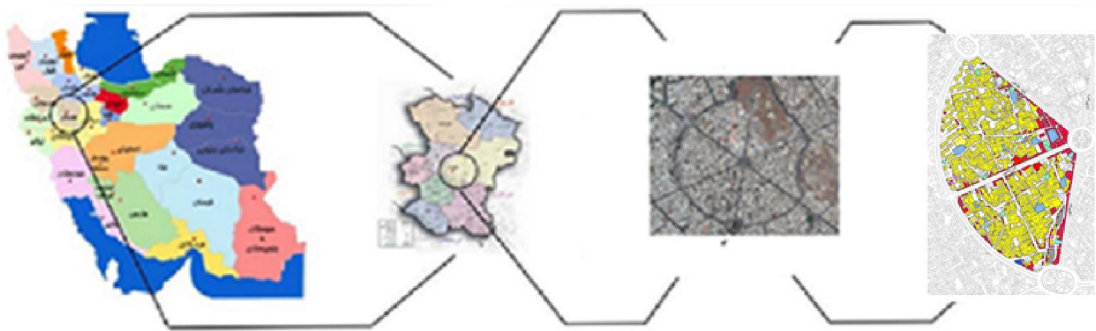
نظر به کمبود منابع مطالعاتی و لزوم گسترش پژوهش در زمینه بازآفرینی شهری پایدار و به‌علاوه خلاء مطالعاتی در خصوص بازآفرینی شهری همدان، این پژوهش با هدف احیای پهنه‌های بافت کهن و فرسوده شهری برای ارتقای جایگاه پیاده‌مداری در بازآفرینی شهری پایدار انجام یافت.

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش توصیفی-تحلیلی، پس از مطالعه کتابخانه‌ای در خصوص بازآفرینی و پایداری شهری در راستای نیل به ارتقای کیفی فضاهای شهری درخور و انسان‌مدار، نسبت به مطالعه میدانی و به تبع آن شناخت و ارزیابی محدوده‌های مورد نظر در کهن شهر همدان شامل محدوده مرکزی یا همان بافت قدیمی و هسته اولیه و تاریخی شهر که دارای الگوی شعاعی بوده و با حلقه اول شهر همدان یعنی محله‌های «پیرگرگ»، «ورمزیار»، «ذوالریاستین»، «امامزاده یحیی»، «کبابیان» و بخشی از بافت بازار محصور شده است، اقدام شد (ملکیان و همکاران، ۱۳۹۵).

بدین منظور، در گام نخست از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، پیمایش میدانی، مشاهده و توزیع پرسش‌نامه بین ساکنین منتخب، نسبت به شناخت و توصیف ویژگی‌های کالبدی، اقتصادی و اجتماعی منطقه مورد مطالعه در دو قطاع منتخب شامل بافت موجود در حدفاصل پیاده‌راه بوعلی، شریعتی و باباطاهر اقدام شد. سپس، منطبق بر شرح خدمات طراحی شهری پیشنهادی گلکار (گلکار، ۱۳۸۵)؛ نسبت به سنجش وضعیت حوزه راهبردی (شکل‌های ۱ تا ۳) در پنج نظام طراحی شهری شامل کاربری زمین و فعالیت، حرکت و دسترسی، استخوان‌بندی فضاهای همگانی، فرم کالبدی و منظر شهری اقدام شد و وضعیت حوزه ماهوی بر اساس مؤلفه‌های عملکردی، زیبایی‌شناختی و محیط‌زیستی مورد سنجش قرار گرفت. در این راستا، ضمن تعیین نقاط قوت و ضعف به عنوان عوامل درونی و فرصت‌ها و تهدیدها به عنوان عوامل بیرونی نسبت به تدوین جدول سوات^۱ یکپارچه در حوزه‌های راهبردی و عملکردی (جدول ۱ و شکل ۴) و نیز وزن‌دهی و تنظیم ماتریس ارزیابی اقدام شد. پس از آن، ضمن اتخاذ راهبردها از طریق اطلاعات به دست آمده، اهداف، راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری در مداخلات احیاء و بازآفرینی شهری تدوین و در پی آن تدقیق اصول و رهنمودهای طراحی شهری (جدول ۲ و شکل ۵) بر اساس نظام‌های پنج‌گانه طراحی شهری در حوزه مداخله‌ای انجام شد. در گام آخر نیز با جمع‌بندی مطالعات انجام یافته در زمینه مسائل کالبدی، عملکردی، اجتماعی-اقتصادی و محیط‌زیستی مناطق هدف و تدوین بیانیه چشم‌انداز؛ تدقیق اهداف کلان، اهداف خرد، سیاست‌ها و راهبردهای طراحی، نسبت به تدوین ضوابط و معیارهای طراحی شهری، اصول عام و خاص (جدول ۳) و دستور کار طراحی شهری-حوزه ویژه (جدول ۴) و طرح مایه‌های طراحی شهری محلات هدف (شکل ۶)؛ طرح‌های پیشنهادی دستورالعمل‌ها، ضوابط اجرایی و توصیه‌های طراحی شهری در راستای بازآفرینی شهری پایدار محلات ارایه شد.

^۱ SWOT

شکل ۱- دو قطاع منتخب در منطقه مورد مطالعه (مأخذ: نگارندگان)

یافته‌های پژوهش

نتایج شناخت منطقه مورد مطالعه

از آنجایی که ۶ قطاع موجود در منطقه مورد مطالعه از تشابه قابل ملاحظه‌ای در ابعاد مختلف کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی برخوردار بودند؛ بنابراین، در سنجش وضعیت منطقه مورد مطالعه، دو قطاع منتخب که شامل بافت محلی و شهری مستقر در حدفاصل پیاده‌راه بوعلی و خیابان‌های شریعتی و باباطاهر محصور در حلقه اول (بلوار خواجه رشید و بلوار کاشانی) هستند، مورد بازدید میدانی و سنجش مؤلفه‌های کیفی طراحی شهری قرار گرفتند.

در سنجش وضعیت حوزه محلی با در نظر گرفتن محدودیت‌های مترتب با پژوهش، دو بعد رویه‌ای و ماهوی مورد بررسی قرار گرفت که در بعد رویه‌ای به بررسی محیط‌های تاریخی، حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و تشکیلاتی-اجرایی پرداخته شد. در بعد ماهوی نیز؛ در مؤلفه عملکردی به نظام‌های فعالیت و تجربه فضاهای همگانی؛ در مؤلفه زیبایی‌شناختی به نظام استخوان‌بندی فضاهای همگانی و در نهایت، در مؤلفه محیط‌زیستی نیز به نظام قرارگاه طبیعی پرداخته شد (حاجی‌پور، ۱۳۸۶).

نتایج ارزیابی مؤلفه عملکردی در نظام فعالیت و تجربه فضاهای همگانی

در مؤلفه عملکردی کیفیت قرارگاه‌های رفتاری، کیفیت سازگاری فرم شهری با کاربری‌ها، شبکه پیاده، سواره، شبکه اطلاع‌رسانی و کیفیت ایمنی محیط برای فعالیت‌ها (گلکار، ۱۳۸۵) مورد ارزیابی قرار گرفت (شکل ۲). در این محدوده، علاوه بر وجود غالب کاربری‌ها مسکونی فرسوده، بافت از نظر کاربری‌های فرهنگی-خدماتی و آموزشی و درمانی

دارای کمبود است. غالب کاربری‌های تجاری در حوزه مرکزی شهر و نیز ساختمان‌های مسکونی به نسبت نوساز در بلوار خواجه رشید و محله حمام قلعه قرار دارند و از نظر کاربری فضای سبز کمبود جدی وجود دارد.

نتایج ارزیابی مؤلفه زیباشناختی نظام استخوان‌بندی فضاهای همگانی

نتایج ارزیابی وضعیت مؤلفه تجربی-زیباشناختی کیفیت طراحی شهری در نظام استخوان‌بندی فضاهای همگانی محدوده هدف نشان داد که دامنه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری حوزه راهبردی بافت اطراف محدوده (پیاده‌راه بوعلی - خیابان‌های شریعتی و باباطاهر)، در حوزه محلات ۶ قطاع و در حلقه اول است، که با پیاده‌مداری محلات، ارتباط مستقیم دارد. (شکل ۳)

شکل ۲- سنجش وضعیت حوزه راهبردی؛ مؤلفه عملکردی در منطقه مورد مطالعه (مأخذ: نگارندگان)

شکل ۳- سنجش وضعیت حوزه راهبردی؛ مؤلفه زیباشناختی در منطقه مورد مطالعه

(مأخذ: نگارندگان)

نتایج ارزیابی مؤلفه محیط‌زیستی (نظام قرارگاه طبیعی)

نتایج ارزیابی مؤلفه محیط‌زیستی (شکل ۴) نشان داد که عدم توجه به حفاظت زیست‌بوم در ساخت پیاده‌راه بوعلی عامل ایجاد صدمات قابل ملاحظه‌ای به بدنه درختان کناره خیابان و افزایش فرسودگی جداره‌های پیاده‌راه شده که مرمت ابنیه برای رفع اغتشاش بصری پیاده‌راه بوعلی را ضروری می‌نماید. از طرفی، در سایر محلات موجود در بافت؛ اغتشاش و آشفتگی بصری فضاهای شهری ناشی از آلودگی حاصل از انباشت زباله، تردد بیش از حد سواره به دلیل رعایت الگوی توسعه خودرو محور و تمرکز مراکز تجاری و بازار، و تأسیسات و تجهیزات شهری به عنوان الحاقات نمای شهری باعث ضعف و تهدید کیفیت خوش منظرگی در سیمای محلات شده است. از سوی دیگر، تخریب ساختمان‌های قدیمی و بعضاً ساخت و سازهای جدید، باعث تبدیل زمین‌های خالی محله به پارکینگ خودرو و تشدید آلودگی محلات شده و از عوامل ایجاد سیمای نامناسب محلات و تهدید ایمنی و امنیت پیاده در معابر به‌شمار می‌آید.

شکل ۴- سنجش وضعیت حوزه راهبردی؛ مؤلفه محیط‌زیستی در منطقه مورد مطالعه (مأخذ: نگارندگان)

نتایج ارزیابی یکپارچه وضعیت با روش سوات

نتایج ارزیابی وضعیت منطقه مورد مطالعه از طریق بازدید میدانی و مصاحبه با ساکنین بر مبنای بیانیه چشم‌انداز در شکل ۵ و جداول ۱ تا ۳ آورده شده است. بر این اساس، امتیازهای عوامل داخلی از ۱ تا ۴ بیان‌گر شدت قوت و ضعف از کم به زیاد و نیز امتیازهای عوامل خارجی از ۱ تا ۴ بیان‌گر شدت اثرپذیری فرصت‌ها و تهدیدها از کم به زیاد است.

شکل ۵- سوات یکپارچه طراحی شده برای اجرای پژوهش (ماخذ: نگارندگان)

جدول ۱- نتایج تحلیل سوات یکپارچه در سنجش وضعیت برای اجرای پژوهش

مؤلفه	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
مؤلفه عملکردی	وجود عناصر هویت بخش در بازآفرینی فضاهای شهری (آرامگاه بوعلی، میدان امام و امامزاده عبدالله) و مساجد قدیمی و بناهای تاریخی حائز ارزش در محلات. وجود کاربری‌های تجاری و رفاهی مناسب برای گردشگری. وجود پیاده‌راه‌های بوعلی، میدان امام و اکباتان به‌عنوان نمونه‌ای از مداخلات بازآفرینی شهری موفق.	سد معبر دستفروش‌ها در ساعات روز در معابر پیاده و بخصوص پیاده‌راه. تداخل حرکت پیاده و سواره در محلات، باعث ضعف ایمنی. کف‌سازی نامناسب و کمبود مبلمان شهری مناسب در اکثر محلات. عدم ایمنی، ورود بیش از حد خودرو و تبدیل محلات به پارکینگ خودرو. وجود کاربری‌های فرامحله‌ای، عامل تردد خودرو و گره ترافیکی.	ایجاد فضاهای شهری پیاده‌مدار با امکان مشارکت ساکنین محلات، بدلیل وجود حس تعلق در محلات. مشارکت بخش خصوصی در ارتقاء زیرساخت‌های شهری، بدلیل وجود زمین‌های خالی در بافت. وجود عناصر هویت‌بخش و تاریخی در محلات و پیاده‌راه بوعلی، فرصت توفیق بازآفرینی شهری با هدف ارتقای پیاده‌مداری محلات.	ورود خودرو، تداخل سواره و پیاده، تهدیدی در کاهش ایمنی محلات. وجود نورپردازی نامناسب، جداره‌ها در اکثر محلات، تهدید در ایمنی و امنیت. فرسودگی محلات و ضعف تأسیسات شهری، تهدیدی در پایداری معابر. اغتشاش بصری بناهای قدیمی مخروبه و جداره محلات، تهدید در ایمنی و تمایل پیاده‌مداری.
مؤلفه زیبایی‌شناختی	وجود محصوریت نسبی در پیاده‌راه بوعلی و وجود ابنیه احیاء شده محدوده. پیوستگی خط آسمان در پیاده‌راه بوعلی، محور شریعتی و بعضی محلات. دید به کوه الوند، تپه‌ها و مناظر مطلوب پیاده‌راه بوعلی، محورهای شریعتی و محلات ذوالریاستین و کبابیان. تباين، تنوع و گوناگونی نسبی فضا در محلات.	محصوریت کم میادین آرامگاه و امامزاده عبدالله و اکثر محورهای اصلی محلات. فرسودگی جدی بناها در پیاده‌راه بوعلی و محلات. استقرار تابلوهای تبلیغاتی در مسیر دید به منظر کوه الوند. ضعف پاکیزگی محلات بدلیل تردد بیش از حد خودرو. پوشش عناصر سنگی سخت در مسیر پیاده‌راه بوعلی به‌عنوان مبلمان شهری.	حضورپذیری شهروندان در پیاده‌راه فرصتی برای ایجاد فضای همه شمول و سرزنده با مشارکت ساکنین محلات. فرصت ایجاد منظر ذهنی و عینی با کیفیت، در پیاده‌راه بوعلی و معابر محلات قدیمی. فرصت ایجاد فضاهای همگانی خلاق و ایجاد محور گردشگری محلی پیاده‌مدار. وجود پیاده‌راه بوعلی عامل تشویق و ترویج پیاده‌مداری.	فضاهای همگانی نامطلوب عامل افزایش جرایم و بزهکاری و تهدید عابرپیاده. وجود کاربری‌های تجاری فرا محله‌ای متوالی، عامل عدم آمد و شد پیاده در محور اصلی بعضی محلات در شب. ایجاد پارکینگ طبقاتی عمومی در محور محلات، تهدید در تضعیف پیاده‌مداری و در نهایت پایداری محلات.

مؤلفه محیط زیستی	مؤلفه محیط زیستی	مؤلفه عملکردی - در محور پیاده راه گردشگری محلی	مؤلفه محیط زیستی
-مطلوبیت سبزینگی میدان بوعلی و بلوارهای کاشانی و خواجه رشید؛ عامل تقویت پیاده‌مداری. -آسایش اقلیمی مطلوب در محورهای اصلی. -وجود درختان کهن به‌عنوان عناصر سبز در فضای پیاده‌راه بوعلی و اکباتان و نیز محور پیشنهادی برای پیاده‌راه گردشگری محلی.	-وجود آلودگی‌های صوتی در محورهای اصلی و میادین امام، بوعلی و امام زاده عبدالله. -آلودگی محیط‌زیستی بدلیل تردد بیش‌ازحد خودرو در معابر محلات. -کمبود پوشش گیاهی در پیاده‌راه‌ها و همه محلات هدف بازآفرینی. -آب‌گرفتگی معابر و تردد خودرو در محلات، عامل کاهش کیفیت کف‌ساز.	-وجود عناصر هویت‌بخش و بناهای دارای قدمت، الزامی در توفیق پیاده‌مداری در مداخلات بازآفرینی شهری. -وجود زیرساخت مناسب تأسیسات شهری در مجاور محور پیاده‌راه محلی. -ارتقاء کیفی زیرساخت‌های تأسیساتی و مبلمان شهری پیاده-راه‌های بوعلی، میدان امام و اکباتان. -برخورداری محله از اماکن تاریخی، فرهنگی و مذهبی حائز ارزش و شناخته شده در سطح ملی و بین‌المللی.	-نبود عناصر نرم، تهدید آسایش و سرزندگی محلات. -آلودگی صوتی و محیطی، تهدیدی برای آسایش اقلیم و پایداری محلات. -عدم مطلوبیت نوع مصالح در پیاده‌راه‌های موجود و بعضی معابر محلات، تهدیدی در پایداری مکانی. -آب‌گرفتگی معابر و ضعف تأسیسات شهری، تهدید ایمنی حرکت پیاده.
-وجود معابر اصلی مناسب برای تبدیل آن به پیاده‌راه گردشگری. -فرصت بازآفرینی پایدار شهری با ایجاد فضاهای همگانی شهری پیاده‌مدار، دارای تجهیزات رفاهی شهری مناسب در محلات. -فرصت اصلاح زیرساخت‌های حمل و نقل عمومی در محدوده مورد مطالعه. -وجود حس مشارکت ساکنین محلات در برگزاری مراسم رسمی و سنتی فرصت افزایش حس‌تعلق شهروندان.	-ضعف جدی تجهیزات و تأسیسات شهری زیرزمینی و روزمینی در محدوده و محور پیاده‌راه گردشگری. -وجود کاربری‌های فرامحلی باعث تردد بیش از حد سواره و عدم ایمنی. -پایین بودن میزان مشارکت اجتماعی ساکنین محلی در برنامه‌ریزی احیاء و توسعه شهری. -وجود روح بی‌هویت شهری در پایان ساعات کار واحدهای تجاری مستقر در پیاده‌راه‌ها و ورودی محلات.	-توفیق بازآفرینی شهری. -عدم وجود زیرساخت‌های حمل و نقل عمومی شهری و پارکینگ، تهدید بازآفرینی شهری پایدار محلات هدف. -بافت ارگانیک و تنگ در محلات تهدیدی برای ارتقاء زیرساخت محلات، متناسب با نیاز پیاده‌راه. -ضعف نگرش اقتصادی کسبه به گردشگری و فرهنگ مشتری مداری	-وجود عناصر هویت‌بخش و بناهای دارای قدمت، الزامی در توفیق پیاده‌مداری در مداخلات بازآفرینی شهری. -عدم وجود زیرساخت‌های حمل و نقل عمومی شهری و پارکینگ، تهدید بازآفرینی شهری پایدار محلات هدف. -بافت ارگانیک و تنگ در محلات تهدیدی برای ارتقاء زیرساخت محلات، متناسب با نیاز پیاده‌راه. -ضعف نگرش اقتصادی کسبه به گردشگری و فرهنگ مشتری مداری

(مأخذ: نگارندگان)

جدول ۲- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

مؤلفه‌ها	فهرست نقاط قوت	فهرست نقاط ضعف
عملکردی	۱. وجود عناصر هویت بخش در محلات هدف. ۲. وجود کاربری‌های تجاری و اداری مناسب گردشگری. ۳. وجود پیاده‌راه بوعلی به‌عنوان نمونه‌ای از مداخلات نسبتاً موفق	۱. سد معبر دستفروش‌های در ساعات پایانی روز. ۲. تداخل حرکت پیاده وسواره محلات ۳. کف‌سازی نامناسب و کمبود مبلمان شهری ۴. عدم ایمنی و تبدیل محلات به پارکینگ خودرو ۵. وجود کاربری‌های فرامحله‌ای
زیبایی‌شناسی	۱. وجود محصوریت نسبی در پیاده‌راه‌ها و وجود ابنیه احیاء شده محدوده ۲. پیوستگی خط آسمان در بعضی فضاها ۳. دید به کوه الوند، مناظر مطلوب پیاده‌راه ۴. تنوع و گوناگونی نسبی فضا	۱. محصوریت کم میادین آرامگاه و امام زاده عبدالله ۲. فرسودگی جدی بناها در بعضی محلات. ۳. وجود تابلو تبلیغاتی در مسیر بعضی کریدورها ۴. ضعف پاکیزگی محلات ۵. پوشش عناصر سنگی در مسیر پیاده‌راه‌ها
محیط زیستی	۱. مطلوبیت سبزینگی میدان بوعلی و بلوارهای کاشانی و خواجه رشید؛ عامل تقویت پیاده‌مداری. ۲. آسایش اقلیمی مطلوب در معابر محلات ۳. وجود درختان به‌عنوان عناصر سبز	۱. وجود آلودگی‌های صوتی در محورهای اصلی ۲. وجود آلودگی‌های محیط‌زیستی ۳. کمبود پوشش گیاهی در پیاده‌راه‌ها ۴. آب‌گرفتگی و کاهش کیفیت معابر محلات

۰/۰۹	۰/۰۳	۳	W۵: ضعف تجهیزات و تأسیسات شهری	۰/۱۲	۰/۰۳	۴	S۱: وجود بناهای دارای قدمت محلات	عملکردی-در محور
۰/۰۶	۰/۰۲	۳	W۶: وجود کاربری‌های فرامحلی	۰/۱۲	۰/۰۴	۳	S۲: وجود زیرساخت مناسب تأسیسات شهری	
۰/۱۲	۰/۰۳	۴	W۷: حداقلی میزان مشارکت اجتماعی ساکنین	۰/۰۸	۰/۰۴	۲	S۳: اصلاح زیرساخت‌های پیاده‌راه‌ها	
۰/۰۶	۰/۰۳	۲	W۸: وجود واحدهای تجاری نیمه‌وقت در پیاده‌راه	۰/۲۰	۰/۰۵	۴	S۴: برخورداری اماکن تاریخی، فرهنگی و مذهبی شناخته شده در سطح ملی	
۱/۱۵	۰/۴۷		مجموع ضرایب برابر با ۰.۱ و مجموع ارزش‌ها در ماتریس داخلی برابر ۲/۶ است.	۱/۴۵	۰.۵۳			

(مأخذ: نگارندگان)

جدول ۳- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (EFE)

مؤلفه‌ها	فهرست فرصت‌ها	فهرست تهدیدها	امتیاز	وزن	ارزش
عملکردی	O1: ایجاد فضاهای شهری پیاده‌مدار با مشارکت ساکنین در محلات	T1: تداخل سواره و پیاده تهدید کاهش ایمنی محلات	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
	O2: مشارکت بخش خصوصی در ارتقاء زیرساخت‌ها	T2: وجود نورپردازی نامناسب در اکثر محلات.	۳	۰/۰۴	۰/۱۲
	O3: وجود عناصر هویت بخش تاریخی فرصت توفیق بازآفرینی شهری با هدف ارتقای پیاده‌مداری محلات.	T3: فرسودگی و ضعف تأسیسات شهری، در محلات تهدیدی در پایداری معابر	۲	۰/۰۳۵	۰/۱۰
		T4: اغتشاش بصری بناهای قدیمی مخروبه، تهدید در ایمنی و تمایل پیاده‌مداری			
مؤلفه زیبایی‌شناختی	O4: حضورپذیری شهروندان در پیاده‌راه فرصتی برای ایجاد فضاهای همه شمول.	T5: فضای همگانی نامطلوب عامل افزایش جرایم و بزهکاری و تهدید عبور پیاده	۴	۰/۰۳	۰/۱۲
	O5: فرصت ایجاد منظر ذهنی و عینی با کیفیت.	T6: وجود کاربری‌های تجاری فرامحله‌ای متوالی، عامل کاهش پیاده‌مداری در محورها	۳	۰/۰۲	۰/۰۶
	O6: فرصت ایجاد فضاهای خلاق گردشگری.	و بعضی محلات	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
	O7: پیاده‌راه عامل تشویق و ترویج پیاده‌مداری.	T7: ایجاد پارکینگ طبقاتی عمومی در محور محلات.			
مؤلفه محیط زیستی	O8: ایجاد فضایی اکولوژیک همراه با آسایش و سبزیگی، بدلیل وجود زمین-های خالی در محلات.	T8: نبود عناصر نرم، تهدید آسایش و سرزندگی.	۲	۰/۰۴	۰/۰۴
	O9: اهتمام و مشارکت ساکنین در ارتقای سبزیگی.	T9: آلودگی صوتی و محیطی، تهدیدی برای آسایش اقلیم و پایداری محلات	۴	۰/۰۵	۰/۲۰
	O10: اصلاح تأسیسات پیاده‌راه‌ها، فرصت ارتقای زیست بوم و پایدار سازی پیاده‌راه.	T10: ضعف مطلوبیت مصالح در پیاده‌راه و محلات.	۲	۰/۰۳۵	۰/۰۷
		T11: آب‌گرفتگی معابر تهدید ایمنی حرکت پیاده			
مؤلفه محور پیاده راه محلی	O11: محورهای مناسب برای تبدیل به پیاده‌راه	T12: تردد بیش از حد خودرو تهدید توفیق بازآفرینی.	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
	O12: فرصت بازآفرینی پایدار شهری با ایجاد فضاهای همگانی شهری پیاده‌مدار.	T13: عدم وجود زیرساخت‌های حمل و نقل عمومی.	۳	۰/۰۳	۰/۰۶
	O13: فرصت اصلاح زیرساخت حمل و نقل عمومی.	T14: بیافت ارگانیک و تنگ در محلات تهدیدی برای ارتقاء زیرساخت محلات.	۳	۰/۰۴	۰/۱۲
	O14: حس مشارکت بالای مردم محلات در برگزاری مراسم رسمی و سنتی-مذهبی	T15: عدم نگرش اقتصادی به گردشگری و ضعف فرهنگ مشتری‌مداری کسبه	۴	۰/۰۴	۰/۱۶
		مجموع ضرایب برابر با ۰.۱ و مجموع ارزش‌ها در ماتریس خارجی برابر ۲/۵۹ است.		۱/۵۲	۰/۵۲
				۰/۴۸	۱/۰۷

(مأخذ: نگارندگان)

نتایج برنامه‌ریزی و راهبرد توسعه منطقه مورد مطالعه

از آنجایی که در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی، مجموع ارزش نقاط قوت و ضعف در مؤلفه‌های چهارگانه منتخب برابر با ۲/۶، و فهرست فرصت‌ها و تهدیدها در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی معادل ۲/۵۹ حاصل شد، از این‌رو در اتخاذ راهبردهای توسعه، توانمندی محدوده در بهره‌گیری از فرصت‌ها با تکیه بر نقاط قوت موجود می‌تواند اثرگذاری مناسبی در توفیق بازآفرینی شهری پایدار با رویکرد تقویت پیاده‌مداری در محدوده مورد مطالعه داشته باشد. بنابراین، در پاسخ به سؤال اصلی و طرح‌ریزی برنامه پیشنهادی تحقیق می‌توان اذعان داشت که بهره‌گیری از دانش طراحی شهری به‌عنوان فرآیندی مساله‌گشا با هدف ارتقای مؤلفه‌های سازنده کیفیت در عرصه عمومی شهر، ضمن ارتقای کیفیت عملکردی، زیبایی‌شناختی و محیط‌زیستی؛ به ارتقای تعاملات اجتماعی به‌عنوان مفاهیم پایه زندگی، کیفیت زندگی شهروندان و پایداری محلات نیز منجر می‌شود. در این بین، مشارکت سرمایه‌های اجتماعی و توان بالقوه ساکنین در برنامه‌های احیاء و بازآفرینی امری اجتناب‌پذیر در توفیق این‌گونه مداخلات به تأیید بسیاری از صاحب نظران در مباحث نظری موجود محسوب می‌شود.

نتایج ارزیابی اصول و رهنمودهای طراحی شهری

ضوابط و معیارهای لحاظ شده در طراحی و نتایج ارزیابی پیاده‌راه بوعلی به‌عنوان نمونه موردی بر مبنای اصول و رهنمودهای طراحی (شکل ۶) به‌ترتیب در جداول ۴ و ۵، و همچنین، دستور کار طراحی شهری نیز در جدول ۶ آورده شده‌اند.

جدول ۴- ضوابط و معیارهای طراحی شهری - اصول عام طراحی (پاکزاد، ۱۳۸۴)

ضوابط و معیارهای طراحی شهری - اصول عام طراحی
- می‌بایست در طرح احیاء عرصه‌های شهری ضمن مشارکت و نظرخواهی ساکنین؛ در حفظ عناصر هویت‌بخش محلات اقدام کرد. - می‌بایست مراکز محلات و عرصه‌های همگانی شهری در بافت برای اجرای مناسبات خاص (مراسم مذهبی، نمایشگاه فصلی و...) در روزهای ویژه‌ای از سال با نظر و مشارکت ساکنین محلات، تجهیز و ایمن‌سازی شود - می‌بایست در سطح پیاده‌راه و پیاده‌رو معابر از تجهیزات و تأسیسات شهری از جمله پست برق و مخابرات، صندوق پستی، کیشه تلفن و روزنامه فروشی، با مصالح مناسب و ایمن استفاده گردد. - می‌بایست عناصری مثل کابل برق و مخابرات به‌طور تونل زیرزمینی با رعایت ضوابط حفاری به اینیه منتقل شوند و خط آسمان و ریتم‌های افقی و عمودی هماهنگ در تمامی محور پیاده و معابر محلات در نظر گرفته شود. - می‌بایست در طراحی پیاده‌راه گردشگری محلی، مدیریت بهسازی، ایمنی و امنیت، کیفیت محیطی و بعد محیط‌زیست پایدار برای سرزندگی محیط، پر رنگ و با مشارکت و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی اصلاح و تجهیز شود. - می‌بایست معابر برای حرکت وسایل نقلیه اضطراری مناسب‌سازی و از استقرار تجهیزات شهری در مسیر آن‌ها جلوگیری شود.

جدول ۵- نتایج تدوین اصول و رهنمودهای طراحی پیشنهادی

اصول طراحی کالبدی و منظر شهری	رهنمودهای طراحی کالبدی و منظر شهری
- در بازآفرینی کالبدی؛ ارتقای فضاهای شهری می‌بایست با مشارکت ساکنین و متناسب با قدمت محلات صورت پذیرد. - می‌بایست از بافت ارگانیک محدوده و تنوع و گوناگونی عرصه‌ها به‌عنوان فرصتی برای طراحی مطلوب پیاده‌راه که دارای عناصر مصنوع و طبیعی متنوع و رمزآمیز است؛ استفاده شود. - می‌بایست تباین فضایی در عرصه‌های همگانی طراحی جدید که فرصت مناسبی در جذابیت بخشیدن به احیاء فضا محلات پیاده‌مدار است؛ استفاده شود تا سرزندگی و منظرشهری مطلوب احیاء گردد. - جداره فرسوده بناهای محلات می‌بایست ترمیم و احیاء شود. - در راستای اصلاح تأسیسات شهری با بهره‌گیری از روش‌های نوین و تأمین تأسیسات زیرزمینی مطلوب در بافت محلات با مشارکت بخش خصوصی اقدامات لازم صورت گیرد. - می‌بایست مسیرگردورهای بصری محور پیاده‌راه خوانا و قابل‌رویت باشند؛ می‌توان با انتقال موانع فیزیکی مثل کابل‌های برق و مخابرات به زیرزمین و اصلاح تجهیزات شهری مناسب، این کار را انجام داد.	- در جداره خیابان‌های شریعتی و پیاده‌راه بوعلی مرمت و ممتدسازی با لحاظ زمان و دوره، برای احیاء هویت انجام گیرد. - اصلاح تجهیزات خدمات شهری بافت محلات متناسب با زمان و دوره بافت و استفاده از توان بخش خصوصی، صورت گیرد. - طراحی متناسب با اقلیم و جلوه دادن جداره بافت تاریخی همراه با استقرار تجهیزات و مبلمان شهری هماهنگ با شکل، رنگ و نیز مشارکت اقشار مختلف ساکنین محلات اجرا شود. - طراحی محیط و عناصر مستقر در آن راستای جذب گردشگر باید از طریق بازآفرینی فضایی متناسب با سال ساخت بناهای محلات درمحور پیاده‌راه باشد. - تباین فضایی در محور پیاده محلات هدف باعث جذابیت فضایی است که با فضا سازی، زیباسازی عناصر مصنوع و پوشش گیاهی با نظر و مشارکت ساکنین انجام می‌شود. - طراحی برای ایمنی و امنیت بافت ارگانیک و ایجاد امنیت در فضاهای تخریبی با ایجاد تجهیزات نور و روشنایی در شب و جلب توجه ناظر به محله از درون بناها لازم است.

(مأخذ: نگارندگان)

جدول ۶- دستور کار طراحی شهری- حوزه‌های ویژه طراحی

دستور کار در حوزه‌های ویژه طراحی ۱ و ۲
- تعداد طبقات یک یا سه طبقه می‌تواند باشد؛ ارتفاع نباید از ۳ طبقه (۹ متر) تجاوز کند؛ مساحت قطعات از ۳۰۰ متر بیش تر نباشد. - می‌بایست در مسیرهای صرفاً پیاده و پیاده‌راه گردشگری برای افزایش ایمنی و جذابیت پیاده‌روها از تجهیزات و مبلمان شهری مناسب، هماهنگ و بادوام استفاده کرد و نیز از پوشش‌های خاص در کف‌سازی مانند: سنگفرش، آجرفرش، سیمان رنگی و... مطابق با زمینه بومی استفاده شود. - حداقل مساحت هر واحد تجاری ۲۵ مترمربع و حداقل عرض دهنه هر واحد تجاری ۵/۳ متر باشد. - هرگونه پیش‌آمدگی در طبقه همکف (پله، تابلو، کرکره، کولر،...) ممنوع است. - استفاده از مصالح بازتابنده نور نظیر ورقه‌های آلومینیومی و سنگ صیقلی در نما در سطح پیاده‌راه و معابر محلات ممنوع است. - جانمایی مناسب پارکینگ عمومی و باید شامل راه‌های ارتباطی عابران پیاده با عرض حداقل ۵/۱ متر باشد. - طراحی نما با جبهه‌های نما به‌صورت تمام شیشه‌ای ممنوع است و باید منطبق با جداره‌های بارزش محلات و مسیر پیاده‌راه باشد. - استقرار کاربری‌های مسکونی در طبقات فوقانی بدنه پیاده‌راه برای افزایش نظارت بر فضا و کاربری‌های فعال در ساعات شبانه‌روز. - استفاده از تجهیزات شهری متناسب و هماهنگ با بافت، به دلیل اهمیت عرصه‌های شهری دو حوزه، حائز توجه است. - استقرار هرگونه تجهیزات تأسیسات شهری بزرگ‌مقیاس روزمینی که کارکرد منطقه‌ای را دارد، ممنوع است. - استقرار کاربری‌های تجاری کوچک مقیاس صنایع دستی و خدمات گردشگری و رفاهی در محور پیاده‌راه با رعایت فواصل مناسب و تشویق و جذب سرمایه‌گذاری ساکنین، حائز اهمیت است.

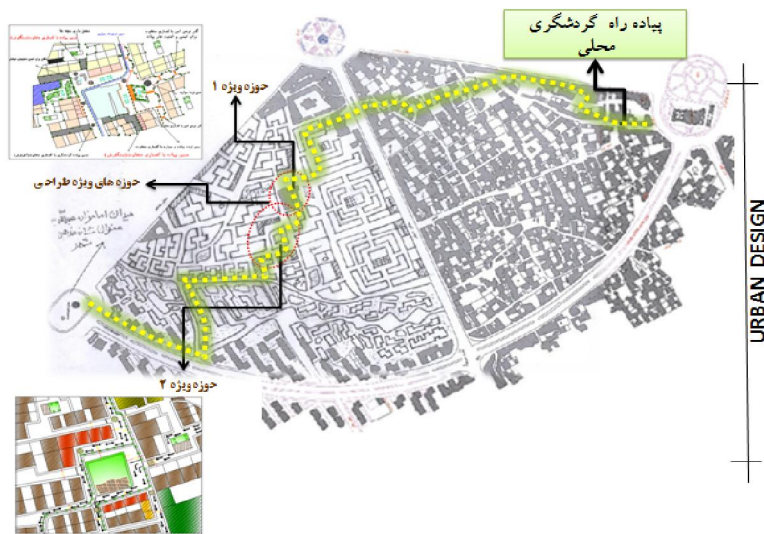
(مأخذ: نگارندگان)

از این‌رو، در راستای بازآفرینی پایدار شهری و ارتقای مؤلفه‌های سازنده کیفیت فضاهای شهری در منطقه یک همدان؛ ایجاد پیاده‌راه گردشگری در مسیر محلات کهن موجود دو قطاع، حدفاصل میدان آرامگاه بوعلی تا میدان امام‌زاده عبدالله و ایجاد مرکز محله مشترک همراه با بنای فرهنگی موزه مشاهیر همدان (شکل ۷) پیشنهاد می‌شود. پیاده‌راه مذکور از میدان آرامگاه

شروع، با عبور از ورودی خیابان بین‌النهرین در قطاع اول؛ معابر محلات کولانج، ذوالریاستین و سپس بقعه استر و مردخای، به محله قاشق تراش‌ها و حمام قلعه وارد شده و با بازدید از مرکز محله مشترک مشاهیر همدان به‌عنوان فضاهای همگانی شهری باز و بسته، در انتها مسیر با عبور از حاشیه بلوار کاشانی به میدان امامزاده عبدالله منتهی خواهد شد. لذا، در مسیر پیشنهادی، علاوه بر وجود دو عنصر اصلی و تاریخی و مذهبی بنای یادبود شیخ‌الرئیس ابن‌سینا و بقعه زیارتی امامزاده عبدالله؛ عناصر هویت‌بخش محلی شامل: مسجد کولانج، خانه قدیمی متین، مسجد ذوالریاستین، محله و چمن کبابیان و بقعه استر و مردخای به‌عنوان مراکز زیارتی دیگر ادیان، راسته تجاری استر، راسته تجاری مظفریه، حمام قلعه مربوط به اواخر دوره قاجار، موزه مفاخر همدان و ... به‌عنوان مراکز جاذب گردشگری وجود دارند.

شکل ۶- اصول و رهنمودهای طراحی شهری در پیاده راه بوعلی (ماخذ: نگارندگان)

شکل ۷ - ضوابط و معیارهای طراحی شهری - حوزه‌های ویژه طراحی پیاده‌راه گردشگری محلی (مأخذ: نگارندگان)

بحث و نتیجه‌گیری

از آنجایی که علل غایی طراحی شهری؛ ارتقای کیفیت زندگی از طریق ملاحظات کالبدی، کیفیات عملکردی، زیباشناختی و محیط‌زیستی مکان زیست انسان با بهره‌گیری از مقوله ادراک است (گلکار، ۱۳۹۰)؛ پیاده‌مداری ابزاری در فروکاست مشکلات شهری و ارتقای کیفیت زندگی شهروندان مطرح، و مسیرهای پیاده‌روی در شهرها به‌عنوان مسیرهای زنده برای برقراری تعاملات و سلامت اجتماعی از ضرورت تداوم حیات و عناصر خاطره‌انگیز و هویت‌بخش شهری به‌شمار می‌آیند. پیاده‌مدار کردن شهرها با اهداف کاهش نفوذ سواره به محلات کهن، توسعه تعاملات اجتماعی و ارتقای سطح کیفیت زندگی شهروندان، مستلزم بهبود مؤلفه‌های سازنده کیفیت مانند سرزندگی، انعطاف‌پذیری، ایمنی و امنیت، سبزی‌نگی و... در فضاهای عمومی شهری و محلی است.

از این‌رو، یافته‌های این پژوهش تأکید بر ارتقای مؤلفه پیاده‌مداری به‌عنوان رهیافت مناسب در احیاء و بازآفرینی پایدار شهری است. در این راستا، بهره‌گیری مطلوب از مشارکت سرمایه‌های اجتماعی، توان بالقوه ساکنین و نیز تشکلهای مردم‌نهاد محلی به‌عنوان بازوان اعتمادساز مدیریت شهری و از ارکان اصلی برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های احیای شهری محسوب می‌شوند که نقش به‌سزایی برای نیل به توسعه پایدار، توفیق و مشروعیت بخشیدن به پروژه‌های بازآفرینی شهری است.

با رجوع به سنجش و ارزیابی منطقه مورد مطالعه و تعیین نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت‌ها به‌عنوان عوامل داخلی و خارجی محدوده هدف این پژوهش؛ نتایج بیان‌گر آن است که الگوی توسعه خودرو محور، حوزه‌بندی و تمرکز بیش از حد بازار و کاربری‌های تجاری-خدماتی در مرکز شهر همدان، و نیز ورود آن به معابر و عرصه‌های عمومی محلات قدیمی در طی دهه‌های گذشته از یک‌سو، و الگوی شعاعی تک مرکزی شهر همدان از سوی دیگر، موجب گسترش بیش از حد سفرهای خودرویی به مرکز شهر شده است. به‌طوری‌که هم اکنون ازدحام ترافیک سواره و تداخل آن با پیاده به‌عنوان مهم‌ترین معضل مرکز شهر نمود می‌نماید. طبق ارزیابی و سنجش به‌عمل آمده، این موضوع پیامدهای ناگوار اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی عدیده‌ای برای مرکز شهر به ارمغان آورده است. این در حالی است که علی‌رغم تلاش‌های متولیان ساماندهی ترافیک شهری در مرکز شهر همدان از طریق افزایش محدودیت‌های ترافیکی خیابان‌ها و احداث پارکینگ عمومی با هدف به حداقل رساندن سرعت و جریان ترافیک معابر و همچنین کاهش بار پارک حاشیه‌ای محورهای اصلی؛ این گونه مداخلات راهگشا نبوده و نتیجه آن چیزی جز زوال بیش‌تر محیط کالبدی و کاهش زیست‌پذیری محلات شهری نبوده است. از این‌رو، پیاده‌راه‌سازی خیابان‌های مرکزی شهر همدان، طبق اسناد مطالعات بالادستی مطرح شده در این پژوهش و ارتقای پیاده‌مداری محلات اطراف آن نه‌تنها منجر به حل بسیاری از مشکلات ترافیکی می‌شود، بلکه به دسترسی بهتر، تجدید حیات مدنی، رونق اقتصادی و زیست‌پذیری مرکز شهر و توسعه صنعت گردشگری نیز منجر خواهد شد. در این میان، علاوه بر خیابان‌های بوعلی و اکباتان و میدان امام که واجد کاربری‌های به‌نسبت سازگار، متنوع و متعدد برای ایجاد پیاده‌راه است؛ محلات حد فاصل آرامگاه بوعلی و همچنین محلات مستقر در قطاع حدفاصل خیابان‌های شریعتی و باباطاهر تا میدان امام‌زاده عبدالله نیز به‌عنوان مرکز گردشگری-زیارتی؛ بهترین محور برای اجرای طرح پیاده‌راه گردشگری محلی (شکل ۷)، به‌دلیل حضور گسترده‌تر افراد پیاده محسوب می‌شوند.

منابع و مآخذ:

- ۱- آیینی، م. (۱۳۸۶). موضوعات اقتصادی، مالی و مدیریتی بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی.
- ۲- اردلانی، ر.، مرجان منتظری، ه.، علیزاده افشار، ف. و سراجی اقدم، س. (۱۳۹۲). بازآفرینی بافت‌های فرسوده با تکیه بر اصول توسعه پایدار شهری مطالعه موردی: محله عودلاجان تهران. کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران.
- ۳- ایزدی، م.س. (۱۳۹۲). ضرورت نشر فرهنگ نوسازی شهری در ایران. منظر، ۲۵: ۳۶.
- ۴- بحرینی، سید حسین؛ ایزدی، محمد سعید؛ مفیدی، مهرانوش، ۱۳۹۳. رویکردها و سیاست‌های نوسازی شهری (از بازسازی تا بازآفرینی شهری پایدار)، مطالعات شهری، ۹.
- ۵- پاکزاد، ج. (۱۳۸۴). راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران. ۱۳۸۴، جلد ۳، تهران: وزارت راه و شهرسازی.
- ۶- ثقفی اصل، آ. (۱۳۸۷). اهمیت و نقش پیاده راه در شبکه حمل و نقل شهر پایدار. جستار شهرسازی، ۲۶-۲۷: ۷۹-۸۷.
- ۷- حاجی‌پور، خ. (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر سیر تحول و تکوین رویکردهای مرمت شهری (دوره زمانی بعد از جنگ جهانی اول تا آغاز هزاره سوم). اندیشه‌ی ایرانشهر، ۲(۱۰-۹): ۷-۱۱.
- ۸- حبیبی، محسن؛ مقصودی، ملیحه، ۱۳۸۶. مرمت شهری، چاپ سوم، دانشگاه تهران، تهران.
- ۹- حناچی، پ.، شایان، ح.ر.، مهدی‌نژاد، ج.، خادم‌زاده، م.ح. و کامل‌نیا، ح. (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی مرمت شهری در ایران و جهان (با نگاه ویژه به بافت تاریخی شهر یزد). تهران: انتشارات سبحان نور.
- ۱۰- صادقی، ن. و سبحان اردکانی، س. (۱۳۹۲). امکان‌سنجی احداث پیاده راه به‌عنوان یک کاتالیزور در جهت ارتقای کیفیت فضای شهری (مطالعه مورد: محور بوعلی همدان). مطالعات محیطی هفت حصار، ۵(۲): ۱۳-۲۰.
- ۱۱- علی‌بک، ن. (۱۳۹۲). شرحی بر تجارب به‌کارگیری رهیافت بازآفرینی شهری پایدار در انگلستان جهت مداخله در بافت‌های فرسوده شهری. اولین همایش ملی معماری و فضاهای شهری پایدار مشهد، مشهد، ایران.
- ۱۲- کاشانی‌جو، خ. (۱۳۸۵). اهمیت فضاهای پیاده در شهرهای هزاره سوم. جستار شهرسازی، ۱۷-۱۸: ۴۰-۵۱.
- ۱۳- گلکار، ک. (۱۳۸۵). جعبه ابزار طراحی شهری راهنمای تهیه چارچوب و طرح جامع سه بعدی طراحی شهری. تهران: مهندسان مشاور نقش پیراوش.

- ۱۴- گلکار، ک. (۱۳۹۰). طراحی شهری، فرآیند یا فرآیندها. صفه، ۲۱(۱): ۹۹-۱۳۴.
- ۱۵- ملکیان، م، ایزدی، م.س. و سبحان اردکانی، س. (۱۳۹۵). اهمیت فضاهای همگانی شهری در توسعه پایدار گردشگری شهری (مطالعه موردی: منطقه یک شهر همدان). علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۸(۳): ۲۳۷-۲۵۵.
- ۱۶- نصیری، ا. (۱۳۹۰). راهبردهای طراحی و کنترل فضاهای پیاده‌رو شهری. آموزش جغرافیا، ۲۵(۴): ۱۹-۱۴.
- 17- Castree, N., Crang, M. and Domoah, M. (2009). International Encyclopedia of Human Geography, First edition, Elsevier Ltd.
- 18- Donovan, R., Evans, J., Bryson, J., Porter, L. and Hunt, D. (2005). Large-scale Urban Regeneration and Sustainability: Reflections on the 'Barriers' Typology' CERT Working Paper 05/01, School of Geography, Earth and Environmental Sciences, University of Birmingham.
- 19- Healey, P. (1995). The institutional challenge for sustainable urban regeneration. *Cities*, 12(4): 221-230.
- 20- Roberts, P. (2000). The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration, in P. Roberts and H. Syke (eds.). Urban Regeneration, A Handbook. British Urban Regeneration Association, SAGE Publications, London, 9-36.
- 21- Roberts, P. and Hugh, S. (2003). Urban Regeneration: A Handbook. London: SAGE.
- 22- Rogers, R. (2011). Cultural Institutions and Urban Regeneration, M9's role in the regeneration of Venice Mestre

چالش‌ها و راهبردهای توسعه روستایی در مناطق آزاد (مطالعه موردی: روستاهای منطقه آزاد انزلی)

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۰۶/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۰۷/۱۸

بابک علیدوست ماسوله (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران)

حسین اصغری* (استادیار گروه جغرافیا، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران)
سیده صدیقه حسنی مهر (استادیار گروه جغرافیا، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران)
علیرضا پورشیخیان (استادیار گروه جغرافیا، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران)

چکیده

همراه با پیدایش مناطق آزاد در کشور، توسعه ملی، منطقه‌ای و محلی (روستایی) رخ داده و هر گونه فعالیت آنها بر سکونتگاه‌های شهری و روستایی تأثیرگذار خواهد بود. منطقه آزاد انزلی با وجود شرایط و قوانین بسیار مناسب و ایجاد امنیت سرمایه و دارایی از مناطق مستعد برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی طی سالهای اخیر بوده است و این امر باعث تغییرات اجتماعی فرهنگی اقتصادی و... در سکونتگاه‌های روستایی اطراف این منطقه گردیده است. روش تحقیق توصیفی تحلیلی می‌باشد که با توزیع پرسشنامه محقق ساخت در روستاهای پیرامون منطقه آزاد انزلی و پیمایش میدانی مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج تحلیلی داده‌ها نشان می‌دهد که وجود مناطق آزاد و ویژه اقتصادی بندرانزلی باعث افزایش قیمت زمین، افزایش درآمد (در بخش انباری داری، تخلیه بار و...) شده است. همچنین تا حدودی باعث مهاجرت معکوس و تثبیت جمعیت به میزان خیلی کم تا کم شده است. همچنین رابطه میزان صادرات با سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های عمرانی (حمل و نقل، توسعه راه و...) و رابطه بین وجود منطقه آزاد و ویژه اقتصادی با افزایش اشتغال در منطقه سنجیده شد که بر اساس ضریب همبستگی اسپیرمن در سطح ۹۵٪ دارای رابطه معناداری بودند. بین بهبود خدماتی رسانی و وجود منطقه آزاد و ویژه اقتصادی در شهرستان بندرانزلی رابطه همبستگی در سطح ۹۹٪ برقرار بود. با توجه به آزمون فرضیه‌ها و تحلیل داده‌ها هرچند مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در توسعه منطقه نقش داشته‌اند اما موفقیت به دست آمده در این زمینه چندان موردتوجه نیست به صورتی که ۶۸٫۸ درصد افراد (روستاییان و کارشناسان) بیان داشته‌اند که نقش این مناطق در توسعه منطقه متوسط رو به ضعیف بوده است.

واژه‌های کلیدی: توسعه روستایی، مناطق آزاد، بندرانزلی، چالش‌ها و فرصت‌ها.

مقدمه

مناطق آزاد وسیله‌ای برای ورود به بازارهای جهانی و بهره‌گیری از برتری‌های نسبی اقتصاد داخلی در بازرگانی بین‌المللی بوده و باید به عنوان تسریع کننده ارتباط اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی بکار روند. چنین منطق و طرز فکری سبب می‌شود که از این مناطق به عنوان ابزاری برای توجیه رفع موانع ضد توسعه‌ای یاد گردد. مناطق آزاد علیرغم نقش ملی خود در عرصه‌های محلی و منطقه‌ای به دلیل قابلیت‌های منحصر به فرد خود از اثرات قابل توجهی برخوردارند. در راستای اهدافی که این مناطق دنبال می‌کنند و با توجه به راهبردهای توسعه منطقه‌ای و پارادایم شبکه منطقه‌ای، مناطق پیرامونی (شهری - روستایی با تغییرات ساختاری روبرو خواهند شد. نقش‌ها و عملکردهای شهرهای پیرامونی از طریق مجموعه‌ای از جریان‌های روستایی - شهری هدایت می‌شود و در این فرآیند ضمن تبیین عملکردها و نقش‌های روستایی و عملکردها و نقش‌های شهری باعث پیوند مکمل و دوسویه در مناطق پیرامونی می‌گردد. بنابر این روستاهای واقع در محدوده مناطق آزاد بی تأثیر از اثرات اقتصادی و اجتماعی این مناطق نبوده و بشدت از آن متأثر شده‌اند.

بیان مسئله

مناطق آزاد بعنوان راهکاری برای تغییر جهت کلی اقتصاد از درونگرایی به برونگرایی و تجارت آزاد، مورد استفاده اغلب کشورهای رو به رشد قرار گرفته است و در واقع از آنها به عنوان "موتور رشد" برای حرکت اقتصاد کشور به سمت صنعتی شدن استفاده شده است. با این حال می‌توان گفت با دستیابی کشورها به اهداف در نظر گرفته شده در تأسیس مناطق آزاد؛ مانند کمک مناطق به آزاد سازی تجاری و آثار مثبت آن بر توسعه اقتصادی کل کشور، اهمیت این مناطق در اقتصاد کاهش نیافته است؛ زیرا به هر صورت در این مناطق توسعه منطقه‌ای صورت پذیرفته، انباشت سرمایه ایجاد شده و افراد بسیاری به فعالیت اشتغال می‌یابند با توجه به موارد فوق در شرایط نوین، نقش و مأموریت مناطق آزاد دیگر مأموریت محلی و یا منطقه‌ای نیست بلکه به آنها یک مأموریت ملی محول شده و آن توسعه اقتصادی کشور است. مناطق آزاد وظیفه دارند به عنوان یک پایلوت عوامل تولید را جذب نمایند و با ایجاد پیوند میان آنها و عوامل تولید داخلی امکان رشد اقتصادی و در نهایت رفاه ملی را برای کشور به ارمغان آورند. مناطق آزاد در سطح ملی می‌توانند زمینه‌ای برای رهایی از فقر و عقب ماندگی باشند. با وارد کردن تکنولوژی، مدیریت و سرمایه و تلفیق عوامل تولید داخلی و دانش فنی خارجی در مسیر توسعه و همسو با اقتصاد جهانی قرار گیرند و در سطح محلی با شناسایی پتانسیل‌ها و موقعیت‌های مکانی و استفاده از دانش بومی و تلفیق آن با دانش نوین می‌توانند

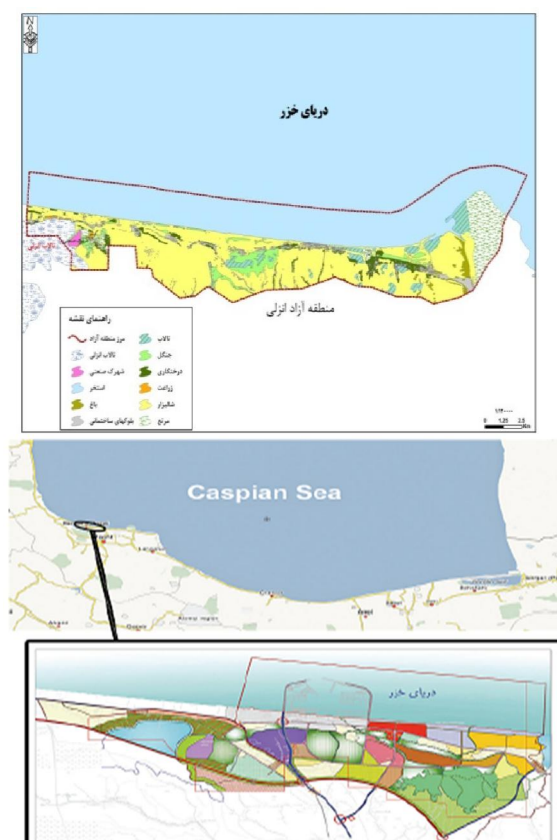
زمینه‌های فعالیتهای اقتصادی را در سطح محلی ارتقاء داده و موجب رونق اقتصادی در زمینه‌های کشاورزی و صنعت گردد. این فعالیتهای موجب افزایش فرصتهای اشتغال، زمینه‌های ارتقاء سطح آموزش نیروهای انسانی شاغل را فراهم می‌آورد، همچنین مناطق آزاد نیازمند زیر ساخت‌هایی می‌باشد که تأمین آن، بر کالبد منطقه اثرات بسیاری دارد از طرفی به دلیل ارزان بودن نیروی کار افراد بومی در سطوح مختلف تخصصی، بکار گرفته شده که تمامی این فعالیتهای، اوضاع اجتماعی منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

قلمرو جغرافیایی

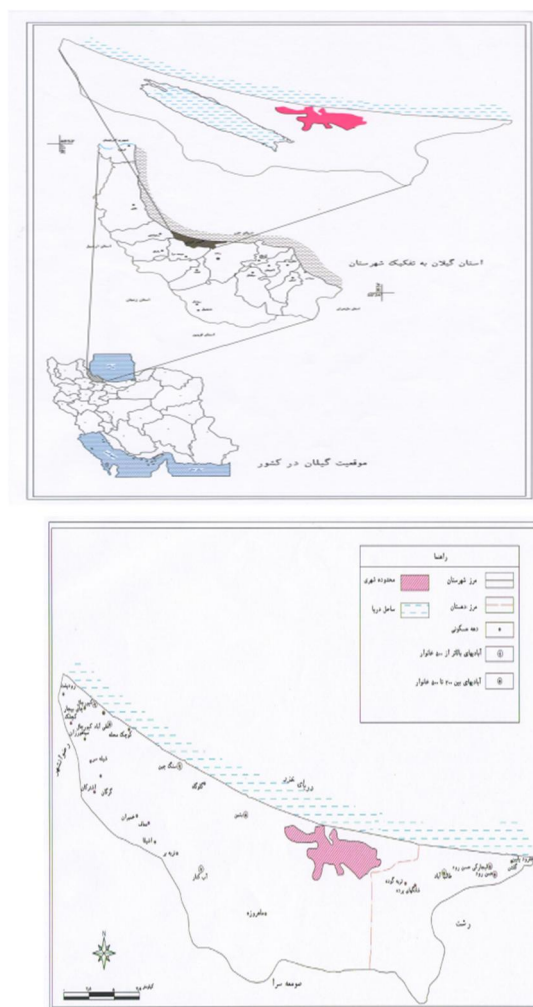
منطقه آزاد انزلی با مساحت تقریبی ۳۲۰۰ هکتار در نیمه جنوبی منطقه معتدل شمالی بین عرض شمالی ۳۷ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۲۷ دقیقه از خط استوا و ۴۹ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۴۴ دقیقه طول شرقی از مبدأ نصف النهار گرینویچ قرار گرفته است. محدوده منطقه آزاد تجاری- صنعتی انزلی (به غیر از محدوده بندری) از غرب به اراضی نیروی دریایی و محدوده روستای طالب‌آباد و از سوی شرق به روستای چپرپرد پایین منتهی می‌شود که در سه محدوده جدا از هم به شرح زیر در نظر گرفته شده است که هریک پتانسیل خاص خود را دارند این سه محدوده عبارتند از:

- ناحیه گلشن به مساحت ۲۰۹۱ هکتار که شامل اراضی مناسب طبیعی، با تراکم جمعیت پایین، و مناطق مسکونی با دسترسی به سواحل مناسب و اماکن و تأسیسات تفریحی و توریستی می‌باشد.
- شهرک صنعتی حسن‌رود و ناحیه اطراف آن به مساحت ۹۴۶ هکتار که شامل اراضی منابع ملی و مجاور تالاب می‌باشد.
- محدوده بندری منطقه آزاد انزلی به مساحت ۱۰۶ هکتار، که این امر مطلوبیت و جاذبه‌های منطقه آزاد تجاری- صنعتی برای ارائه تسهیلات در زمینه تخلیه بار و سایر امور، ارتقاء داده است.

بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی، این منطقه قسمت‌هایی از دو شهرستان انزلی و رشت را در بر می‌گیرد. بخش‌هایی از دهستان لیجارکی حسن‌رود از بخش مرکزی شهرستان انزلی (شامل روستاهای لیجارکی، طالب‌آباد، حسن‌رود، گلشن، جفرود پایین) و (روستاهای چپرده پایین، سرخشکی) در سال ۱۳۹۵ کل جمعیت این آبادی‌ها ۱۷۲۵۶ نفر بوده است. در این سرشماری سهم این روستاها از جمعیت روستایی استان ۱/۴۶٪ بوده که در مطالعات راهبردی منطقه حاکی از آنست که در سرشماری‌های اخیر، سهم جمعیت آبادی‌های منطقه از جمعیت روستایی استان در حال افزایش بوده است. (شکل ۲)

شکل ۲. موقعیت منطقه و سایت منطقه آزاد انزلی
(منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی گیلان، ۱۳۹۸)

شکل ۳. موقعیت شهرستان بندرانزلی و روستاهای آن در کشور و استان (منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی گیلان، ۱۳۹۸)

چهار چوب نظری تحقیق

ایجاد منطقه آزاد از جمله ابزار توسعه اقتصادی است، تجارت جهانی نشان می‌دهد که مناطق آزاد به عنوان درگاه‌های ارتباط اقتصادی نقش به‌سزایی را در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی ایفا می‌نمایند. جذب سرمایه‌گذاری خارجی، اشتغال‌زایی و رونق اقتصاد داخلی از طریق پیوندهای پسین، توسعه صادرات، جذب دانش فنی و انتقال فناوری از جمله اهداف کلانی است که در هر کشوری کم و بیش در پی دستیابی به آنهاست. از دیدگاه توسعه اقتصاد

ملی، ایجاد یک منطقه آزاد می‌تواند همچون دریچه‌ای به جهان خارج، آزادی مبادلات تجاری را تأمین کرده و به جذب برخی تخصص‌های فنی و سرمایه‌ای که مورد نیاز جریان توسعه صنعتی کشور است، یاری رساند، و از نظر منطقه‌ای نیز عاملی جهت تحرک بخشیدن به اقتصاد نواحی مجاور خود شده و حرکت سرمایه، نیروی کار و مدیریت به مناطق عقب مانده و محروم را تسریع کند. بنابراین مناطق آزاد با رسالتی که به دوش دارند از طریق توسعه صنایع و تکنولوژی و اشاعه دانش و فن تنها بر اقتصاد ملی بلکه بر اقتصاد منطقه‌ای و محلی اثرگذارند. براین اساس شهرها و روستاهای اطراف مناطق آزاد مسلماً بدلیل تنوع فعالیتها دچار دگرگونی هم از جنبه مثبت و هم از جنبه منفی خواهند شد. متون توسعه نشان می‌دهد که بر اساس نوع رژیم‌های اقتصادی در کشورها، راهبردهای متفاوتی برای توسعه منطقه‌ای وجود دارد این راهبردها را می‌توان به لحاظ تحولات علمی و ضرورت‌های توسعه‌ای به سه گروه، راهبرد مبتنی بر منطق اقتصادی صرف، راهبرد مبتنی بر منطق اجتماعی و سیاسی، راهبرد مبتنی بر منطق حق توسعه یافتگی و حقوق شهروندی تقسیم کرد. نتایج حاصل از مباحث فوق مبین این مسئله است که توسعه اقتصادی مبتنی بر راهبرد برونزا (صادرات گرا) از طریق پیوند اقتصاد ملی با اقتصاد منطقه‌ای و جهانی و بازتوزیع فعالیت‌های اقتصادی از طریق تمرکز منجر به توسعه بومی و داخلی خواهد شد و توجه سیاست‌گذاران منطقه‌ای، به همگرایی منطقه‌ای (کاهش تفاوت‌های اقتصادی میان مناطق به ویژه تفاوت‌های مرکز - پیرامون) منجر خواهد شد. سرمایه‌گذاری زیربنایی به ویژه در روستاها و مناطق جمعیتی پراکنده، همچنین سرمایه‌گذاری‌های هدف دار و عمومی، منجر به رشد فرصت‌هایی از قبیل، تمرکز بر تأثیر فعالیت‌های اقتصادی از جمله مکانیابی صنایع و مناطق آزاد تجاری توجه به دانش فنی که به طور فزاینده به مثابه عامل قطعی رشد و پیشرفت است و چنین نگرشی موجب تولد مناطق با دانش فنی بالا و پارک‌های علمی می‌شود. رویکرد شبکه منطقه‌ای، نگرشی نسبتاً متنوع، منعطف و جامع نگر به توسعه منطقه‌ای را پیش می‌کشد که بر هماهنگ سازی و ادغام توسعه روستایی با توسعه شهری و اجزای آن در مقیاس منطقه‌ای و محلی استوار است. مناطق آزاد از طریق پیوند اقتصاد ملی با اقتصاد منطقه‌ای و جهانی و باز توزیع فعالیت‌های اقتصادی از طریق تمرکز منجر به توسعه بومی و داخلی خواهد شد و با جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی می‌تواند به گسترش فعالیت‌های صنایع، بازرگانی، گردشگری، و... کمک نماید. این فعالیتها نیازمند زیرساخت‌های عمرانی و عمومی می‌باشد مسلماً تأمین این عوامل و انجام این فعالیتها در منطقه، مناطق پیرامونی را از قبیل شهرها و روستاها متأثر می‌سازد و در واقع مفهوم نظریات توسعه منطقه‌ای و نیز پارادایم شبکه‌های منطقه‌ای حاصل از پیوندهای روستا - شهری که تأکید بر تمامی عناصر شهری منجمله مناطق صنعتی و مناطق آزاد مستقر در محدوده‌های شهری دارد

و تأثیر پذیری مناطق روستایی در یک فرایند پیکارچه از مناطق شهری و اجزای متفاوت آن یعنی مناطق صنعتی و آزاد تجاری اذعان می‌نماید. تئوری تجارت بین‌الملل و راهبرد توسعه اقتصادی با نگرش به تجارت بین‌الملل و نظریه رشد به نوعی اهداف ایجاد مناطق آزاد را توجیح می‌کنند. بطوری که با توجه به اینکه هریک از این نظریات معتقدند با ایجاد زمینه‌های تولید و تجارت در سطح داخلی و بین‌المللی می‌توان به توسعه دست یافت. منطقه آزاد بندر انزلی نیز در واقع در طرح‌های خود در نظر دارد با استفاده از دانش و سرمایه‌های داخلی و خارجی زمینه تولید و صادرات کالا را به بازارهای جهانی و بخصوص حاشیه دریای خزر گسترش دهد و از این طریق منجر به توسعه و گردش چرخه‌های اقتصاد ملی و محلی گردد. برای اینکار به منابع محلی، نیروی کار نیازمند است که در این زمینه این منطقه به یک منبع طبیعی و حجم قابل توجه‌ای از نیروی کار ماهر و تحصیل کرده در منطقه دسترسی دارد. در نهایت بنا بر آنچه از مفاهیم گفته شده در این فصل استنباط می‌شود اینست که، فعالیت مناطق آزاد بر ساختار اقتصادی و اجتماعی و کالبدی مناطق پیرامونی اثرگذار خواهد بود.

فرضیه‌های تحقیق

- منطقه آزاد تجاری - صنعتی بندر انزلی اثرات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بر روستاهای پیرامون خود داشته است. در این تحقیق فرضیه فوق، در غالب فرضیه‌های فرعی زیر مورد بررسی قرار گرفته است.
- ویژگی‌های اقتصادی روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندرانزلی تفاوت معناداری دارد.
 - ویژگی‌های اجتماعی روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندرانزلی تفاوت معناداری دارد.
 - ویژگی‌های کالبدی روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندرانزلی تفاوت معناداری دارد.
 - امکانات روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد تجاری - صنعتی بندر انزلی تفاوت معناداری دارد.

روش‌شناسی تحقیق

سطح تحلیل در این تحقیق، روستا و واحد تحلیل خانوارهای ساکن در مناطق روستایی و مسئولین روستاها می‌باشند. از یک سو تحلیل در سطح خانوارهای روستایی نشان دهنده آثار

و پیامدهای مثبت و منفی منطقه آزاد قبل و بعد از تأسیس می‌باشد. تحلیل در سطح مسئولین روستا نیز شامل دهیار و اعضای شورای اسلامی روستا به منظور بررسی آثار و پیامدهای منطقه آزاد در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل خانوارهای ساکن در مناطق روستایی دهستان لیجارکی حسن رود می‌باشند. با توجه به اینکه تحقیق حاضر در دو سطح خانوارهای روستایی و مسئولین روستاها مورد بررسی قرار گرفته است، لذا با توجه به پاره‌ای مشکلات از قبیل محدودیت زمانی و هزینه‌ای انجام تحقیق، مشکلات دسترسی به تمام روستاها به دلیل تعدد زیاد روستاها و... تعدادی روستا به عنوان نمونه انتخاب شده است. برای این منظور فهرست کل روستاهای دهستان مورد مطالعه و جمعیت آنها، اعضای شورای اسلامی و دهیاری‌ها تهیه شد. در مجموع از ۷ روستای دارای سکنه دهستان حسن رود لیجارکی بخش مرکزی شهرستان بندر انزلی تعداد ۵ روستا به عنوان نمونه تحقیق براساس مسافت کوتاه و تأثیر پذیری بیشتر این روستاها از منطقه آزاد انتخاب شده است.

با توجه به اطلاعات بدست آمده از منابع کتابخانه‌ای، اداری و اطلاعات میدانی استخراج شده از پرسشنامه‌ها و استفاده از نقشه‌ها و جداول و با توجه به سؤالات و فرضیه‌های تحقیق به تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخته و نتیجه‌گیری نهایی انجام می‌گیرد که در حقیقت به سؤال اساسی طرح و فرضیه‌های تحقیق پاسخ داده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری استنباطی استفاده شده است. کلیه داده‌ها در ابتدا کدگذاری گردید و سپس با استفاده از نرم افزار اکسل داده‌های کیفی به داده‌های کمی تبدیل شد. پس از این مرحله داده‌های آماری از طریق نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق بعد از کدگذاری پرسشنامه‌های تکمیل شده از نرم افزار SPSS استفاده شده است. پرسشنامه‌های تحقیق شامل دو پرسشنامه‌ی زیر بوده است:

(۱) پرسشنامه‌های خانوارهای روستایی

پس از تکمیل این پرسشنامه‌ها، کدگذاری و انتقال داده‌های آن به نرم افزار SPSS با استفاده از آزمون مقایسه میانگین t و فریدمن و آمار توصیفی داده‌های مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

(۲) پرسشنامه‌های مسئولین پرسشنامه‌ی طراحی شده مسئولین شامل دو بخش به شرح زیر بوده است:

الف- شناخت روستاهای مورد مطالعه:

سؤالات این بخش عمدتاً از طریق آمار توصیفی مانند تهیه جدول توزیع فراوانی، میانگین و... مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در بخش سنجش وضعیت امکانات نیز با

توجه به اینکه سؤالات مطرح شده در مقیاس اسمی و در دو مرحله قبل و بعد می‌باشد از آزمون ویل کاکسون استفاده شده است.

ب - سنجش وضعیت اقتصادی، اجتماعی و کالبدی روستاهای مورد مطالعه:

سؤالات مطرح شده در این بخش نیز با استفاده از آمار توصیفی شامل تهیه جدول توزیع فراوانی، میانگین و... نیز با استفاده از آزمون آماری مقایسه میانگین t و فریدمن، تجزیه و تحلیل شده است

واحد تحلیل دو سطحی می‌باشد؛ سرپرست خانوارهای نمونه در هر یک از روستاهای متأثر از منطقه آزاد انزلی و مدیران اجرایی در روستا. روش نمونه‌گیری در هر روستا بصورت تصادفی طبقه‌ای انجام و برای آزمون فرضیات از روشهای آماری پس از تکمیل پرسشنامه استفاده خواهد شد. به منظور عملیاتی نمودن متغیرها جهت آزمون فرضیات اطلاعات کمی سرشماری‌ها و نیز گویه‌های تبیین کننده آثار در دو مقطع زمانی قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد از دیدگاه، مردم و مدیران اجرایی هر روستا در قالب شوراها و دهیاران مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

یافته‌های تحقیق

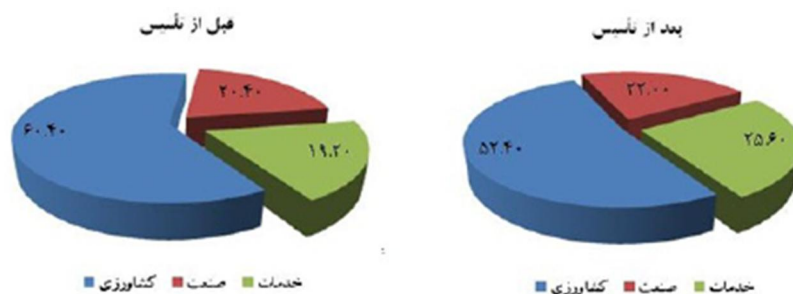
بنا بر آنچه در مفاهیم نظری تحقیق حاضر آمد، هر یک به نوعی به فلسفه وجودی و اثرات فعالیت منطقه آزاد بر مناطق پیرامونی از جمله روستاها و شهرها اثرگذار است و بیانگر این مطلب است که فعالیت مناطق آزاد نه تنها بر توسعه محلی و منطقه‌ای بلکه بر توسعه ملی نیز اثر گذار است. از آنجایی که در بخش یافته‌های توصیفی به بررسی ویژگی‌های فردی پاسخگویان مانند سن، جنس، وضعیت تحصیلات و سایر موارد پرداخته شد. از تعداد ۲۶۰ نفر نمونه انتخاب شده برای انجام تحقیق، ۲۵۰ نفر سرپرست خانوار و ۱۰ نفر مدیران اجرایی روستاهای مورد مطالعه می‌باشند. از این تعداد، تنها ۱۰۲ نفر زن بوده‌اند. بیشترین درصد گروه سنی حدود ۵۷/۳ درصد پاسخگویان در گروه سنی ۴۵-۴۰ سال بوده‌اند. بیشترین درصد پاسخگویان حدود ۳۳/۱ درصد دارای مدرک دیپلم بوده‌اند. به لحاظ شغلی مدیران در دو قسمت شغلی دهیار و شورا بودند که در هر گروه شغلی ۵۰ درصد پاسخگویان را تشکیل می‌دادند. در بین سرپرستان خانوار فقط ۵ درصد بطور مستقیم در منطقه آزاد شاغل هستند.

در روستاهای مورد مطالعه قبل از تأسیس منطقه آزاد، تعداد خانوارهای شاغل در بخش کشاورزی ۶۰/۴ درصد بوده که در بعد از تأسیس به ۵۲/۴ درصد رسیده است و این نشان از کاهش افراد شاغل در بخش کشاورزی می‌باشد. افراد شاغل در بخش صنعت و خدمات در قبل از تأسیس منطقه آزاد بترتیب ۲۰/۴ و ۱۹/۲ درصد بوده است که در بعد از تأسیس بترتیب به

۲۲ و ۲۵/۶ درصد افزایش داشته است. این افزایش در بخش خدمات بیشتر بوده است. توزیع شاغلین بر اساس مطالعات انجام گرفته بیشترین درصد معادل ۶۸/۸ درصد در محل سکونتشان مشغول به کار بوده بوده و ۱۸ درصد در شهرهای همجوار و ۱۱/۲ درصد در منطقه آزاد تجاری و در صد کمی در روستاهای همجوار مشغول به کار هستند.

توزیع فراوانی و درصد خانوارهای شاغل در بخشهای مختلف اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد تجاری- صنعتی بندرانزلی

بخشهای اقتصادی	قبل از تأسیس		بعد از تأسیس	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
کشاورزی	۱۵۱	۶۰/۴	۱۳۱	۵۲/۴
صنعت	۵۱	۲۰/۴	۵۵	۲۲
خدمات	۴۸	۱۹/۲	۶۴	۲۵/۶
کل	۲۵۰	۱۰۰	۲۵۰	۱۰۰

درصد خانوارهای شاغل در بخشهای مختلف اقتصادی قبل و بعد از تأسیس منطقه

وضعیت امکانات روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد براساس آزمون ویلکاکسون

سطح معناداری	شاخص Z	جمع رتبه‌ها	میانگین رتبه‌ها	فراوانی	
۰/۰۴۱	-۲/۰۴۱	۰	۰	۰	Negative
		۱۵	۳	۵	Positiv

نتایج بدست آمده از وضعیت منطقه مورد مطالعه، به لحاظ شاخصهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بیانگر این مطلب است که بیشترین اثرات از دیدگاه دو گروه پاسخگو، اثرات

کالبدی در روستاها می‌باشد. بر اساس یافته‌های تحلیلی، فرضیه اول: از نظر سرپرستان خانوار بیشترین اثرات منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندر انزلی بر روستاهای مورد مطالعه اثرات اقتصادی و از نظر مدیران روستاها، اثرات کالبدی است. این فرضیه بر اساس آزمون فریدمن انجام شد و نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که فرضیه نخست تحقیق در ارتباط با بیشترین اثرات اقتصادی منطقه آزاد تجاری- صنعتی بندرانزلی بر روستاهای مورد مطالعه از نظر سرپرستان خانوار رد و از نظر مدیران اجرایی روستاهای نمونه تأیید می‌گردد. با توجه به یافته‌های بدست آمده از آزمون مقایسه میانگین T در رابطه با آزمون فرضیه دوم، (ویژگیهای اقتصادی روستاهای مورد مطالعه قبل و بعد از تأسیس منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندرانزلی از نظر سرپرستان خانوار و از نظر مدیران اجرایی تفاوت معناداری دارد) نشان می‌دهد که، فرضیه دوم تحقیق در ارتباط با تأثیر منطقه آزاد تجاری - صنعتی بندرانزلی بر ویژگی‌های اقتصادی روستاهای مورد مطالعه از نظر سرپرستان خانوار و مدیران اجرایی روستاهای نمونه تأیید می‌گردد. همچنین نتایج بدست آمده از آزمون مقایسه میانگین T، فرضیه سوم تحقیق در ارتباط با تأثیر منطقه آزاد تجاری- صنعتی بندرانزلی بر ویژگی‌های اجتماعی روستاهای مورد مطالعه از نظر سرپرستان خانوار و مدیران اجرایی روستاهای نمونه تأیید می‌گردد. فرضیه چهارم نیز از طریق آزمون مقایسه میانگین T مورد بررسی قرار گرفت و این نتیجه حاصل شد

بحث و نتیجه گیری

امروزه مناطق آزاد تجاری، محور پیشرفت سایر مناطق پیرامونی به شمار می‌روند. ایجاد مناطق آزاد امری جدا از اقتصاد ملی نمی‌باشد بلکه وسیله‌ای برای توسعه صنعتی و بخشی از برنامه‌ریزی کلان توسعه اقتصادی - اجتماعی به شمار می‌رود. تأثیر جریان توسعه در مناطق محروم مجاور مناطق آزاد؛ توسعه اقتصادی در بلند مدت، همچون ظروف مرتبط سبب ایجاد فعالیتهای جدید بویژه در شهرها و روستاهای اطراف منطقه آزاد می‌شود. ایجاد اشتغال و درآمدهای جدید با اثر تکاثری خود می‌تواند اقتصاد راکد مناطق محروم‌تر را به تکاپوی تازه سوق دهد و سطح فعالیت‌های اقتصادی این مناطق را بالا ببرند. در نتیجه اقتصاد ملی و منطقه‌ای چه بصورت مستقیم و چه غیر مستقیم از ایجاد منطقه آزاد و گسترش فعالیتهای صنعتی - تجاری در آن منتفع می‌گردد و به سطوح بالاتری از تولیدات و مبادلات خارجی گام می‌گذارد. در تحقیق حاضر به بررسی اثرات منطقه آزاد در توسعه روستاهای پیرامونی پرداخته شده است. براساس نتایج حاصل از مبانی نظری تحقیق، و در طرح پیشنهادی تحقیق سؤال محوری «منطقه آزاد انزلی چه تأثیراتی بر روستاهای پیرامون خود داشته است» مد نظر قرار گرفته شد. در چارچوب آن در مبانی نظری به ترتیب زیر عمل شد. نتایج حاصل از مباحث فوق

مبین این مسئله است که: توسعه اقتصادی مبتنی بر راهبرد برونزا (صادرات گرا) از طریق پیوند اقتصاد ملی با اقتصاد منطقه‌ای و جهانی و بازتوزیع فعالیت‌های اقتصادی از طریق تمرکز منجر به توسعه بومی و داخلی خواهد شد و توجه سیاست گذاران منطقه‌ای، به همگرایی منطقه‌ای (کاهش تفاوت‌های اقتصادی میان مناطق به ویژه تفاوت‌های مرکز - پیرامون) منجر خواهد شد. سرمایه‌گذاری زیربنایی به ویژه در روستاها و مناطق جمعیتی پراکنده، همچنین سرمایه‌گذاری‌های هدفدار و عمومی، منجر به رشد فرصت‌هایی از قبیل، تمرکز بر تأثیر فعالیت‌های اقتصادی از جمله مکانیابی صنایع و مناطق آزاد تجاری توجه به دانش فنی که به طور فزاینده به مثابه عامل قطعی رشد و پیشرفت است و چنین نگرشی موجب تولد مناطق با دانش فنی بالا و پارک‌های علمی می‌شود. رویکرد شبکه منطقه‌ای، نگرشی نسبتاً متنوع، منعطف و جامع نگر به توسعه منطقه‌ای را پیش می‌کشد که بر هماهنگ سازی و ادغام توسعه روستایی با توسعه شهری و اجزای آن در مقیاس منطقه‌ای و محلی استوار است. تئوری تجارت بین‌الملل و راهبرد توسعه اقتصادی با نگرش به تجارت بین‌الملل و نظریه رشد به نوعی اهداف ایجاد مناطق آزاد را توجیح می‌کنند. بطوری که با توجه به اینکه هریک از این نظریات معتقدند با ایجاد زمینه‌های تولید و تجارت در سطح داخلی و بین‌المللی می‌توان به توسعه دست یافت. منطقه آزاد بندرانزلی نیز در واقع در طرح‌های خود در نظر دارد با استفاده از دانش و سرمایه‌های داخلی و خارجی زمینه تولید و صادرات کالا را به بازارهای جهانی و بخصوص حاشیه دریای خزر گسترش دهد و از این طریق منجر به توسعه و گردش چرخه‌های اقتصاد ملی و محلی گردد. برای اینکار به منابع محلی، نیروی کار نیازمند است که در این زمینه این منطقه به یک منبع طبیعی و حجم قابل توجه‌ای از نیروی کار ماهر و تحصیل کرده در منطقه دسترسی دارد.

پیشنهادهای تحقیق

در نهایت می‌توان به این نتیجه کلی دست یافت که مناطق آزاد با رسالتی که به دوش دارند از طریق توسعه صنایع و تکنولوژی و اشاعه دانش و فن تنها بر اقتصاد ملی بلکه بر اقتصاد منطقه‌ای و محلی اثر گذارند. براین اساس شهرها و روستاهای اطراف مناطق آزاد مسلماً بدلیل تنوع فعالیتها دچار دگرگونی هم از جنبه مثبت و هم از جنبه منفی خواهند شد. منطقه آزاد بندر انزلی با توجه به اینکه در محدوده شمال کشور واقع شده و از ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و حتی طبیعی خاصی برخوردار می‌باشد در طی سالهایی که از تأسیس آن گذشته تأثیرات معناداری را بر محدوده اطراف خود گذارده است. بر اساس اطلاعات بدست آمده و تجزیه و تحلیل این اطلاعات استنباط می‌شود که منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندر

انزلی به لحاظ اقتصادی و اجتماعی و کالبدی بر روستاهای پیرامونی اثرگذار می‌باشد. اما این تأثیرات در زمینه کالبدی مشهودتر است زیرا سازمان مناطق آزاد در بندرانزلی در حال حاضر به تدارک و ایجاد امکانات زیر بنایی از قبیل جاده سازی، راه آهن، گسترش بندر، تقویت کیفیت آب، برق، گاز و... مشغول می‌باشد. مسلماً ایجاد این امکانات زیربنایی بر توسعه کالبدی مناطق پیرامونی بخصوص روستاهایی که همجوار با سایت منطقه آزاد می‌باشند اثرگذار می‌باشد. از لحاظ صنعتی و تجاری فعالیت‌های منطقه آزاد صنعتی - تجاری بندرانزلی در مراحل اولیه می‌باشد تا کنون تعداد کمی کارخانه جات صنعتی با سرمایه‌گذاری خارجی شروع به فعالیت نموده و تا رسیدن به مرحله اجرایی طرح جامع منطقه نیاز به زمان برای فراهم نمودن ساز و کار این فعالیت‌ها می‌باشد بنابراین ممکن است این تأثیرات در حال حاضر چندان محسوس نباشد اما در سالهای نه چندان دور ما شاهد تحولات عظیمی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در روستاهای پیرامونی خواهیم بود. از طرفی دیگر نیز ایجاد این منطقه تأثیرات منفی نیز بر مناطق پیرامونی دارد که در مطالعات صورت گرفته به نوعی نمایان شدند. همچون کاهش صید و اشتغال در بخش کشاورزی، تردد بیشتر وسائط نقلیه، آلودگی، ترافیک، تخریب منابع طبیعی و حضور افراد غیر بومی و ناشناس و غیره که امید داریم که سازمان منطقه آزاد با تدابیری سنجیده سعی نماید که با رعایت اصول زیست محیطی در انجام فعالیت‌های خود، میزان این اثرات منفی بر منابع طبیعی به حداقل برساند و همچنین در انجام طرح‌های خود آداب و رسوم و جامعه روستایی ساکن در پیرامون منطقه را مد نظر داشته باشد و نه تنها از آسیب‌های احتمالی به این اجتماع بپرهیزد بلکه زمینه‌های ارتقاء اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی را برای ساکنین همجوار نیز فراهم نماید چرا که توسعه زمانی معنادار خواهد بود که کل سیستمها، در کنار هم مسیر ترقی و پیشرفت را در پیش گیرند. نتیجه نهایی تحقیق نشاندهنده این واقعیت است که رشد و توسعه مناطق آزاد در هر مکان جغرافیایی و هر زمانی بالطبع بر محدوده پیرامون خود تأثیرات منفی و مثبت خواهد داشت. که با سعی و تلاش مسئولین باید آثار منفی را به حداقل رساند و با گام‌های سنجیده مسیر توسعه و پیشرفت را طی نمود.

منابع و مأخذ:

- ۱- احمدیان، رضا و شامی، محمدرضا. (۱۳۹۴). ارزیابی و نقش مناطق آزاد بر مدیریت یکپارچه ساحلی. فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، ۹، ۹۱-۱۰۸.
- ۲- اسفندیاری، علی اصغر، مقدس حسین زاده، سمیره، دلاوری، مجید. (۱۳۹۷). ارزیابی عملکرد مناطق آزاد ایران و تأثیر آن در توسعه اقتصادی این مناطق. پژوهشنامه اقتصادی ۱۱۹۰-۱۴۶.
- ۳- افتخاری، عبدالرضا. ۱۳۹۵. جایگاه روستا در فرآیند توسعه ملی از دیدگاه صاحب نظران.
- ۴- التجایی، ابراهیم. (۱۳۹۹). مناطق آزاد تجاری و صنعتی: ابزار راهبرد توسعه صادرات در مقایسه با سه کشور دیگر آسیایی. پژوهشنامه اقتصادی، ۱۸۹-۲۲۲.
- ۵- جمال‌پور، فاطمه. (۱۳۹۱). تحلیل اثرات اقتصادی مناطق آزاد بر توسعه روستاهای پیرامون. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- ۶- دژپسند، فرهاد. (۱۳۹۴). بررسی پتانسیل تجاری ایران و کشورهای حاشیه دریای خزر با تأکید بر چارچوب موافقتنامه‌های تجاری منطقه‌ای. معاون برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزیر بازرگانی.
- ۷- دفتر مطالعات اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی (۱۳۹۹). مناطق آزاد و تعیین نقشی نوین برای آنها.
- ۸- رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۷). توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۹- رحمانی، بیژن، رحمانی فضلی، عبدالرضا، فرجی، حسن علی، رضایی، مهرانگیز. (۱۳۹۴). تحلیل اکتشافی داده‌های فضایی اشتغال در سکونگاه‌های روستایی، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۵(۲۰)، ۶۹-۸۰.
- ۱۰- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، سرشماری عمومی نفوس و مسکن. (۱۳۹۵). شهرستان بندرانزلی.
- ۱۱- کامران، حسن. (۱۳۸۱). علل توسعه نیافتگی مناطق آزاد ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۶۵، ۳۱-۴۳.
- ۱۲- ممی‌پور، سیاب، بشارتی، زهرا، بهبودی، داوود. (۱۳۹۳). بررسی و اولویت‌بندی عوامل جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد انزلی. مجله اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۲۰(۷)، ۷۷-۱۰۲.
- 13- Hazemshayah, Y. (2014). Development of free zone in united Arab emirates, university school of economic, 22(3), 197-209.
- 14- Douglas, Z. (2015). Global experiences with special economic zones- with afocus on china and Africa. The World Ban, 13(1), 298-317.
- 15- Godet, M. 2019. Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic

- Management Tool. France ,Economical publish. Torjman,
- 16- Torjman, S. (2000). The Social Dimension of Sustainable Development. Caledon Institute Social.
- 17- UK Department for Regional Development (DRD), (2018), Northern Ireland Regional Development Strategy 2035. for Northern Ireland. Department for Regional - Development. Strategic Planning and Co-ordination Division. From: www.drdni.gov.uk/RDS2035. Accessed on 18 November 2018.
- 18- Meijers E J, Burger M J, (2016), Spatial structure and productivity in US metropolitan areas, Environment and Planning A 42(6) 1383 – 1402
- 19- Neil Adams, Neil Harris, (2016), Best practice guidelines for regional development strategies. From: www.interreg-grids.org. Accessed on 18 November 2017

تحلیل و ارزیابی تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری ایران با تأکید بر شهر شهرکرد

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۰۷/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۰۸/۱۶

گشتاسب کیانی (دانشجوی دکتری گروه شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران)
کوروش افضلی* (استادیار گروه شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران)
کرامت‌اله زیاری (استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران، تهران، ایران)

چکیده

پژوهش حاضر بر اساس هدف کاربردی - توسعه‌ای و روش انجام آن توصیفی - تحلیلی است و در زمره تحقیقات کیفی قرار دارد. ایده ارزیابی تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی در شهرهای ایران با تأکید بر شهر شهرکرد: بر اساس تعیین میزان موفقیت تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی راهبردی در بررسی نظام ارزیابی، معیارها و دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده، مورد توجه است. از این رو هدف این پژوهش ابتدا تدوین معیارها و شاخص‌های تحقق‌پذیری در طرح‌های توسعه شهری نظام جهانی است و سپس از طریق معیارهای استخراج شده طرح‌های توسعه شهری ایران، مورد سنجش قرار می‌گیرد تا مشخص شود عملکرد آنها برای دستیابی به توسعه چگونه می‌باشد و از نرم‌افزار MAXQDA (شاخص‌های طرح‌های توسعه شهری در مقیاس جهانی) تحلیل محتوا شدند و نزدیک به ۴۵۰ کد اولیه، در قالب ۱۱۰ کد محوری استخراج شد. سپس با بازبینی و تجدیدنظر، تعداد کدهای محوری گزینش و به ۷۹ کد تدقیق شدند و در نهایت به ۷ کد و مؤلفه اصلی گزینش شده‌اند، که نشان می‌دهد بر اساس این مؤلفه‌ها است که برنامه‌ریزی شهری و بخصوص برنامه‌ریزی راهبردی تحقق پیدا می‌کند. این مؤلفه‌ها (انطباق‌پذیری، هماهنگی، ارتباط و نظام‌مندی، انعطاف‌پذیری، واقع‌گرایی، برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا و شفافیت) در رویه‌ها و فرآیندها می‌باشند. سپس شاخص‌ها و مؤلفه‌ها در مقیاس ملی و به صورت پایلوت روی شهر شهرکرد بررسی می‌شوند.

دستآورد این پژوهش شناسایی شاخص‌های توسعه جهت تحقق‌پذیری طرح‌های شهری و همچنین سنجش، رتبه‌بندی، تحلیل و ارزیابی آنها در بعد جهانی، ایران و ارائه الگویی مطلوب به طور خاص می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: طرح‌های توسعه شهری، برنامه‌ریزی راهبردی، فرهنگ شهرسازی، تحقق‌پذیری، شهرشهرکرد.

۱- مقدمه

امروزه شهرها با چالش‌های بسیاری در زمینه اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی مواجه شده‌اند (یزدانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۳۴). شهرها هسته اصلی وجود انسان‌ها را تشکیل می‌دهند (درمانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۴۶). شهرنشینی بازتابی از فعالیت‌های انسانی است که الگوهای فعالیت انسان و ساختارهای اجتماعی را دچار تحول می‌کند. هیچ کس نمی‌تواند نقش مهم شهرنشینی در تحولات اجتماعی و اقتصادی تولید ثروت شکوفایی و توسعه را انکار کند (مشکینی و ضرغام‌فرد، ۱۴۰۲: ۴). توسعه شهرنشینی و بزرگ شدن شهرها در دهه‌های قبل چنان بوده که منجر به ایجاد بی‌تعادلی در چگونگی استفاده از اراضی شهری شده است؛ در حالی که اغلب این تبدیلات و تغییرات بدون برنامه‌ریزی صورت گرفته و متناسب با نیاز جامعه نبوده است (امانیور و فدایی‌جری، ۱۴۰۲: ۲). اما در قرن ۲۱ شهرها برای رقابت با یکدیگر تاکتیک‌های زیادی را انتخاب می‌کنند. همچنین تحقق‌پذیری اهداف و خلاقیت در شهرهای آینده نه یک انتخاب بلکه یک اجبار خواهد بود (صیادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۱۸).

شهرها امروزه نقاط عطف توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع‌اند در کشورهای کمتر توسعه یافته و یا در حال توسعه، موضوع برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، علاوه بر مسایل و تنگناهای عمومی برنامه‌ریزی و مدیریت، با برخی مشکلات مضاعف و ویژه روبرو بوده که به ساختارهای خاص اقتصادی - اجتماعی آنها مربوط می‌شود (مسیحی و عبدی، ۱۳۹۷: ۲). مطالعات نشان می‌دهد آنچه تاکنون در بسیاری از کشورها و بیشتر در کشورهای در حال توسعه رخ داده است رشد شهری است که با دو عامل افزایش جمعیت در حومه‌های شهری و گسترش کالبدی شهرها نمود یافته است (Benites & Simoes 2021: 2). در این چارچوب، باید بین رشد و توسعه شهری تفاوت قائل شد. زیرا، به باور مرکز مطالعات شهری سازمان ملل، توسعه شهری در مفهوم واقعی آن چیزی فراتر از رشد شهری است. چون توسعه شهرها در جهش پایدار و دائمی در برخورداری از منابع و امکانات و پویایی اجتماعی و اقتصادی و محیطی شهر معنی می‌شود و به مدیریت و برنامه‌ریزی پایدار در شهرها می‌انجامد (امانیور و همکاران ۱۳۹۲: ۲۲). علاوه بر این موارد، پیچیدگی سیستم‌های شهری و ناکارآمدی طرح‌ها و روش‌های سنتی با راه‌حل‌های تک‌بعدی و ناتوانی این روش‌ها در پاسخ‌گویی به نیازها و مشکلات چندبعدی موجود باعث شده است بسیاری از شهرهای در حال توسعه، بدون داشتن برنامه صحیح و همه‌جانبه، در شرایط نابسامانی قرار گیرند و با گسترش ناپایداری و آینده‌ای نامعلوم مواجه باشند (خرایی و ساسان‌پور، ۱۴۰۱: ۱۹۴). برنامه‌ریزی راهبردی منجر به خلق ابتکارات بهره‌وران خصوصی و عمومی در جهت توسعه شهرها می‌شود. جوهره توسعه

استراتژیک احساس مسئولیت در پاسخگویی به نیازهای حال و آینده جامعه و تحقق اهداف تعیین شده است که فقط در پرتو توازن و هماهنگی در تحولات ساختاری جامعه محقق می‌شود (Zhao & Shi, 2021: 22). آنچه برنامه‌ریزی راهبردی را از سایر اشکال برنامه‌ریزی مشخص می‌سازد، ضرورت تشکیل فرآیندی برای انتخاب اطلاعات جمع‌آوری‌شده، نحوه استنتاج و تجزیه و تحلیل‌های هدفمند، تدوین اهداف و سیاست‌ها، و نحوه مشارکت تصمیم‌گیران اصلی، تهیه گزینه‌ها و ارزیابی آنها، توجه به امکانات بالقوه آینده نسبت به تصمیمات و اقدامات امروز و علاوه بر همه آنها، تأکید بر نحوه اجرا و اطمینان از انجام موفقیت‌آمیز می‌باشد (McFarlane, 2011: 35). بنابراین برنامه‌ریزی راهبردی با توجه به اینکه «طرح‌های جامع» در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای از اوایل دهه ۱۹۷۰ اعتبار خود را ازدست داده و از آن پس در اکثر کشورهای جهان به عنوان الگوی سنتی شناخته می‌شد، ارائه گردید (Minuchin, 2012: 67). برنامه‌ریزی شهری به شکل نو در ایران، به دوران پس از مشروطیت تعلق دارد. قانون اساسی کشور که در آن دوران با الهام از قوانین اساسی کشورهای فرانسه و بلژیک نگاشته شده بود (سعیدنیا، ۱۴۰۱: ۳۶). با توجه به اینکه مسئله اصلی پژوهش تحلیل و ارزیابی تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری ایران با تأکید بر شهر شهرکرد می‌باشد. ابتدا به بررسی و وضعیت تحقق‌پذیری شاخص‌های توسعه شهری در نظام جهانی پرداخته می‌شود و پس از آن تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری در ایران و سرانجام شاخص‌های توسعه جهت شهرکرد مد نظر قرار می‌گیرد.

بر این اساس در این پژوهش سعی بر آن است: ابتدا با بررسی وضعیت شاخص‌های مفید و مؤثر بر برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری و تحقق‌پذیری آنها در حیطه نظام جهانی و به صورت کلی در ایران مورد بررسی، ارزیابی و تجزیه و تحلیل گردند و به صورت خاص تهیه الگویی مفید و مناسب جهت توسعه شهر شهرکرد ارائه گردد، تا ضمن شناسایی موانع و چالش‌های مرتبط، راهکارها و پیشنهادات مرتبط در راستای اصلاح محیط طبیعی، تقویت مهارت‌ها، شایستگی‌ها و توانایی‌های مطابق با اطلاعات و داده‌ها، رویکرد برنامه‌ریزی راهبردی تدوین و ارائه گردد.

۲- پیشینه تحقیق

با توجه به پیشرفت‌هایی که در سطح دنیا در خصوص ساختار شهری صورت گرفته، اصولاً «منشأ اولیه آن حکایت از تدبیر مدیران موفق و صاحب‌اندیشه بوده که توانسته این سبک را به قله‌های اوج هدایت نماید». بدون شک در جهان پیشرفته امروزی در ارتباط با سیستم شهرسازی و فرآیند تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی شهری راهبردی و مدیریت شهری و غیره تألیفات

و تحقیقات بجا و شایسته‌ای منتشر گردیده است. لیکن در کشورهای کمتر توسعه یافته و از جمله ایران در این خصوص آنچنان که شایسته است، تحقیق و کتاب‌های زیادی منتشر نگردیده. با این اوصاف، بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که در بعضی از تحقیقات، مقالات یا رسالات و کتاب‌های منتشر شده که در ادامه ذکر خواهند شد، مطالب ارزشمندی ارائه شده است که به شرح ذیل بیان می‌گردد:

ابراهیمی و زمانی (۱۴۰۰): در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر وضعیت تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی کاربری اراضی طرح جامع شهر ملایر» نشان دادند که به طور کلی تحقق‌پذیری کاربری‌های پیشنهادی اندک بوده است. در این بین افزایش بی‌رویه سطح و سرانه کاربری صنعتی و معابر خسارات بیشتری را متوجه شهر ملایر نموده است، نوآوری پژوهش تحلیل اختصاصی تحقق‌پذیری طرح جامع شهر ملایر می‌باشد.

پنداریان و همکاران (۱۳۹۸): در پژوهشی «آسیب‌شناسی تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در ایران نمونه موردی منطقه ۲۲ شهر تهران» را مورد بررسی قرار دادند و بیان داشتند که سطح پایین تحقق‌پذیری طرح‌های شهری رایج در کشور مسئله‌ای انکان‌ناپذیر است و این امر ناشی از عدم تهیه طرح‌های خوب و نداشتن مدیریت اجرایی قوی است.

میرزایی و همکاران (۱۳۹۸): در پژوهش «تحقق‌پذیری فضایی خدمات شهری را در مناطق ۹گانه شهر شیراز» مورد بررسی قرار دادند. نتایج این تحقیق نمایان ساخت که سرانه کاربری‌های خدماتی طرح جامع شهر شیراز پس از گذشت بیش از دو دهه تحقق پیدا نکرده است.

ثقفی‌اصل (۱۳۹۸): در مطالعه‌ای با عنوان «ارائه مدل مفهومی تحقق‌پذیری پروژه‌های طراحی شهری ایران بر مبنای نظریات فوکو و هابرماس با بهره‌گیری از تکنیک تاپسیس» در این مطالعه با عنوان معیارهای تأثیرگذار در تحقق پروژه‌های طراحی شهری ایران، اولویت‌بندی کرده و نتایج آن را در تبیین مدل تحقق‌پذیری پروژه‌ها در ایران مورد استفاده قرار داده است و به این نتیجه رسیده که مدل تعاملی بهترین حالت ممکن برای جایگزینی مدل از بالا به پایین، در کشورهای در حال توسعه‌ای مانند ایران در جهت مشارکت تمامی گروه‌های اجتماعی در برنامه‌ها و طرح‌ها است.

زارعی و کاویانی (۱۴۰۲): در پژوهشی با عنوان «بررسی و تبیین ابزارهای تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در ایران نمونه موردی طرح‌های جامع و ساختاری - راهبردی شهر شیراز» بیان می‌دارند نقش دستگاه‌های اجرایی کشور در زمینه هماهنگ کردن فضاهای شهری و استفاده درست از این فضاها مهم است، اما عامل تعیین کننده نیست. بلکه در اینجا باید به نقش اساسی مردم در تحقق بخشیدن به هدف‌های طرح جامع اشاره کرد.

حجتی و قربانی (۱۴۰۲): در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی - انتقادی مبنا و روند تهیه طرح‌های جامع؛ استراتژیک و ساختاری - راهبردی» به این نتیجه رسیدند: که ادامه تهیه طرح جامع به شکل کنونی و حتی در شکل اصلاح‌شده خود، نیز دلخوش نمودن به تهیه طرح‌هایی به اصطلاح نوین (طرح ساختاری - راهبردی) که چیز چندان فراتری از طرح‌های سنتی پیشین نیستند، قادر به مرتفع ساختن مشکلات مزمن شهرهای کشور نیست و ناگزیر باید به تهیه و اجرای طرح‌هایی مناسب‌تر و راهگشاه‌تر، مشخصاً طرح استراتژیک (پس از تحقق پیش شرط‌هایی) اقدام نمود.

حجتی و قربانی (۱۴۰۰): در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل تطبیقی ماهیت و فرآیند تهیه طرح ساختاری - راهبردی در ایران و طرح‌های توسعه شهری کشورهای توسعه یافته» (۱۴۰۰) عنوان می‌دارند که بازنگری مجدد در نظام طرح‌های توسعه شهری کشور و تلاش برای پوشش ضعف‌های الگوی جامع ضمن اضافه نمودن ویژگی‌های مثبت الگوی استراتژیک پیش از تهیه و اجرای کامل این الگوی امتحان پس داده (استراتژیک) با ارائه طرحی جایگزین، می‌تواند راه‌حل مناسب‌تری نسبت به طرح ساختاری - راهبردی برای ساماندهی شهرهای کشور باشد.

۳- روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق حاضر به لحاظ ماهیت از جمله تحقیقات ترکیبی (کمی-کیفی) و به لحاظ هدف از جمله تحقیقات کاربردی به شمار می‌آید. رویکرد تحقیق حاضر از نوع کمی و کیفی است که ابتدا با استفاده از نرم‌افزار تحلیلی MAXQDA کدهای فرعی، محوری و گزینشی جهت شناسایی عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری استخراج می‌شوند. جامعه آماری پژوهش حاضر متخصصین و کارشناسان حوزه شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری که شامل: اساتید دانشگاه، مشاوران شهرساز، دانشجویان دوره دکتری شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری، کارشناسان و مدیران شهرداری و... می‌باشند. نمونه‌گیری به صورت انتخابی و به روش نمونه‌گیری نیز با استفاده از روش گلوله برفی است. حجم نمونه تا حد اشباع علمی و تعداد ۴۰ نفر است. تحلیل اسناد فرآیند نظام‌مند بررسی و ارزیابی اسناد (هم پرینت شده و هم الکترونیکی) است. در این پژوهش، سطح توصیفی شامل توصیفات داده‌های کیفی و کمی بود. در خصوص داده‌های کیفی، توصیفات برگرفته از بازگویی و نقل قول متون و نوشته‌های نهایی بود. علاوه بر این، سطح توصیفی تحلیل همچنین شامل شرح ویژگی‌های اصلی داده‌ها، خلاصه‌سازی روش‌شناسی، منطق‌های تحلیل و نتایج مقالات، کتاب‌ها، طرح‌ها و غیره بود. به طور کلی تحلیل توصیفی موارد زیر را فراهم آورد: نرم‌افزارهایی که در این طرح مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارت‌اند از: MAXQDA, SPSS.

۴- مبانی نظری تحقیق

دانش برنامه‌ریزی شهری در اوایل قرن بیستم در انگلستان و آمریکا پا گرفت که اولین نظریه‌پردازان مهم آن ابنزر هاوارد و پاتریک گدس بودند که نظریه آنها به عنوان الگوی برنامه‌ریزی جامع یا برنامه‌ریزی عقلانی در سراسر جهان به کار گرفته شد (Bryson et al, 11: 2018). از دهه ۱۹۷۰، از برنامه‌ریزی جامع، به دلیل ناتوانی در شکل‌دهی به تغییرات فضایی در شهرها (به خصوص در کشورهای در حال توسعه)، انعطاف‌ناپذیری، ارتباط ضعیف با اجرا، کمبود ابعاد مشارکت در آن و شکست آن در جلب همکاری ادارات و نهادهای مور دنیا برای تحقق‌پذیری طرح انتقاد شد (Devas, 1993: 158). برخلاف این انتقادات، سبک قدیمی برنامه‌ریزی جامع هنوز در بسیاری از کشورها بکار گرفته می‌شود. اما بسیاری از شهرها در جستجوی جایگزین کردن برنامه‌ریزی فضایی راهبردی بجای برنامه‌ریزی جامع‌اند که انعطاف بیشتری دارد، بخش‌ها و نهادهای مختلف را برای برنامه‌ریزی گرد هم می‌آورد، دامنه متغیری از ذی‌نفعان و سطح گسترده‌ای از مشارکت را در بر می‌گیرد (UN – Habitat, 2009). و ارتباط آن با اجرا، از طریق بودجه‌بندی مناسب است (Todes, 2012: 159). در بسیاری از کشورهای توسعه یافته تغییرات اساسی در مبانی طرح‌های شهری صورت گرفته و جهت‌گیری کلی آنها به سمت مردمی شدن بیشتر و انطباق با درخواست‌های جامعه مدنی بوده است. (Farlance, 24: 2011). مکانیسم توسعه شهری در تناقض با طرح جامع شهری سنتی می‌باشد که چرا این طرح‌ها از انطباق با تحولات و تصحیح فرایندها عاجز می‌باشد (Qian, 2013: 77). نظر پیتروال در طرح‌های توسعه شهری بجای پرداختن به جزئیات غیرضروری، باید بر موضوعات اساسی و همچنین یک فرایند چرخه‌ای جهت رسیدن به اهداف تمرکز شود. بنابراین برنامه‌ریزی باید به صورت یک فرآیند گام به گام برای رسیدن به اهداف باشد. در نتیجه برنامه‌ریزی راهبردی در پاسخ به ضعف‌های اساسی طرح‌های جامع در برآوردن نیازهای شهر و هدایت رشد و توسعه آتی آن به وجود آمد. در مقایسه با طرح جامع که بر یک خروجی کالبدی به نام نقشه کاربری زمین تأکید می‌کند، برنامه‌ریزی راهبردی تمرکزش بر فرآیندی بودن برنامه‌ریزی و ارتباط بخش‌های محلی با همدیگر و مشارکت محلی است (Panahandehkhah et al, 2009: 335). بنابراین برنامه‌ریزی راهبردی صرفاً یک رویکرد نوین نسبت به برنامه‌ریزی نیست، بلکه یک شیوه نوین تفکر نیز می‌باشد. این الگوی برنامه‌ریزی که ابتدا به شکل استراتژی‌های خاص نظامی در جنگ‌ها کاربرد داشته در دهه ۱۹۲۰ میلادی با الگویی که مدرسه تجاری هاروارد ارائه داد در زمینه‌های تجاری و بازرگانی رواج یافت. بعد از دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی، هم‌زمان با مورد انتقاد قرار گرفتن الگوی برنامه‌ریزی جامع،

در زمینه برنامه‌ریزی شهری نیز رواج پیدا کرد و به دلیل چرخه‌ای، انعطاف‌پذیری و گام به گام بودن این الگوی برنامه‌ریزی، از توجه ویژه‌ای در دنیا برخوردار گردیده است. به طوری که به‌ویژه در دو دهه اخیر بسیاری از شهرهای مهم در کشورهای مختلف دنیا دارای طرح راهبردی بوده‌اند (Halla, ۲۰۰۷: ۱۲۷). برنامه‌ریزی راهبردی، بسیاری از نارسایی‌ها و نواقص برنامه‌ریزی جامع را هم در ابعاد نظری و هم در روش‌های تهیه و اجرا برطرف کرده و امروزه در عمل نیز مورد پذیرش بسیاری از نهادهای مدیریت و برنامه‌ریزی شهری قرار گرفته است (Panahandehkhah et al, 2009: 335). به‌طور کلی برنامه‌ریزی راهبردی فرآیندی است که در آن بر پایه سند چشم‌انداز و یا سایر چارچوب‌های مرجع، توجیهی برای اقدامات منسجم و معنایی برای اقدامات عملی به دست می‌آید. امروزه این روش از برنامه‌ریزی از یک طرف، به طیف وسیعی از فعالیت‌های برنامه‌ریزی در سراسر اروپا از آغاز دهه ۱۹۹۰ در مقیاس‌های بالاتر از سطح حکومت‌های محلی اشاره دارد؛ و از سوی دیگر، در نظریه‌های برنامه‌ریزی برای ترویج یک مجموعه جدید از نظریه‌های هنجاری به منزله معرفی روش «برنامه‌ریزی خوب» استفاده می‌شود. به نظر برخی از افراد ممکن است این نوع دیدگاه به برنامه‌ریزی راهبردی بسیار گسترده باشد. با این حال، بسیاری از نظریه‌پردازان برنامه‌ریزی از این دیدگاه گسترده حمایت می‌کنند (Albrechts et al, ۲۰۱۷: ۱۳۲). شیوه‌های تهیه و تحقق طرح‌های توسعه شهری و همچنین اهداف و محتوای این طرح‌ها از هنگامی که در هدایت توسعه شهرها مورد استفاده قرار گرفتند، دست‌خوش تحولات بسیاری شده است. این تحولات در کشورهای مختلف به گونه‌ای متفاوت مطرح بوده است و در اغلب کشورها این تحولات یا همزمان نبوده‌اند و منقطع صورت گرفته‌اند و یا اینکه برخی از مراحل تحول اساساً مجال تحقق نیافته‌اند (رضایی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۸). می‌توان الگوهای نو در برنامه‌ریزی را به جز آن دسته از رویکردهایی که به نفی طرح رسیده و بیشتر به مطالعه شهرها تا برنامه‌ریزی آنها تأکید دارد به دو دسته کلی برنامه‌ریزی جامعه محور و برنامه‌ریزی بازار محور تقسیم نمود که هر کدام تأکیدات جداگانه‌ای بر نقش و چگونگی مداخله سه عامل اساسی دولت، جامعه و بازار در برنامه‌ریزی دارند. از جمله الگوهای نوین برنامه‌ریزی که توجهی ویژه به مسئله تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه دارد، برنامه‌ریزی کارآفرین یا بازار محور است. برنامه‌ریزی کارآفرین در تلاش برای تأمین منافع عمومی، از طریق سازوکارهای بازار و احترام به منافع خصوصی است و سعی می‌نماید گرایش‌های خود به خودی و گاه ضد توسعه بازار را در جهت منافع جامعه هدایت نماید. (رفعیان و همکاران، ۱۳۸۷: ۸-۱۰). در چند دهه اخیر، رویکردهای نوینی به منظور تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری مورد استفاده قرار گرفته است، که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

الف) افزایش نقش بخش خصوصی و استفاده از سرمایه‌گذاری آنها

ب) استفاده از مشارکت عمومی

ج) گذر از حکومت شهری به حکمرانی شهری (مهندسان مشاور بافت شهر، ۱۳۸۲: ۱۴).

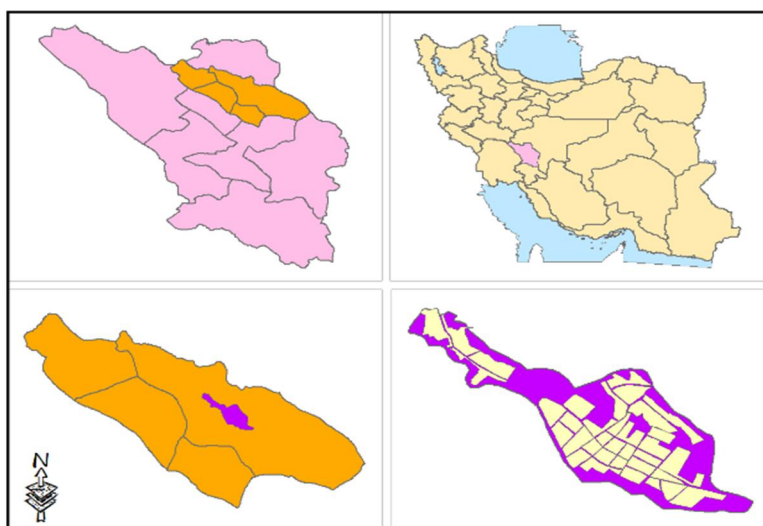
در نظام برنامه‌ریزی ایران نیز تحقق‌ناپذیری برنامه‌های تهیه‌شده با رویکرد جامع، به معنای موفقیت اندک در دستیابی به اهداف، و آشکار شدن لزوم تغییر رویکردهای تهیه برنامه‌های توسعه فضایی شهر بر اکثریت صاحب‌نظران برنامه‌ریزی شهری ایران، منجر به تعیین دستور کار جدیدی برای برنامه‌ریزی گشت. درنهایت در سال ۱۳۷۸ شمسی و در پی یک روند نسبتاً طولانی و برقراری تفاهم میان شهرداری شهر تهران و وزارت مسکن و شهرسازی شرح خدمات برنامه‌هایی با عنوان «برنامه‌های راهبردی - ساختاری» تدوین و برنامه راهبردی ساختاری شهر تهران به‌منظور رفع کاستی‌ها و چالش‌های الگوواره‌های جامع تدوین شد (رئیس‌دانا، ۱۳۸۸: ۲۵). در واقع برنامه‌ریزی شهری از رویه برنامه‌ریزی جامع و متمرکز به سمت برنامه‌ریزی ساختاری - راهبردی، نظریات و نگرش‌های مربوط به توسعه از فرآیند توسعه وابسته و متمرکز به سمت توسعه پایدار تغییر رویه داده است (حسنی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۱۶).

بنابراین می‌توان گفت به زعم تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری فراوان و صرف منابع مالی هنگفت، چه از منظر فرآیند و چه از دریچه نتیجه، دخالت‌های ما در شهر ایرانی در نیم قرن اخیر، عاقبت چندان روشنی نداشته است. از این رو بیان طرح مسئله تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی در شهرهای ایران: دستیابی به برنامه‌ای است که بتواند تدوین راهکارها، رویکردها و روش‌های مطلوب برای بهبود و بهینه کردن تبیین تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی شهری راهبردی و تأثیر آن را بر مبنای فرهنگ شهرسازی ایران در جایگاه خود به دست آورد. بر این اساس در این پژوهش سعی بر آن است: ابتدا با بررسی وضعیت شاخص‌های مفید و مؤثر بر برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری و تحقق‌پذیری آنها در حیطه نظام جهانی و به صورت کلی در ایران مورد بررسی، ارزیابی و تجزیه و تحلیل گردند و به صورت خاص تهیه الگویی مفید و مناسب جهت توسعه شهر شهرکرد ارائه گردد، تا ضمن شناسایی موانع و چالش‌های مرتبط، راهکارها و پیشنهادات مرتبط در راستای اصلاح محیط طبیعی، تقویت مهارت‌ها، شایستگی‌ها و توانایی‌های مطابق با اطلاعات و داده‌ها، رویکرد برنامه‌ریزی راهبردی تدوین و ارائه گردد.

۵- موقعیت جغرافیایی شهرکرد

شهر شهرکرد مرکز استان چهارمحال و بختیاری در ۱۰۰ کیلومتری جنوب غرب شهر اصفهان و در ارتفاع ۲۲۰۰ متری واقع شده است. استان چهارمحال و بختیاری سرزمینی مرتفع

و کوهستانی و در گستره مرکزی فلات ایران در پیشکوه‌های زاگرس قرار دارد. این استان از شمال و شرق به استان اصفهان، از غرب به استان خوزستان، از جنوب به استان کهگیلویه و بویراحمد و از سمت شمال غرب به استان لرستان محدود می‌گردد. از نظر موقعیت جغرافیایی شهر شهرکرد در طول شرقی ۵۰ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۵۲ دقیقه و عرض شمالی، ۳۲ درجه و ۱۸ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۲۰ دقیقه واقع شده است. جهت‌گیری عمومی کوهستان‌ها در اطراف شهر بیشتر شمال غرب - جنوب شرق و غربی - شرقی می‌باشد. از اصلی‌ترین کوه‌های منطقه می‌توان به کوه کلاه قاضی با ارتفاع ۲۶۰۰ متر، کوه شیدا با ۲۶۰۰ متر، کوه شاه منظر با ارتفاع ۲۶۱۳ متر و کوه بزلر با ارتفاع ۲۶۵۰ متر اشاره نمود. شیب عمومی منطقه در قسمت‌های شمال غربی عمدتاً جنوب غرب و جنوب می‌باشد و در قسمت‌های شمالی شیب عمومی به سمت جنوب و جنوب شرق می‌باشد.

شکل ۱: نقشه موقعیت شهر شهرکرد

مأخذ: شرکت مهندسی مشاور فجر توسعه تهران: طرح جامع شهرکرد در دست اقدام ۱۴۰۲

۶- یافته‌های تحقیق

۶-۱- تحلیل چگونگی تحقق برنامه‌ریزی راهبردی در مقیاس جهانی

بهترین رهیافت برای اندازه‌گیری پایداری و توسعه پایدار، بکارگیری معرف‌ها و شاخص‌ها است (محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۸۰). جهت بررسی و تحلیل چگونگی محقق‌شدن برنامه‌های راهبردی و طرح‌های توسعه شهری که جنبه راهبردی داشته‌اند از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شد است. به این صورت که با مطالعه منابع موجود (نمونه طرح‌های توسعه شهری، مطالعات ارزیابی طرح‌های توسعه شهری، مقالات و کتاب‌های موجود،

پایان‌نامه‌ها و سایر کارهای علمی و پژوهشی)، اقدام به فیش‌برداری و یادداشت‌برداری کرده، سپس با وارد کردن این یادداشت‌ها در نرم‌افزار تحلیلی MAXQDA ابتدا تعداد ۴۵۰ کد اولیه در قالب ۱۱۰ کد محوری استخراج شدند. سپس با بازبینی و تجدیدنظر تعداد کدهای محوری به ۷۹ کد تدقیق شدند. در گام بعدی این ۷۹ کد محوری در قالب ۷ کد گزینشی قرار گرفتند. سپس با رتبه‌بندی این کدهای گزینشی مشخص شد که علل تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی در کشورهای موفق در این زمینه چه بوده‌اند. در ادامه به صورت تفصیلی هر کدام از کدهای گزینشی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۶-۱-۱- کد گزینشی انطباق‌پذیری

منظور از انطباق‌پذیری، در طرح‌های توسعه شهری میزان توانایی طرح‌ها در پاسخ به تغییرات درونی و بیرونی محیط است. طرح‌های انطباق‌پذیر، قابلیت سازگاری با تغییرات محیطی را دارند و می‌توانند در مقابل تغییرات را انعطاف و تاب‌آوری لازم را داشته باشند. به بیان دیگر، انطباق‌پذیری به این معناست که طرح‌ها هر چقدر سریع می‌توانند فرآیندهای حاکم بر خود را تنظیم کرده و خود را برای دستیابی به اهداف آماده کنند. در این پژوهش برای این مؤلفه تعداد ۵۵ کد اولیه در قالب ۹ کد گزینشی استخراج شد.

۶-۱-۲- کد گزینشی هماهنگی

هماهنگی کارآمد بین طرح‌های راهبردی (بخصوص در طرح‌های فرداست و موازی) و هماهنگی بین نهادی و بخشی، پیچیدگی‌های غیرضروری (چه درونی و چه بیرونی) را کاهش می‌دهد؛ بنابراین، طرح‌هایی که از انواع هماهنگی برخوردار است، کارآمدتر می‌شود؛ پویایی بین سطوح خرد و کلان آن افزایش می‌یابد؛ رابطه بین بخش‌های مختلف طرح و ذی‌نفعان و ذی‌نفعان آن بهبود پیدا می‌کند؛ اطمینان بین واحدهایی که در آن مجموعه با هم همکاری می‌کنند، بیشتر می‌شود و وظایف نیز به‌روشنی تعریف می‌شوند. به طور خلاصه برای تعریف هماهنگی در طرح‌های راهبردی باید گفت، هماهنگی فرآیند برقراری ارتباط بین کارها و منابع تمام بخش‌های مختلف یک طرح، به منظور رسیدن به هدف مشخص و مشترکی است. در این پژوهش نیز هماهنگی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی و گزینشی برای مشخص شدن تحقق‌پذیری طرح‌های راهبردی استخراج شد. به‌طور کلی تعداد ۶۳ کد در قالب ۱۲ محور برای مؤلفه هماهنگی استخراج شد.

۶-۱-۳- کد گزینشی ارتباط و نظام‌مندی

وجود ارتباط بین ارکان سازمانی و اجرایی طرح‌های توسعه شهری به عنوان یک مؤلفه کلیدی برای تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری شناخته شده است. مؤلفه ارتباط و نظام‌مندی در قالب ۱۲ شاخص استخراج شده است.

۶-۱-۴- کد گزینشی انعطاف‌پذیری

بسیاری از مسائل و ابعاد باید در روند تهیه طرح‌ها و برنامه‌های شهری مورد توجه قرار بگیرد و برای دستیابی به این مهم نیاز است. در ابتدا وضعیت فعلی شهر، ابعاد طرح، روند تهیه، اهداف و چشم‌انداز آینده شهر به خوبی تبیین شود. در این پژوهش نیز انعطاف‌پذیری به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی و گزینشی برای مشخص شدن تحقق‌پذیری طرح‌های راهبردی استخراج شد. به‌طور کلی تعداد ۵۷ کد در قالب ۱۰ محور برای مؤلفه هماهنگی استخراج شد.

۶-۱-۵- کد گزینشی واقع‌گرایی

زمینه‌های ارزشی و فرهنگی، نظام فکری و فلسفی آن جامعه‌ای است که مسبب اصلی شکل‌گیری و هدایت نظریه‌ها و الگوهای برنامه‌ریزی شهری خاص خود است. در این میان، مفاهیم و الگوهای شهرسازی در ایران نیز بر اثر موج فراگیر جهانی‌شدن، تحت تأثیر رویکردهای غربی، دچار نظام فکری متشتت و بحران هویت شده و لزوم بازتعریف الگوها و بنیادهای شهرسازی مبتنی بر فرهنگ و حکمت ایرانی بیش از پیش آشکار شده است. در این پژوهش نیز دستیابی به تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی شهری برای شهر ایرانی واقع‌گرایی مدنظر قرار گرفته است. از این رو تعداد ۵۵ کد اولیه در قالب ۱۰ کد محوری استخراج شد.

۶-۱-۶- کد گزینشی برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا

سیستم اداری ایران به صورت متمرکز اداره می‌شود که این سیستم باعث به وجود آمدن چالش‌هایی در اداره کشور بویژه در حوزه مدیریت شهری بوده است. هرچند که تا حدودی حرکتی جدید به سمت تمرکززدایی در شهرها شروع شده، اما به خاطر سیستم پیچیده ساختار مدیریتی و برنامه‌ریزی کشور، هنوز این امر در زمینه تمرکززدایی توفیقی نداشته و به همین دلیل سیستم مدیریت شهری با چالش‌های بزرگی همراه است. در پژوهش حاضر نیز کد گزینشی برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری بوده است که در قالب ۲۰ کد محوری و ۱۱۲ کد اولیه استخراج شده‌اند.

۶-۱-۷- کد گزینشی شفافیت

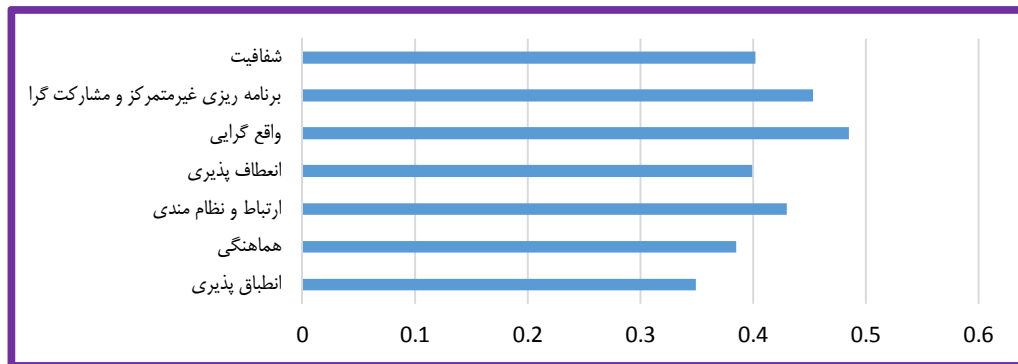
از آنجا که شهروندان در تصمیمات اتخاذ شده برای شهر ذی‌نفع هستند، بنابراین حق آنهاست نوع برنامه‌ها و طرح‌های که برای شهر مد نظر است مطلع باشند. در این پژوهش تعداد ۳۸ کد اولیه در قالب ۶ کد محوری استخراج شد. برای مشخص شدن تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری در مقیاس جهانی ابتدا منابع مختلف اعم از کتاب، مقاله، گزارشات، طرح‌های مختلف توسعه شهری مطالعه شد، سپس با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA اقدام به کدگذاری مطالب شد. نهایت تعداد ۷ کد گزینشی در قالب ۷ کد محوری استخراج شد. به‌طور کلی در کشورهای موفق در زمینه برنامه‌ریزی راهبردی با توجه و تأکید بر مؤلفه‌های انطباق‌پذیری، هاهنگی، ارتباط و نظام‌مندی، واقع‌گرایی، برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و شفافیت توانستند طرح‌های توسعه شهری را محقق کنند.

شکل ۲: کدهای گزینشی و محوری استخراج شده برای تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری در

مقیاس جهان مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

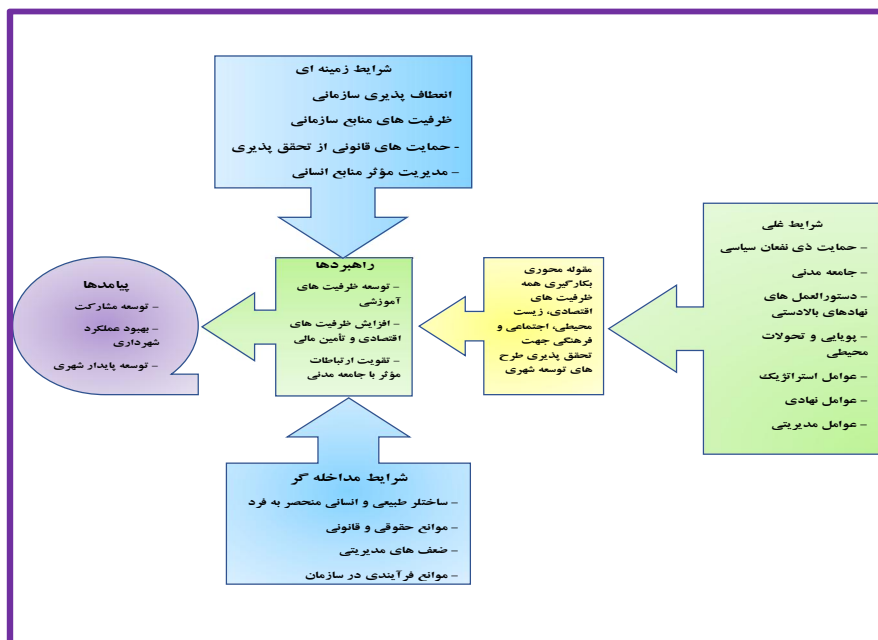
در ادامه برای مشخص شده اولویت‌بندی هر کدام از مؤلفه‌های استخراج شده از مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره استفاده شده است. به عبارت دیگر با استفاده از نظر متخصصین و کارشناسان مشخص شد که کدام یک از مؤلفه‌های استخراج شده بیشترین تأثیر را در تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهر دارد. که نتایج یافته‌های به دست آمده به صورت زیر است:

شکل ۳: رتبه نهایی مؤلفه‌های اصلی تحقق‌پذیری

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

با عنایت به یافته‌های بدست آمده در نمودار فوق باید گفت که از میان مؤلفه‌های مطرح شده برای شناخت مهمترین عامل در تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری در مقیاس جهانی، مؤلفه واقع‌گرایی و انعطاف‌پذیری بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده‌اند.

شکل ۴: الگوی کدگذاری یا مدل مفهوم اولیه

مأخذ: دستاوردهای پژوهش ۱۴۰۲

الگوی کدگذاری محوری یا مدل مفهومی اولیه بدست آمده شامل تعداد زیادی مقوله‌های اصلی و فرعی می‌باشد. با مراجعه به ادبیات پژوهش و مواردی که مورد تأکید نظریه‌پردازان این حوزه می‌باشد و مقایسه آنها با دیدگاه صاحب‌نظران برنامه‌ریزی درباره عوامل مؤثر بر تحقق این الگو در بستر و زمینه کشور ایران و به طور مشخص شهر شهرکرد نشان می‌دهد که برخی مقوله‌ها بنیادی‌تر و اساسی‌تر هستند. مقوله‌هایی که در مدل مفهومی فوق نشان داده شده‌اند، مقوله‌های بنیادی هستند که در بکارگیری و تحقق این الگو نقش تعیین کننده‌تری دارند. بنابراین مقوله‌های بنیادی انتخاب و در مرحله بعد با دقت بیشتر به روش کیفی، مدل مفهومی اولیه بدست آمده تدقیق و پالایش شده‌اند.

شکل ۵: مدل مفهومی الگوی تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی شهری راهبردی

مأخذ: دستاوردهای پژوهش، ۱۴۰۲

۷- نتیجه‌گیری

با بررسی ادبیات تخصصی پژوهش مشخص شد، موارد مختلفی بر عدم تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری تأثیرگذار است، در بسیاری از تحقیقاتی که مورد بررسی قرار گرفته‌اند، بر این نکته تأکید شده است که مکانیسم‌های متفاوتی بر عدم تحقق در همه مناطق تأثیر داشته است. بنابراین وجه مشترک اغلب این تحقیقات تأکید بر الزامات ساختاری در مقیاس ملی و منطقه‌ای بوده که بیشتر منطبق بر الگوی مدیریت متمرکز و بخشی است. علاوه بر این

ابعاد فضایی در حوزه انسانی و طبیعی بر وضعیت تحقق‌پذیری تأثیرگذار است. این تأثیر به تبع شرایط حاکم بر محدوده‌های مختلف، گاهی موجب تأثیر منفی بر وضعیت تحقق‌پذیری دارد و در برخی موارد نیز تأثیر مثبت دارد.

ایده پژوهش حاضر کلی و به صورت عام صورت گرفته است، سپس مسائل و مواردی را در ایران مد نظر قرار داده است و می‌خواهد بگوید که طرح‌هایی در مقیاس جهانی انجام گرفته‌اند و با توجه به تحولاتی که در جهان صورت گرفته، شهرها دیگر با مشکلات آنچنانی روبرو نیستند. اما در ایران تحولاتی که صورت گرفته موجب شکاف عمیق بین شهر و روستا و ضعف شدید در مدیریت شهری مزید بر علت می‌باشند که باعث شد یک‌سری طرح‌هایی مدنظر ما قرار بگیرد. مثل طرح‌های جامع شهری، طرح‌های تفصیلی و غیره (که باید اینجا توضیح داده شود که به چه دلیل تحقق پیدا نکرده‌اند).

جهت بررسی و تحلیل چگونگی محقق‌شدن برنامه‌های راهبردی و طرح‌های توسعه شهری که جنبه راهبردی داشته‌اند از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شد است. به این صورت که با مطالعه منابع موجود (نمونه طرح‌های توسعه شهری، مطالعات ارزیابی طرح‌های توسعه شهری، مقالات و کتاب‌های موجود، پایان‌نامه‌ها و سایر کارهای علمی و پژوهشی)، اقدام به فیش‌برداری و یادداشت‌برداری کرده، سپس با وارد کردن این یادداشت‌ها در نرم‌افزار تحلیلی MAXQDA ابتدا تعداد ۴۵۰ کد اولیه در قالب ۱۱۰ کد محوری استخراج شدند. سپس با بازبینی و تجدیدنظر تعداد کدهای محوری به ۷۹ کد تدقیق شدند. در گام بعدی این ۷۹ کد محوری در قالب ۷ کد گزینشی قرار گرفتند. سپس با رتبه‌بندی این کدهای گزینشی مشخص شد که علل تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی در کشورهای موفق در این زمینه چه بوده‌اند. به‌طورکلی در کشورهای موفق در زمینه برنامه‌ریزی راهبردی با توجه و تأکید بر مؤلفه‌های انطباق‌پذیری، هماهنگی، ارتباط و نظام‌مندی، انعطاف‌پذیری، واقع‌گرایی، برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و شفافیت توانستند طرح‌های توسعه شهری را محقق کنند.

با توجه به اینکه مسئله تحقیق، مسئله‌ای چندوجهی، پیچیده و فرآیندی و از زوایای گوناگون قابل بررسی می‌باشد، از روش تحقیق کیفی استفاده شده است. تحلیل‌های اولیه به روش کیفی نشان داد طیف گسترده‌ای از زیرساخت‌ها در تحقق این رویکرد مؤثر هستند. دستاورد این پژوهش علاوه بر ارائه مدل مفهومی الگوی تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی شهری راهبردی در شهر شهرکرد، ارزیابی وضعیت این شهر از منظر توجه به نیازهای گروه‌های متنوع شهروندان در اداره و برنامه‌ریزی شهر بود که یافته‌ها نشان داد این شهر، شهری پاسخ‌گو به تنوع‌ها و تفاوت‌ها نیست و اقدامات و اصلاحات بنیادی در سه محور برنامه، مقررات و سازمان ضروری است تا محیطی راهبردی و همه‌شمول حاصل شود.

آنچه مطالعه پیش رو را از سایر مطالعات در این حوزه متمایز می‌کند، مبتنی بودن کلیه تحلیل‌ها بر بررسی وضعیت واقعی شهرکرد از منظر پاسخ‌گویی به نیازهای گروه‌های متنوع و متفاوت شهروندان است. به این معنا که ابتدا شناختی نسبتاً جامع از وضعیت شهر مورد مطالعه از منظر تحقق شاخص‌های طرح‌های توسعه شهری و خاصه برنامه‌ریزی راهبردی حاصل شده است. در این مطالعه کلیه عوامل مؤثر بر بکارگیری و تحقق الگوی برنامه‌ریزی شهری راهبردی بر پایه ادبیات نظری و تجربی و منظر صاحب‌نظران برنامه‌ریزی شهر شهرکرد شناسایی و دسته‌بندی شده است تا تصویر نسبتاً جامعی از کلیه جوانب موضوع بدست آید. همچنین بر خلاف سایر مطالعات صرفاً به معرفی برخی از عوامل مؤثر و بررسی آنها اکتفا نشده است. بلکه با الهام از الگوی کدگذاری محوری در روش نظریه زمینه‌ای نظام‌مند، عوامل شناسایی شده در قالب مقوله‌های علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردی و پیامدی دسته‌بندی و تبیین شده‌اند. این عوامل در شهر شهرکرد مورد بررسی دقیق‌تر و تفصیلی‌تر قرار گرفته‌اند تا ماهیت و اهمیت آنها در شهر مورد مطالعه تبیین شود. نهایتاً آنچه این مطالعه را از سایر مطالعات متمایز می‌کند ارائه مدلی مفهومی از تعیین‌کننده‌ترین عوامل از شاخص‌ها در تحقق الگوی برنامه‌ریزی شهری راهبردی است که تا حد امکان روابط بین عوامل را تبیین می‌کند.

منابع و مآخذ:

- ۱- براهیمی، م، زمانی، ا، (۱۴۰۰)، تحلیلی بر وضعیت تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی کاربری اراضی طرح جامع شهر ملایر (۱۴۰۰)، مجله پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، فصلنامه علوم انسانی، پیاپی ۲۴.
- ۲- امانپور، س، فدایی‌جزی، ف، (۱۴۰۲)، سنجش عدالت اجتماعی در ساختار فضایی بندر دیر با تأکید بر کاربری‌های خدماتی، نشریه برنامه‌ریزی فضایی (دانشگاه اصفهان)، سال سیزدهم، شماره دوم، (پیاپی ۴۹)، تابستان، صص ۱-۲۰.
- ۳- امان‌پور، س، احمدی، ر، منفرد، س، ترابی، ذ، (۱۳۹۲)، «بررسی و تحلیل روند شکل‌گیری نخست‌شهری در سطح استان خوزستان طی سال‌های ۱۳۳۵ - ۱۳۹۰»، تاریخ اجتماعی و اقتصادی، س ۲، ش ۱.
- ۴- پنداریان، ل، دریاباری، ج، بخشنده‌نصرت، ع، (۱۳۹۸)، آسیب‌شناسی تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در ایران، نمونه موردی منطقه ۲۲ شهر تهران، مجله جغرافیا، شماره ۶۱، صص ۲۵ - ۳۷.
- ۵- ثقفی‌اصل، آ، (۱۳۹۸)، ارائه مدل مفهومی تحقق‌پذیری پروژه‌های طراحی شهری ایران بر مبنای نظریات فوکو و هابرماس، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهری، شماره ۳۰.
- ۶- حسنی، ص، زیویار، پ، رنجبر، م، (۱۴۰۲)، رتبه‌بندی منطلق شهر همدان بر اساس شاخص‌های حکمروایی خوب شهری، فصل نامه علمی- پژوهشی آمایش محیط، شماره ۶۳، زمستان.
- ۷- حجتی، ح، قربانی، ر، (۱۴۰۲)، بررسی تطبیقی انتقادی مبنا و روند ته‌یه طرح‌های جامع؛ استراتژیک و ساختاری - راهبردی، نشریه علمی پژوهشی دانش شهرسازی، دانشگاه گیلان، دوره ۷، شماره ۲.
- ۸- حجتی، ح، قربانی، ر، (۱۴۰۱)، تحلیل تطبیقی ماهیت و فرآیند تهیه طرح ساختاری - راهبردی در ایران و طرح‌های توسعه شهری کشورهای توسعه‌یافته، نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۲۶، شماره ۸۰، فصل تابستان.
- ۹- خزایی، م، ساسان‌پور، ف، (۱۴۰۱)، بررسی فرایند کاربست توسعه راهبردی شهر ملارد با استفاده از مدل Meta SWOT. مجله آمایش سرزمین، ۱۴(۱)، ۱۴۰۱.
- ۱۰- درمانی، ن، پرورش، ح، دهقانی، م، غلی‌پور، و، (۱۴۰۳)، بررسی تاب‌آوری شهر بندرعباس در ابعاد و مؤلفه‌های زیست‌محیطی و ارائه راهبردهای مدیریت شهری، فصلنامه علمی- پژوهشی آمایش محیط، شماره ۶۴، بهار.

- ۱۱- رفیعیان، م، برک‌پور، ن، رکنی‌پور، م، (۱۳۸۷)، ارزیابی استراتژی‌های توسعه مناطق کلان‌شهری از دیدگاه توسعه پایدار (بر مبنای مدل SEA)، نمونه موردی: طرح مجموعه شهری تهران، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۱۹.
- ۱۲- رئیس‌دانا، ف، (۱۳۸۸)، دگرسازی یا بازسازی طرح‌های جامع، ویژه نامه نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران، مجله تخصصی هنر، محیط، منظر، شهر، معماری، شماره ۴.
- ۱۳- رضایی، ف، توکلی‌نیا، ج، صرافی، م، (۱۴۰۰)، بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در تحقق‌پذیری حکمروایی خوب شهری (نمونه موردی: کلان‌شهر تهران)، نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۲۵، شماره ۷۷.
- ۱۴- سعیدنیا، ا، (۱۴۰۱)، بنیان‌های شهر و شهرسازی ایران (سیر تحول و تداوم شهر و شهرسازی)، تهران: انتشارات فکر نو، چاپ اول.
- ۱۵- صیادی، ف، تقوایی، م، هایرابطیان، و، (۱۴۰۱)، میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق پایدار در کلان‌شهر تهران، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، موسسه آموزش عالی قشم. سال دوازدهم، شماره ۳، تابستان.
- ۱۶- محمدی، پ، زیاری، ی، توکلان، ع، (۱۴۰۱)، بررسی و اولویت‌بندی زیست‌پذیری مناطق و محلات شهر شهرکرد، فصلنامه علمی- پژوهشی آمایش محیط، شماره ۵۸، پاییز.
- ۱۷- مسیحی‌مرادی، و، عبدی، ن، (۱۳۹۷)، بررسی میزان تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری با تأکید بر توسعه کالبدی (نمونه موردی: شهر اراک)، تهران: کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و مدیریت توسعه شهری در ایران، دانشگاه تهران، مرداد ماه.
- ۱۸- مشکینی، ا، ضرقام‌فرد، م، (۱۴۰۲) توسعه یک الگوی ساختاری - تفسیری از عوامل مؤثر بر تحقق حق مسکن شایسته در ایران، دوره ۲۷، شماره ۱، بهار.
- ۱۹- مهندسین مشاور فجر توسعه (۱۴۰۲)، تهران: طرح جامع شهرکرد در دست اقدام.
- ۲۰- میرزایی، ج، پیوسته‌گر، ی، کلانتری خلیل‌آباد، ح، (۱۳۹۸)، سنجش و ارزیابی فضای خدمات شهری (مطالعه موردی مناطق نه‌گانه شهر شیراز)، فصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری، ۶ (۲): ۱۶۷-۱۴۵.

21- Albrechts, L., Alden, J., & Pires, A.D.R. (Eds.). (2017). *Revival: The Changing Institutional Landscape of Planning*. Routledge.

22- Bryson, J. M. (2018). *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*. jossey-bass (third edit, Vol. 34). san francisco: jossey-bass. <https://doi.org/10.1037/027983>

- 23- Burt, G., and Nair, A. K. (2020). Rigidities of imagination in scenario planning: Strategic foresight through 'Unlearning'. *Technological Forecasting and Social Change*, 153, 119927.
- 24- Globocnik, D., Faullant, R., and Parastuty, Z. (2020). Bridging strategic planning and business model management—A formal control framework to manage business model portfolios and dynamics. *European Management Journal*, 38(2), 231-243.
- 25- Halla, F. (2007) "A SWOT Analysis of Strategic Urban Development Planning: The Case of Dar es Salaam city in Tanzania", *Habitat International*, vol 31, Elsevier: 130–142.
- 26- Panahandehkhah, Musa. & Farhoodi, Rahmatolah .& Gharakhlu, Mehdi .& Ghadami, Mostafa. (2009) "A Critique of the Prevailing Comprehensive Urban Planning Paradigm in Iran: The Need for Strategic Planning", *Journal of Planning Theory*, Vol 8.No 4.
- 27- McFarlane, C., 2011, *Assemblage and critical urbanism*. City 15.2, 204–24. TRETTER, ELIOT M., 2012, *Contesting Sustainability: 'SMART Growth' and the Redevelopment of Austin's Eastside*, *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 37.1, pp. 297–310
- 28- Minuchin, L (2021). A lineal city in the Pampas politics. Materialization and revolution in Wladimiro Acosta's vision for Buenos Aires *Antipode* 44(4), 911-931.
- 29- Thaler, T., Nordbeck, R., Löschner, L., & Seher, W. (2020). Cooperation in flood risk management: understanding the role of strategic planning in two Austrian policy instruments. *Environmental Science & Policy*, 114, 170-177.
- 30- UN HABITAT. (2009). Volume-۱: An introduction to urban strategic planning. United Nations Human Settlements Programme
- 31- Zhao, H. & Xiuhua, Sh. (2021). Study on the Development Strategy of Tourism City Planning in Harbin under the Background of New Urbanization. *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* 787 012055, pp. 1-5.

ارزیابی طرح نهضت ملی مسکن کرمانشاه و ارائه استراتژی‌های مناسب در قالب برنامه برنامه‌ریزی محله محور (مطالعه موردی: سایت دولت آباد کرمانشاه)

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۳/۰۲/۰۵

علی محمد اسلامپور (دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران)
مجید شمس* (استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران)

چکیده:

افزایش جمعیت کشور و عدم هماهنگی واحدهای مسکونی با جمعیت، کمبود مسکن و افزایش اجاره‌ها را در پی داشت و طرح مسکن مهر با استقبال متقاضیان همراه شد. اجرای این طرح که در برخی از استان‌ها و از جمله استان کرمانشاه بنا به دلایلی با تأخیر آغاز شد، امید اجاره نشینان را برای خانه‌دار شدن با هزینه‌های اندک بالا برد و با ساخت تعدادی از واحدها در هر سال تعداد مستأجران نیز تا حدی کاهش یافت. با این وجود پروژه مسکن مهر کرمانشاه نسبت به مکان‌یابی و خدمات زیربنایی دارای ضعف‌های فراوانی هستند. از اینرو در این مقاله مطالعه‌ای به منظور ارزیابی نقاط قوت و ضعف طرح نهضت ملی مسکن کرمانشاه و ارائه استراتژی‌های مناسب در قالب برنامه برنامه‌ریزی محله محور انجام گردید. در روش تحقیق از تکنیک SWOT و مصاحبه با ۳۰ نفر از خبرگان و فعالان حوزه صنعت ساختمان و مدیریت شهری کرمانشاه انجام شد و تلاش گردید تا نقاط قوت و ضعف و استراتژی مناسب در مسکن ملی در این شهر ارائه شود. نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای در سه بعد اجتماعی، اقتصادی و محیطی دسته‌بندی گردید و پس از رتبه‌بندی، ماتریس عوامل داخلی و خارجی تهیه شد. مجموع نمرات نقاط قوت و ضعف و مجموع امتیازات فرصت‌ها و تهدیدها به ترتیب ۲،۱۱۷ و ۲،۹۲۱ به دست آمد. بر این اساس مناسب‌ترین نوع استراتژی برای طرح نهضت ملی مسکن در کرمانشاه، راهبرد محافظه کارانه (WO) شناسایی گردید که به منظور کاهش اثرات ناشی از نقاط ضعف و استفاده از فرصت‌های موجود است.

واژه‌های کلیدی: طرح نهضت ملی مسکن، کرمانشاه، تکنیک SWOT، استراتژی‌های مناسب، راهبرد محافظه کارانه.

۱- مقدمه

از هدف‌های مهم در توسعه و به وجود آمدن شهرها، ایجاد منازل مسکونی است. به وجود آوردن سکونتگاه‌ها مستلزم شرایطی است که عدم رعایت آنها مشکلات عدیده‌ای به همراه دارد از جمله محله‌های فاقد امنیت و رفاه با آمار جرم و جنایت بالا و یا به بیان دیگر شهر اضطراب‌آور و فاقد نشاط خواهد بود اما توجه به پایداری شهر تأثیر بسیاری بر توسعه و از جمله توسعه پایدار بالاخص از بعد اجتماعی خواهد داشت. مسکن مهر هم دور از این قوانین نیست و میتواند از بعد اجتماعی مشکلات فراوانی داشته باشد (جهانبخش و شکوهی بیدهندی، ۱۴۰۱).

در دهه‌های گذشته با افزایش بی رویه جمعیت محلات شهرها بسیار توسعه یافته‌اند که پیامدهایی از جمله مشکلات رفاهی و جرم و جنایت و محیط زیست آلوده و ایجاد محلات حاشیه نشین غیر مجاز و... به دنبال داشته‌اند. از عامل‌های مهم در این زمینه بحث حس امنیت است که در سال‌های گذشته از چالش‌های اصلی ساکنان شهری بوده است (حبیبی، ۱۴۰۱). حال با توجه به افزایش شهرنشینی و همه افزایش حس عدم امنیت اجتماعی در شهرها و جریان‌ات توسعه پایدار شهری و شهر سالم بررسی پارامترهای آسایش و شهروندان و مطالعه بیشتر راجع به امنیت ضروری می‌باشد (حسامی و همکاران، ۱۴۰۱). یکی از مفاهیم مهم امروزه و در بسیاری از مباحث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی موضوع و مفهوم امنیت محله‌های شهری است. در تعریف امنیت مفهومی ذهنی و نسبی است که بر پایه‌ی اصول متعدد در یک جامعه پدید آمده و استمرار یافته است. در نگاه سنتی به بحث امنیت غالباً حضور نیروهای نظامی و تهدید در ذهن می‌آید حال این که در مطالعه در زمینه امنیت امروزه گروه‌های اجتماعی می‌توانند نه فقط از ناحیه ی ابزار نظامی، بلکه از طریق عوامل اقتصادی و محیطی تهدید شوند و این عوامل به نوبه‌ی خود یکپارچگی یا استقلال سیاسی یک کشور را مورد تهدید قرار می‌دهد (حسین زاده و همکاران، ۱۴۰۱).

مسکن همواره از نیازهای اولیه انسان بوده که از نظر کیفی و کمی مسیری تکاملی طی کرده است. محیط‌های ساخته‌ی انسان مثل شهرها مکان‌هایی برای بروز رفتارهای بهنجار و ناهنجار قلمداد می‌شوند. از این رو امروزه مدیران و برنامه‌ریزان برآنند تا فضای شهری دارای ویژگی‌هایی باشند که از وقوع برخی از این رفتارها جلوگیری کرده و یا آنها را کاهش دهند در این زمینه به نظر می‌رسد مبحث زیباسازی و توجه به زیباشناسی محیط ارتباط تنگاتنگی با جلوگیری از بروز ناهنجارهای اجتماعی دارد. تیموئی کرو-جرم شناس- به مسایلی از قبیل اقلیم پذیری، کنترل دسترسی و نظارت طبیعی پرداخته است. وی به آموزش و کاربرد رویکرد پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی در ایالات متحده و کانادا ادامه داده است (رخشانی نسب و شیران، ۱۴۰۱). در ایران، طی سال‌های گذشته اقداماتی در حوزه‌های مختلف، از جمله

حوزه انتظامی و پیشگیری‌های اجتماعی از طریق آموزش‌های رسمی و غیر رسمی در دوران مختلف سنی انجام شده است و برای جلوگیری از افزایش جرایم، تلاش‌های بسیاری انجام شده، با وجود این به نظر می‌رسد موضوع پیشگیری از جرم و ارتقاء امنیت از طریق عوامل محیطی و خصوصاً عوامل کالبدی محیط مورد غفلت واقع شده است (رشید نهال و همکاران، ۱۴۰۱). با توجه به افزایش امکان زندگی در مجتمع‌های مسکونی، توجه به شاخص‌های محیطی مرتبط با مقوله محله محوری در مجتمع‌های مسکونی ضروری به نظر می‌رسد.

۲- بیان مساله

در بررسی مشکل مسکن در کشور ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه این واقعیت مشخص است که سیاست‌های اعمال شده متناسب با ساختار اقتصادی و فرهنگی اقشار ضعیف جامعه نبوده است. در نتیجه مشکل مسکن این قشر با گذشت زمان نه تنها حل نشده بلکه به شکل حادتری نیز به وجود آمده و زاغه‌ها و مناطق حاشیه نشین شهری را شکل داده و منجر به پیامدهای وخیم کالبدی، اجتماعی، بهداشتی در شهرها شده است. روند تحول جمعیتی شهرستان خرم آباد نشان از نرخ رشد کاملاً پر شتاب آن دارد. گرایش‌های شدید جمعیتی در شهر خرم آباد، در شدت بخشیدن به میزان آسیب رسانی به گروه‌های درآمدی پایین جامعه تأثیرگذار بوده است، به طوریکه این میزان در بخش مسکن گروه‌های مذکور کاملاً مشاهده می‌شود.

نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که جمعیت زیادی از شهر در محله‌های غیر مقاوم و محروم از فضاهای مناسب و زیست درونی استقرار دارند و آستانه‌های پایداری برای رسیدن به اجتماع با ثبات انسانی در حد اقلمی زان آن است. عمده‌ترین چالش‌های پیشروی برنامه‌ریزان شهری در سطح شهرستان خرم آباد، کیفیت پایین ساخت مسکن، نامناسب بودن بافت و ضعف خدمات شهری و مصالح ساختمانی سکونتگاه‌های شهری است. با توجه به نکات و موضوعات اشاره شده در این تحقیق به بررسی طرح مسکن مهر و نقاط قوت و ضعف آن به عنوان بزرگترین طرح ملی در حوزه مسکن برای رفع معضل بی مسکنی و بد مسکنی پرداخته شده است و نشان می‌دهد برنامه‌های دولت تا چه میزان به اهداف خود دست یافته و تا چه حد از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی موفق عمل کرده است.

شهرک دولت‌آباد کرمانشاه به عنوان یکی از محدودهای اسکان غیررسمی شهر کرمانشاه در حاشیه شهر کرمانشاه و تقریباً در جنوب غربی شهر و مجاور با شهرک دیزل‌آباد که شاکله اصلی آن نواحی کارگاهی مزاحم شهری را شکل می‌دهد قرار دارد، همچنین وجود زمینهای کشاورزی در غرب و شمال این شهرک در نقشه‌های این شهرک به چشم می‌خورد. دسترسی

مناسب به محلات داخلی شهر و مرکز شهر، ارتباط با خطوط ارتباطی کمربندی غربی و جاده سراب نیلوفر و کوزران به سمت غرب استان از ویژگی آن است. در سمت شمال غربی آن شهرک اسلامی قرار گرفته که از نظر عملکردی با دولت آباد پیوند کامل خورده است. دولت آباد جدای از همجواری با منطقه دیزل آباد که مجموعه‌ای چشمگیر از گاراژها، انبار و تعمیرگاههای شهر کرمانشاه را در خود جای داده، که این امر باعث مشکلاتی اعم از آلودگیهای (سروصدا، هوا و زیست محیطی)، ازدحام ماشین آلات سنگین و... برای شهرک دولت آباد به وجود آورده و همچنین لبه جنوب شرقی عموماً تعمیرگاههای خودرو و فروشگاهها، جوشکاریها و انبارهای آهن و از این دسته خدمات هستند که باعث ازدحام مردم، ماشینها و دیگر موارد و این باعث می شود شهرک دولت آباد که یک منطقه حاشیه نشین هست کمتر در رسیدن به توسعه پایدار شهری خود را نمایان کند.

پروژه مسکن مهر، به عنوان بزرگترین طرح ملی مسکن نیاز به کنکاش فراوان دارد. ماهیت این نوع خاص از مسکن، رویه اجرایی آن با سیاستهای عمومی حاشیه گرایی، کوچک سازی و بلند مرتبه سازی همراه است و نیز در خصوص افزایش آمار جرایم و ناهنجاریها در سایت های مسکن مهر به وجود آورده است. این پژوهش بر آن است با تطبیق مبانی نظری رویکرد جهانی پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی، با ویژگیهای مجتمع مسکونی امیریه شهر کرمانشاه از طریق مطالعه موردی به چارچوبی از عوامل محیطی مؤثر بر رفتارهای ناهنجار مجتمع های مسکونی دست یابد.

کشور ما همواره گریبان گیر مشکل مسکن بوده و دولت ها همواره سعی در برطرف کردن این مشکل داشته اند. از آنجا که هزینه مسکن سهم زیادی را در سبد هزینه خانوار دارد این مشکل بر افراد کم درآمد فشارهای زیادی را متحمل میکند. از این رو برای حمایت از این قشر دولت نهم طرح مسکن مهر را به عنوان راهکاری برای حل این مشکل مطرح ساخت که هدف آن خانه دار ساختن کلیه اقشار محروم متقاضی مسکن است. از این رو این مسئله مطرح است که این طرح تاچه حد توانسته مسیر متعالی خود را بپیماید و در زمینه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی موفق عمل کند و در زمان کوتاه پاسخگوی نیازهای متقاضیان مسکن در کشور باشد. لذا هدف اصلی پژوهش ارزیابی نقاط قوت و ضعف طرح نهضت ملی مسکن در قالب برنامه برنامه ریزی محله محور با تأکید بر مکان یابی سایت دولت آباد می باشد.

در مطالعه‌ای محققان کیفیت مجتمع‌های مسکن مهر شهر اردبیل را جهت برنامه‌ریزی مطلوب طرح ملی مسکن ارزیابی کرده‌اند. نویسندگان به منظور ارزیابی و اولویت‌بندی مجتمع‌های مورد مطالعه از ۸ سنج (تسهیلات و خدمات، کالبدی، اجتماعی، روشنایی و تهویه، آلودگی، دسترسی، محیطی، اقتصادی) و مد MABAC اولویت‌بندی گردیده و جهت باز نمایی بهتر خروجی از نرم افزار GIS استفاده کرده‌اند. یافته‌های آن‌ها نشان داد مسکن مهر ولیعصر (شاماسبی) با کسب امتیاز ۰,۴۸۵ در رتبه نخست و در وضعیت مطلوب قرار گرفته است. در مقابل مسکن مهر میر اشرف با کسب امتیاز ۰,۳۸۵- در رتبه آخر و در وضعیت بسیار نامطلوب قرار گرفته است. مسکن مهر پילה سحران نیز با کسب امتیاز ۰,۰۷۰ در رتبه دوم قرار گرفته که گویای وضعیت نسبتاً مطلوب این مجتمع است. نتایج پژوهش بیانگر این امر است که در برنامه‌ریزی، ساخت و اجرای مجتمع‌های مسکن مهر جنبه‌های کمی و پروژه‌ای از کیفیت آن پیشی گرفته است (زارنجی و یزدانی، ۱۴۰۳).

در مقاله‌ای دیگر محققان به شناسایی و بررسی نقاط قوت و ضعف تعاونی‌های مسکن مهر به منظور بهره‌گیری در پروژه مسکن ملی با استفاده از تکنیک تحلیل سلسله مراتبی و دلفی-فازی پرداختند. نتایج رتبه‌بندی برای نقاط ضعف بهتر تیب به معیارهای کیفیت پایین ساخت و ساز، نقض حریم خصوصی، انگیزه کم اعضا برای پرداخت هزینه‌ها، عدم تعهد به ایفای تعهدات، پرونده‌های حقوقی متعدد، دریافت وام و ارائه وثیقه، نارسایی‌ها قانونی، کسب مجوزها و برکراسی اداری (عدم همکاری سازمانها)، درگیری درونی، کوتاهی دوره مشارکت بانک‌ها تعاونی‌ها، نبود فرهنگ کار تعاونی، نبود سیستم اطلاع رسانی مناسب و پراکندگی تعاونی‌ها اشاره دارد. هم چنین نتایج رتبه‌بندی معیارهای برای نقاط قوت بهتر تیب برابر شفافیت مالی، کمک به توزیع عادلانه امکانات، فراهم نمودن مسکن ارزان، کنترل نقدینگی و مهار قیمت مسکن، ایجاد بهره‌وری بیشتر، جلوگیری از اتلاف‌ها، هدفمند نمودن جریان نقدینگی، مدیریت جامع و یکپارچه امور، تعامل سهلتر با سازمانها، ایجاد مشارکت عمومی، امکان سازماندهی بهتر (برای کنترل، ارائه خدمات و... ازسوی دولت)، جذب گروه‌های مردمی و سازماندهی آنها، ایجاد تمرکز در امور و اخذ مجوزها و ساختار ساده بود (عبادی و همکاران، ۱۴۰۲).

در مطالعه‌ای دیگر وضعیت مسکن ملی در استان خراسان شمالی و شهر اسفراین را مورد بررسی قرار داده است. جامعه آماری این پژوهش، خانوارهای ساکن در حاشیه نشینان شهر اسفراین، در سال ۱۴۰۲ می‌باشد که تعداد ۴۴ پرسشنامه جهت تکمیل افراد جامعه تحقیق در بین آنها توزیع گردید. پرسشنامه تحقیق، یک پرسشنامه خود محقق بود که در آن شاخص‌های نیاز به مسکن، معماری و شهرسازی، وضعیت اقتصادی، منزلت اجتماعی، فضایی و کالبدی فضای باز و تبلیغات مورد سنجش قرار گرفت. آزمون فریدمن جهت شناسایی و

اولویت‌بندی شاخص‌ها، مشخص گردید شاخص فضایی و کالبدی فضاهای باز با میانگین رتبه ۱۲/۴ بیشترین نقش را در حاشیه نشینی مردمی از حاشیه نشینی مردم داشته و بهتر تیب وضعیت اقتصادی ۹۱/۳، بعد معماری و شهرسازی ۸۶/۳، تبلیغات ۴/۳، منزلت اجتماعی ۲/۳، و شاخص نیاز به مسکن با میانگین ۵۲/۲، کمترین نقش را در حاشیه نشینی مردمی دارد (ذولفقاری، ۱۴۰۲). انطباق پذیری راهبرد طرح نهضت ملی مسکن با نظام برنامه‌ریزی محله محور مطالعه‌ای دیگر است که مورد نظر پژوهشگران قرار گرفته است. این مطالعه در شهر سنندج انجام شده است. نویسندگان در این پژوهش از روش ترکیبی سوات-ایاچی بهره گرفته‌اند. استراتژی انتخابی در این تحقیقات استراتژی WO می‌باشد که همان استراتژی انطباقی یا حداقل کردن ضعف‌ها و حداکثر استفاده از فرصت‌ها می‌باشد (ظهوری و همکاران، ۱۴۰۲).

در مطالعه‌ای دیگر محققان به واکاوی چالش‌های آتی پیشروی مسکن مهر و طرح اقدام ملی مسکن در شهر جدید پردیس پرداختند. نویسندگان در این مقاله با نظرخواهی از متخصصان و براساس تکنیک دلفی معیارها و شاخص‌های تأثیرگذار را تهیه و در قالب پرسشنامه‌ای در اختیار ۳۵ کارشناس متخصص و خبره در حوزه مسکن قرار دادند و تحلیل‌ها را با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری ارائه کردند. نتایج آن نشان داد که تمامی شاخص‌های مورد نظر به عنوان مسائل حاد، ضعف‌های حساس و چالش‌های آسیب‌زا در آینده مطرح هستند و براساس پردازش‌های مبتنی بر روابط میان متغیرها، معیار کالبدی با اهمیت ۰/۲۶۸، معیار اقتصادی با اهمیت ۰/۲۶۲، معیار اجتماعی با اهمیت ۰/۲۴۸ و معیار مدیریت با اهمیت ۰/۲۰۵ برحسب ترتیب، پرچالش‌ترین مؤلفه‌های آتی در مسکن مهر و طرح اقدام ملی برای شهر جدید پردیس هستند (جعفری و پورجوهری، ۱۴۰۱).

در مطالعه‌ای به توسعه پایدار در ساخت مسکن ارزان و نوآوری‌ها و چالش‌های پیش روی این طرح‌ها پرداخته است. نویسندگان در این مقاله تحلیلی جامع از چگونگی ادغام شیوه‌های پایدار در سیاست‌های مسکن مقرون به صرفه و موانع پیشروی اجرای این استراتژی‌ها انجام داده و متغیرهای متعددی شامل ابعاد محیطی، اقتصادی و اجتماعی را در نظر گرفته است. از نظر زیست محیطی، مصالح ساختمانی سبز، طرح‌های کارآمد انرژی و شیوه‌های ساخت و ساز پایدار است. از نظر اقتصادی، مسکن مقرون به صرفه پایدار به دنبال کاهش هزینه‌های بلند مدت برای ساکنان از طریق صرفه جویی در انرژی و کارایی تعمیر و نگهداری است. از نظر اجتماعی، نیز ایجاد جوامع سالم، فراگیر و انعطاف پذیر است. نویسندگان نقش دولت‌ها را در تأمین منابع مالی و نقش سیاست‌های اعمالی نیز بررسی کرده است که یکی از چالش‌های پیاده سازی اینگونه طرح‌هاست (Akinsulire et al, 2024).

با توجه به اینکه اسپانیا یکی از کشورهایی است که از بحران مالی جهانی در سال ۲۰۰۸ به شدت آسیب دیده است در پژوهشی دیگر محققان به چالش‌های تأمین مالی پروژه‌های مسکن در اسپانیا پرداخته‌اند که تأثیر بانک‌ها در تأمین مالی را مورد بررسی قرار داده است. تجزیه و تحلیل نویسندگان نشان داد سیاست‌های اجرا شده که که عمدتاً ناشی از سیاست‌های ریاضتی بود و همچنین اقدامات نامناسب دولت در مسکن از عوامل عمده چالش‌های مسکن در اسپانیا بوده است (Martínez and Gi, 2024).

یکی از چالش‌های اصلی ساخت مسکن هزینه تمام شده آن و تأمین منابع مالی و سیاست‌های اجرای آن‌هاست که در پژوهشی به این موضوع پرداخته شد. یک مدل تعادل فضایی تصادفی دینامیکی برای ارزیابی تأثیر سیاست‌ها ارائه گردید. مدل ارائه شده قیمت تمام شده‌ی پروژه‌ها شامل ساخت، اجاره، هزینه نیروی کار، میزان تولید، درآمد و نابرابری ثروت و تصمیمات مکان یابی خانوارها در داخل شهر و همچنین مهاجرت بین شهری را در بردارد. محققان این مدل را در شهر نیویورک مورد بررسی قرار دادند. نتایج آن‌ها نشان داد که تعیین سیاست‌ها تأثیر بسیار زیادی در مقرون به صرفه بودن ساخت این خانه‌ها به ویژه برای نیازمندترین خانوارها افزایش می‌دهد و سبب ایجاد سود قابل توجهی در اجرای پروژه‌ها می‌شود (Favilukis et al, 2023).

چالش‌های اجرای مقرون به صرفه مسکن در کشور ترکیه نمونه دیگری از پژوهش‌های انجام شده است که بررسی درآمد و شرایط زندگی برای بررسی مقرون به صرفه بودن ساخت مسکن را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. نتایج نویسندگان نشان می‌دهد که توافق ضعیفی بین رویکردهای مختلف در شناسایی مشکل مقرون به صرفه بودن در کشور ترکیه وجود دارد. با این وجود یافته‌ها، بهبود در قیمت مسکن در ترکیه را نشان می‌دهد. این بهبود به تولید بالای مسکن ایجاد شده در کشور و همچنین افزایش مداوم سطح تولید ناخالص داخلی سرانه مرتبط است که به نظر افزایش ساخت و ساز به اجرای مقرون به صرفه بودن و یا سیاست‌های دولتی مرتبط نبوده و افزایش ناخالصی اثرگذارترین پارامتر است. یکی از نتایج این مطالعه ایناست که تعریف و اندازه‌گیری است طاعت مسکن به خودی خود یک چالش در مورد ترکیه است. این مطالعه هم چنین نتیجه‌گیری می‌کند که سیاست‌های جایگزین باید برای سیاست‌های فعلی ایجاد شود که دسترسی به مالکیت خانه را برای خانوارهای کم درآمد تشویق می‌کند، با توجه به اینکه مقرون به صرفه بودن هزینه‌های جاری حتی می‌تواند در برخی موارد برای مالکان کم درآمد مشکل ساز باشد (Özdemir and Khurami, 2023).

یکی از راهکارهای برون رفت از مشکلات پیش روی ساخت و ساز و البته یکی چالش‌ها، صنعت ساختمان پیش ساخته است که علاوه بر قابلیت‌هایی همون ساخت در زمان کوتاه و

ارزان پروژه‌های مسکونی با چالش‌هایی نیز همراه است که در مطالعه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است. این مطالعه در کشور استرالیا انجام شده است. نتایج محققان نشان می‌دهد که ساختمان‌های پیش ساخته در استرالیا کمتر از ساخت و ساز سنتی مورد توجه قرار می‌گیرد که علت اصلی آن عدم آگاهی از مزایا، محدودیت‌ها، طراحی و ساخت سازه‌های پیش ساخته است. از این رو، در این پژوهش، نویسندگان با بررسی دیدگاه‌های صنعت ساختمان در مورد ساخت و ساز پیش ساخته از جنبه‌های پایداری، فنی، فرهنگی، اقتصادی، عملی و غیره اقدام به شناسایی دیدگاه‌های صنعت ساختمان کرده‌اند. نتایج نشان داد که کاهش زمان ساخت و ساز، سطوح بالای کنترل کیفیت، و کاهش سروصدا در محل از مزایای اصلی استفاده از ساخت و ساز پیش ساخته در مقایسه با ساخت و ساز سنتی است. محدودیت‌ها شامل محدودیت‌های حمل و نقل کاهش انعطاف پذیری طراحی در محل و کمبود نیروی کار متخصص مانع رشد ساخت و سازهای پیش ساخته می‌باشد و نویسندگان معتقدند که ساختمان‌های پیش ساخته می‌توانند راهکاری برای انبوه‌سازی و برون‌رفت از مشکلات مسکن در جوامع باشد (Navaratnam et al, 2022).

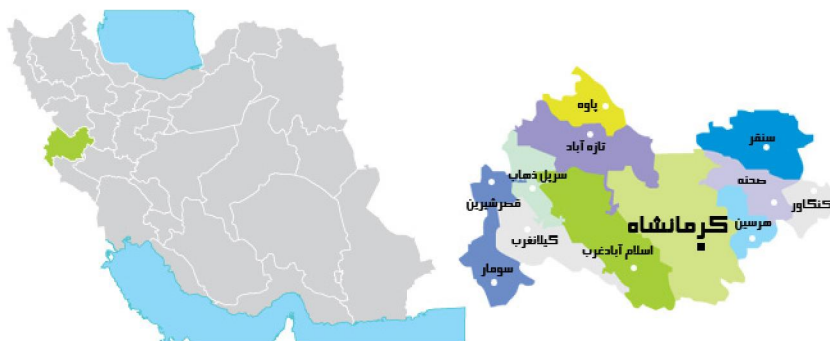
۴- روش تحقیق

در این مطالعه از رویکرد تحلیل SWOT به عنوان یک رویکرد برنامه‌ریزی استراتژیک برای نشان دادن نقاط قوت و ضعف طرح نهضت ملی مسکن در کرمانشاه استفاده شده است. فرآیند یافتن نقاط قوت و ضعف بر اساس مصاحبه با صاحب نظران حوزه ساختمان، اساتید دانشگاه و مدیران شهری است که با تنظیم مصاحبه نیمه ساختار یافته مشتمل بر ۳۰ نفر، نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت‌ها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیطی دسته‌بندی شده است. پس از تعیین فهرستی از نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها، دو عامل اول (S-W) در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFEM) و دو عامل دوم (O-T) در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFEM) فهرست شدند. سپس به منظور برای ارزیابی محیط درونی و بیرونی، عوامل مؤثر بر محیط درونی شامل نقاط قوت و ضعف و عوامل کلیدی مؤثر بر محیط بیرونی شامل فرصت‌ها و تهدیدها امتیاز دهی گردید. در امتیاز دهی مجموع عوامل داخلی یا خارجی نباید بیشتر از ۱ باشد. لذا ضریبی از ۰ تا ۱ که به ترتیب نشان دهنده درجه «بی‌اهمیت» بودن و یا «مهم» بودن است، به هر عامل اختصاص داده می‌شود. این ضریب اهمیت نسبی عامل را در میزان موفقیت نشان می‌دهد. در مرحله بعد به هر عامل امتیازی از ۱ تا ۴ تعلق می‌گیرد. نمره ۱ نشان دهنده ضعف قابل توجه نمره ۲ نشان دهنده ضعف جزئی و نمره ۳ نشان دهنده قدرت و نمره ۴ نشان دهنده قدرت زیاد آن عامل است. در انتها برای تعیین امتیاز کل، وزن هر عامل

آن در امتیاز آن ضرب می‌شود. پس از جمع‌آوری، کل نمرات برای محاسبه امتیاز نهایی IFEM محاسبه و ارائه می‌شود. اگر این مقدار کمتر از ۲,۵ باشد به این معنی است که نقاط قوت کمتر از نقاط ضعف بوده است. اگر بیشتر از ۲,۵ باشد، نقاط قوت بیشتر از نقاط ضعف است. مراحل گفته شده برای عوامل داخلی، عیناً برای عوامل خارجی نیز تکرار گردید. در عوامل داخلی نیز اگر مقدار کمتر از ۲,۵ باشد، به این معنی است که فرصت‌ها کمتر از تهدیدها هستند. اگر مقدار بیش از ۲,۵ باشد، فرصت‌ها بیشتر از تهدیدها هستند. در انتها نیز استراتژی تعیین می‌گردد.

۵- معرفی منطقه مورد مطالعه

شهر کرمانشاه مرکز استان کرمانشاه است که در عرض جغرافیایی ۳۳ درجه و ۳۵ درجه شمالی و طول جغرافیایی ۴۵ درجه شرقی و ۴۷ درجه شرقی قرار دارد. (شکل ۱). براساس گزارش‌های سرشماری کشوری دوره ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۰، جمعیت شهر کرمانشاه رشد مثبت ۳/۳۶ درصدی داشته است یعنی از جمعیت ۱۹۲۰۷۲ در سال ۱۳۴۵ به ۸۵۰۷۰۰ نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. کرمانشاه از شرق با شهرهای صحنه، هرسین و از غرب نیز با شهرهای تازه آباد و اسلام آباد غرب همسایه است همچنین از شمال با استان کردستان و از جنوب نیز با استان ایلام دارای همسایگی است. این شهر در میاندشت‌های حاصلخیز و وسیع ماهیدشت و رودخانه قره سو قرار دارد و موقعیت جغرافیایی آن برای کشاورزی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همچنین از نظر تاریخی به عنوان ورودی آسیا به دشت‌های معروف بین‌النهرین تلقی شده است (ملکنیازی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹).

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی شهر کرمانشاه

۶- مسکن ملی در شهرک دولت آباد کرمانشاه

محلۀ شهرک دولت آباد در استان کرمانشاه و در محدوده‌ی غربی شهر کرمانشاه واقع شده است. این محلۀ از شمال با بلوار مسکن مهر و خیابان بیست متری هاشمی، از شرق با خیابان چهل و پنج متری، از جنوب با خیابان جاده کرمانشاه - کوزرانو از غرب با بلوار دولت آباد محدود شده است و با محله‌های دیزل آباد، مسیرنفت، شهرک امام خمینی، شهرک مهدیه، مسکن مهر، شهرک اسلامیۀ مجاورت دارد. در شهر کرمانشاه دو پروژه مسکن ملی در نظر گرفته شد که در حال اجرا می‌باشد. این دو پروژه در دو زمین با ابعاد متفاوت در حال ساخت می‌باشد که در ادامه مشخصات هر یک تشریح می‌شود.

۱- مشخصات پروژه اول طرح نهضت ملی مسکن شهرک امام کرمانشاه

این طرح در زمینی به وسعت ۴۷ هکتار و ۶۰۰۰ هزار واحد در نظر گرفته شده است که تاکنون نیز پیشرفت فیزیکی ۱۰ درصدی داشته است. با توجه به بزرگ بودن این طرح، اجرای آن در ۶ فاز طراحی در حال خاکبرداری فونداسیون و بتن ریزی می‌باشد. در شکل ۲ تصاویری از وضعیت اجرای این طرح نشان داده شده است.

شکل ۲- پروژه اول طرح نهضت ملی مسکن شهرک امام کرمانشاه

۲- مشخصات پروژه دوم طرح نهضت ملی مسکن کرمانشاه

این پروژه نیز در زمینی به وسعت ۱۴ هکتار و ۷۱۴ واحد و ۳ فاز تدوین گردید (شکل ۳) که نسبت به پروژه اول پیشرفت قابل توجهی داشته به طوری که این طرح پیشرفت فیزیکی ۸۰ درصدی داشته است. این دو پروژه در جنوب غربی شهرستان کرمانشاه در مجاورت شهرک‌های امام خمینی - مهدیه و دولت آباد کرمانشاه در حال احداث است.

شکل ۳- نقشه طرح نهضت ملی مسکن کرمانشاه

۷- یافته‌های پژوهش

پس از انجام مصاحبه‌ها لیستی از نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت‌ها در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و محیطی تهیه گردید که به صورت مجزا در جداول (۱) تا (۴) ارائه شده است.

جدول ۱- نقاط قوت طرح نهضت ملی ساختمان در شهر کرمانشاه (نتایج پژوهش)

نقاط قوت از دید خبرگان	بعد
توسعه مسکن مطلوب با اجرای طرح‌های نهضت مسکن ملی بهبود کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی شهر با توسعه زیرساخت‌ها افزایش گرایش به تحصیلات عالی، افزایش میزان سواد و نیروی کار ماهر افزایش مراکز مذهبی، فرهنگی، آموزشی و تفریحی	اجتماعی

نقاط قوت از دید خبرگان	بعد
بهبود و افزایش پایداری اقتصادی در صنعت ساختمان ایجاد فرصت‌های اشتغال در صنعت ساختمان و صنایع وابسته افزایش نرخ اشتغال و کاهش بیکاری تأمین مسکن با قیمت مناسب برای افراد با درآمد متوسط توسعه مراکز خرید و بازارها زمینه مناسب برای بهبود و توسعه تبادل حوزه ساختمان و صنایع وابسته با کشور همسایه	اقتصادی
توسعه شهر و ایجاد زمینه توسعه گردشگری بهبود وضعیت سرانه فضای سبز پوشش تقریباً ۱۰۰ درصدی جمعیت زیر شبکه آب و فاضلاب توسعه زیرساخت‌های مرتبط همچون جاده‌ها، پل‌ها، امکانات عمومی ارتقاء در حوزه‌های شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری	محیطی

جدول ۲- نقاط ضعف طرح نهضت ملی ساختمان در شهر کرمانشاه (نتایج پژوهش)

نقاط ضعف از دید خبرگان	بعد
نادیده گرفتن عوامل اجتماعی و فرهنگی و عدم پذیرش موفقیت‌آمیز طرح عدم توزیع عادلانه خدمات، امکانات و خدمات شهری بین مناطق مختلف شهر عدم توجه به جانمایی مراکز خدماتی در سطح شهر کمبود امکانات بهداشتی در برخی مناطق نبود تجهیزات شهری و تفریحی به تعداد کافی از قبیل ایستگاه‌های آتش نشانی، تفکیک درجه، هتل، پارکینگ عمومی و غیره. ناهماهنگی قومیت، فرهنگ و مذهب بین ساکنین شهر کرمانشاه	اجتماعی
مشکلات مالی و اقتصادی در تأمین منابع برای اجرای طرح‌های مسکن	اقتصادی
عدم تصفیه کامل فاضلاب حجم بالای سفر با وسایل نقلیه شخصی به دلیل حمل و نقل عمومی ناکارآمد و مشکل شدید ترافیک اجرای ناکارآمد به دلیل مشکلات مدیریتی نظارت ناکافی، کاهش کیفیت ساخت و ساز به منظور سرعت بخشیدن به اجرای طرح‌های مسکن ملی	محیطی

نقاط ضعف از دید خبرگان	بعد
عدم توجه به نیازها و ویژگی‌های خاص مناطق محلی عدم پیروی از الگوی مناسب سیاست‌های توسعه شهری عدم رعایت مبلمان شهری مناسب و تعامل با سازه‌های خارجی طرح تفصیلی شهر عدم اجرای زیرساخت‌های لازم برای بهبود ترافیک در هسته شهر و عدم توجه به مسائل ترافیکی در طرح‌های توسعه شهری	

جدول ۳- فرصت‌های طرح نهضت ملی ساختمان در شهر کرمانشاه (نتایج پژوهش)

فرصت‌ها از دید خبرگان	بعد
بهبود ظرفیت‌های گردشگری با افزایش و بهبود زیرساخت‌های شهری ارائه مسکن مناسب و کاهش فشارهای مرتبط با مسکن بر اقشار متوسط جامعه توسعه مسکن مطلوب و بهبود شرایط زندگی و رفاه نسبی شهر	اجتماعی
ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش ساخت و ساز و کاهش نرخ بیکاری و افزایش درآمد افراد توسعه اقتصادی از طریق فعال شدن بخش‌های مرتبط با صنعت ساخت و ساز و ایجاد فرصت‌های کسب و کار مرتبط با آن شکوفایی استعدادهای بالقوه با افزایش صنایع و مرتبط با ساختمان و خدمات شهری	اقتصادی
اقدامات مدیریت شهری برای نوسازی حمل و نقل عمومی توسعه زیرساخت‌های مسکن و به بهبود دسترسی به خدمات عمومی و کیفیت زندگی شهروندان	محیطی

جدول ۴- تهدیدات طرح نهضت ملی ساختمان در شهر کرمانشاه (نتایج پژوهش)

تهدیدها از دید خبرگان	بعد
افزایش مهاجرت از روستاها به شهر کرمانشاه اختلاف فرهنگی زیاد ساکنان این شهرک‌ها به علت تراکم بالای ساکنین نابرابری در توزیع مسکن و تمرکز بیش از حد منابع در مناطق خاص و ایجاد عدالت ناکافی در توزیع مسکن	اجتماعی

بعد	تهدیدها از دید خبرگان
	فقر مسکن برای برخی از اقشار جامعه
اقتصادی	ناتوانی در تأمین منابع مالی اجرای طرح‌های مسکن و کاهش کیفیت اجرای مسکن مشکلات فنی و فناوری مشکلات سیاسی و سیاستی و ایجاد تأخیر در اجرای طرح‌ها و افزایش هزینه‌های ساخت و ساز تحریم‌ها و تنش‌های بین‌المللی و مشکلات در تأمین مواد اولیه، تجهیزات و فناوری‌های مورد نیاز برای ساخت و ساز و افزایش هزینه‌های ساخت
محیطی	افزایش بیماری‌ها با افزایش تراکم جمعیتی در شرایط بی توجهی به امکانات و زیرساخت‌های بهداشتی لازم و کافی تغییرات اقلیمی و محیط‌زیستی و عدم پایداری در ساخت و ساز مسکن، خسارت‌های زیست محیطی و کاهش کیفیت زندگی کمبود زمین مناسب برای ساخت مسکن بحران آب: کاهش منابع آب و بحران آب در استان کرمانشاه می‌تواند به محدودیت در ساخت و سازهایی که نیاز به آب دارند، منجر شود. تغییرات اقلیمی و بارش‌های نامنظم و وقوع سیلاب‌ها و آب‌گرفتگی و آسیب به ساختمان‌ها و زیرساخت‌های مسکن

پس از تعیین نقاط قوت، ضعف، فرصتها و تهدیدها، عوامل درونی و بیرونی ماتریس ارزیابی تدوین شد، سپس با تهیه پرسشنامه‌ای عوامل بر اساس مقیاس ۴ درجه‌ای رتبه‌بندی شد. در امتیازدهی معیارهای داخلی، نقطه ۱ نشان دهنده ضعف بنیادی، ۲ نشان دهنده نقاط ضعف، ۳ نشان دهنده قدرت و ۴ نشان دهنده نقطه قوت قابل توجه است. رتبه‌بندی معیارهای خارجی، نقطه ۱ نشان دهنده یک تهدید جدی، نقطه ۲ نشان دهنده یک تهدید، ۳ نشان دهنده یک فرصت و ۴ نشان دهنده یک فرصت عالی است (جدول ۵).

جدول ۵- امتیازدهی به عوامل داخلی و عوامل خارجی

فرصت عالی، قدرت قابل توجه	فرصت، قدرت	تهدید، ضعف	تهدید جدی، ضعف اساسی	مرحله
۴	۳	۲	۱	نمره

سپس مجموع نمره سنجیده عوامل درونی و بیرونی تعیین می‌شود که مجموع عوامل درونی کمتر از ۲,۵ باشد، طرح ملی مسکن در کرمانشاه ضعیف است و اگر مجموع آن بیشتر از ۲,۵ باشد، این طرح دارای قدرت است. از نظر عوامل خارجی، اگر مجموع کمتر از ۲,۵ باشد، طرح مسکن در معرض تهدید قرار می‌گیرد و اگر مجموع آن بیش از ۲,۵ باشد (جدول ۵ و ۶)، طرح نهضت مسکن در کرمانشاه از فرصت‌های مناسب برخوردار می‌شود.

جدول ۵- امتیازدهی به عوامل داخلی

امتیاز	محتوا
۰/۱۲	توسعه مسکن مطلوب با اجرای طرح‌های نهضت مسکن ملی
۰/۰۸۲	بهبود کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی شهر با توسعه زیرساخت‌ها
۰/۱۲۸	افزایش گرایش به تحصیلات عالی، افزایش میزان سواد و نیروی کار ماهر
۰/۱۱	افزایش مراکز مذهبی، فرهنگی، آموزشی و تفریحی
۰/۰۶۳	بهبود و افزایش پایداری اقتصادی در صنعت ساختمان
۰/۱۱۶	ایجاد فرصت‌های اشتغال در صنعت ساختمان و صنایع وابسته
۰/۰۷۱	افزایش نرخ اشتغال و کاهش بیکاری
۰/۱۲۴	تامین مسکن با قیمت مناسب برای افراد با درآمد متوسط
۰/۱۲۴	توسعه مراکز خرید و بازارها
۰/۱۲	زمینه مناسب برای بهبود و توسعه تبادل حوزه ساختمان و صنایع وابسته با کشور همسایه
۰/۱۲	توسعه شهر و ایجاد زمینه توسعه گردشگری
۰/۰۹	بهبود وضعیت سرانه فضای سبز
۰/۱۲۴	پوشش تقریباً ۱۰۰ درصدی جمعیت زیر شبکه آب و فاضلاب
۰/۱۲۸	توسعه زیرساخت‌های مرتبط همچون جاده‌ها، پل‌ها، امکانات عمومی
۰/۰۱۵	ارتقاء در حوزه‌های شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری
۰/۰۲۸	نادیده گرفتن عوامل اجتماعی و فرهنگی و عدم پذیرش موفقیت‌آمیز طرح
۰/۰۲۶	عدم توزیع عادلانه خدمات، امکانات و خدمات شهری بین مناطق مختلف شهر
۰/۰۳۴	عدم توجه به جانمایی مراکز خدماتی در سطح شهر
۰/۰۰۶	کمبود امکانات بهداشتی در برخی مناطق
۰/۰۳۴	نبود تجهیزات شهری و تفریحی به تعداد کافی از قبیل ایستگاه‌های آتش نشانی، تفکیک درجه، هتل، پارکینگ عمومی و غیره
۰/۰۳۴	ناهماهنگی قومیت، فرهنگ و مذهب بین ساکنین شهر کرمانشاه

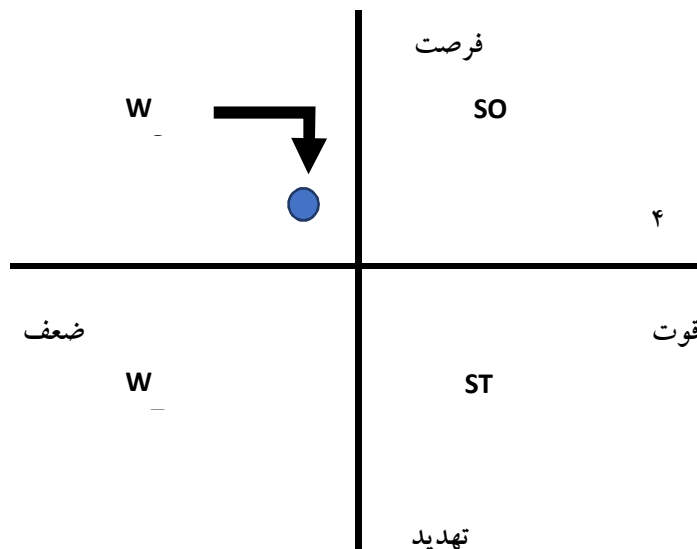
۰/۰۶۸	مشکلات مالی و اقتصادی در تامین منابع برای اجرای طرح‌های مسکن
۰/۰۳	حجم بالای سفر با وسایل نقلیه شخصی به دلیل حمل و نقل عمومی ناکارآمد و مشکل شدید ترافیک
۰/۰۳۲	اجرای ناکارآمد به دلیل مشکلات مدیریتی یا نظارت ناکافی
۰/۱۰۲	کاهش کیفیت ساخت و ساز به منظور سرعت بخشیدن به اجرای طرح‌های مسکن ملی
۰/۰۳	عدم توجه به نیازها و ویژگی‌های خاص مناطق محلی
۰/۰۳۶	عدم پیروی از الگوی مناسب سیاست‌های توسعه شهری
۰/۰۳۶	عدم رعایت مبلمان شهری مناسب و تعامل با سازه‌های خارجی طرح تفصیلی شهر
۰/۰۸۶	عدم اجرای زیرساخت‌های لازم برای بهبود ترافیک در هسته شهر و عدم توجه به مسائل ترافیکی در طرح‌های توسعه شهری

جدول ۶- امتیاز دهی به عوامل خارجی

امتیاز	محتوا
۰/۲۲۵	بهبود ظرفیت‌های گردشگری با افزایش و بهبود زیرساخت‌های شهری
۰/۳	ارائه مسکن مناسب و کاهش فشارهای مرتبط با مسکن بر اقشار متوسط جامعه
۰/۲۲۵	توسعه مسکن مطلوب و بهبود شرایط زندگی و رفاه نسبی شهر
۰/۲۳۱	ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش ساخت و ساز و کاهش نرخ بیکاری و افزایش درآمد افراد
۰/۱۸۶	توسعه اقتصادی از طریق فعال شدن بخش‌های مرتبط با صنعت ساخت و ساز و ایجاد فرصت‌های کسب و کار مرتبط با آن
۰/۱۳۲	شکوفایی استعدادها بالقوه با افزایش صنایع و مرتبط با ساختمان و خدمات شهری
۰/۳۸	اقدامات مدیریت شهری برای نوسازی حمل و نقل عمومی
۰/۱۶	توسعه زیرساخت‌های مسکن و به بهبود دسترسی به خدمات عمومی و کیفیت زندگی شهروندان
۰/۰۴۶	افزایش مهاجرت از روستاها به شهر کرمانشاه
۰/۰۷۸	اختلاف فرهنگی زیاد ساکنان این شهرک‌ها به علت تراکم بالای ساکنین
۰/۰۹۵	نابرابری در توزیع مسکن و تمرکز بیش از حد منابع در مناطق خاص و ایجاد عدالت ناکافی در توزیع مسکن
۰/۰۷۷	فقر مسکن برای برخی از اقشار جامعه
۰/۰۷۵	ناتوانی در تامین منابع مالی اجرای طرح‌های مسکن و کاهش کیفیت اجرای مسکن
۰/۰۳	مشکلات فنی و فناوری
۰/۰۹۲	مشکلات سیاسی و سیاستی و ایجاد تاخیر در اجرای طرح‌ها و افزایش هزینه‌های ساخت و ساز
۰/۰۳۶	تحریم‌ها و تنش‌های بین‌المللی و مشکلات در تامین مواد اولیه، تجهیزات و فناوری‌های مورد نیاز برای ساخت و ساز و افزایش هزینه‌های ساخت
۰/۰۱۴	افزایش بیماری‌ها با افزایش تراکم جمعیتی در شرایط بی توجهی به امکانات و زیرساخت‌های بهداشتی لازم و کافی
۰/۰۶۴	تغییرات اقلیمی و محیط‌زیستی و عدم پایداری در ساخت و ساز مسکن، خسارت‌های زیست محیطی و کاهش کیفیت زندگی
۰/۰۸	کمبود زمین مناسب برای ساخت مسکن

۰/۰۹۵	بحران آب می‌تواند به محدودیت در ساخت و سازهایی که نیاز به آب دارند، منجر شود.
۰/۳	تغییرات اقلیمی و بارش‌های نامنظم و وقوع سیلاب‌ها و آب‌گرفتگی و آسیب به ساختمان‌ها و زیرساخت‌های مسکن

بنابراین، پس از تعیین نقاط ضعف، نقاط قوت، فرصت‌ها و تهدیدها، ماتریس عوامل داخلی و خارجی تهیه شد. مجموع نمرات نقاط قوت و ضعف و مجموع امتیازات فرصت‌ها و تهدیدها که به ترتیب ۲،۱۱۷ و ۲،۹۲۱ می‌باشد، ماتریس فضا به صورت شکل زیر به دست آمده است. بر اساس نمودار زیر، مناسب‌ترین نوع استراتژی برای طرح نهضت ملی مسکن در کرمانشاه، راهبرد WO است، که به منظور کاهش اثرات ناشی از نقاط ضعف و استفاده از فرصت‌های موجود است. در ادامه باتشکیل ماتریس SWOT و مقایسه دوگانه عوامل داخلی و خارجی، چهار استراتژی SO، ST، WO، و WT به شرح زیر تعیین شد.

شکل ۴- وضعیت استراتژی طرح نهضت ملی مسکن کرمانشاه

استراتژی‌های توسعه پیشنهادی حاصل از مدل ارزیابی SWOT شامل بخش‌های زیر است.

(۱) استراتژی‌های SO

– SO1 (ST1) بهره‌گیری از ظرفیت‌های مسکن ملی و توسعه زیرساخت‌های شهر کرمانشاه

- SO2 (ST2) توسعه مسکن مطلوب و بهبود و افزایش گرایش به تحصیلات عالی، افزایش میزان سواد و نیروی کار ماهر
- SO3 (ST3) بهبود و توسعه وضعیت طرح مسکن ملی و افزایش نرخ اشتغال وابسته به صنعت ساختمان و کاهش بیکاری در کرمانشاه
- SO4 (ST4) بهبود زیرساخت‌های شهری و توسعه گردشگری در شهرستان کرمانشاه
- SO5 (ST5) بکارگیری صحیح مدیریت شهری در کرمانشاه برای نوسازی حمل و نقل عمومی و ارتقاء در حوزه‌های شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری
- SO6 (ST6) ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد افراد با توسعه بازارها و مراکز خدماتی با در نظر گرفتن نیازهای طرح‌های مسکن در کرمانشاه

(۲) استراتژی‌های WO

- WO1 (ST7) بهبود جانمایی مراکز خدماتی و تفریحی در سطح شهر کرمانشاه با استفاده از مدیریت و برنامه‌ریزی شهری در طرح‌های نهضت ملی مسکن
- WO2 (ST8) بهبود خدمات توریسم پزشکی با ایجاد و توسعه خدمات بهداشتی (بیمارستان) در شهر کرمانشاه
- WO3 (ST9) توسعه مسکن مطلوب و بهبود شرایط زندگی با افزایش کیفیت ساخت و ساز
- WO4 (ST10) ایجاد انواع مراکز تفریحی و گردشگری در شهر با ایده‌های جدید
- WO5 (ST11) تشکیل یک مدل جدید کنترل ترافیک شامل کاهش ترافیک و آلودگی هوا با ایجاد زیساخت‌های مناسب ناشی از پیاده سازی طرح‌های نهضت ملی مسکن
- WO6 (ST12) توسعه و ارائه تعداد کافی وسایل نقلیه عمومی و ترویج فرهنگ عدم استفاده از خودروهای شخصی با طرح‌های نهضت ملی مسکن
- WO7 (ST13) شکوفایی استعدادهای بالقوه با افزایش صنایع و مرتبط با ساختمان و خدمات شهری
- WO8 (ST14) در نظر گرفتن و پیاده سازی زیرساخت‌های جمع‌آوری و تصفیه فاضلاب‌های شهر کرمانشاه در طرح‌های نهضت ملی مسکن
- WO9 (ST15) توزیع عادلانه خدمات، امکانات و خدمات شهری بین مناطق مختلف شهر با مدیریت صحیح شهری

(۳) استراتژی‌های ST

- ST1 (ST16) بهبود عدالت در توزیع مسکن با تمرکز زدایی در طرح‌های ملی مسکن در شهر کرمانشاه

- ST2 (ST17) تقویت روابط با کشورهای همسایه از طریق صادرات و واردات کالا و خدمات ساختمانی با توسعه صحیح مسکن ملی مسکن در شهر کرمانشاه
- ST3 (ST18) کاهش فقر مسکن با توسعه مناسب زیر ساخت‌های مسکن و اجرای باکیفیت ساختمان‌ها
- ST3 (ST19) کاهش آسیب‌های ناشی از تغییرات اقلیمی و بارش‌های نامنظم به طرح ملی مسکن با اجرای مدیریت‌های صحیح برنامه‌ریزی شهری در کرمانشاه
- ST3 (ST20) بهبود وضعیت بهداشتی در شهرستان کرمانشاه با توسعه زیرساخت‌های طرح‌های نهضت ملی مسکن

(۴) استراتژی‌های WT

- WT1 (ST21) نظارت جدی بر ساخت و ساز و جلوگیری از توسعه بی رویه شهر و همچنین ساخت و سازهای نامربوط نابجا
- WT2 (ST22) تکمیل فوری ساختمان‌های در حال ساخت با رعایت اصول زیست محیطی به منظور جلوگیری از انتشار ذرات
- WT3 (ST23) کاهش مشکلات سیاسی و سیاستی و ایجاد تأخیر در اجرای طرح‌ها و افزایش هزینه‌های ساخت و ساز
- WT4 (ST24) ساخت تصفیه خانه فاضلاب با ظرفیت کافی
- WT5 (ST25) افزایش تعداد مراکز، کارگاه‌ها و کارخانه‌ها به منظور ایجاد اشتغال فرصت‌ها و کاهش بیکاری
- WT6 (ST26) برخورد جدی نیروهای مجری در برابر تخلفات در کاهش کیفیت ساختمان‌های در حال ساخت
- WT7 (ST27) بهبود وضعیت تأمین منابع مالی اجرای طرح‌های مسکن در کرمانشاه.

۸- بحث و نتیجه گیری

طرح‌های ملی مسکن در نقطه مختلف کشور و به منظور تأمین مسکن‌های با قیمت مناسب و تأمین بخشی از تقاضای کشور به مسکن و نتیجتاً کاهش آسیب‌ها و فشارهای اجتماعی پیاده سازی می‌شود. در کرمانشاه نیز دو طرح ملی مسکن مطرح گردید و در حال انجام هستند. با این وجود طرح‌های ملی مسکن از جنبه‌های مختلف قابل نقد بوده و علاوه بر ویژگی‌ها و مزایای متعددی که به همراه دارد، بدون نقص و ضعف نمی باشد. از اینرو در این مقاله تلاش گردید تا مطالعه‌ای جامع و کامل در این مورد انجام شود که تاکنون مورد بررسی

قرار نگرفته بود. با توجه به اینکه طرح‌های نهضت ملی مسکن در هر منطقه با توجه به ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی، محیطی و سایر عوامل شرایط متفاوتی نیز دارد لذا نتایج تحقیق‌های پیشین را نمی‌توان به سایر مناطق تعمیم داد از اینرو در این پژوهش تلاش گردید تا با تکنیک SWOT و بهره‌مندی از مصاحبه‌ها و پرسش‌نامه‌های تدوین شده به نقاط قوت، ضعف، تهدیدها و فرصت‌های اینگونه پروژه‌ها در کرمانشاه پی ببریم. از اینرو به منظور دستیابی به اهداف پژوهش از روش‌های گوناگون همچون مصاحبه با خبرگان، تکنیک SWOT به منظور رتبه‌بندی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها استفاده شده است. جامعه‌ی آماری پژوهش در زمینه تعیین نقطه قوت، ضعف، تهدیدها و فرصت‌ها ۳۰ نفر از خبرگان حوزه‌ی دانشگاهی و مدیران شهری و سازندگان است که بر پایه‌ی این مصاحبه‌ها که به صورت نیمه ساختار یافته انجام گردید نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت‌ها در قالب سه متغیر اقتصادی، اجتماعی و محیطی دسته‌بندی گردید. پس از آن با استفاده از رتبه‌بندی به وضعیت طرح نهضت ملی مسکن در کرمانشاه پی برده شد. به طور خلاصه نتایج به دست آمده در این پژوهش نشان می‌دهد که ۱- وضعیت طرح مسکن مهر در کرمانشاه در وضعیت مناسبی قرار ندارد. در مطالعات گذشته وضعیت طرح مسکن مهر در شهرهای گوناگون مورد مطالعه‌ی محققان قرار گرفته است و نتایج گوناگونی در برداشته است به عنوان مثال در مقاله‌ای طرح مسکن مهر جوقران مورد ارزیابی قرار گرفت که مشکل اصلی پروژه عدم توجه به معیارهای توسعه پایدار ارزیابی گردید (گروسیان و حاجی بابایی، ۱۳۹۲)، در مسکن مهر ماهشهر وضعیت نسبی اجرای پروژه متوسط ارزیابی گردید و مشکلاتی چون مسائل مالی و اعتباری و همچنین کمبودهای زیرساختی چون عدم وجود روشنایی معابر و کاهش امنیت را از مشکلات جدی این پروژه برشمرد (حجازی، ۱۳۹۳)، در مسکن مهر شهرضا از وجود مشکلات زیست محیطی اشاره گردید اما از نظر اقتصادی و اجتماعی وضعیت پروژه مطلوب گزارش گردید (نورایی و کهن، ۱۳۹۷)، در مسکن مهر شهر بهبهان وضعیت نامناسب گزارش گردید به طوری که ساکنان مجتمع از شاخص‌های کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و دسترسی رضایت پایینی داشته‌اند. (۱۳۹۹). ۲- از دیگر نتایج پژوهش حاضر تعیین استراتژی مناسب در طرح نهضت ملی مسکن است که بر پایه تحلیل SWOT، محافظه کارانه (WO) تعیین گردید. ۳- مهمترین استراتژی‌های SO شامل بهره‌گیری از ظرفیت‌های مسکن ملی و توسعه زیرساخت‌های شهر کرمانشاه، توسعه مسکن مطلوب و بهبود و افزایش گرایش به تحصیلات عالی، افزایش میزان سواد و نیروی کار ماهر و بهبود و افزایش نرخ اشتغال وابسته به صنعت ساختمان و کاهش بیکاری است. ۴- مهمترین استراتژی‌های WO شامل بهبود جانمایی مراکز خدماتی با استفاده از مدیریت و برنامه‌ریزی شهری، بهبود خدمات توریسم پزشکی با ایجاد و توسعه خدمات

بهداشتی (بیمارستان) و توسعه مسکن مطلوب و بهبود شرایط زندگی با افزایش کیفیت ساخت و ساز است. ۵- مهمترین استراتژی‌های ST شامل بهبود عدالت در توزیع مسکن با تمرکز زدایی در طرح‌های ملی مسکن، تقویت روابط با کشورهای همسایه از طریق صادرات و واردات کالا و خدمات ساختمانی با توسعه صحیح مسکن ملی مسکن و کاهش فقر مسکن با توسعه مناسب زیرساخت‌های مسکن و اجرای باکیفیت ساختمان‌ها است. ۶- مهمترین استراتژی‌های WT شامل نظارت جدی بر ساخت و ساز و جلوگیری از توسعه بی رویه شهر و همچنین ساخت و سازهای نامربوط و نابجا، تکمیل فوری ساختمان‌های در حال ساخت با رعایت اصول زیست محیطی و کاهش مشکلات سیاسی و سیاستی و ایجاد تأخیر در اجرای طرح‌ها و افزایش هزینه‌های ساخت و ساز می‌باشد.

۹- پیشنهادهای کاربردی

نتایج پژوهش نشان داد که طرح‌های نهضت ملی مسکن در کرمانشاه تحت الشعاع پارامترهای مختلفی از جمله مدیریت و اجرای مناسب قرار دارد لذا پیشنهاد می‌شود که به منظور کاهش تهدیدات احتمالی طرح ملی مسکن در کرمانشاه، نگاه ویژه‌ای به مدیریت اجرای طرح‌ها گردد.

- با توجه به نتایج تحقیق پیشنهاد می‌شود که در طرح‌های آینده در کرمانشاه و شهرهایی که بر روی گسل قرار دارند آنالیزهای ژئوگرافیک و طراحی مبتنی بر زلزله در سازه‌ها و تدابیر لازم برای مقاوم سازی‌های احتمالی در هنگام ساخت انجام شود.
- با توجه به باران‌های ناگهانی فصلی و سیلاب‌هایی که منجر به آبگرفتگی و آسیب به پروژه‌ها می‌شود تدابیر لازم برای جلوگیری از آبگرفتگی‌های پروژه‌ها انجام شود.
- پیشنهاد می‌شود که نگاه ویژه‌ای به مواد و متریال مورد استفاده توسط پیمانکاران و سازندگان انجام شود و بر کنترل کیفیت پروژه‌ها به طور مستمر انجام شود.
- پیشنهاد می‌شود که با توسعه و پیشرفت پروژه‌های نهضت ملی مسکن، به طور موازی زیرساخت‌های شهری توسعه و مدیریت شود تا از آسیب‌های اجتماعی همچون ترافیک جلوگیری شود.

منابع و مآخذ:

- (۱) آروین، م.، فرجی، ا.، آژند، م.، (۱۳۹۹)، تأثیر رضایت مندی سکونتی بر ماندگاری جمعیت در طرح‌های مسکن مهر شهر بهبهان. پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۱(۴۱)، ۸۳-۹۸.
- (۲) جعفری، ش.، پورجوهری، ا.ح.، (۱۴۰۱)، واکاوی چالش‌های آتی پیشروی سیاست‌های مسکن مهر و طرح اقدام ملی مسکن (مورد مطالعه: شهر جدید پردیس)، فصلنامه چشم‌انداز شهرهای آینده. ۱۴۰۱؛ ۳(۴): ۸۹-۱۰۸
- (۳) جهانبخش، ع.، شکوهی بیدهندی، م.، (۱۴۰۱)، الگوی «زیستشهر»های نوین مولد، پیشران حرکت به سوی شهرسازی اسلامی، نشریه پژوهش‌های معماری اسلامی، ۱۰(۲)، ۹.
- (۴) حبیبی، د.، (۱۴۰۱)، سنجش شاخص‌های مؤثر بر میزان رضایت‌مندی ساکنین از مجتمع‌های مسکن مهر (مطالعه موردی: مسکن مهر شهر دو گنبدان)، نشریه علوم جغرافیایی، ۱۸(۳۹)، ۹۳-۱۱۳.
- (۵) حجازی، س. ج.، (۱۳۹۳)، ارزیابی وضعیت طرح مسکن مهر از دیدگاه ساکنان (مطالعه موردی: مسکن مهر شهر ماهشهر). توسعه اجتماعی، ۹(۲)، ۲۳۹-۲۵۶.
- (۶) حسامی، ش.، صداقتی، ع.، بابازاده اسکوئی، س.، شفیعی زاده، ا.، (۱۴۰۱)، تحلیل تعامل انسان با محیط پیرامون از بعد تأثیرات ادراک و رفتار در حس تعلق به مکان (مورد مطالعه مجتمع مسکن مهر مکریان مهاباد)، نشریه گفتمان طراحی شهری، ۳(۱)، ۳۹-۵۷.
- (۷) حسین زاده، ض.، شکوه، س.، مهربانی گلزار، م.، (۱۴۰۱)، راهبردهای ارتقای سرزندگی در مجتمع‌های مسکونی مسکن مهر از طریق تحلیل تجربه زیسته ساکنان و آراء صاحب‌نظران، نشریه باغ نظر، ۱۹(۱۱۰)، ۷۹-۹۲.
- (۸) حکمت‌نیا، ح.، افشانی، ع.، (۱۳۸۸)، حاشیه نشینی و اتکا بجایم اجتماعی، مطالعه موردی: شهریزد، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۲، صص: ۱۵۷-۱۶۶.
- (۹) ذوالفقاری، م.، (۱۴۰۲)، بررسی نظرسنجی از وضعیت مسکن ملی در استان خراسان شمالی و شهر اسفراین، ششمین کنفرانس بین‌المللی ایده‌های راهبردی در معماری، عمران و شهرسازی ایران، مشهد.
- (۱۰) رخشانی نسب، ح.، شیران، ح.، (۱۴۰۱)، ارزیابی تطبیقی میزان سنجش رضایت ساکنان از مسکن مهر (مورد مطالعه: مسکن مهر شرق و مسکن مهر غرب زاهدان)، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۷(۲۵)، ۵۳-۶۶.
- (۱۱) رشید نهال، م.، خندان، ک.، ذبیحی، ح.، (۱۴۰۱)، تحلیل اثرات رضایت مندی بر تحرک مسکونی در گروه اقشار کم درآمد شهر جدید پردیس، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۲(۳)، ۳۳۵-۳۵۰.

- ۱۲) سادات زارنجی، ف.، یزدانی، م.، (۱۴۰۳)، ارزیابی کیفیت مجتمع‌های مسکن مهر شهر اردبیل گامی جهت برنامه‌ریزی مطلوب طرح ملی مسکن
- ۱۳) سالاری پور، ع.، غیاثوند محمدخانی، س.، شعبانی کلاچاهی، س.، (۱۴۰۱)، ارزیابی کیفیت زندگی ساکنین مسکن مهر (مطالعه موردی: شهر رشت)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳(۴۸)، ۸۷-۱۰۲.
- ۱۴) صفری شالی، ر.، (۱۴۰۱)، گفتمان عدالت در حوزه مسکن در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بعد از انقلاب اسلامی ایران، نشریه مطالعات جامعه شناختی، ۲۹(۶۰)، ۱۹۵-۲۲۶.
- ۱۵) ظهوری، ف.، شمس، م.، ملک حسینی، ع.، (۱۴۰۲)، انطباق پذیری راهبرد طرح نهضت ملی مسکن با نظام برنامه‌ریزی محله محور (نمونه موردی: شهر سنندج)
- ۱۶) عبادی، م.، کریم زندی، م.، عابدی، ح.، علی مرادی، د.، (۱۴۰۲)، شناسایی و بررسی نقاط قوت و ضعف تعاونی‌های مسکن مهر به منظور بهره‌گیری در پروژه مسکن ملی (با استفاده از تکنیک تحلیل سلسله مراتبی و دلفی-فازی)، دومین کنفرانس ملی تحقیقات کاربردی در علوم مدیریت و حسابداری نوین، قزوین.
- ۱۷) گروسیان، ح.، حاجی بابایی، س.، (۱۳۹۲)، ارزیابی طرح مسکن مهر باتوجه به معیارهای توسعه پایداری شهری (مطالعه موردی طرح مسکن مهر شهر جورقان). کنفرانس بین‌المللی توسعه پایدار و عمران شهری .
- ۱۸) نورایی، ه.، کهن، ف.، (۱۳۹۷)، ارزیابی طرح مسکن مهر به لحاظ معیارهای کمی و کیفی مسکن مناسب (مطالعه موردی: مسکن مهر شهرضا). پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۹(۳۵)، ۱۲۳-۱۳۷.
- 19) Akinsulire, A. A., Idemudia, C., Okwandu, A. C., & Iwuanyanwu, O. (2024). Sustainable development in affordable housing: Policy innovations and challenges. *Magna Scientia Advanced Research and Reviews*, 11(2), 090-104.
- 20) Favilukis, J., Mabile, P., & Van Nieuwerburgh, S. (2023). Affordable housing and city welfare. *The Review of Economic Studies*, 90(1), 293-330.
- 21) Kazemi F, Abolhassani L, Rahmati EA, Sayyad-Amin P. 2018. Strategic planning for cultivation of fruit trees and shrubs in urban landscapes using the SWOT method: a case study for the city of Mashhad. *Iran Land Use Policy*. 70:1-9.

-
- 22) Martínez, M. A., & Gil, J. (2024). Grassroots struggles challenging housing financialization in Spain. *Housing Studies*, 39(6), 1516-1536.
- 23) Navaratnam, S., Satheeskumar, A., Zhang, G., Nguyen, K., Venkatesan, S., & Poologanathan, K. (2022). The challenges confronting the growth of sustainable prefabricated building construction in Australia: Construction industry views. *Journal of Building Engineering*, 48, 103935.
- 24) Özdemir Sarı, Ö. B., & Aksoy Khurami, E. (2023). Housing affordability trends and challenges in the Turkish case. *Journal of Housing and the Built Environment*, 38(1), 305-324.
- 25) Sajadi, J., & Parsipour, H. (2013). Investigating Housing Cite and Its Effect on Urban Development Models Case Study: Borojerd Mehr Housing. *Geographical Planning of Space*, 3(7), 87-101.

ارزیابی شاخص‌های مؤثر در پیاده‌سازی حکمروایی خوب شهری (مطالعه موردی: مناطق ده‌گانه شهر کرج)

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۰۶/۲۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۱۰/۰۴

سکینه قربانپور (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران)
آمنه حق‌زاد* (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران)
لیلا ابراهیمی (استادیار جغرافیای طبیعی، ژئومورفولوژی، دانشکده علوم انسانی، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران)
مهرداد رمضانی‌پور (استادیار جغرافیای طبیعی، دانشکده علوم انسانی، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران)

چکیده

حکمروایی خوب شهری برای توسعه پایدار یک شهر حیاتی است و نیازمند ارزیابی شاخص‌هایی نظیر مشارکت، شفافیت و پاسخگویی، کارایی و اثربخشی، برابری و عدالت، و مسئولیت‌پذیری می‌باشد. این شاخص‌ها نمای کلی از نحوه مدیریت شهر و ارزش‌های دموکراتیک آن و در نهایت، نشان‌دهنده پاسخگویی به نیازهای شهروندان و بهینه‌سازی منابع هستند. از این‌رو این پژوهش کاربردی جهت تحقق اصول و شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در مناطق ده‌گانه کرج به صورت پیمایشی-کتابخانه‌ای و با استفاده از پرسشنامه پر شده توسط شهروندان و کارشناسان مناطق، به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است. مقایسه میانگین‌ها و رتبه‌بندی شاخص‌های حکمروایی خوب شهری و مقایسه و ارتباط سه گروه شهروندان، بخش خصوصی و دولتی با استفاده از آزمون‌های تحلیلی متناسب در Spss صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که مناطق ده‌گانه شهر کرج به لحاظ شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در وضعیت مناسبی قرار ندارند و بین سه گروه پاسخ‌ده تعادل لازم برقرار نمی‌باشد. بنابراین شهر کرج باتوجه به رشد فزاینده‌ای که طی سال‌های اخیر داشته است باید بتواند میزان اثرگذاری سیستم مدیریتی خود را افزایش دهد؛ از این‌رو این شهر نیازمند سیستم مدیریتی جدید و پویاتری است.

واژه‌های کلیدی: رضایتمندی شهروندان، مدیریت شهری، توسعه پایدار شهر، تعامل اجتماعی، کلانشهر کرج.

مقدمه

شهرها در حین رشد به بهبود مستمر نیاز دارند و دولت باید ابزاری برای پاسخگویی به این تقاضا ایجاد کند (VianaRibeiro, Cortese, Kniess, & de Melo Cont, 2019). از طرفی دیگر شهرها با ناملایمات و چالش‌های مختلفی مانند استفاده ناپایدار از منابع طبیعی، کمبود مسکن و زیرساخت‌ها، شیوع فقر، شهرنشینی سریع، جرم و جنایت، بلایا و اثرات تغییرات آب و هوایی مواجه هستند (de Oliveira et al., 2013; Kötter & Frieesecke, 2019; Meyer & Auriacombe, 2019). بی شک یکی از عوامل اصلی این گونه نابسامانی‌ها و بی ثباتی‌ها، چالش‌های مدیریتی است (Kavehpour, Eghbali, & Hamzeh, 2022). بدین منظور یک پارادایم جدید تحت عنوان حکمروایی خوب شهری ظهور می‌کند، که تغییر از سیستم‌های سیاست‌گذاری مرسوم به رویکرد چند سطحی و چند نقشی را نشان می‌دهد (Shahinifar & Charehjoo, 2019). نظریه حکمروایی خوب شهری الگویی برای توسعه انسانی پایدار با سازوکار تعامل عملی (Hosseini, 2019) دارای ویژگی‌های مشارکت، شفافیت، پاسخگویی، کارایی و اثربخشی، حاکمیت قانون، عدالت محوری و اجماع‌پذیری است (Lewis & Mioch, 2005; Rezazadeh, 2011). با توجه به حجم بالای طرح‌های سیاست‌گذاری در برنامه‌ریزی شهری کرج، به‌ویژه در مناطق ده‌گانه با تنوع فرهنگی، اجتماعی، و قومی، عدم وجود یک رویکرد منسجم در ارزیابی شاخص‌های مدیریت شهری منجر به آشفتگی در مدیریت مسئولان این مناطق می‌شود. این ناهماهنگی به عنوان یک عامل اصلی نارضایتی شهروندان در ارائه خدمات شهری به خصوص در ابعاد مختلف احساس می‌شود. بنابراین، شهر کرج باید به دنبال ایجاد محیطی باشد که امکان مشارکت، توافق و برقراری روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی آزادانه برای همه شهروندان فراهم شود. برای این منظور، این شهر نیازمند یک سیستم مدیریتی جدید و پویاتر است تا بتواند اثرگذاری خود را افزایش دهد. این پژوهش تلاش می‌کند شاخص‌های مهم حکمروایی خوب شهری را مطالعه کرده و با معرفی مؤلفه‌های کلان حکمروایی خوب شهری، ارزیابی آن را در شهر کرج انجام دهد. بنابراین سؤالاتی که در این راستا مطرح می‌شود این است که مدیریت شهری مناطق ده‌گانه شهر کرج به لحاظ شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در چه جایگاهی قرار دارد؟ و شاخص‌های مؤثر در شکل‌گیری حکمروایی خوب شهری در مناطق ده‌گانه شهر کرج کدام‌اند؟ در ادامه به برخی از پژوهش‌های مرتبط با این زمینه بیان می‌شود. طبق تحقیقات خاتم و احمد (۲۰۲۳) در تحقیق "بررسی و تحلیل شاخص‌های حکمروایی شهری در کلانشهر تهران"، به ارزیابی و ارتباط شاخص‌های حکمروایی شهری پرداخته شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که برنامه‌ریزی دقیق‌تر می‌تواند سطوح بالاتری از شاخص‌های حکمروایی خوب شهری

را به ارمغان آورد و به تحول و توسعه اساسی منجر شود. با این حال، در تهران، این موضوع به طور جدی مورد توجه مدیران شهری قرار نگرفته است (Khatam, Ahmad, & Khatam, 2023). کاوه‌پور، اقبالی و حمزه (۲۰۲۲) در پژوهش با عنوان "ارزیابی عملکرد مدیریت شهری با تأکید بر شاخص‌های حکمروایی خوب: مطالعه موردی شهر اهواز"، میزان رضایت شهروندان اهوازی از عملکرد مدیریت شهری شهرداری اهواز بر اساس این شاخص‌ها بررسی شده است. هدف این تحقیق، تعیین نقش عملکرد مدیران شهری بر رضایت شهروندان به شیوه‌ای علمی است. ارزیابی عملکرد مدیریت شهری از طریق سنجش شاخص‌های حکمروایی خوب می‌تواند به عنوان مکانیسمی ارتباطی بین شهروندان و مدیران عمل کند. در این میان، کارایی و اثربخشی بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری حاکمیت دارند (Kavehpour et al., 2022). در تحقیق فدوی‌نیا، زیویارپرده‌ای و سرور (۲۰۲۲) در تحقیق "ارزیابی اثربخشی مدیریت محلی با تأکید بر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری: مطالعه موردی منطقه ۲۰ تهران"، حکمروایی به عنوان عامل ضروری برای پایداری حاکمیت مطرح می‌شود. کمبود آینده‌نگری و آمادگی نظام مدیریت شهری منطقه ۲۰ تهران برای بحران‌های آتی، به دلیل ناکارآمدی ساختارهای کالبدی، زیستی، اقتصادی و اجتماعی، تحقق شاخص‌های اصلی حکمروایی را دشوار می‌سازد (Fadavinia, Zivyar, & Sarvar, 2022). سلمه (۲۰۲۰) در پژوهش "تأثیر اثربخشی و مشارکت در حکمروایی خوب بر کیفیت برنامه‌ریزی شهری سالم در شهر ماکاسار، اندونزی"، بیان می‌شود که حکمروایی خوب شهری عامل کلیدی موفقیت جنبش شهر سالم است. این تحقیق به تحلیل تأثیر اثربخشی و مشارکت حاکمیت شهری بر کیفیت برنامه‌ریزی شهری سالم می‌پردازد و تأکید می‌کند که مشارکت و اثربخشی در حکمروایی شهری، بر اساس درک جامعه و دولت، تأثیر زیادی بر توسعه شهر سالم دارند (Salmah, 2020). فری^۱ (۲۰۲۳) در مقاله خود- مفهوم حکمروایی خوب را که توسط جامعه توسعه بین‌المللی، بیش از همه توسط بانک جهانی، در چارچوب رویکرد توسعه نئولیبرالی غالب ترویج می‌شود، تحلیل می‌کند و بر پیامدهای حاکمیت و مدیریت محلی در کشورهای در حال توسعه تأکید می‌کند. مفهوم حکمروایی خوب با تأکید بر میزان گنجاندن آن در رویکرد توسعه نئولیبرالی، با توجه به درک خاص آن از مشارکت و دموکراسی تحلیل می‌شود. این مقاله در نتیجه‌گیری خود بر نیاز به بازنگری در رویکرد حکمروایی خوب برای توسعه و سیاست‌های محلی با توجه به دیدگاه آگونیستی شانتال موفه^۲ از دموکراسی تأکید می‌کند که اعتراض سیاسی، بسیج اجتماعی و سیاسی شدن را به عنوان شرایط ضروری برای دگرگونی اجتماعی و سرزندگی دموکراتیک

^۱ Klaus Frey^۲ Chantal Mouffe

می‌داند (Frey, 2023). سایوم^۱ (۲۰۲۲) در تحقیق خود-تجارب و چالش‌های حکمروایی خوب شهری در بخش زمین و مسکن شهری در شرق آفریقا به بررسی شاخص‌های حکمروایی خوب شهری می‌پردازد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که عناصر حکمرانی خوب شهری (مشارکت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری، شفافیت، برابری، و کارایی و اثربخشی) رعایت نشده و این امر به دنبال کمبود منابع، عدم تعهد، ناتوانی منابع انسانی، فقدان قوانین و مقررات بصری، عدم ارائه خدمات مدرن، ضعف مصالح، فقدان بودجه و رفتار رانت جویانه و غیره بوجود آمده است (Siyum, 2023).

مبانی نظری

متغیرهای زیادی بر عملکرد مدیریت شهری در کشورهای توسعه یافته تأثیر می‌گذارند که توضیح همه آن‌ها کاری بسیار سخت و شاید غیرممکن است. اما در این میان، برخی از شاخص‌ها که حکمروایی خوب شهری را در بر می‌گیرد، مدیریت شهری را به درستی منعکس می‌کند (Seyedalhosseini, 2016). مشارکت: مشارکت مردان و زنان سنگ بنای حکمروایی خوب است. مشارکت می‌تواند مستقیم یا بواسطه نهادهای یا نمایندگان قانونی واسطه باشد (Chepkirui, 2021). اثربخشی و کارایی: حکمروایی خوب به این معناست که فرآیندها و نهادهای نتایجی را تولید کنند که نیازهای جامعه را برآورده کند و در عین حال بهترین استفاده را از منابع در اختیار داشته باشد (Chepkirui, 2021). مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی: در حکمروایی خوب، مسئولیت به معنای توانمندسازی افراد برای تبدیل شدن به حسابرس و داشتن حق ابراز عقاید است. قانونمندی: هدف حاکمیت قانون در تصمیم‌گیری‌های شهری، داشتن قانون کارآمد و رعایت آن در تصمیم‌گیری‌ها است (Yaghfoori, Eskandari Sani, & Arshad, 2016). اجماع‌پذیری: هدف اجماع‌پذیری ایجاد توافق در مورد منافع مختلف است. حکمروایی خوب مستلزم میانجی‌گری منافع مختلف در جامعه است تا به یک اجماع گسترده در جامعه در مورد آنچه به نفع کل جامعه دست یابد. (Rose & Peiffer, 2019). عدالت‌محوری: این امر مستلزم آن است که همه گروه‌ها، به ویژه آسیب پذیرترین افراد، فرصت‌هایی برای بهبود یا حفظ رفاه خود داشته باشند (Chepkirui, 2021). شفافیت: این شاخص بر میزان آگاهی مستمر شهروندان از روند اقدامات و تصمیم‌گیری‌های مدیران شهری استوار است (Soleimani, Aftab, & Sedghkar, 2015). شفافیت یعنی تصمیمات اتخاذ شده و اجرای آنها به نحوی انجام شود که از قوانین و مقررات پیروی کند (Langdon).

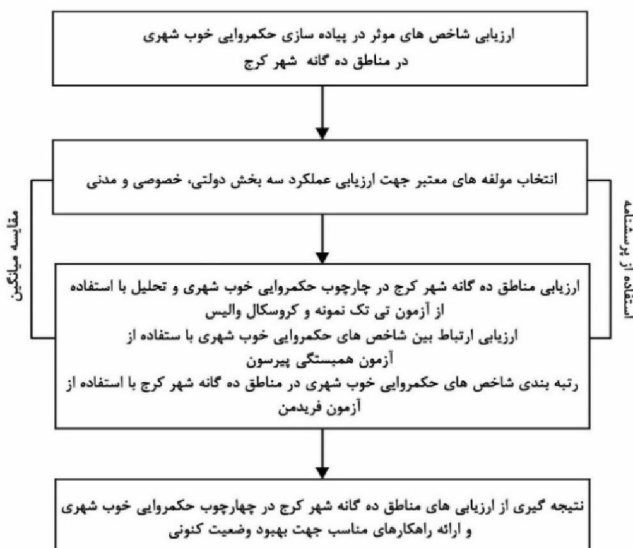
¹ Berihu Asgele Siyum

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش (نگارندان، ۱۴۰۲)

روش پژوهش

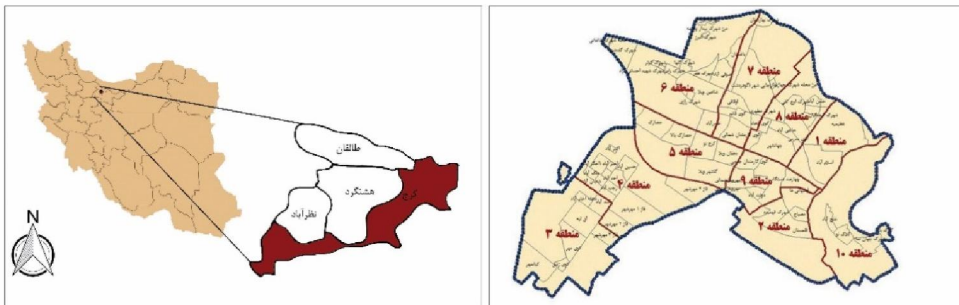
پژوهش حاضر؛ کاربردی و از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد. همچنین از لحاظ شیوه جمع‌آوری اطلاعات پیمایشی - کتابخانه‌ای می‌باشد و ماهیت آن کیفی است که ضمن مطالعه آثار کتابخانه‌ای و استفاده از آمار نامه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی در شهرداری، از ابزار گردآوری داده‌ها یعنی پرسش‌نامه استفاده شده است. مراحل این پژوهش در تصویر زیر ارائه شده است.

شکل ۲- مدل تحلیلی پژوهش (نگارنده، ۱۴۰۲)

محدوده مورد مطالعه

شهر کرج، مرکز استان البرز، کوچک‌ترین استان کشور، با ۱۶۲ کیلومترمربع وسعت در کرانه غربی رود کرج و در دامنه جنوبی رشته‌کوه‌های البرز قرار گرفته است. مختصات جغرافیایی شهر کرج بین عرض‌های ۳۵ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۱۵ دقیقه شمالی و طول‌های ۵۰ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵ دقیقه شرقی که در شمال غربی تهران واقع شده است (شکل ۱). برطبق نامه رسمی مرکز آمار ایران در خردادماه سال ۱۴۰۱ به مدیران شهر کرج، میزان جمعیت مناطق ده‌گانه شهر کرج ۱,۸۴۲,۳۰۰ اعلام شده است.

شکل ۳- موقعیت محدوده مورد مطالعه (نگارندکان، ۱۴۰۲)

بحث و یافته‌ها

در این تحقیق، جامعه آماری شامل کارکنان و مدیران نهادهای سازمان‌های دولتی و خصوصی مدیریت شهری کرج و شهروندان این شهر است. با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری، نمونه‌ای تصادفی با طبقه‌بندی از ۳۸۴ نفر انتخاب شده است. همچنین، مناطق ده‌گانه شهر کرج به تفکیک مورد بررسی قرار گرفته و شاخص‌های حکمروایی خوب شهری با توجه به زیرشاخص‌هایشان تحلیل شده‌اند. میانگین این شاخص‌ها نشان‌دهنده سهم آن‌ها در هر یک از مناطق می‌باشد. در جدول ۱ شاخص‌های حکمروایی خوب شهری به تفکیک مناطق آورده شده است. کلیه مناطق ده‌گانه شهر کرج در چارچوب حکمروایی خوب شهری در وضعیت نامناسب و مشابهی نسبت به یکدیگر قرار دارد. در این میان ضعیف‌ترین شاخص در بین مناطق به لحاظ میانگین؛ شاخص قانونمندی در منطقه ۸ است که میانگین آن برابر با ۱,۹۶ است.

جدول ۱- ارزیابی کلی مناطق ده گانه شهر کرج

مؤلفه‌ها	منطقه ۱	منطقه ۲	منطقه ۳	منطقه ۴	منطقه ۵	منطقه ۶	منطقه ۷	منطقه ۸	منطقه ۹	منطقه ۱۰
قانونمندی	۲,۸۵	۲,۹۰	۲,۶۰	۲,۸۲	۲,۸۹	۲,۷۴	۲,۴۰	۱,۹۶	۲,۳۹	۲,۲۸
مسئولیت	۲,۶۸	۲,۸۱	۲,۵۸	۲,۶۹	۲,۶۶	۲,۸	۲,۵۶	۲,۲۹	۲,۴۴	۲,۳۵
شفافیت	۲,۶۴	۲,۹۳	۲,۶۶	۲,۶۵	۲,۵۴	۲,۴۹	۲,۲	۲,۲۶	۲,۲۷	۲,۷۵
مشارکت	۲,۵۸	۲,۸۹	۲,۴۹	۲,۶۶	۲,۸۷	۲,۵۷	۲,۱۴	۲,۳۶	۲,۳	۲,۱۲
اثر بخشی	۲,۷۸	۲,۸۸	۲,۶۷	۲,۸۷	۲,۶۹	۲,۸۵	۲,۲۶	۲,۲۵	۲,۳۹	۲,۲۴
عدالت محوری	۲,۴۵	۲,۷۵	۲,۳۶	۲,۵۷	۲,۷۱	۲,۷۳	۲,۰۰	۲,۱۱	۲,۳۴	۲,۰۸
جهت گیری	۲,۷۳	۲,۸۵	۲,۷۳	۲,۶۴	۲,۷۹	۲,۷۳	۲,۳۵	۲,۵	۲,۵	۲,۴۵

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

با توجه به اینکه پرسشنامه براساس طیف لیکرت است و میزان متوسط امتیاز برابر با عدد ۳ است؛ مشاهده می‌شود که نتایج نظرسنجی توسط سه گروه پاسخگو پایین‌تر از میزان متوسط و نامطلوب است. پایین بودن قانونمندی در مناطق بعثت وجود زیرساخت‌های پایش و کنترل در روند اجرای قوانین از سوی مدیران شهری، قومیت‌گرایی (خصوصاً مناطق ۸ و ۱۰) می‌باشد. عدم رعایت قانون در ارگان‌ها و سازمان‌های مدیریتی (از دیدگاه شهروندان برابر با ۲,۱۷) به دنبال گردش‌های مالی و تلاش افراد ذی‌نفع و درصدد سودجویی و افزایش راندمان اقتصادی با حداقل سرمایه بواسطه ارزش‌های افزوده کاذب در مناطق ده گانه کرج می‌باشد. شاخص مسئولیت‌پذیری با میانگین کل ۲,۵۸ در سطح ضعیفی قرار دارد. عدم پاسخگویی سازمان‌های دولتی به خواسته‌های شهروندان و بخش خصوصی و همچنین ناکافی بودن احساس مسئولیت در برابر وظایف خود از جمله عوامل پایین بودن این شاخص است. فقدان پاسخگویی خصوصاً در ارتباط با برنامه‌های خود سازمان مدیریتی شهر منجر به ایجاد یک چرخه معیوب می‌شود که در آن فساد کنترل نشده باقی می‌ماند و بر توسعه شهری تأثیر منفی می‌گذارد. کم بودن میانگین مربوط به گویه شفافیت و وضوح کارها و اقدامات سازمان‌های مدیریتی از سوی هر سه بخش پاسخگو این امر را تأیید می‌کند کمترین آن ۲,۳۷ از سوی شهروندان است. در شاخص مشارکت با میانگین کل ۲,۴۹، زمینه‌های لازم برای شرکت دادن شهروندان و استفاده از نظرات آنان با میانگین کل ۲,۳۹ در سطح پایینی نسبت به سایر گویه‌های این شاخص قرار دارد. مشارکت شهروندان در مدیریت شهری به صورت منفعلانه صورت گرفته و آگاهی‌های لازم در عملکردها و تصمیم‌گیری‌ها دیده نمی‌شود. در ارزیابی شاخص اثربخشی و کارایی بیشترین نارضایتی در ارائه موفقیت‌آمیز خدمات در نقاط مختلف شهری مناطق ده گانه شهر کرج با میانگین ۲,۵۶ دیده می‌شود که در این بین شهروندان از

نارضایتی بیشتری برخوردار بوده‌اند که این امر بواسطه عدم خلوص فرهنگی خصوصاً مناطق ۷، ۸ و ۱۰ می‌تواند باشد. در شاخص عدالت‌محوری صرف نظر از وضعیت اجتماعی-اقتصادی یا موقعیت جغرافیایی شهر، همه باید دسترسی یکسانی به منابع و خدمات شهری داشته باشند. لذا با توجه به میانگین کل که برابر با ۲،۴۱ است و میانگین بخش‌ها که دو بخش خصوصی و مدنی به میزان برابر ۲،۳۳ ارزیابی کرده‌اند مشخص می‌شود که همه اقشار جامعه از حقوق برابری برخوردار نیستند اما بخش دولتی گویند نگرش مالیات به‌صورت یکسان از افراد را با کمترین میانگین یعنی ۲،۳۴ ارزیابی کرده است. از این‌رو اجرای قوانین و وجود نهادهای مستقل نظارتی نیاز بوده و اجرای عدالت باید بدون در نظر گرفتن طرفداری و تبعیض باشد. باتوجه به مشارکتی بودن جهت‌گیری توافقی (با میانگین ۲،۶۰) مشخص است که از مشارکت شهروندان در امور مختلف شهری استفاده نمی‌شود (نظرات شهروندان با میانگین ۲،۳۷) و همکاری ضعیفی بین مردم و دو بخش دیگر وجود دارد. جهت‌گیری توافقی امکان تدوین سیاست‌هایی را فراهم می‌کند که به نیازها و خواسته‌های همه افراد رسیدگی می‌کند (ارتباط مؤثر شهرداری با مردم و بخش خصوصی با میانگین ۲،۶۵)، نابرابری‌ها را به حداقل می‌رساند.

جدول ۲- ارزیابی گوینده‌های شاخص‌های حکمروایی خوب شهری مناطق ده‌گانه شهر کرج

مؤلفه‌ها	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین
قانونمندی	قوانین بصورت یکسان در کلیه مناطق شهر رعایت می‌شود	۲،۱۷	۲،۲۹	رعایت قوانین و مقررات به‌صورت یکسان برای همه افراد	۲،۹۲	۲،۹۳	۲،۴۵
	تصویب قوانین شهرداریها جهت بهبود وضعیت شهری است	۲،۳۵		جامع و کامل بودن قوانین	۳،۰۱		۲،۷۷
	شهرداری یک سازمان قانونمدار است	۲،۳۶		اجرای قوانین در جهت بهبود وضعیت شهر	۲،۸۶		۲،۵۳
مسئولیت	شهرداری در برابر شهر و شهروندان احساس مسئولیت دارد	۲،۵۱	۲،۴۱	احساس مسئولیت داشتن شهرداری در برابر شهروندان	۲،۸۵	۲،۸۴	۲،۵۳
	شهرداری در برابر وظایف خود پاسخگو است	۲،۲۱		احساس مسئولیت داشتن شهرداری در برابر نحوه عملکرد خود	۲،۸۴		۲،۶۱
	شهرداری در برابر سازمان‌ها و ارگان‌های خصوصی پاسخگو است	۲،۵۲		احساس مسئولیت داشتن شهرداری در برابر سازمان‌ها و ارگان‌های خصوصی	۲،۸۴		۲،۴۵
شفافیت	عملکرد شهرداری مشخص و شفاف است	۲،۳۷	۲،۴۱	شفاف بودن عملکرد شهرداری	۲،۷۶	۲،۸۲	۲،۴۸

	۲,۶۱		۲,۸۰	شفاف بودن ضوابط و مقررات شهرداری برای شهروندان، بخش خصوصی و دولتی		۲,۴۳	ضوابط و مقررات شهرداری شفاف و گویا است	
	۲,۴۸		۲,۹۱	شفاف بودن نقش هریک از بخش‌های دولتی، خصوصی و مردمی		۲,۴۴	نقش شهروندان، بخش خصوصی و دولتی بطور واضح بیان شده است	
مشارکت	۲,۴۳	۲,۷۶	۲,۸۱	ایجاد زمینه‌های لازم جهت همکاری‌های مردمی	۲,۴۱	۲,۵۴	زمینه‌های لازم جهت همکاری و مشارکت‌های مردمی با نهادها و سازمان‌های دولتی ایجاد شده است	
	۲,۳۶		۲,۸۶	ایجاد آگاهی از انجام طرح‌های شهری به شهروندان، بخش دولتی و خصوصی		۲,۴۴	به منظور انجام طرح‌ها و پروژه‌های شهری به شهروندان، بخش خصوصی و دولتی آگاهی‌های لازم ایجاد می‌شود	
	۲,۳۰		۲,۶۱	اعمال خواسته‌ها و نظرات شهروندان، بخش خصوصی و دولتی در تصمیمات و برنامه‌ریزی‌های شهری		۲,۲۷	از نظرات و خواسته‌های شهروندان، بخش خصوصی و دولتی در تصمیمات و برنامه‌ریزی‌های شهری استفاده می‌شود	
اثربخشی	۲,۴۸	۲,۹۳	۲,۹۳	موفقیت در ارائه خدمات شهری به نقاط مختلف شهری	۲,۳۶	۲,۲۸	خدمات شهری در نقاط مختلف شهری بصورت موفقیت آمیز ارائه شده است	
	۲,۵۷		۲,۹۲	موفقیت در اجرای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی		۲,۳۳	از عملکرد نهادهای مدیریت شهری در خصوص بهبود وضعیت شهری رضایت دارید	
	۲,۶۶		۲,۹۴	موفقیت در احداث پارک و فضای سبز		۲,۴۸	احداث پارک و فضای سبز بصورت موفق اجرا شده اند	
عدالت‌محوری	۲,۴۴	۲,۵۸	۲,۶۷	ارائه خدمات یکسان در تمامی نقاط شهری	۲,۴۳	۲,۶	خدمات در شهر بصورت یکسان ارائه شده است	
	۲,۳۷		۲,۷۳	احقاق حقوق شهروندی برای همه اقشار جامعه		۲,۳۳	همه اقشار جامعه دارای حقوقی یکسان هستند	
	۲,۳۵		۲,۳۴	گرفتن مالیات از تمامی افراد به‌صورت یکسان		۲,۳۶	شهرداری یک نهاد عدالت محور است	
جهت‌گیری	۲,۳۰	۲,۸۶	۲,۷۸	برقراری ارتباط مناسب بین شهرداری و شهروندان	۲,۴۶	۲,۴۸	شهرداری با سایر بخش‌های خصوصی و دولتی همکاری می‌کند	
	۲,۴۶		۳,۰۴	برقراری ارتباط مناسب بین شهرداری و بخش خصوصی		۲,۴۶	عملکرد شهرداری در راستای خواسته عمومی است	
	۲,۴۸		۳,۰۰	برقراری ارتباط مناسب بین شهرداری و سایر ارگان‌های دولتی مؤثر		۲,۳۷	شهرداری از نظرات شهروندان در راستای بهبود وضعیت شهری استفاده می‌کند	
	۲,۴۱		۲,۶۵	ارتباط مؤثر شهرداری با بخش خصوصی و مردم		۲,۵۵	نهادهای و ارگان‌های خصوصی و دولتی در راستای رضایت شهروندان عمل می‌کنند	

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

ارزیابی گروه‌های شهروندان، بخش خصوصی و دولتی در حکمروایی خوب شهری

در این بخش از تحلیل به آزمون تی تک نمونه‌ای سه گروه پاسخگوی شهروندان، بخش خصوصی و دولتی پرداخته می‌شود. با استفاده از این آزمون به بررسی این موضوع می‌پردازیم که وضعیت شاخص‌های پژوهش در چه شرایطی قرار دارند. به دلیل اینکه برای پاسخگویی به سؤالات از طیف لیکرت استفاده شده است در این آزمون عدد ۳ یعنی حد وسط را در نظر گرفته‌ایم. در ضمن بطور پیش فرض آزمون در سطح خطای ۵٪ انجام می‌شود. در این صورت اگر مقدار sig از سطح خطا کوچکتر بود میانگین معنادار است. معناداری آماره آزمون زمانیکه از حدوسط بزرگتر است آزمون می‌شود و هم زمانی که از حد وسط کوچکتر باشد. در انجام آزمون میانگین نمونه تکی، فرض‌های صفر و مقابل به صورت زیر در نظر گرفته می‌شوند:

رابطه ۱

$$H_0: \mu = \mu_0$$

$$H_1: \mu \neq \mu_0$$

مقدار μ_0 همان مقداری است که باید میانگین جامعه آماری داشته باشد یعنی عدد ۳.

ارزیابی‌ها نشان داده است که هر سه گروه در وضعیت شاخص‌های حکمروایی خوب شهری را ضعیف ارزیابی کرده‌اند. در شاخص‌های حکمروایی خوب شهری مقدار p-value برابر با ۰،۰۰۰ می‌باشد که در واقع از ۰،۰۵ کوچکتر است و با توجه به اینکه آماره‌های حد بالا و پایین، اختلاف با میانگین و مقدار t، فرض صفر یعنی برابر بودن میانگین با عدد ۳ رد می‌شود. همان‌طور که دیده می‌شود این مقدار حاصل از ۳ کمتر است. نتایج جدول‌های زیر (جدول ۳، ۴ و ۵) بیانگر این است کمترین و بیشترین میانگین ارزیابی‌ها به کدام گروه تعلق دارد.

جدول ۳-آزمون تی تک نمونه‌ای برای گروه شهروندان

One-Sample Test						
Test Value = 3						
95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig. (2- tailed)	df	t	
Upper	Lower					
-۰,۵۶۰۲	-۰,۸۴۲۵	-۰,۷۰۱۳۹	.۰۰۰	۱۹۱	-۹,۸۵۵	قانونمندی
-۰,۴۳۴	-۰,۷۳۶۶	-۰,۵۸۵۰۷	.۰۰۰	۱۹۱	-۷,۵۸۳	مسئولیت‌پذیری
-۰,۴۲۸	-۰,۷۳۸۷	-۰,۵۸۳۳	.۰۰۰	۱۹۱	-۷,۵۸۳	شفافیت
-۰,۴۲۹	-۰,۷۲۶۸	-۰,۵۷۸۱۲	.۰۰۰	۱۹۱	-۷,۶۷۸	مشارکت
-۰,۴۸۲	-۰,۷۷۸۵	-۰,۶۳۰۲	.۰۰۰	۱۹۱	-۸,۳۷۴	اثربخشی و کارایی
-۰,۵۲۹	-۰,۸۳۲۳	-۰,۶۸۰۵۵	.۰۰۰	۱۹۱	-۸,۸۵۱	عدالت‌محوری
-۰,۳۷۴	-۰,۶۸۸۷	-۰,۵۳۱۲۵	.۰۰۰	۱۹۱	-۶,۷۳۲	جهت‌گیری توافقی

جدول ۴- آزمون تی تک نمونه‌ای برای بخش خصوصی

One-Sample Test						
Test Value = 3						
95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig. (2- tailed)	df	t	
Upper	Lower					
۰,۱۱۱	-۰,۷۱۵۰	-۰,۴۱۳۱۹	.۰۰۴	۹۵	-۲,۷۰۲	قانونمندی
-۰,۲۰۵	-۰,۷۲۵۳	-۰,۴۶۵۲۸	.۰۰۱	۹۵	-۳,۵۹۹	مسئولیت‌پذیری
-۰,۲۴۲	-۰,۷۸۵۵	-۰,۵۱۳۸۹	.۰۰۲	۹۵	-۳,۷۶۱	شفافیت
-۰,۳۸۹	-۰,۸۷۴۹	-۰,۶۳۱۹۴	.۰۰۰	۹۵	-۵,۱۷۴	مشارکت
-۰,۱۴۸	-۰,۶۸۵۶	-۰,۴۱۶۶۶	.۰۰۵	۹۵	-۳,۰۶۵	اثر بخشی و کارایی
-۰,۳۵	-۰,۸۹۳۳	-۰,۶۲۱۵۲	.۰۰۰	۹۵	-۴,۵۴۶۳	عدالت‌محوری
-۰,۲۲۷	-۰,۷۵۱۷	-۰,۴۸۹۵۹	.۰۰۲	۹۵	-۳,۷۵۳	جهت‌گیری توافقی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

جدول ۵- آزمون تی تک نمونه‌ای برای بخش دولتی

One-Sample Test						
Test Value = 3						
95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t	
Upper	Lower					
۰,۲۳۲۱	-۰,۳۶۴	-۰,۰۶۵۹	.۶۴۹	۹۵	-۰,۴۳۵	قانونمندی
۰,۱۱۸۱	-۰,۴۲۳۶	-۰,۱۵۲۷۷	.۲۶۵	۹۵	-۱,۱۲۵	مسئولیت‌پذیری
۰,۸۲۴	-۰,۴۴۲۶	-۰,۱۷۳۶۱	.۲۵۳	۹۵	-۱,۲۵۸	شفافیت
۰,۰۲۹۱	-۰,۵۰۱۳	-۰,۲۳۶۱۱	.۱۶۳	۹۵	-۱,۷۷۷	مشارکت
-۰,۳۷۱	-۰,۶۰۸۷	-۰,۳۲۲۹۲	.۶۷۷	۹۵	-۰,۴۱۷	اثربخشی و کارایی
-۰,۱۳۲	-۰,۶۹۴۴	-۰,۴۱۳۱	.۰۰۳	۹۵	-۹,۹۱۳	عدالت‌محوری
۰,۲۰۷۲	-۰,۳۳۵۲	-۰,۰۵۹	.۰۰۲	۹۵	-۰,۴۳۸	جهت‌گیری توافقی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

در بخش دولتی با توجه به بزرگ بودن مقدار احتمال و مقایسه آن با احتمال خطای نوع اول (که معمولاً آن را ۰,۰۵ در نظر می‌گیریم) متوجه می‌شویم که مقدار آن بزرگتر از ۰,۰۵ است اما چون میزان اماره تی منفی بوده مشخص می‌شود که ارزیابی‌ها نسبت به دو گروه قبل وضعیت بهتری دارد اما عدم شفافیت در پاسخگویی دیده می‌شود.

مقایسه شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در بین شهروندان، بخش خصوصی و بخش دولتی

به منظور ارزیابی شاخص‌ها در بین ارکان مدیریتی و سهم هر بخش در حکمروایی خوب شهری مناطق ده‌گانه شهر کرج از آزمون کروسکال والیس استفاده شده است. در جدول ۶ مشخص شده است که چون Sig. بدست آمده کمتر از مقدار ۰,۰۵ است می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت شاخص‌های حکمروایی شهری از نظر گروه‌های پاسخگو یکسان نمی‌باشد. به عبارت دیگر با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت که میزان ارزیابی شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در گروه‌های مختلف شهروندان، خصوصی و دولتی متفاوت است. شاخص عدالت‌محوری دارای Sig بالاتر از ۰,۰۵ است که بیانگر این است که شاخص عدالت‌محوری در بین سه گروه پاسخگو وضعیت یکسانی داشته است.

جدول ۶- آزمون کروسکال والیس شاخص‌ها بین سه گروه شهروندان، بخش خصوصی و دولتی

Test Statistics ^{a,b}							
	قانونمندی	مسئولیت‌پذیری	شفافیت	اثربخشی	مشارکت	عدالت	جهتگیری
Kruskal-Wallis H	۹.۹۰۷	۶.۳۴۵	۶.۶۶۵	۸.۲۹۸	۸.۷۲۲	۲.۰۰۹	۳۰.۴۶۹
df	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
Asymp. Sig.	.۰۰۷	.۰۴۲	.۰۳۶	.۰۱۶	.۰۱۳	.۳۶۶	.۰۰۰
a. Kruskal Wallis Test							
b. Grouping Variable: گروه							

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

ارزیابی ارتباط بین شاخص‌های حکمروایی خوب شهری

به منظور سنجش ارتباط بین شاخص‌های حکمروایی خوب شهری و تأثیر دوسویه هر کدام بر یکدیگر از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. از این‌رو ارتباط مثبت بین شاخص‌ها، میزان و سهم نقش هر یک از پایه‌های مدیریتی را نشان می‌دهد. در نتیجه افزایش ارتباط بین سه بخش دولتی، خصوصی و شهروندان الگوی حکمروایی خوب شهری نیز بهبود می‌یابد. جدول ۷ نشان می‌دهد که رابطه بین اکثر شاخص‌های حکمروایی متوسط تا قوی می‌باشد. بنابراین افزایش در یک شاخص تأثیر مثبتی بر سایر خواهد داشت.

جدول ۷- آزمون همبستگی اسپیرمن شاخص‌های حکمروایی خوب شهری مناطق ده‌گانه شهر کرج

Correlations								
		قانونمندی	مسئولیت	شفافیت	مشارکت	اثربخشی	عدالت	جهتگیری
Spearman's rho	قانونمندی	Correlation Coefficient	۱,۰۰۰	.۷۰۵**	.۶۸۱**	.۶۵۶**	.۷۲۰**	.۶۳۷**
		Sig. (2-tailed)	.	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰
	مسئولیت	Correlation Coefficient	.۷۰۵**	۱,۰۰۰	.۷۱۸**	.۷۲۶**	.۶۹۱**	.۷۳۴**
		Sig. (2-tailed)	.۰۰۰	.	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰
	شفافیت	Correlation Coefficient	.۶۸۱**	.۷۱۸**	۱,۰۰۰	.۷۱۶**	.۶۴۱**	.۶۸۵**
		Sig. (2-tailed)	.۰۰۰	.۰۰۰	.	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰
	مشارکت	Correlation Coefficient	.۶۵۶**	.۷۲۶**	.۷۱۶**	۱,۰۰۰	.۷۲۰**	.۷۶۹**
		Sig. (2-tailed)	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.	.۰۰۰	.۰۰۰
	اثربخشی	Correlation Coefficient	.۷۲۰**	.۷۲۷**	.۶۴۱**	.۷۰۷**	۱,۰۰۰	.۷۰۸**
		Sig. (2-tailed)	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.	.۰۰۰
	عدالت	Correlation Coefficient	.۷۱۰**	.۶۹۱**	.۶۵۹**	.۷۲۰**	.۷۱۸**	۱,۰۰۰
		Sig. (2-tailed)	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.	.۰۰۰
	جهتگیری	Correlation Coefficient	.۶۳۷**	.۷۳۴**	.۶۸۵**	.۷۶۹**	.۷۲۹**	۱,۰۰۰
		Sig. (2-tailed)	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	.

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

رتبه‌بندی شاخص‌های حکمروایی خوب شهری مناطق ده‌گانه شهر کرج

با استفاده از آزمون فریدمن می‌توان در مورد سنجش‌های مربوط به هر آزمودنی رتبه‌بندی صورت گیرد. در جدول ۸ مقایسه میانگین شاخص‌های حکمروایی خوب شهری نشان می‌دهد که بالاترین میانگین (۹,۰۲۶۰) متعلق به جهت‌گیری توافقی و پایین‌ترین میانگین (۷,۲۰۳۱) متعلق به شاخص عدالت‌محوری است. مقایسه میانگین رتبه‌ها نشان می‌دهد که بالاترین میانگین رتبه (۵,۲۶) به شاخص جهت‌گیری توافقی در نمره دهی اختصاص دارد و که بدین معناست که این شاخص از نظر پاسخگویان در وضعیت بهتری قرار دارد.

جدول ۸-رتبه‌بندی شاخص‌های مؤثر بر حکمروایی خوب شهری مناطق ده‌گانه شهر کرج

شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	میانگین رتبه	اولویت
قانونمندی	۷,۵۸۸۵	۳,۳۶۴۳۰	۳,۸۵	چهارم
مسئولیت‌پذیری	۷,۶۵۸۹	۳,۱۲۰۸۵	۳,۹۷	دوم
شفافیت	۷,۶۰۹۴	۳,۱۲۶۳۲	۳,۸۲	پنجم
مشارکت	۷,۴۸۱۸	۲,۹۲۹۰۴	۳,۸۰	ششم
اثربخشی و کارایی	۷,۶۹۵۳	۳,۱۰۲۸۳	۳,۹۲	سوم
عدالت‌محوری	۷,۲۰۳۱	۳,۱۲۳۳۰	۳,۳۸	هفتم
جهت‌گیری توافقی	۹,۰۲۶۰	۳,۵۱۷۱۱	۵,۲۶	اول

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

در جدول زیر مجذور کای اسکوتر محاسبه شده برای هر ۶ متغیر با توجه به درجه آزادی ۶ در سطح تشخیص ۰۰۰. معنی‌دار است. بدین ترتیب مشخص می‌شود که هر کدام از شاخص‌ها تأثیر متفاوتی بر حکمروایی خوب شهری دارند و قابل رتبه‌بندی هستند (جدول ۹).

جدول ۹-آزمون فریدمن

Test Statistics ^a	
N	۳۸۴
Chi-Square	۱۹۰,۵۰۳
Df	۶
Asymp. Sig.	.۰۰۰
a. Friedman Test	

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

از آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی مهم‌ترین شاخص‌های حکمروایی خوب شهری استفاده شد. آزمون فریدمن نشان داد که اهمیت و رتبه شاخص‌های مطرح شده در مورد حکمروایی خوب شهری با یکدیگر متفاوت است ($df=6$, 190.503 = مجذور کای، $p < 0.000$). مقایسه میانگین رتبه‌ها نشان می‌دهد که شاخصی که وضعیت مناسبی دارد؛ از نظر پاسخگویان شاخص جهت‌گیری توافقی است. با توجه به نتایج پایین‌ترین رتبه مربوط به شاخص عدالت‌محوری و بالاترین رتبه مربوط به شاخص جهت‌گیری توافقی است. پایین بودن رتبه شاخص عدالت‌محوری در شهر کرج منجر به نابرابری‌های اجتماعی و شکاف عمیق در بافت شهری می‌شود. توزیع نابرابر منابع در مناطق ده‌گانه شهر کرج یکی از عوامل نابرابری عدالت است.

تفاوت‌های فاحش در دسترسی به خدمات اساسی مانند آموزش، مراقبت‌های بهداشتی و زیرساخت‌ها مناطق مختلف به چشم می‌خورد. بهتر بودن وضعیت شاخص جهت‌گیری توافقی نسبت به سایر شاخص‌ها، در نظر گرفتن ارتباط مناسب سازمان‌های مدیریتی با بخش خصوصی از نظر بخش دولتی است در صورتیکه این ارتباط با بخش مردمی ضعیف است.

بحث و نتیجه‌گیری

حکمروایی خوب شهری مستلزم شفافیت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری، کارایی و اثربخشی، مشارکت شهروندان، اجماع‌پذیری و ارتقای برابری و عدالت اجتماعی است (Kazemi & Rahmani, 2020). نتایج ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که مناطق ده‌گانه شهر کرج به لحاظ شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در وضعیت مناسبی قرار ندارند و همه مناطق با میانگین کمتر از ۳ زیر سطح متوسط قرار دارند؛ در همین راستا پژوهش‌های (Andesta & Rostaei, 2021; Hosseini, 2019; Jafarifard, Saberi, Azani, & Khademolhoseiny, 2021; Poorahmad, 2018) نشان داد که وضعیت شاخص‌های حکمروایی خوب شهری کمتر از میزان مفروض و نامطلوب ارزیابی شده است. میانگین کل مناطق ده‌گانه شهر کرج بیانگر این است که منطقه ۸ (میانگین کل ۲,۲۴) ضعیف‌ترین منطقه بوده به دلیل تجاری بودن عمده منطقه و قوانین مربوط به مالکین و عوارض شهرداری‌ها و ارزش چندنرخی در این مناطق مشارکت کمتر شهروندان صورت گرفته و از نحوه عملکرد شهرداری و خدمات‌رسانی به این منطقه رضایت لازم را ندارند. بعد از آن منطقه ۷ با میانگین کل ۲,۲۷ قرار دارد. در این منطقه شهروندان از حقوق یکسانی برخوردار نبوده و روابط بر ضوابط حاکم است به دنبال این عملکرد رعایت قوانین به صورت ضعیف بوده و خدمات‌رسانی و همکاری‌های مردمی کاهش می‌یابد. در منطقه ۱۰ و منطقه ۹ شاخص‌های قانونمندی، عدالت‌محوری و پاسخگویی از عملکرد ضعیفی از دیدگاه شهروندان برخوردار است. در منطقه ۳ با میانگین ۲,۵۸ وضعیت پاسخگویی نهادهای دولتی ضعیف است. در منطقه ۱ با میانگین ۲,۶۷ قانون به صورت ضعیف برقرار بوده و مناطق ۴ و ۶ با میانگین برابر ۲,۷۰ با عملکرد ضعیف سازمان‌های مدیریتی در خدمات‌رسانی و عدم ایجاد برابری در نقاط مختلف و عدم شفافیت در نحوه انجام وظایف خود در جایگاه‌های بعدی قرار می‌گیرند. منطقه ۵ با اختلاف جزئی نسبت به مناطق ۴ و ۶ وضعیت بهتری دارد و منطقه ۲ با میانگین کل ۲,۸۵ بیشترین میزان میانگین شاخص‌ها را داشته است. در این منطقه حس تعلق به مکان، تعامل بین ساکنان در جهت همکاری با مدیریت شهری، وجود ادارات و فضاهای دانشگاهی، وجود اماکن مذهبی و قدیمی بودن ساکنان، وجود اقشار طبقاتی کارمندی و افراد با حس تعلق به ساختار و حاکمیت شهری وجود داشته و این امر می‌تواند تا حدودی وضعیت

مشارکت مردم را افزایش دهد. با توجه به نتایج آزمون کروسکال والیس و رتبه‌بندی شاخص‌ها با استفاده از آزمون فریدمن؛ بالاترین میانگین (۵,۲۶) متعلق به جهت‌گیری توافقی است و این شاخص از نظر مدیران وضعیت بهتری دارد اما رضایت شهروندان مدنظر قرار نمی‌گیرد و مسئولان آگاهی چندانی از مشکلات و مسائل مردم ندارند. کار جمعی و گروهی به‌صورت ضعیف اجرا می‌گردد. پایین‌ترین میانگین (۳,۳۸) متعلق به شاخص عدالت‌محوری است. ترجیح دادن روابط در انجام امور شهروندی زمینه نارضایتی شهروندان را فراهم آورده است. با اقدامات خلاف قوانین شهری برخورد ناعادلانه صورت می‌گیرد. رفاه و توزیع خدمات شهری در همه مناطق به صورت یکسان ارائه نمی‌گردد که با نتیجه شاخص مشارکت (Eyvazlu & Razavian, 2018) تطابق دارد و منابع و بودجه‌های شهری با کمیت و کیفیت‌های متفاوت در مناطق توزیع می‌گردد. ضعیف بودن شاخص مسئولیت‌پذیری با میانگین ۳,۹۷ نشان از کم‌رنگ بودن وجدان کاری و تعهد در انجام وظایف بوده است. جلسات توجیهی و پرسش و پاسخ مسئولین برای شهروندان نبوده، از این‌رو نارضایتی شهروندان افزایش می‌یابد. در بین مدیران شهری دغدغه حل مشکلات شهری کم بوده و یا مربوط به مسائل کم‌اهمیت است. با توجه به میانگین رتبه شاخص اثربخشی و کارایی (۳,۹۲) اقدامات و خدمات شهری محدود به یک‌سری ارگان‌های دولتی بوده و وسعت آن به محله‌ها کشیده نمی‌شود. بسیاری از افراد در نهادهای دولتی دانش و تجربه کافی را ندارند. عدم آگاهی، عدم تخصص، ظرفیت و مسئولیت‌های سازمانی مشکلات را افزایش می‌دهد که این موارد تأثیر شاخص کارایی را نشان می‌دهند که با نتیجه شاخص اثربخشی و کارایی در مطالعه (Maleki, Ārvin, & Bazrafkan, 2019) همسو است. فضاهای شهری متناسب با نیاز شهروندان و با درنظر گرفتن مسائل مناطق نمی‌باشد و زیرساخت‌های لازم در مواجهه با بحران‌های شهری وجود ندارد. همچنین عدالت فضایی در ارتباط با بافت‌های شهری درنظر گرفته نمی‌شود. ضعیف بودن قانونمندی بیشتر به دلیل عدم اجرای درست قوانین و ضوابط توسط متولیان شهری بوده (Shahinifar & Charehjoo, 2019) و همچنین اجرای قانون برای همه افراد بصورت یکسان انجام نمی‌گیرد. رتبه بعدی مربوط به شاخص شفافیت است. نتایج حاکی از آن است که تصمیمات شهری و وفق برنامه‌های اجرایی به خوبی اطلاع‌رسانی نمی‌شوند. اطلاعات شهری به خوبی در دسترس شهروندان قرار نمی‌گیرد. تخصیص بودجه و هزینه‌های شهرداری‌ها مبهم و نامشخص است. نظارت و مانیتورینگ دقیقی بر عملکرد سازمان‌های دولتی و خصوصی وجود ندارد. بعد از آن در شاخص مشارکت ارتباط بین شهروندان و نهادهای دولتی بسیار ضعیف بوده (Azizi, Darskhan, & Pourmohammad, 2020; Mohamadi & Mojtabazadeh, 2022) و از همکاری‌های مردمی استفاده‌ای نمی‌شود. ارزیابی گروه‌های پاسخ‌دهنده نشان داده است که بین

این سه گروه تعادل لازم برقرار نمی‌باشد. از این‌رو یک الگوی حکمروایی خوب باید ارتباط و تعادل لازم بین هرسه بخش را برقرار کند (Habibi & Mahbobi, 2020). این نتایج ضعف سازمان‌های مدیریتی در مناطق ده‌گانه شهر کرج را نشان می‌دهد و بیانگر این است که در هیچ‌یک از مناطق در چارچوب حکمروایی خوب شهری قرار ندارند. بنابراین، افزایش اثربخشی و پایداری حکمروایی شهری مستلزم تقویت هم‌افزایی عاملان متعدد و بهبود مکانیسم مشارکت چندجانبه دولت، بخش خصوصی، بخش مدنی و سازمان‌های اجتماعی و غیره است (Song, Chen, Duan, & Zheng, 2023). تقویت هرچه بیشتر شاخص‌ها می‌تواند وضعیت حکمروایی خوب شهری منطقه را بهبود بخشد (Mohammadi & Kamali, 2016) (Bagharahi, 2016)

پیشنهاده‌ها

با توجه به جداافتادگی و انفکاک عمیق بین بخش‌های الگوی حکمروایی خوب شهری در شرایط وضع موجود مناطق ده‌گانه شهر کرج پیشنهاد می‌گردد با استفاده از اختصاص بخشی از کارتابل متمرکز درون‌سازمانی در سازمان‌های ذیربط در جریان حکمروایی خوب شهری و ایجاد پل متصل و پایه‌ریزی شده بر اینترنت داخلی (که در صورت قطع اینترنت جهانی این شبکه هم‌اکنون نیز با استفاده از ساخت مخابراتی فعال می‌باشد). با استفاده از افزونه پیشنهادی کنترل و رهگیری کلیه دستورالعمل‌ها، روند اجرایی آن‌ها، وضعیت تصمیم‌گیری برنامه‌ها و ارتباط آن با سامانه دولت الکترونیک به منظور اخذ آرای شهروندان و تأثیرگذاری آن بر وضعیت دستورالعمل‌های جاری در سامانه هوشمند می‌توان مبتنی بر اینترنت هریک از شاخص‌های حکمروایی خوب شهری یعنی قانونمندی، مشارکت، برابری، شفافیت و پاسخگویی، کارایی و اثربخشی، جهت‌گیری توافقی بصورت فاکتورهای مستقل غیروابسته و غیروابسته در روند پایش و تصمیم‌گیری هوشمند کامپیوتری قرار گیرد.

منابع و مأخذ:

1. Andesta, F., & Rostaei, S. (2021). Investigating the factors influencing the implementation of participatory urban governance (NBN program) in District 2 of Tabriz metropolitan. *Geography and Planning*, 25(76), 43-55.
2. Azizi, M., Darskhan, R., & Pourmohammad, M. R. I. (2020). Investigating the role of structural-strategic plans in the realization of the idea of good urban governance in Tehran's 22 District. *Human Geography Research*, 52(4), 1357-1371 .
3. Chepkirui, A. (2021). Principles of Good Governance. *IDOSR Journal of Arts And Humanities*, 47 .
4. de Oliveira, J. A. P., Doll, C. N., Balaban, O., Jiang, P., Dreyfus, M., Suwa, A., . Dirgahayani, P. (2013). Green economy and governance in cities: assessing good governance in key urban economic processes. *Journal of Cleaner Production*, 58, 138-152 .
5. Eyvazlu, D., & Razavian, M. (2018). Metropolises Urban Management Assessment Based on Urban Good Governance Indexes; Case Study: Tehran Metropolis. *Geography and Development*, 16(52), 175-192 .
6. Fadavinia, S., Zivyar, P., & Sarvar, R. (2022). Evaluating the Effectiveness of Local Management with Emphasizing on the Good Urban Governance Indicators. *Geographical Planning of Space*, 12(3), 57-74 .
7. Frey, K. (2023). Development, good governance, and local democracy. *Brazilian Political Science Review*, 2, 39-73 .
8. Habibi, D., & Mahbobi, S. (2020). Explain the relationship between good urban governance and citizens' satisfaction with municipal performance (Study Sample: Dogonbadan City). *Haft Hesar Journal of Environmental Studies*, 8(30), 47-58 .
9. Hosseini, S. J. (2019). Citizenship rights and promoting good urban governance. *Journal of Political Strategy*, 3(9), 43-62 .
10. Jafarifard, J., Saberi, H., Azani, M., & Khademolhoseiny, A. (2021). The Effect of Good Urban Governance on the Sustainability of Urban Neighborhoods (A Case Study of Kahnouj) .
11. Kavehpour, Y., Eghbali, N., & Hamzeh, F. (2022). Evaluating the Performance of Urban Management With Emphasis on Indicators of

- Good Governance Case Study: Ahvaz city. *Geographical Planning of Space*, 12(1), 51-66 .
12. Kazemi, H., & Rahmani, B. (2020). Evaluating Good Urban Governance for Iranian Cities (A Case Study of Ahvaz) .
 13. Khatam, S., Ahmad, S. A., & Khatam, M. (2023). A Survey and Analysis of Urban Governance Indicators in Tehran Metropolis. *Geography and Environmental Planning*, 34(3), 51-64 .
 14. Kötter, T., & Friesecke, F. (2009). Developing urban indicators for managing mega cities. *Land Governance in Support of the MDGs: Responding to New Challenges* (Washington DC, USA), p4 .
 15. Langdon, S. Transparency and “good governance:” the role of freedom of information laws in Canada .
 16. Lewis, D., & Mioch, J. (2005). Urban Vulnerability and Good Governance 1. *Journal of contingencies and crisis management*, 13(2), 50-53 .
 17. Maleki, S., Ärvin, M & ,Bazrafkan, S. (2019). The role of good urban governance in the realization of the resilient city (A case study of Ahwāz city). *Urban Planning Knowledge*, 2(4), 1-18 .
 18. Meyer, N., & Auriacombe, C. (2019). Good urban governance and city resilience: An afrocentric approach to sustainable development. *Sustainability*, 11(19), 5514 .
 19. Mohamadi, N., & Mojtazadeh, H. (2022). An analysis of urban governance based on providing an optimal model (Case study of Garmadreh city). *Journal of Applied researches in Geographical Sciences*, 21(63), 361-380 .
 20. Mohammadi, D. J., & Kamali Bagharahi, I. (2016). Analysis the good urban governance indicators for urban development strategy case study: The old texture areas of Kerman city. *Geography and Territorial Spatial Arrangement* , 170-15,(21)6 .
 21. Poorahmad, A. (2018). Good urban governance in urban neighborhoods (case: Marivan city) Good urban governance in urban neighborhoods (case: Marivan city): Poorahmad, Ahmad.
 22. Rezazadeh, R. (2011). Women empowerment and good urban governance in Iran. *Asian Social Science*, 7(3), 260 .
 23. Rose, R., & Peiffer, C. (2019). *Bad governance and corruption*: Springer.

24. Salmah, A. U. (2020). The impact of effectiveness and participation in good governance on the quality of healthy urban planning in Makassar City, Indonesia. *EurAsian Journal of BioSciences*, 14, 6207-6211 .
25. Seyedalhosseini, S. M. (2016). Evaluating the Performance of Municipality in Terms of Good Urban Governance (Case Study: District 1 and 3 of Zahedan City). *Asian Social Science*, 12 ,1-77(9) .
26. Shahinifar, M., & Charehjoo, F. (2019). The Evaluation of Effective Indicators in the Implementation of Good Urban Governance in Metropolises (Case Study of Kermanshah). *Geography and Urban Space Development*, 5(2), 201-219 .
27. Siyum, B. A. (2023). Practice and challenge of urban land governance: an empirical study in Tigray, East Africa. *Journal of Management and Governance*, 27(2), 631-650 .
28. Soleimani, A., Aftab, A., & Sedghkar, S. (2015). Analysis and Assessment the implementation of good urban governance in Urmia city. *Urban Management Studies*, 7(21), 66-80 .
29. Song, K., Chen, Y., Duan, Y., & Zheng, Y. (2023). Urban governance: A review of intellectual structure and topic evolution. *Urban Governance* .
30. VianaRibeiro, T. S., Cortese, T. T. P., Kniess, C .T., & de Melo Cont, D. (2019). What is the role of indicators as a governance tool to help cities become more sustainable? *Revista de Administração da Universidade Federal de Santa Maria*, 12(3), 580-593 .
31. Yaghfoori, H., Eskandari Sani, M., & Arshad, H .(2016) .Analysis of the role of good urban governance and strategic planning (Case study: Birjand City). *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 4(3), 411-429 .

شناسایی کارکرد شاخص‌های توسعه انسانی شهر الشتر در راستای توسعه پایدار

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۱/۰۱/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۱/۰۳/۳۰

مهتاب ساکی (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران)
بیژن رحمانی* (دانشیار گروه جغرافیای انسانی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)

چکیده

توسعه پایدار حالت تعادل و توازن میان ابعاد مختلف توسعه است که هدف آن بهبود بخشیدن به شرایط کیفی زندگی انسان است. هدف اصلی این پژوهش کارکرد بهینه شهری الشتر و توسعه پایدار اقتصادی با تأکید بر ارتقاء شاخص‌های انسانی است، این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر لحاظ روش اجرا و بررسی تحقیقی و از لحاظ گردآوری داده‌ها پیمایشی است. پس از استخراج شاخص‌ها با استفاده از دو مدل TOPSIS و AHP- FUZZY وزن‌بخشی و تجزیه و تحلیل شدند، در انتها به وسیله تکنیک GIS و استفاده از تحلیل semivariogram درون‌یابی گردیدند؛ نتایج تحقیق نشان می‌دهد؛ که شهر الشتر با داشتن توانایی نسبی در زمینه کشاورزی در توسعه منطقه‌ای خود می‌تواند نقش مؤثری را ایفا نماید. همچنین نتایج بخشی برای بررسی وضعیت مناطق شهری الشتر از نظر دسترسی به شاخص‌های توسعه پایدار نشان می‌دهد که در بین گزینه‌های تحقیق: منطقه ۳ با ارزش وزنی ۰/۶۲۷ بالاترین رتبه را دارد، بعد از آن به ترتیب مناطق ۲، ۴ و ۱ به ترتیب با ارزش وزنی ۰/۶۰۲، ۰/۵۷۸ و ۰/۵۴۱ اولویت‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند.

واژه‌های کلیدی: الشتر، بهینه، توسعه پایدار، توسعه انسانی، کارکرد شهری.

۱- مقدمه

هر چند ایده توسعه به معنای بهبود وضع و شرایط زندگی فردی یا جمعی همواره و در طی تاریخ مورد توجه بشر بوده است، معنای جدید و برنامه‌ریزی شده آن مربوط به دوران معاصر یعنی پس از پایان جنگ جهانی دوم می‌باشد که نظریه‌های متفاوتی در این زمینه مطرح شد (نقدی و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۱۳). بدون شک، بحث از پایداری و توسعه پایدار بدون توجه به شهرها و شهرنشینی بی‌معنی خواهد بود. شهرها به عنوان عامل اصلی ایجاد کننده ناپایداری در جهان به شمار می‌روند (بزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۲۶). زیرا ویژگی عصر ما، شهرنشینی، افزایش جمعیت شهرها و به تبع آن توسعه شهرهای کوچک و بزرگ است. به طوری که طی دوره ۱۹۹۰ تا ۲۰۳۰ جمعیت نواحی شهری تا حدود ۳/۳ میلیارد نفر رشد خواهد کرد که از این تعداد، ۹۰ درصد در نقاط شهری کشورهای در حال توسعه یافته خواهد بود (ضرابی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۲). در سال ۲۰۱۱ از جمعیت اروپا، ۷۳ درصد در مناطق شهری ساکن بودند. که تا سال ۲۰۵۰، به ۸۳ درصد خواهد رسید. جمعیت جهان در سال ۲۰۵۰، حدود ۹/۳ میلیارد نفر خواهد بود، که دو سوم از آنها در مناطق شهری زندگی خواهد کرد. بنابراین ضرورت ایجاد مناطق شهری پایدار لازم است (Umberto Pisano et al, 2014: 4). فرایند رهیافت‌ها و مسیرها برای دستیابی به توسعه مقاطع گوناگونی را پشت سر گذاشته به طوری که توجه به مسائل زیست‌محیطی در سطح جهان، پس از توسعه صنعتی در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در اروپا و آثار ناهنجار زیست‌محیطی آن‌ها (تشدید فعالیت‌های آلوده‌کننده) آغاز شد (زیاری، ۱۳۷۸: ۱۷). تا قبل از دهه‌ی ۱۹۶۰ توجه به مقوله توسعه، بیشتر به جنبه‌های اقتصادی آن معطوف بود (Rao, 2000: 58). لکن از این دهه به بعد تأکید بر جنبه‌های زیست‌محیطی آن مورد توجه قرار گرفته و به تدریج تلاش‌هایی در این زمینه صورت گرفت (ملکی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۶). کنفرانس بیوسفر یونسکو (پاریس ۱۹۶۸)، کنفرانس اکولوژی توسعه (واشنگتن ۱۹۶۸)، کنفرانس محیط‌زیست انسانی (استکهلم ۱۹۷۲) از جمله تلاش‌هایی بودند که به جنبه زیست‌محیطی توسعه توجه خاصی داشتند. در سال ۱۹۷۰ نیز اتحادیه‌ی حفاظت جهانی و برنامه‌محیطی سازمان ملل متحد، اصطلاح توسعه زیست‌بوم را به کار برد که بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز انسان و محیط بر مبنای بهره‌برداری عقلایی از منابع، بدون تخریب و نابود کردن آن‌ها تأکید داشته است. اجلاس مهم فونیکس (۱۹۷۱) نیز به عنوان بخشی از فرآیند شکل‌گیری تفکر توسعه‌ی پایدار ترسیم کننده‌ی راه میانه‌ای در زمینه‌ی توسعه محیط زیست انسانی و استفاده از منابع زمین است (اصلانی، ۱۳۸۰: ۴۳). به دنبال وضعیت خطرناک محیط طبیعی و تخریب محیط‌زیست، بحث توسعه‌پایدار و توجه جدی به مسائل محیطی، با کنفرانس سازمان ملل متحد پیرامون محیط‌زیست انسانی در سال ۱۹۷۲ در استکهلم سوئد شروع شد. این اجلاس بیشتر پیرامون آلودگی هوا و بهره‌کشی از منابع به بحث پرداخت و ادامه مباحث

اجلاس فونیکس در ژوئن ۱۹۷۱ در دستور کار قرار گرفت (نصیری، ۱۳۸۱: ۱۹۱). که به اعلامیه استکهلم معروف شد. این کنفرانس نقطه عطفی در تاریخ نگرش رسمی انسان به منابع طبیعی، سرآغاز رسمی و جدی پرداختن به رابطه‌ی انسان با محیط‌زیست و سیستم‌های بهره‌برداری از زمین می‌باشد (لقایی و محمدزاده تیتکانلو، ۱۳۷۸: ۳۳). حرکت‌های جهانی از کنفرانس استکهلم شروع شد. در این کنفرانس چند اتفاق فکری رخ داد و موضوعاتی چون شهر سالم، توسعه کالبدی سریع، تخریب زمین و اضافه شدن شهرها مطرح گردید (لطیفی، ۱۳۸۲: ۱۳۸). توسعه پایدار شهری دارای ابعاد گسترده‌ای است. مهمترین شاخص‌های آن عبارتند از: عوامل اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی و کالبدی (عامری سیاهویی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۰). در سال‌های اخیر نگرانی‌های زیست‌محیطی در حال افزایش است به طوری که مشکلات توسعه پایدار شهری در صدر دستور کار رهبران سراسر جهان قرار گرفته است (Yigitcanlar at al, 2008: 19). در طول دهه گذشته، ارزیابی پایدار را از طریق شاخص‌ها و روش‌های نمایه‌سازی به دست آوردند (Teriman at al, 2009: 47). بر این اساس قابل اعتماد بودن متغیرهای به عنوان روش‌های منطقی در تعیین سطح پایدار نسبی در نظر گرفته شده است (Hemphill at al, 2004: 725). پس از استقبال گسترده از مفهوم توسعه شهری پایدار، پیدا کردن یک راه دقیق برای ارزیابی و اندازه‌گیری سطح پایدار نسبی تحولات موجود و آینده به یک مسئله مهم تبدیل شده است (Brandon at al, 2002: 31). مطالعات مختلف که روش‌های مختلف برای ارزیابی پایدار پیشنهاد کرده‌اند وجود داشته است (Foley at al, 2004: 12). در میان کارشناسان، برای ارزیابی شاخص‌های پایدار یک توافق مشترک وجود دارد، اینکه شاخص‌ها کاربردی باشند و با دقت مناسب انتخاب شوند (Brownhill at al, 2002: 18). به عبارتی عملکرد توسعه را بهبود بخشد (Singh at al, 2009: 190). در ایران فرایند توسعه شتابان و بدون برنامه‌ریزی و ملاحظات زیست‌محیطی کانون‌های شهری؛ با سهم‌برداری از منابع، نابودی اراضی حاشیه‌ای، باغات، جنگل‌ها، ایجاد کاربری‌های ناسازگار و در نهایت، آلودگی آب، هوا، خاک و... را در سطح گسترده بر چهره محیط‌های شهری می‌توان دید، که سبب برهم خوردن تعادل اکوسیستم‌های طبیعی شده است. شهر الشتر از آن جهت به عنوان قلمرو پژوهش حاضر برگزیده شده است؛ که بر اساس آمار و اطلاعات موجود در حوزه‌های مختلف مؤثر بر پایدار شهری، فاصله قابل ملاحظه‌ای را با استانداردهای جهانی داراست. این پژوهش به دنبال پاسخ گویی به این سؤال است که شاخص‌های توسعه انسانی شهر الشتر در راستای توسعه پایدار در چه وضعیتی قرار دارند؟ از یک طرف میزان افزایش جمعیت (بیش از ۸ برابر) در فاصله سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۵ در طی دهه‌های اخیر، همراه با افزایش طبیعی جمعیت سبب شده است که این شهر با مشکلات متعدد اجتماعی، کالبدی، زیست-محیطی، مسکن، حمل و نقل و... مواجه شود، از طرفی بهره‌برداری نامناسب و بیش از ظرفیت

منابع طبیعی، تغییر و تخریب اکوسیستم‌های طبیعی، تغییر کاربری اراضی و ایجاد فضاهای نابرابر شهری در سطح شهر، آلودگی زیست‌محیطی ناشی از دفع نامناسب فاضلاب، فقدان تعامل میان زیر بخش‌های مختلف حمل و نقل، پایین بودن سطح خدمات و بالا بودن تراکم جمعیت که وجود آن به عنوان عاملی مهم در توسعه شهری می‌تواند مطرح باشد، این شهر را با چالش‌های جدی در ارتباط با توسعه پایدار شهری مواجه ساخته است. به عنوان هدف اصلی این پژوهش به دنبال بررسی و شناسایی کارکرد شاخص‌های توسعه انسانی شهر الشتر در راستای توسعه پایدار شهری است.

۲- معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان سلسله بین ۴۷ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۳۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۲۲ دقیقه عرض شمالی و ۱۴۹۲/۹ کیلومتر مربع مساحت در شمال استان لرستان واقع شده است. قلمرو پژوهش حاضر را شهر الشتر تشکیل می‌دهد که جمعیت آن برابر است با ۳۳۵۵۸ نفر، امروزه این شهر در نظام منطقه‌ای به دلایل تعدد نقش و عملکرد در ابعاد اداری-خدماتی، صنعتی، دانشگاهی، توریستی، افزایش جمعیت و تبدیل شدن به شهر متوسط در سطح نظام سلسله مراتبی شبکه شهری کشور است. (شکل شماره ۱)

شکل (۱) معرفی محدوده مورد مطالعه
مأخذ، نگارندگان

۳- روش بررسی

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر از لحاظ روش اجرا و بررسی تحقیقی و از لحاظ گردآوری داده‌ها پیمایشی است. شاخص‌های منتخب در دو مرحله از طریق مطالعه طرح‌های تحقیقاتی، آمارنامه‌ها، کتب موجود و مقالات، طرح‌های شهری و... گردآوری شد؛ در انتها با استفاده از روش دلفی ادغام گردیدند بنابراین این پژوهش در راستای پژوهش آینده پژوهی و دارای ماهیت اکتشافی است. پس از استخراج شاخص‌ها، وزن شاخص‌ها با استفاده مدل تاپسیس بدست آمد؛ سپس به وسیله تکنیک GIS ابزار سمی واریوگرام^۱ از مجموع ابزارهای تحلیل‌گرهای زمین آماری^۲ تحلیل مکانی انجام خواهند شد. جدول (۲) شاخص‌های مورد بررسی تحقیق را نشان می‌دهد.

جدول (۲). شاخص‌های مورد بررسی تحقیق

زیست محیطی	حمل و نقل	اجتماعی	کالبدی	مسکن
سرانه فضای سبز	طول معابر کیلومتر	تراکم خانوار	سرانه مسکونی	تعداد قطعات مسکونی با عمر تا ۱۰ سال
سرانه انبوه کاری	مساحت معابر	تراکم جمعیت	سرانه آموزشی	تعداد قطعات مسکونی با عمر ۱۰-۲۰ سال
سرانه ورزشی	مساحت پیاده‌رو	بعد خانوار	سرانه اداری	تعداد قطعات مسکونی با عمر ۲۰-۳۰ سال
سرانه صنایع سنگین	درصد خودرو آشنشانی	جمعیت ۰-۴ سال	سرانه تجاری	تعداد قطعات مسکونی با عمر ۳۰ سال و بیشتر
سرانه صنایع سبک	مساحت آسفالت	جمعیت معلول	سرانه درمانی	تعداد واحد مسکونی مورد نیاز
درصد شیر آشنشانی	تعداد پارکینگ عمومی	جمعیت ۶ سال و بیشتر	سرانه مذهبی	تعداد قطعات مسکونی با اسکلت بتنی و فلزی
سرانه پارک همسایگی	تقاطع‌های دارای چراغ راهنمایی معمولی	نسبت جنسی جمعیت	سرانه تأسیسات و تجهیزات	تعداد قطعات مسکونی فاقد اسکلت
خاکبرداری (مترم) (کعب)	تقاطع‌های دارای چراغ راهنمایی هوشمند	میانگین سنی	سرانه فرهنگی	تعداد قطعات مسکونی
خاکریزی (مترمکعب) (ب)	محل‌های دارای چراغ چشمک زن	میان سنی	سرانه نظامی	تعداد واحد مسکونی
قطع درخت	تعداد دوربین نظارت تصویری	جمعیت فعال	سرانه جهانگردی پذیرایی	متوسط تعداد نفر در واحد مسکونی

مأخذ: نگارندگان

^۱ - semivariogram

^۲ - Geostatistical analyst

۳-۱ روش تاپسیس

یکی از روشهای تصمیم‌گیری چند شاخصه^۱ است که به رتبه‌بندی گزینه‌ها می‌پردازد. در این روش از دو مفهوم "حل ایده‌آل" و "شباهت به حل ایده‌آل" استفاده شده است. حل ایده‌آل چنان‌چه از اسم آن پیداست، آن حلی است که از هر جهت بهترین باشد که عموماً در عمل وجود نداشته و سعی بر آن است که به آن نزدیک شویم. به منظور اندازه‌گیری شباهت یک طرح (یا گزینه) به حل ایده‌آل و ضد ایده‌آل، فاصله آن طرح (یا گزینه) از حل ایده‌آل و ضد ایده‌آل اندازه‌گیری می‌شود. سپس گزینه‌ها بر اساس نسبت فاصله از حل ضد ایده‌آل به مجموع فاصله از حل ایده‌آل و ضد ایده‌آل ارزیابی و رتبه‌بندی می‌شوند.

۴- نتایج و بحث

برای بررسی کارکرد بهینه شهری الشتر و نحوه محاسبه وضعیت این کارکرد از شاخص LQ استفاده می‌شود که از طریق فرمول زیر قابل محاسبه است: (رابطه

شماره ۱)

رابطه شماره ۱:

$$LQ_i = \frac{e_i / \sum_i e_i}{E_i / \sum_i E_i}$$

e_i کل اشتغال منطقه $\sum e_i$ کل اشتغال در بخش i E_i کل اشتغال کشور $\sum E_i$ کل اشتغال در بخش i در کشور

جدول (۲) ضریب مکانی شاخص LQ برای بخش‌های کارکردی شهر الشتر سال ۱۳۹۵

شهر	کشاورزی	صنعت	خدمات
الشتر	۱,۵	۰,۳۶	۱,۳

مأخذ، نگارندگان

آنچنان که از جدول ۳ مشاهده می‌شود شهر الشتر می‌تواند نقش مؤثری را ایفا نماید. بر اساس جدول بالا میزان فعالیت‌های این شهر در دو بخش اقتصادی یعنی کشاورزی و خدمات از نوع پایه‌ای محسوب می‌شود. اهمیت این موضوع در آن است که فعالیت‌های پایه‌ای ضمن برآورده ساختن نیازهای ساکنان منطقه‌ای خود با صدور کالا و خدمات به بیرون از آن میزان درآمد منطقه‌ای خود را افزایش دهند. در ادامه با استفاده از آمارهای بدست آمده از سطح مناطق ۴ گانه

^۱ - MADM

شهر الشتر و با استفاده از مدل رتبه‌بندی وزن بخش تاپسیس^۱ وزن‌نهایی موجود در هر بخش مشخص گردید که در جدول ۴ آمده است:

جدول (۳) وضعیت شاخص‌های زیست‌محیطی توسعه پایدار در سطح مناطق ۴ گانه شهر الشتر

مناطق	سرانه فضای سبز	سرانه انبوه کاری	سرانه ورزشی	سرانه صنایع سنگین	سرانه صنایع سبک	سرانه پارک همسایگی	درصد شیرآتشنشانی	خاک‌برداری	خاک‌ریزی	قطع درخت
منطقه ۱	۰/۰۴۵	۰/۰۰۵	۰/۰۵۸	۰/۰۰۰	۰/۰۵۵	۰/۰۸۳	۰/۴۶۷	۰/۰۵۹	۰/۰۵۷	۰/۰۰۱
منطقه ۲	۰/۳۲۱	۰/۴۰۷	۰/۰۳۸	۰/۰۰۰	۰/۰۱۷	۰/۱۳۷	۰/۲۰۰	۰/۰۲۷	۰/۰۴۵	۰/۰۳۱
منطقه ۳	۰/۳۲۸	۰/۰۴۰	۰/۱۶۹	۰/۰۰۳	۰/۲۱۸	۰/۰۸۹	۰/۰۴۴	۰/۱۳۹	۰/۱۴۶	۰/۰۰۱
منطقه ۴	۰/۰۶۲	۰/۰۵۰	۰/۳۱۲	۰/۰۸۴	۰/۰۳۰	۰/۰۷۲	۰/۱۱۱	۰/۲۲۶	۰/۰۷۱	۰/۴۵۶

مأخذ، نگارندگان، ۱۴۰۳

همانطور که از جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود در بخش سرانه فضای سبز منطقه ۲ با وزن ۰/۳۲۱ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۴۵ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه انبوه کاری منطقه ۲ با وزن ۰/۴۰۷ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۰۵ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه ورزشی منطقه ۴ با وزن ۰/۳۱۲ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۳۸ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه صنایع سنگین منطقه ۴ با وزن ۰/۰۸۴ بیشترین و منطقه ۱ و ۲ با وزن ۰/۰۰۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه صنایع سبک منطقه ۳ با وزن ۰/۲۱۸ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۱۳۷ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه پارک همسایگی منطقه ۲ با وزن ۰/۱۳۷ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۰۷۲ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش شیرآتشنشانی منطقه ۱ با وزن ۰/۴۶۷ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۰۴۴ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه خاک برداری منطقه ۴ با وزن ۰/۲۲۶ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۲۷ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه خاکریزی منطقه ۳ با وزن ۰/۱۴۶ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۴۵ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش قطع درخت منطقه ۴ با وزن ۰/۴۵۶ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۰۱ کمترین سرانه را دارا می‌باشند.

^۱ - TOPSIS

جدول (۴) وضعیت شاخص‌های حمل و نقل توسعه پایدار در سطح مناطق ۴ گانه شهر الشتر

مناطق	طول معابر کیلومتر	مساحت معابر	مساحت پیاده‌رو	مساحت آسفالت	درصد خودرو آتش‌نشانی	پارکینگ عمومی	تقاطعات دارای چراغ راهنمایی معمولی	تقاطعات دارای چراغ راهنمایی هوشمند	محل‌های دارای چراغ چشمک زن	تعداد دوربین نظارت تصویری
منطقه ۱	۰/۰۵۹	۰/۰۴۰	۰/۰۸۷	۰/۰۷۶	۰/۲۴۰	۰/۳۱۸	۰/۴۶۷	۰/۱۷۶	136/0	۰/۳۱۶
منطقه ۲	۰/۰۲۸	۰/۰۸۴	۰/۰۴۸	۰/۱۶۰	۰/۲۴۰	۰/۲۲۷	۰/۱۳۳	۰/۲۳۵	۰/۱۳۶	۰/۱۵۸
منطقه ۳	۰/۲۰۶	۰/۰۷۱	۰/۰۸۰	۰/۱۰۹	۰/۰۸۰	۰/۰۴۵	۰/۱۳۳	۰/۰۰۰	۰/۱۸۵	۰/۰۷۰
منطقه ۴	۰/۱۱۶	۰/۱۱۹	۰/۱۹۱	۰/۱۶۶	۰/۱۲۰	۰/۰۹۱	۰/۱۳۳	۰/۱۷۶	۰/۰۴۹	۰/۱۵۸

مأخذ، نگارندگان

همانطور که از جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود در بخش طول معابر منطقه ۳ با وزن ۰/۲۰۶ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۵۹ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش مساحت معابر منطقه ۴ با وزن ۰/۱۱۹ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۴۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش مساحت پیاده رو منطقه ۴ با وزن ۰/۱۹۱ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۴۸ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش مساحت آسفالت منطقه ۴ با وزن ۰/۱۶۶ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۲۴۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش خودرو آتش‌نشانی منطقه ۱ با وزن ۰/۳۱۸ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۰۸۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش پارکینگ عمومی منطقه ۱ با وزن ۰/۳۱۸ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۰۴۵ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش چراغ راهنمایی منطقه ۱ با وزن ۰/۴۶۷ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۱۳۳ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش چراغ هوشمند منطقه ۲ با وزن ۰/۲۳۵ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۰۰۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش چراغ چشمک زن منطقه ۳ با وزن ۰/۱۸۵ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۰۴۹ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش دوربین تحت نظارت منطقه ۱ با وزن ۰/۳۱۶ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۰۷۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند.

جدول (۵) وضعیت شاخص‌های اجتماعی توسعه پایدار در سطح مناطق ۴ گانه شهر الشتر

مناطق	تراکم خانوار	تراکم جمعیت	بعد خانوار	جمعیت ۰-۴ سال	جمعیت معلول	جمعیت ۶ سال و بیشتر	نسبت جنسی جمعیت	میانگین سنی	میان سنی	جمعیت فعال
منطقه ۱	۰/۲۹۲	۰/۲۴۸	۰/۱۰۸	۰/۰۹۷	۰/۱۳۰	۰/۱۰۸	۰/۱۲۳	۰/۱۳۶	۰/۱۴۰	۰/۱۳۴
منطقه ۲	۰/۰۶۳	۰/۰۶۱	۰/۱۱۳	۰/۰۶۶	۰/۰۵۳	۰/۰۷۷	۰/۱۳۰	۰/۱۳۰	۰/۱۳۶	۰/۱۴۱
منطقه ۳	۰/۱۰۴	۰/۱۰۹	۰/۱۱۹	۰/۱۴۱	۰/۱۲۳	۰/۱۵۲	۰/۱۲۳	۰/۱۳۰	۰/۱۳۶	۰/۱۲۸
منطقه ۴	۰/۰۹۴	۰/۱۰۲	۰/۱۲۷	۰/۱۶۲	۰/۱۴۲	۰/۱۶۹	۰/۱۲۱	۰/۱۲۳	۰/۱۲۵	۰/۱۱۷

مأخذ، نگارندگان

همانطور که از جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود در بخش جمعیت فعال منطقه ۲ با وزن ۰/۱۴۱ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۱۱۷ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش میان سنی منطقه ۱ با وزن ۰/۱۴۰ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۱۲۵ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش میانگین سنی منطقه ۱ با وزن ۰/۱۳۶ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۱۲۳ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش نسبت جنسی منطقه ۲ با وزن ۰/۱۳۰ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۱۲۱ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش جمعیت فعال منطقه ۴ با وزن ۰/۱۶۹ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۷۷ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش جمعیت معلول منطقه ۴ با وزن ۰/۱۴۲ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۵۳ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش جمعیت ۰ تا ۴ منطقه ۴ با وزن ۰/۱۶۲ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۶۶ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش بعد خانوار منطقه ۴ با وزن ۰/۱۲۷ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۱۰۸ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش تراکم جمعیت منطقه ۱ با وزن ۰/۲۴۸ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۶۱ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش تراکم خانوار نظارت منطقه ۱ با وزن ۰/۲۹۲ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۶۳ کمترین وزن را دارا می‌باشند.

جدول (۶) وضعیت شاخص‌های کالبدی توسعه پایدار در سطح مناطق ۴ گانه شهر الشتر

مناطق	سرنه مسکونی	سرنه آموزشی	سرنه اداری	سرنه تجاری	سرنه درمانی	سرنه مذهبی	سرنه تاسیسات و تجهیزات	سرنه فرهنگی	سرنه نظامی	سرنه چهارگویی پدیداری
منطقه ۱	۰/۱۱۲	۰/۱۱۸	۰/۰۴۷	۰/۳۴۹	۰/۰۷۱	۰/۳۱۶	۰/۰۲۳	۰/۱۸۷	۰/۰۰۰	۰/۰۸۶
منطقه ۲	۰/۱۲۹	۰/۱۴۵	۰/۲۱۸	۰/۰۹۳	۰/۰۸۵	۰/۰۵۴	۰/۱۶۲	۰/۱۹۲	۰/۸۹۶	۰/۱۵۴
منطقه ۳	۰/۱۵۲	۰/۱۵۷	۰/۱۴۴	۰/۰۵۷	۰/۲۶۱	۰/۱۸۲	۰/۱۸۸	۰/۱۰۶	۰/۰۲۵	۰/۶۴۵
منطقه ۴	۰/۱۳۲	۰/۱۰۰	۰/۳۲۶	۰/۰۱۵	۰/۲۶۵	۰/۰۷۷	۰/۰۷۳	۰/۳۰۳	۰/۰۰۱	۰/۰۸۳

مأخذ، نگارندگان

همانطور که از جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود در بخش سرانه جهانگردی منطقه ۳ با وزن ۰/۶۴۵ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۰۸۳ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه نظامی منطقه ۲ با وزن ۰/۸۹۶ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۰۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه فرهنگی رو منطقه ۴ با وزن ۰/۳۰۳ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۱۰۶ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه تأسیسات منطقه ۳ با وزن ۰/۱۸۸ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۲۳ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه مذهبی منطقه ۱ با وزن ۰/۳۱۶ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۵۴ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه درمانی منطقه ۴ با وزن ۰/۲۶۵ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۷۱ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه تجاری منطقه ۱ با وزن ۰/۳۴۹ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۰۱۵ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه اداری منطقه ۴ با وزن ۰/۳۲۶ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۴۷ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه آموزشی منطقه ۳ با وزن ۰/۱۵۷ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۱۰۰ کمترین سرانه را دارا می‌باشند. در بخش سرانه مسکونی منطقه ۳ با وزن ۰/۱۵۲ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۱۱۲ کمترین سرانه را دارا می‌باشند.

جدول ۷) وضعیت شاخص‌های مسکن توسعه پایدار در سطح مناطق ۴ گانه شهر الشتر

مناطق	باعمدا ۱۰ سال	باعمدا ۲۰-۳۰ سال	باعمدا ۳۰ سال و بیشتر	تعداد واحد مسکونی مورد نیاز	فاقد اسکلت	اسکلت بتنی و فلزی	تعداد قطعات مسکونی	تعداد واحد مسکونی	میانگین تعداد نفر در واحد مسکونی
منطقه ۱	۰/۱۳۴	۰/۰۶۳	۰/۰۸۱	۰/۱۷۵	۰/۱۵۷	۰/۰۳۶	۰/۱۳۶	۰/۱۵۳	۰/۱۱۱
منطقه ۲	۰/۰۵۵	۰/۰۳۵	۰/۱۰۱	۰/۰۳۸	۰/۰۴۷	۰/۰۸۹	۰/۰۵۷	۰/۰۹۸	۰/۱۰۸
منطقه ۳	۰/۱۷۷	۰/۱۵۲	۰/۰۹۱	۰/۱۴۷	۰/۱۰۶	۰/۱۹۶	۰/۱۲۸	۰/۱۲۱	۰/۱۱۰
منطقه ۴	۰/۲۳۵	۰/۳۲۶	۰/۰۳۷	۰/۱۴۲	۱/۱۹	۰/۲۵۹	۰/۱۵۴	۰/۱۱۷	۰/۱۳۲

مأخذ، نگارندگان

همانطور که از جدول شماره ۷ مشاهده می‌شود در بخش تعداد نفر در واحد مسکونی منطقه ۴ با وزن ۰/۱۳۲ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۱۰۸ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش تعداد واحد مسکونی منطقه ۱ با وزن ۰/۱۵۳ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۹۸ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش تعداد قطعات مسکونی رو منطقه ۴ با وزن ۰/۲۵۹ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۳۶ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش اسکلت فلزی و بتنی منطقه ۳ با وزن ۰/۱۸۸ بیشترین و منطقه ۱ با وزن ۰/۰۲۳ کمترین وزن را دارا

می‌باشند. در بخش فاقد اسکلت منطقه ۱ با وزن ۰/۱۵۷ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۴۷ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش واحد مورد نیاز منطقه ۱ با وزن ۰/۱۷۵ بیشترین و منطقه ۳ با وزن ۰/۰۰۰ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش عمر بیش از ۳۰ سال منطقه ۱ با وزن ۰/۳۶۶ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۱۵ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش عمر بین ۲۰ تا ۳۰ سال منطقه ۲ با وزن ۰/۱۰۱ بیشترین و منطقه ۴ با وزن ۰/۰۳۷ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش عمر ۱۰ تا ۲۰ سال منطقه ۴ با وزن ۰/۳۲۶ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۳۵ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در بخش عمر کمتر از ۲۰ سال منطقه ۴ با وزن ۰/۲۳۵ بیشترین و منطقه ۲ با وزن ۰/۰۵۵ کمترین وزن را دارا می‌باشند. در مراحل بعد ماتریس بی‌مقیاس شده‌ی موزون، ایده‌آل مثبت و منفی و فاصله‌ی ایده‌آل مثبت و منفی آنها میزان نزدیکی هر گزینه به راه حل ایده‌آل محاسبه می‌شود. مقدار آن بین صفر و یک است، هرچه این مقدار به یک نزدیک‌تر باشد راهکار بهتر می‌باشد و رتبه‌ی هر یک را می‌توان مشخص کرد. در این روش، گزینه‌ها بر اساس نزدیک‌ترین فاصله از جواب ایده‌آل مثبت و دورترین فاصله ایده‌آل منفی رتبه‌بندی می‌شوند. جدول (۸)، رتبه‌بندی نهایی مناطق شهری الشتر با استفاده از مدل تاپسیس نشان می‌دهد.

جدول (۸) رتبه‌بندی نهایی مناطق شهری الشتر با استفاده از تاپسیس

رتبه نهایی	منطقه ۴	منطقه ۳	منطقه ۲	منطقه ۱	مناطق
۲	۰/۴۹۶	۰/۶۴۰	۰/۷۸۵	۰/۷۰۲	زیست محیطی
*	۴	۳	۱	۲	رتبه
۱	۰/۴۱۱	۰/۲۵۰	۰/۴۵۲	۰/۷۵۱	حمل و نقل
*	۳	۴	۲	۱	رتبه
۲	۰/۷۵۳	۰/۷۲۲	۰/۷۹۳	۰/۱۱۰	اجتماعی
*	۲	۳	۱	۴	رتبه
۳	۰/۶۵۵	۰/۸۴۹	۰/۱۴۸	۰/۶۶۴	کالبدی
*	۳	۱	۴	۲	رتبه
۲	۰/۵۷۷	۰/۶۷۵	۰/۸۲۹	۰/۴۷۵	مسکن
*	۳	۲	۱	۴	رتبه
۳	۰/۵۷۸	۰/۶۲۷	۰/۶۰۲	۰/۵۴۱	وزن نهایی

مأخذ، نگارندگان

تحلیل یافته‌ها با استفاده از مدل تاپسیس^۱ نشان می‌دهد در بین گزینه‌های تحقیق ارزش وزنی شاخص‌های توسعه پایدار نشان می‌دهد: منطقه ۳ با ارزش وزنی ۰/۶۲۷ بالاترین رتبه را دارد، بعد از آن به ترتیب مناطق ۲، ۴ و ۱ به ترتیب با ارزش وزنی ۰/۶۰۲، ۰/۵۷۸ و ۰/۵۴۱ اولویت‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند.

تحلیل مکانی با استفاده از سمی واریوگرام^۲

به طور کلی اشیائی که به هم نزدیک‌ترند نسبت به اشیائی که از هم دورند شباهت بیشتری دارند این موضوع یک اصل جغرافیایی است. سمی واریوگرام روشی برای نمایش این رابطه است زوج‌هایی که در فاصله نزدیک به هم قرار دارند، نسبت به آن‌هایی که از هم دورند، اختلاف اندازه‌گیری کوچکتری دارند، در مکانیابی بهینه نسبت مکان‌ها با توجه به الگوهای از نسبت دوری و نزدیکی به اشیاء و سایر مکان‌ها نشأت می‌گیرد که در آن، این فرض صحیح است را می‌توان در سمی واریوگرام مورد بررسی قرار داد (اسماعیل زاده، ۱۳۹۲، ۹۰). الگوریتم بر ازش به دست آوردن یک برآورد مقدماتی برای محدوده داده که مرحله ۱ نامیده می‌شود آغاز می‌شود. $z_j^k(s_j)$ به $z_j^k(s_j)$ به i امین اندازه‌گیری متغیر نوع k در i امین موقعیت مکانی s_j دلالت دارد. **مرحله ۱** تحلیل گر زمین آماری سمی واریوگرام ابتدا هر مجموعه داده را مقیاس‌گذاری می‌کند: (رابطه شماره ۲)

رابطه شماره ۲

$$z_j^k(s_j) = z_j^k(s_j) / s_k$$

که s_k تقسیم استاندارد نمونه می‌باشد. در مرحله ۱ با در نظر گرفتن یک مدل

isotropic آغاز می‌شود و سمی واریوگرام در داده مقیاس‌گذاری شده را با استفاده از روش قطاع بیش از یک محدوده بزرگ از کلاسه‌های lag محاسبه می‌کند. کلاسه‌های lag در فاصله $[d^{k-\frac{1}{2}}, d^{k+\frac{1}{2}}]$ تشکیل می‌شود که $d = 1.25$ و k محدوده‌هایی از کوچک‌ترین تا بزرگ‌ترین رقم می‌باشد. مرکز هر کلاس lag به صورت $d^k \cosh(1/2 \log d^k)$ در نظر گرفته می‌شود. بدیهی است که کلاسه‌های lag متعددی خالی هستند و تحلیل گر زمین آماری فقط

کلاسه‌هایی را به کار می‌گیرد که حاوی داده هستند. این $\hat{c}_{ij(h_k)}$ را *cross-covariance*

^۱ - Topsis

^۲ - semivariogram

می‌نامند که i معرف i امین نوع متغیر و k معرف k امین نوع کلاسه lag می‌باشد. اولین تکرار برآورد پارامتر با حداقل کردن به دست می‌آید. (رابطه شماره ۳)

$$\sum_{i=1}^t \sum_{j=1}^t \sum_{k=1}^{n_{ij}} w_{ij(h_k)} (\hat{c}_{ij}(h_k, \theta_{ij}) - \bar{c}_{ij}(h_k))^2 \quad \text{رابطه شماره ۳} \quad (1)$$

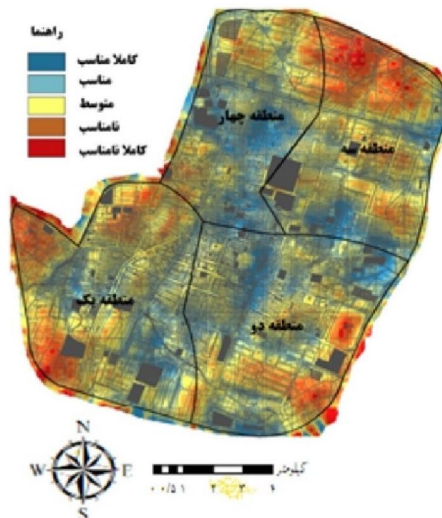
برای θ که θ_{ij} بردار پارامترهای i و j امین و θ شامل همه پارامترهای کوواریانس می‌باشد که (رابطه شماره ۴)

$$w_{ij}(h_k) = \frac{n_{ij}(h_k)}{\sum_{m=1}^n n_{ij}(h_m)} \quad \text{رابطه شماره ۴}$$

و $n_{ij}(h_k)$ تعداد زوج‌های تعداد طوج‌هی موجود در تابع $cross - covariance$ برای متغیرهای i و j موجود در کلاسه lag . k می‌باشد این برآورد را θ ۱ می‌نامند. در تکرار بعد، تحلیل گر زمین آماری از یک کمترین مربعات وزن دار $cressie$ توسط حداقل کردن مجدد استفاده می‌کند. (رابطه شماره ۵)

$$\varpi_{ij}(h_k, \theta_{ij}^{(1)}) = \frac{n_{ij}(h_k)}{\hat{c}_{ij}(0, \theta_{ij}^{(1)}) \hat{c}_{ij}(0, \theta_{ij}^{(1)}) + \hat{c}_{ij}^2(h_k, \theta_{ij}^{(1)})} \quad \text{رابطه شماره ۵}$$

گام آخر تحلیل فضایی-مکانی شاخص‌های پایدار شهری شهر الشتر را با استفاده از semivariogram است که شکل (۲) این تحلیل مکانی را نشان می‌دهد.

شکل (۲). تحلیل فضایی-مکانی شاخص‌های پایدار شهری شهر الشتر

بر اساس شکل (۲) مناطقی با طیف بالاترین، بیشترین ارزش وزنی را از نظر شاخص‌های ذکر شده تحقیق دارند و برعکس، مناطقی با طیف پایین‌ترین، کمترین ارزش وزنی را از نظر شاخص‌های ذکر شده تحقیق دارند به گونه‌ای که در منطقه ۱ نواحی و محلات غربی و حاشیه‌ای کمترین ارزش وزنی و نواحی مرکزی و شرقی بیشترین ارزش وزنی را دارند. در منطقه ۲ در سراسر منطقه بجز محلات شرقی ارزش وزنی بالایی حاکم است در منطقه ۳ محلات شمالی و مرکزی دارای ارزش وزنی پایین و محلات جنوبی و غربی دارای ارزش وزنی بالایی هستند و در منطقه ۴ محلات شمالی و جنوبی دارای ارزش وزنی بالا و محلات مرکزی، شرقی و غربی دارای ارزش وزنی بالایی هستند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این مطالعه ۵۰ شاخص پایداری شهری را در پنج دسته (زیست‌محیطی، حمل و نقل، اجتماعی، مسکن و کالبدی) استخراج و بررسی کرده است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که: شهر الشتر با داشتن توانایی نسبی در زمینه کشاورزی در توسعه منطقه‌ای خود می‌تواند نقش مؤثری را ایفا نماید. بر اساس جدول بالا میزان فعالیت‌های این شهر در دو بخش اقتصادی یعنی کشاورزی و خدمات از نوع پایه‌ای محسوب می‌شود. اهمیت این موضوع در آن است که فعالیت‌های پایه‌ای ضمن برآورده ساختن نیازهای ساکنان منطقه‌ای خود با صدور کالا و خدمات به بیرون از آن میزان درآمد منطقه‌ای خود را افزایش دهند. در بین گزینه‌های تحقیق ارزش وزنی شاخص‌های توسعه پایدار نشان می‌دهد: منطقه ۳ با ارزش وزنی ۰/۶۲۷ بالاترین رتبه را دارد، بعد از آن به ترتیب مناطق ۲، ۴ و ۱ به ترتیب با ارزش وزنی ۰/۶۰۲، ۰/۵۷۸ و ۰/۵۴۱ اولویت‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج برآورد مدل واریوگرام در توزیع شاخص‌های مشخص گردیده نشان می‌دهد که خروجی پارامترهای مدل به میزان بالایی پیش‌بینی مورد نظر را در حالت مستقیم تأیید می‌کند مهم‌ترین مقادیر در اینجا مقادیر R^2 و $2R$ تعدیل شده است که در حقیقت بیانگر خوبی و دقت مدل مورد استفاده است. هر چه این مقادیر به عدد ۱ نزدیکتر باشد، به معنای آن است که متغیرهای توصیفی مورد استفاده توانسته‌اند به خوبی تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهند و هرچه این مقدار به ۱- نزدیک باشد حکایت از رابطه در بین شاخص‌ها است. در بین مناطق شهر الشتر از نظر دسترسی به شاخص‌های توسعه پایدار منطقه چهار شهرداری در وضعیت بهتری قرار دارد و سپس مناطق یک و دو در رده‌های بعدی هستند همچنین باید گفت منطقه سه شهرداری بدترین وضعیت را در بین مناطق داراست. بر اساس محاسبات انجام شده یافته‌های پژوهش در شاخص استاندارد زندگی نشان می‌دهد که میانگین شاخص استاندارد زندگی (تولید ناخالص سرانه) در سطح

شهر الشتر برابر با ۰/۴۳۹ است که این رقم فاصله نسبتاً زیادی را با وضعیت مطلوب نشان می‌دهد. تکمیل زیرساخت‌های توسعه ترانزیت با توجه به دور بودن از تهران به عنوان مرکزیت سیاسی کشور در جهت ارتقاء و افزایش مبادلات و صادرات کشاورزی و اقتصادی و تبدیل شدن این شهر به شهری صنعتی به عنوان مهم‌ترین راهبرد در این زمینه مشخص گردید.

منابع و مأخذ:

- ۱- ازکیا، مصطفی، غلامرضا، غفاری، (۱۳۸۲)، جامعه شناسی توسعه، تهران: انتشارات کیهان، ص ۵۹
- ۲- اصلانی، رضا، (۱۳۸۰)، توسعه پایدار، تاریخچه، تعاریف و دیدگاه‌ها، مجله‌ی مسکن و انقلاب، شماره ۹۳، ص ۴۴
- ۳- بزی، خدارحم، کیانی، اکبر، جواخری، عباس، (۱۳۹۱)، ارزیابی شاخص‌های پایداری محله‌های مسکونی مطالعه موردی: شهر مأمونیه استان مرکزی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۷، شماره چهارم، زمستان، شماره پیاپی ۱۰۷، صص ۲۲۵-۲۴۵
- ۴- بشیرزادگان، فرشاد، (۱۳۷۷)، محیط‌زیست و توسعه پایدار، فصلنامه‌ی محیط زیست، سال ششم، شماره ۳۶، ص ۴
- ۵- تقوایی، مسعود، صفراآبادی، اعظم، ۱۳۹۰، نقش مدیریت شهری در دستیابی به توسعه پایدار گردشگری شهری مطالعه موردی شهر کرمانشاه، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره چهارم، تابستان، صص ۳۵-۵۲
- ۶- چادھاری، انیس، کالین کریک، پاتریک، (۱۳۸۱)، برنامه‌ریزی و سیاست توسعه، ترجمه علی اکبر هرنندی و داریوش حسنونند، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، ص ۸۵
- ۷- حسینی، مهدی، برقچی، معصومه، باقرزاده، فهیمه، صیامی، قدیر، (۱۳۹۴)، ارزیابی تأثیرات زیست محیطی گسترش بی رویه شهرها؛ مطالعه موردی: پروژه مسکن مهر شهر طرقله، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۸۱، تابستان، صص ۴۳-۵۸
- ۸- ربیعی‌فر، ولی‌اله، زیاری، کرامت الله، حقیقت نایینی، غلامرضا، (۱۳۹۲)، ارزیابی توسعه پایدار شهر زنجان از دیدگاه زیست‌محیطی بر پایه تکنی سوات، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای سال چهارم، شماره شانزدهم، بهار، صص ۱۰۵-۱۳۰
- ۹- رفیعیان، مجتبی، محمودی، مهران، (۱۳۹۱)، ارزیابی الگوی مکا نگزینی شهرهای جدید منطقه شهری تهران با استفاده از روش ارزیابی چند متغیره، جغرافیا و توسعه شماره ۳۶ پاییز، ۱۰۹-۱۲۲
- ۱۰- رهنمایی، محمد تقی، پورموسوی، سید موسی، (۱۳۸۵)، بررسی ناپایداری‌های امنیتی کلان شهر تهران بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری، پژوهش‌های جغرافیایی شماره ۵۷، پائیز، صص ۱۷۷-۱۹۳
- ۱۱- زیاری، کرامت الله، (۱۳۷۸)، برنامه‌ریزی شهرهای جدید، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ص ۱۷

- ۱۲- زیاری، کرامت الله، (۱۳۸۳)، مکتب‌ها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشگاه یزد، ص ۲۲
- ۱۳- سلطانی، علی، نامداریان، احمدعلی (۱۳۹۰)، تحلیل نقش فضاها و شهرها در دستیابی به توسعه پایدار شهرها، تبیین پارادایم ارتباط، فصلنامه علمی-پژوهشی مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی باغ نظر شماره هجدهم، سال هشتم، پاییز، ص ۳-۱۲
- ۱۴- ضرابی، اصغر، قدمی، مصطفی، کنعانی، محمدرضا، (۱۳۹۱)، ارزیابی سکونتگاه‌های شهری با رویکرد شهر سالم در استان مازندران، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، ص ۱۳۲
- ۱۵- عامری سیاهویی، حمیدرضا، رستم گورانی، ابراهیم، بیرانوندزاده، مریم، (۱۳۸۹)، سکونتگاه‌های غیر رسمی، امنیت و توسعه پایدار شهری مطالعه موردی شهر بندرعباس، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، ۳۸-۶۰
- ۱۶- عندلیب، علیرضا، ثابت قدم، سید محمد علی، (۱۳۸۸)، نقش درآمد‌های پایدار توسعه شهری در برنامه ریزی فضایی - کالبدی، نشریه هویت شهر، سال سوم، شماره ۵ پاییز و زمستان، ص ۸۸
- ۱۷- لطیفی، غلامرضا، (۱۳۸۲)، توسعه شهری پایدار توسعه فرهنگی، فصلنامه علوم اجتماعی (ویژه برنامه‌ریزی شهری)، شماره ۲۲، ص ۱۳۸
- ۱۸- لقایی، حسنعلی، محمدزاده تیتکانلو، حمیده، (۱۳۷۸)، مقدمه‌ای بر مفهوم توسعه‌ی شهری پایدار و نقش برنامه‌ریزان شهری، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۶، تهران، ص ۳۳
- ۱۹- محمدی ده چشمه، مصطفی، (۱۳۹۳)، سنجش نفوذ پذیری بافت شهری کرج در برابر مخاطرات، فصل نامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، شماره ۱۸، صص ۵۲-۷۷
- ۲۰- محمودی، وحید، ماجد، وحید، (۱۳۹۱)، برنامه‌ریزی توسعه پایدار شهری با رویکرد برنامه‌ریزی هسته‌ای؛ پیشنهادی برای برنامه‌ریزی توسعه پایدار شهری تهران، فصلنامه راهبرد، سال بیست و یکم، شماره ۶۴، پاییز، صص ۴۳-۷۲
- ۲۱- ملکی، سعید، (۱۳۹۰)، درآمدی بر توسعه پایدار شهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز، ص ۳۶
- ۲۲- ملکی، سعید، دامن باغ، صفیه، (۱۳۹۲)، ارزیابی شاخص‌های توسعه پایدار شهری با تأکید بر شاخص‌های اجتماعی، کالبدی و خدمات شهری (مطالعه موردی؛ مناطق ۸ گانه شهر اهواز)، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره ۱ سوم، پاییز، صص ۲۹-۵۴
- ۲۳- نصیری، اسماعیل، (۱۳۸۱)، ضرورت شکل‌گیری شهر سالم، مجله‌ی سپهر، شماره ۴۴، ص ۱۹۱

۲۴- نقدی، اسداله، صادقی، رسول، (۱۳۸۵)، حاشیه نشینی چالشی فراروی توسعه پایدار شهری با تأکید بر شهر همدان، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰، ۲۱۳-۲۳۳

- 25- Brandon, P. Foreword. , 2002, In Sustainable Urban Development: The Framework and Protocols for Environmental Assessment; Curwell, S., Deakin, M., Symes, M., Eds.; Routledge: New York, NY, USA. P31
- 26- Brownhill, D.; Rao, S. A. 2002, Sustainability Checklist for Developments: A Common Framework for Developers and Local Authorities; BRE Press: London, UK.
- 27- Chiesura, A., 2004, "The role of urban parks for the sustainability city". Landscape and urban planning. (68), P.
- 28- Foley, B.; Daniell, A.; Trevor, M.A. , 2004, Sustainability tool for intrasectoral and intersectoral water resources decision making. Aust. J. Water Resour8, 11-19.
- 29- Frazier, j.c., 1997, Sustainable Development: modern elixier or sack dress? Journal of Environmental Concervation, vol.24, pp.182- 193
- 30- Hemphill, L.; Berry, J.; McGreal, S., 2004 An indicator-based approach to measuring sustainable urban regeneration performance. Urban Stud, 41, 725-755.
- 31- -Hindle, P., White, P., Minion, k., 2000, "Achieving real environmental improvement using value : Impact assessment ", Long Range planning, P ۳۷
- 32- Koen Hollander, Anneloes van Iwaarden, 2012, Activities of the European Union on sustainable urban development, Rein Zwart, Ries Kamphof LL.M, MA, September: pp1-15
- 33- Luke, T. W., 2005, Neither sustainable nor development: Reconsidering sustainability in development. Sustainable Development, 13:228:238

فرا تحلیلی بر پژوهش‌های انجام شده با موضوع کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران به منظور ارائه پرسشنامه استاندارد

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۱۰/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۱۱/۰۹

علی اسکوئی ارس* (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران)
فریدون بابائی اقدم (دانشیار گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران)
ایرج تیموری (دانشیار گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران)

چکیده

توجه به کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران می‌تواند به عنوان رهیافتی اثربخش در تقلیل مشکلات ساکنین این سکونتگاه‌ها قلمداد شود. هدف این پژوهش، فرا تحلیلی بر پژوهش‌های انجام شده با موضوع کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران به منظور ارائه پرسشنامه استاندارد جهت ارزیابی کیفیت زندگی شهری در این سکونتگاه‌ها است. روش پژوهش، ترکیبی (کمی و کیفی) بوده و اطلاعات لازم از بررسی مطالعات و پرسشنامه‌های محقق ساخته پیشین جمع‌آوری شد. برای تحلیل اطلاعات از رویکرد فرا تحلیلی و تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. روش جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش‌های مورد مطالعه از طریق پیمایش و پرسشگری بود. یافته‌های پژوهش نشانگر آن بود که چهار بعد؛ اجتماعی (با ۶ عامل = ۷۴/۹۸۳)، کالبدی (با ۸ عامل = ۷۴/۱۹۴)، اقتصادی (با ۴ عامل = ۷۲/۲۲۷) و در نهایت بهداشتی و زیست محیطی (با ۲ عامل = ۶۹/۹۱۷) به عنوان مهم‌ترین عوامل اندازه‌گیری و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری استاندارد شده در سکونتگاه‌های غیررسمی ایران معرفی شدند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که با بهره‌گیری از نماگرهای کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران می‌توان یک ابزار اندازه‌گیری استاندارد به منظور سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی تدوین نمود.

واژه‌های کلیدی: کیفیت زندگی شهری، سکونتگاه‌های غیررسمی، فرا تحلیلی، برنامه‌ریزی شهری، تحلیل عاملی.

مقدمه

بحث کیفیت زندگی موضوع جدیدی است که در دهه‌های اخیر مورد توجه محققان و دانشگاهیان قرار گرفته (Petrikovicova et al, 2022:1) و به تازگی در ادبیات توسعه پایدار و برنامه‌ریزی اجتماعی جایگاه ویژه‌ای یافته است و در سطح ملی و محلی دولت‌ها و نیز مؤسسات متعددی بر روی سنجش و شاخص‌سازی آن کار می‌کنند (زنگنه‌شهرکی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹۶-۱۷۷؛ حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۲-۷۷؛ فرجی‌ملایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۶-۱؛ زیباری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۶؛ Murgs & Klobucnik, 2018: 185). رویکرد کیفیت زندگی شهری، تلاشی در جهت ایجاد شهر سالم و فراهم آوردن خدمات شهری مناسب و در دسترس برای همگان در چارچوب پایداری و ایجاد احساس رضایت است (شاهینی‌فر، ۱۴۰۱: ۱۱۵). تحلیل و ارزیابی منطقی و اصولی مؤلفه‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی می‌تواند به عنوان رویکردی نو و تأثیرگذار برای گذار از وضعیت ناپسامان کنونی در این مناطق به سمت آینده‌ای مطلوب، نقش مهمی را ایفا نماید (قربانی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۱۸). از آنجایی که بهبود کیفیت زندگی شهری یکی از اهداف توسعه و رکن مهم در مدیریت شهری محسوب می‌شود و شامل جنبه‌های مختلفی است لذا اندازه‌گیری یا سنجش ابعاد صحیح کیفیت زندگی شهری نیازمند مطالعه گسترده و ابزارها و روش‌های استاندارد می‌باشد (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۹). ضرورت پرداختن به مسئله کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی زمانی بیشتر نمود پیدا می‌کند که ساکنین این سکونتگاه‌ها جزء آسیب‌پذیرترین اقشار یک جامعه شهری قلمداد می‌گردند و توجه به ضرورت‌های زیستی و شهری، تأمین حداقل نیازها و برخورداری از حقوق شهروندی از جمله ضروریات زندگی برای آنان به حساب می‌آید (اسکوئی ارس و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۲۸). از طرفی، اگرچه پژوهش‌های بسیاری در ارتباط با تحلیل وضعیت کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران تدوین شده است اما مدل سنجش واحد و منسجمی که بتواند اهم شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های خودانگیخته در ایران را به نمایش بگذارد ارائه نشده است. از طرفی دیگر بدلیل فقدان ابزار اندازه‌گیری استاندارد برای سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران با توجه به نتایج متفاوت خود، تصمیم‌سازی در این حوزه را می‌تواند با مشکلات عدیده‌ای مواجه سازد، از این حیث ضرورت تدوین ابزار اندازه‌گیری استاندارد اهمیت می‌یابد که می‌توان از طریق آن از پراکنش متغیرها و شاخص‌های متعدد جلوگیری کرده و محققین را در راستای دستیابی به انسجام ذهنی و عینی در به کارگیری شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران رهنمون ساخت. از این رو هدف پژوهش حاضر، بهره‌گیری از شاخص‌های احصاء شده در پژوهش‌های پیشین به منظور

ارائه مدل اندازه‌گیری استاندارد در راستای سنجش و ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران می‌باشد.

مبانی نظری

واژه کیفیت زندگی سرچشمه روشنی ندارد، انگاشت کیفیت زندگی مورد پذیرش عام می‌باشد، اما فاقد یک تعریف پذیرفته‌شده عام می‌باشد و با توجه به حوزه کاربرد و نوع مطالعه، تعاریف متفاوتی از آن ارائه می‌شود. ماهیت چند بعدی و پیچیده این انگاشت، ارائه تعریفی واحد از آن را دشوار ساخته است. با این وجود، در ارتباط با این موضوع که، انگاشت کیفیت زندگی دارای دو بعد عینی و ذهنی می‌باشد و کیفیت زندگی یک فرد به واقعیت‌های عینی و بیرونی زندگی‌اش و دریافت‌ها و ادراکات ذهنی و درونی او از این عوامل و از خودش وابسته است، اتفاق نظر وجود دارد (احدنژاد روشتی و مرادی، ۱۴۰۱: ۱۱۲). کیفیت زندگی شهری به عنوان طرح ایده‌آل‌ها و همچنین برنامه‌های اصلی در قبال حل مشکلات شهری و بهبود سطوح زندگی شهروندان را دنبال می‌کند (زینالی عظیم و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۸). روش‌های گوناگونی برای مطالعه کیفیت زندگی در نواحی شهری به کار گرفته شده است. با این وجود، تاکنون چارچوب جامع و مانعی برای مطالعه کیفیت زندگی به صورت یکپارچه و منسجم ارائه نشده است (بابائی مراد، ۱۴۰۱: ۲۳۰). مفهوم کیفیت زندگی شهری در برنامه‌ریزی شهری، حداقل در دو مرحله از فرآیند برنامه‌ریزی به کار گرفته می‌شود. مرحله اول جایی است که برنامه‌ریزان می‌خواهند چشم‌انداز صحیح و قابل اطمینانی از وضعیت شهر داشته باشند. در واقع، در این مرحله، برنامه‌ریزان در پی آن‌اند تا به طور ویژه، به اولویت‌ها و مسائل مهم‌تر توجه کنند که بررسی ابعاد مختلف کیفیت زندگی شهری، راهنمای مناسبی برای آنها در این مرحله است. مرحله دوم جایی است که برنامه‌ها و پروژه‌ها باید ارزیابی شوند تا سودمندی و کارایی آنها تأیید شود. در این مرحله نیز بررسی آثاری که این برنامه‌ها و پروژه‌ها بر ابعاد مختلف کیفیت زندگی دارند، راهنمایی مناسب برای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران است. (لطفی، ۱۳۸۸: ۶۸ به نقل از حقی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۴). کیفیت شهری در یک جامعه، به عنوان پیش‌شرطی برای فعالیت‌های معمول اقتصادی و فرهنگی جهت نیل به کیفیت زندگی شهری، به طور کلی یک اصل پذیرفته شده است. علاوه بر این رضایتمندی از مکان و یا محیط مسکونی، پیش‌نیازهای لازم به منظور افزایش رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری است.

روش‌شناسی پژوهش

به لحاظ روش‌شناختی پژوهش حاضر در دسته پژوهش‌های ترکیبی (کمی و کیفی) بوده و با توجه به هدف، پژوهش از نوع کاربردی محسوب می‌شود. قلمرو پژوهش حاضر، تحقیقات صورت‌گرفته در قالب مقالات علمی - پژوهشی دارای رتبه اعتبار علمی از وزارت علوم و برخی پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد و رساله‌های دکتری با ارجاع‌دهی بالا در داخل ایران می‌باشد؛ به منظور تعیین معیارهای کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی با استفاده از فراتحلیل تمامی متغیرها و گویه‌های مورد استفاده برای اندازه‌گیری کیفیت زندگی در قالب پرسشنامه جامع جمع گردید. این پرسشنامه شامل ۹۶ گویه در طیف لیکرت بود. جامعه آماری مورد مطالعه، متخصصان حوزه اسکان غیررسمی و برنامه‌ریزی شهری بودند که از کل پرسشنامه‌های ارسالی ۴۹ نفر از متخصصان در این مطالعه مشارکت داشته‌اند. از این تعداد ۲۹ نفر شامل اساتید متخصص حوزه اسکان غیررسمی در گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های معتبر ایران، ۱۰ نفر از شهرداران کلانشهرهای ایران و کارمندان حوزه عمرانی و شهرسازی شهرداری‌ها و ۱۰ نفر از دانشجویان دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های تهران، تربیت مدرس، شهید بهشتی و تبریز بودند. نهایتاً داده‌های بدست آمده در نرم‌افزار SPSS26 وارد و ذخیره شدند. سپس داده‌کاوی اولیه به منظور مدیریت داده‌های از دست رفته (missing data) صورت گرفت. بمنظور حذف گویه‌ها با اعتبار سازه‌ای پایین در ابتدا از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد و گویه‌هایی که اعتبار سازه‌ای کمتر از حد استاندارد این پژوهش (۰/۷۵) داشته‌اند حذف شدند. برای تهیه پرسشنامه استاندارد نهایی از تحلیل عاملی اکتشافی مبتنی بر مؤلفه‌های اصلی استفاده شد و برای این منظور ابتدا از پیش‌آزمون بارتلت و KMO برای تأیید صحت تحلیل عاملی کفایت حجم نمونه آماری استفاده شد. در این تحلیل حداقل ضریب عاملی مورد تأیید برای گویه‌ها ۰/۳ تعیین شد و از روش چرخشی واریماکس به منظور چرخش عامل‌ها استفاده شد. بمنظور سنجش روایی پرسشنامه تعدیل شده از تحلیل عاملی از روش نسبت روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی (CVI) بهره‌گیری شد که در این مرحله از ۹ نفر از متخصصان برای سنجش روایی پرسشنامه کمک گرفته شد. مدل مفهومی پژوهش حاضر به شرح شکل ۱ می‌باشد. که در آن چهار بعد اصلی (اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و بهداشتی و زیست‌محیطی) وجود دارد. مطابق با یافته‌های تحلیل عاملی برای بعد کالبدی کیفیت زندگی هشت سنجه را می‌توان در نظر گرفت؛ برای بعد اجتماعی کیفیت زندگی شش سنجه؛ برای بعد اقتصادی کیفیت زندگی چهار سنجه و در نهایت برای بعد بهداشتی و زیست‌محیطی کیفیت زندگی دو سنجه می‌توان در نظر گرفت.

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش بر اساس یافته‌های تحلیل عاملی
ترسیم: نگارندگان

یافته‌های پژوهش و بحث

جهت بررسی تحقیقات انجام شده، مقالات علمی پژوهشی (دارای رتبه معتبر علمی از کمیسیون نشریات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری)، پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی که در حوزه کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در مجلات جغرافیایی و برنامه‌ریزی شهری تا سال ۱۴۰۰ نگارش شده بود مطابق جداول ۱ و ۲ در تعداد ۱۳ مقاله و ۶ پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد و ۲ رساله دکتری گردآوری و مورد تحلیل قرار گرفت.

جدول ۱- تحقیقات تدوین شده در حوزه کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در نشریات جغرافیایی و برنامه‌ریزی شهری

عنوان	نوع و رتبه	سال	نام مجله
بررسی عوامل مؤثر بر ارتقاء کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه غیررسمی پنج تن آل عبا (التمور مشهد)	علمی - پژوهشی (ب)	۱۳۹۲	جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای
تحلیل فضایی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های منطقه کلاتشهری تهران (مطالعه موردی: اسلام‌آباد، صالح‌آباد)	علمی - پژوهشی (ب)	۱۳۹۳	پژوهش‌های جغرافیای انسانی
سنجش کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه مطالعاتی: محدوده شرق کال عیدگاه سبزوار)	علمی - پژوهشی (ب)	۱۳۹۳	نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی
ارزیابی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهرها مورد شناسی: محله اسلام‌آباد شهر زنجان	علمی - پژوهشی (ب)	۱۳۹۴	جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای

پژوهش‌های جغرافیای انسانی	۱۳۹۴	علمی - پژوهشی (ب)	بررسی شاخص‌های کیفیت زندگی مؤثر بر میزان رضایت‌مندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله فرحزاد تهران - فرحزاد شمالی)
پژوهش و برنامه‌ریزی شهر	۱۳۹۴	علمی - پژوهشی (ب)	سنجش کیفیت زندگی در قلمرو بافت فرسوده شهری مطالعه موردی: منطقه ۹ شهر تهران
جغرافیای اجتماعی شهری	۱۳۹۶	علمی - پژوهشی (ب)	ابعاد کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های خودروی شهری (مطالعه موردی: محله اسلام‌آباد کلاتشهر تهران)
جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای	۱۳۹۶	علمی - پژوهشی (ب)	ارزیابی کیفیت زندگی شهری بافت حاشیه‌نشین موردشناسی: محله حصار همدان
پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری	۱۳۹۶	علمی - پژوهشی (ج)	سنجش رضایت‌مندی از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی، مطالعه موردی: شهر بجنورد
جغرافیای اجتماعی شهری	۱۳۹۶	علمی - پژوهشی (ب)	سنجش کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله اسلام‌آباد تهران)
آمایش محیط	۱۳۹۸	علمی - پژوهشی (ج)	ارزیابی تطبیقی شاخص‌های عینی و ذهنی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر ورامین
منظر	۱۳۹۹	علمی - پژوهشی (الف)	فضاهای شهری چندعملکردی؛ راهکاری برای افزایش کیفیت زندگی شهری در شهرهای متراکم
پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری	۱۴۰۰	علمی - پژوهشی (ب)	سنجش شاخص‌های سرزندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: سیلاب قوشخانه تبریز)

منبع: مطالعات اسنادی نگارندگان

جدول ۲- پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تدوین شده در حوزه کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در

دانشگاه‌های مورد تأیید وزارت علوم

عنوان	نام دانشگاه	سال	رشته و گرایش تحصیلی	مقطع تحصیلی
ارزیابی ارتقای کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد توانمندسازی	دانشگاه علامه طباطبائی	۱۳۹۱	شهرسازی - مدیریت شهری	کارشناسی ارشد
ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در کلاتشهر اهواز (نمونه موردی: محله ملاشیه)	دانشگاه شهید چمران اهواز	۱۳۹۳	جغرافیا - برنامه‌ریزی شهری	کارشناسی ارشد

دکتر	جغرافیا و برنامه ریزی شهری	۱۳۹۷	دانشگاه شهید چمران اهواز	بازاندیشی بوم محور در امکان سنجی ارتقاء کیفی - کالبدی مناطق اسکان غیررسمی بر اساس معیارهای مسکن حداقل (بررسی تطبیقی کلان شهرهای اهواز و تبریز)
کارشناسی ارشد	جغرافیا و برنامه ریزی شهری - بهسازی و نوسازی شهری	۱۳۹۷	دانشگاه فردوسی مشهد	بررسی راهکارهای ارتقاء شاخص های کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی سپس آباد مشهد
کارشناسی ارشد	جغرافیا و برنامه ریزی شهری - برنامه ریزی مسکن	۱۳۹۷	دانشگاه تبریز	سنجش کیفیت ذهنی زندگی در ساکنان سکونتگاه های غیررسمی شمال تبریز مطالعه موردی: یوسف آباد تبریز
کارشناسی ارشد	جغرافیا و برنامه ریزی شهری - برنامه ریزی مسکن و بازآفرینی شهری	۱۳۹۸	دانشگاه پیام نور مرکز اردکان	تحلیل کیفیت زندگی محلات اسکان غیررسمی شهری مطالعه موردی: محله مهدی آباد شهر یزد
کارشناسی ارشد	شهرسازی - برنامه ریزی شهری	۱۴۰۰	دانشگاه تبریز	سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایت مندی از آن در سکونتگاه های غیررسمی شمال تبریز (مطالعه موردی: محله احمدآباد)
دکتر	معماری منظر	۱۴۰۰	دانشگاه محقق اردبیلی	منظر شهری و کیفیت زندگی؛ نظام بصری فضاهای باز شهری در محلات ناکارآمد مناطق جنوبی شهر تهران

منبع: مطالعات اسنادی نگارندگان

با مطالعه و بررسی پراکنش و گستره کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی ایران براساس استان ها می توان گفت که مقالات، پایان نامه ها و رساله هایی که به صورت موردی انجام شده اند؛ بیشترین فراوانی را به ترتیب روی استان تهران (۸)، آذربایجان شرقی (۴) و خراسان رضوی (۳) داشته اند.

تحلیلی بر تحقیقات صورت گرفته نشان می دهد آغاز پژوهش های حوزه کیفیت زندگی شهری در ایران در مجلات علمی - پژوهشی و در پایان نامه ها و رساله های دانشجویی در حوزه جغرافیا و برنامه ریزی شهری از سال ۱۳۹۱ به بعد بوده است، به تدریج جامعه دانشگاهی در حوزه جغرافیا و برنامه ریزی شهری با ضرورت پژوهش در این حوزه گسترش یافت و بیش از ۴۰ درصد از پژوهش ها در بین سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۰ به انجام رسیده است.

بررسی مؤلفه‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در تحقیقات صورت گرفته، نشانگر آن است که مؤلفه‌های اقتصادی در مقایسه با سایر مؤلفه‌ها (اجتماعی، کالبدی، بهداشتی، زیست‌محیطی، زیرساختی و تفریحی) دارای بیشترین فراوانی می‌باشند. به عبارت بهتر، از نظر محققان مطالعه و بررسی شاخصه‌های اقتصادی کیفیت زندگی شهری در میان ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی از اهمیت بیشتری برخوردار است. در میان مؤلفه‌های اقتصادی، به ترتیب مؤلفه‌های درآمد ماهیانه، هزینه‌های زندگی، وضعیت اشتغال، رضایت از فرصت‌های شغلی، فاصله محل کار از سکونت، امنیت شغلی، تعداد افراد شاغل و در نهایت تعداد ساعات کاری هفته دارای بیشترین فراوانی هستند. در جدول ۳. به مهم‌ترین مؤلفه‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران با تأکید بر تحقیقات صورت گرفته اشاره شده است.

جدول ۳- اهم فاکتورهای استفاده شده در بیان ابعاد و مؤلفه‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در پژوهش‌ها

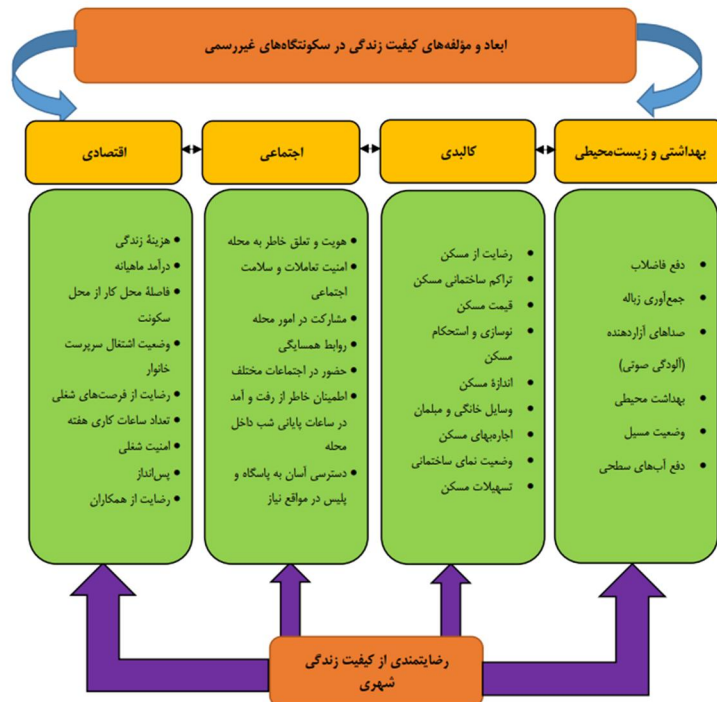
محققان	سال	شاخص‌های مورد اشاره
فرهنگی نجفی (استاد راهنما: دکتر کاظمیان)	۱۳۹۱	هزینه زندگی، درآمد ماهیانه، امکان پس‌انداز، تعداد افراد شاغل، فاصله محل کار از محل سکونت، نوع مالکیت مسکن، نوع سند واحد مسکونی، عمر واحد مسکونی، تراکم نفرات در واحد مسکونی، اشتغال زنان، برخورداری از بیمه، بعد خانوار، میزان تعلق و دلبستگی، ارتباط با محل زندگی قبلی، احساس امنیت، میزان وقوع سرقت، تعداد افراد معتاد، روابط همسایگی، مشارکت اجتماعی، زمان برای تفریح، شبکه فاضلاب و جوی‌ها، جمع‌آوری زباله‌ها و پسماند، نظافت و آراستگی محل، آسفالت معابر، برخورداری از فضای سبز، کیفیت آب آشامیدنی، برخورداری از خودروی شخصی، فضای پارک خودروی شخصی، کیفیت پیاده‌روها، دسترسی به وسائل نقلیه عمومی، کیفیت وسائل نقلیه عمومی، حق رأی و نظر، رضایت از عملکرد دهیاری، رضایت از عملکرد شورای روستا.
اجزاء شکوهی و همکاران	۱۳۹۲	پروانه ساخت‌وساز، وضعیت مالکیت، کیفیت بنای ساختمان، برخورداری از خدمات اساسی، مشارکت خانوارها در مشکلات مربوط به محله، میزان رضایت‌مندی از زندگی، میزان درآمد سرپرست خانوار، وضعیت اشتغال سرپرست خانوار.
احمدی (استاد راهنما: دکتر صفایی‌پور)	۱۳۹۳	تفریح و اوقات فراغت، فرهنگ و هنر، فعالیت‌های ورزشی، اجتماعی، سلامتی و بهداشت، سیاسی، فردی، مسکن، زیست‌محیطی، آموزش، امنیت، حمل‌ونقل، خدمات و زیرساخت‌های شهری، اقتصادی.
زنگنه‌شهرکی و همکاران	۱۳۹۳	رضایت از خدمات بهداشتی، رضایت از خدمات اورژانسی، رضایت از تسهیلات فراغت، رضایت از امکانات آموزشی، رضایت از تأسیسات ورزشی، رضایت از جمع‌آوری فاضلاب، رضایت از حمل‌ونقل عمومی، رضایت از جمع‌آوری زباله، رضایت از فضای سبز، رضایت از پاکیزگی (خیابان‌ها، پیاده‌روها، کوچه‌ها)، رضایت شغلی، رضایت از وضعیت سلامت خانواده، رضایت از موفقیت‌های کسب شده در زندگی، رضایت از قابل اعتماد بودن مردم شهر، امیدواری از آینده.

		رضایت از کیفیت آب، رضایت از وضعیت ترافیک، آرامش شهری، رضایت از کیفیت هوا، احساس امنیت، رضایت از خدمات امنیتی، رضایت از محله، رضایت از درآمد، رضایت از مسکن، رضایت از فرصت‌های شغلی.
عبادی و همکاران	۱۳۹۳	وضعیت پوشش معابر (آسفالت یا خاکی بودن)، عرض معابر، وضعیت اهالی محله از لحاظ دسترسی آسان به وسایل حمل‌ونقل عمومی (اتوبوس شهری، تاکسی و ...)، وضعیت محله به لحاظ برخورداری از آب آشامیدنی سالم و بهداشتی و قطعی و دائمی بودن، وضعیت محله به لحاظ برخورداری از برق و دائمی بودن، وضعیت محله به لحاظ برخورداری از خطوط تلفن، وضعیت محله به لحاظ برخورداری و دسترسی به خدمات مانند (نانوایی، خواربارفروشی و ...)، دسترسی به مراکز درمانی، وضعیت محله به لحاظ برخورداری از امکانات ورزشی (باشگاه زمین ورزشی) برای جوانان، وضعیت محله به لحاظ برخورداری از امکانات فرهنگی و هنری (کتابخانه، مسجد)، وضعیت روشنایی معابر، دسترسی به پارک و فضای سبز، وضعیت محله از لحاظ برخورداری از شبکه دفع فاضلاب، جمع‌آوری بهداشتی و اصولی زباله، پاکیزگی و نظافت محله، وضعیت مسیل، دفع آب‌های سطحی، رضایت از درآمد، پس‌انداز و وضعیت شغلی و امید به بهبود شغلی، وجود هشدار مبنی بر تخلیه خانه از سوی شهرداری، روشنایی و نورگیری خانه، کیفیت مصالح و مقاومت ساختمان، کافی بودن مساحت خانه باتوجه به نیاز خانواده، داشتن امکانات لازم (سیستم سرمایشی، گرمایشی، سرویس‌های بهداشتی شامل حمام و توالت)، میزان تمایل برای ترک محله، میزان احساس رضایت از زندگی در محله، اطمینان خاطر از رفت‌وآمد در ساعات پایانی شب داخل محله، اطمینان خاطر از خالی گذاشتن منزل برای مواقعی مثل سفر، دسترسی آسان به پاسگاه و پلیس در مواقع نیاز، اعتماد به هم محله‌ای‌ها، وضعیت ساکنین از لحاظ داشتن روحیه کار گروهی و کمک به همدیگر، وجود روابط صمیمانه میان خانواده‌ها و همسایگان، مشورت اهالی در امور محله.
خراسانی مقدم و همکاران	۱۳۹۴	مشارکت اجتماعی، همبستگی اجتماعی، امنیت اجتماعی، سازمان‌دهی کالبدی - فضایی، عمر ساختمان و نوع مصالح، تراکم ساختمانی، ایمنی محیطی، بهداشت محیطی، فضاهای گذران اوقات فراغت، سیمای کالبدی، سیمای زیست‌محیطی، سیمای نمادین محیط.
نجفی و همکاران	۱۳۹۴	روابط همسایگی، ارتباط همسایگان، حضور در اجتماعات مختلف (مسجد، هیئت‌های مذهبی و ...)، امنیت محله، حس تعلق به محله، میزان آگاهی از امورات محله، مشارکت در امور محله، تعداد جمعیت خانوار، نحوه گذران اوقات فراغت، مالکیت مسکن، تعداد خانوار در مسکن، ابعاد مسکن، تعداد اتاق مسکن، کیفیت بنا، مصالح نما، تسهیلات مسکن، امنیت تردد، وضعیت کوچه و خیابان، دفع زباله، صداهای آزار دهنده (آلودگی صوتی)، فعالیت‌های آلوده‌کننده، درآمد ماهیانه خانوار.
زیاری و رفیعی‌مهر	۱۳۹۶	اندازه مسکن، وسایل خانگی و مبلمان، نوسازی و استحکام مسکن، تراکم ساختمانی مسکن، روابط همسایگی، قیمت مسکن، اجاره‌بهای مسکن، امکانات و تسهیلات دوچرخه‌سواری، رضایت از زمان سفر، هزینه حمل‌ونقل عمومی خود، دسترسی به مراکز فرهنگی، وضعیت روشنایی فضاهای شهری، وضعیت خدمات پستی، مبلمان فضاهای شهری، دسترسی به مراکز فروش روزانه، وضعیت خدمات بانکی، تعداد ساعات کاری هفته، امنیت شغلی خود، مقدار درآمد خود، وضعیت اشتغال در سطح شهر، هزینه‌های زندگی، رضایت از همکاران.
فرجی	۱۳۹۶	وضعیت هوا، دفع فاضلاب، جمع‌آوری زباله‌ها، وضعیت پوشش خیابان و کوچه، وضعیت نورپردازی محله در شب، بافت محله، چشم‌انداز بصری محله، دسترسی به بانک‌ها، توزیع

امکانات آموزشی، توزیع امکانات بهداشتی، توزیع امکانات فرهنگی - تربیتی، توزیع امکانات ورزشی، جابه‌جایی و حمل‌ونقل، پس‌انداز، وضعیت تغذیه، هزینه زندگی، مسکن، درآمد، وضعیت اشتغال، دسترسی به فرصت‌های اشتغال، امنیت، اعتماد به همسایه، مشارکت، امید به زندگی، حس تعلق، سرزندگی و شادکامی.		
پس‌انداز ماهیانه، تنوع فرصت‌های شغلی، درآمد ماهیانه، رضایت‌مندی از وضعیت اقتصادی، هزینه‌های ماهیانه، آینده شغلی، رضایت‌مندی از دارایی و ثروت، امنیت شغلی، رضایت‌مندی از شغل، مخارج ماهیانه، نوع مسکن.	۱۳۹۷	حیدری‌سرای (استاد راهنما: دکتر حکیمی)
درآمد خانوار، هزینه زندگی خانوار، تعاملات و مشارکت اجتماعی، بهداشت محیط، واحد مسکونی، خدمات محله، دسترسی، امنیت، آرامش و سرزندگی، حس تعلق به مکان، سیما و منظر	۱۳۹۷	شهدادنژاد (استاد راهنما: دکتر قاسمی‌خوزانی)
امنیت، تعاملات و سلامت اجتماعی، هویت و تعلق خاطر، سلامت فردی، دسترسی، امکانات و خدمات، حمل‌ونقل شهری، مسکن، پاکیزگی، فضای سبز.	۱۳۹۸	خدائی (استاد راهنما: دکتر قدیری)
درآمد ماهیانه سرپرست خانوار، امنیت شغلی، کیفیت بنای ساختمانی، تناسب بین درآمد و هزینه خانوار، فرصت‌های شغلی، تسهیلات مسکن، وضعیت نمای ساختمانی، دسترسی به کلانتری محل، نحوه گذران اوقات فراغت، فضاهای تفریحی.	۱۴۰۰	اسکوئی ارس (استاد راهنما: دکتر قربانی)

منبع: مطالعات اسنادی نگارندگان

در شکل ۲. به اهم ابعاد و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در پژوهش‌های مورد بررسی اشاره شده است. ۴ بعد اقتصادی (۹ مؤلفه)، اجتماعی (۷ مؤلفه)، کالبدی (۹ مؤلفه) و بهداشتی و زیست‌محیطی (۶ مؤلفه) به ترتیب به عنوان مهم‌ترین ابعاد کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شناخته شدند. همانطوریکه جدول ۳ نیز گویای آن می‌باشد پژوهشگران از متغیرها و ابعاد مختلفی برای ارزیابی وضعیت کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی بهره گرفته‌اند که می‌توان این ابعاد و مؤلفه‌های آنها را در شکل ۲. خلاصه نمود.

شکل ۲- مدل تحلیلی ابعاد و شاخص های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی
ترسیم: نگارندگان

تحقیقات انجام شده حاکی از آن است که ۸۵/۷۲ درصد از مقالات، پایان نامه ها و رساله ها به آزمون پایایی توجه کرده اند و تنها تعداد اندکی از پژوهش های انجام شده (۱۴/۲۸ درصد) باتوجه به روش های مختلفی که در انجام تحقیقات از آنها استفاده کرده اند، از اظهار پایایی ابزار سنجش خودداری کرده اند؛ بنابراین می توان گفت باتوجه به اینکه بیش از سه چهارم پژوهش های انجام شده به دلیل اینکه از مقادیر روایی و پایایی بهره گیری کرده اند، قدرت تصمیم گیری در ارتباط با کیفیت پژوهش های انجام شده را افزایش داده اند.

جدول ۴- فراوانی پایایی ابزار سنجش

درصد	فراوانی	پایایی	
۸۵/۷۲	۱۸	دارد	پایایی ابزار سنجش
۱۴/۲۸	۳	ندارد	
۰	۰	از ۰/۵ تا ۰/۷	میانگین پایایی ابزار سنجش
۹۴/۴۵	۱۷	از ۰/۷ تا ۰/۹	
۵/۵۵	۱	بالتر از ۰/۹	

منبع: نگارندگان

در جدول ۵، مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های مورد مطالعه از نظر فراوانی شاخص‌های به کار برده شده طبقه‌بندی شده‌اند. حدود ۱۹/۸۴ درصد از پژوهش‌ها بیش از ۱۰ شاخص کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی استفاده کرده‌اند. حدود ۵۹/۵۲ درصد از پژوهش‌ها کمتر از ۱۰ شاخص را در کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی سنجیده‌اند و در نهایت حدود ۲۰/۶۴ درصد از پژوهش‌ها به سایر ابعاد موضوع به صورت مجزا از شاخص‌ها پرداخته‌اند.

جدول ۵- جزئیات شاخص‌های استفاده شده در مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها

درصد	تعداد شاخص	-	درصد	فراوانی	تعداد شاخص	ابعاد	-	
۵۹/۵۲	کمتر از ۱۰	میانگین شاخص‌های مورد استفاده	۷۱/۴۳	۱۵	کمتر از ۱۰	کالبدی	تعداد شاخص‌های مورد استفاده	
			۲۳/۸۰	۵	بیش از ۱۰			
			۴/۷۷	۱	ندارد			
			۸۵/۷۱	۱۸	کمتر از ۱۰	اقتصادی		
			۴/۷۶	۱	بیش از ۱۰			
			۹/۵۳	۲	ندارد			
			۲۸/۵۷	۶	کمتر از ۱۰	خدمات و دسترسی		
			۴/۷۷	۱	بیش از ۱۰			
			۶۶/۶۶	۱۴	ندارد			
۱۹/۸۴	بیش از ۱۰		۵۷/۱۴	۱۲	کمتر از ۱۰	زیست محیطی		
			۴/۷۷	۱	بیش از ۱۰			
			۳۸/۰۹	۸	ندارد			
			۹۵/۲۳	۲۰	کمتر از ۱۰	اجتماعی		
			۰	۰	بیش از ۱۰			
			۴/۷۷	۱	ندارد			
			۲۰/۶۴	ندارد	۱۹/۰۴	۴		کمتر از ۱۰
۸۰/۹۶	۱۷				بیش از ۱۰			
۰	۰				ندارد			

منبع: نگارندگان

نتایج حاصل از بررسی فراوانی منابع و تعداد ارجاعات پایان‌نامه‌ها، رساله‌ها و مقالات به تفکیک منابع لاتین و فارسی نشانگر آن است که به طور میانگین ۶۵/۶۸ درصد از مراجع مورد استناد به زبان فارسی می‌باشد و حدود ۳۴/۳۲ درصد از مراجع مورد استفاده در این پژوهش انگلیسی هستند.

در جدول ۶. ضریب آلفای کرونباخ هم برای کلیه متغیرها (۹۶ متغیر) و هم برای متغیرهای تعدیل شده (۲۰ متغیر) آورده شده است. باتوجه به نتایج جدول ۶، ضریب آلفای کرونباخ هم در پرسشنامه اولیه بالاتر از ۰/۷۵ می باشد و پایداری پرسشنامه تعدیل شده در ابعاد مختلف مورد تأیید است.

جدول ۶- نتیجه محاسبه آلفای کرونباخ از پرسش نامه

پرسشنامه اولیه	شاخص ها	تعداد سؤال	ضریب آلفا
۹۶ سؤال	اجتماعی	۳۲	۰/۹۶۹
	کالبدی	۳۰	۰/۹۲۸
	اقتصادی	۱۸	۰/۹۲۵
	بهداشتی و زیست محیطی	۱۶	۰/۹۵۷
پرسشنامه تعدیل شده	شاخص ها	تعداد سؤال	ضریب آلفا
۲۰ سؤال	اجتماعی	۶	۰/۸۶۵
	کالبدی	۸	۰/۷۵۹
	اقتصادی	۴	۰/۷۹۶
	بهداشتی و زیست محیطی	۲	۰/۸۰۵

منبع: نگارندگان

به منظور شناسایی عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی در ایران و میزان اثر هر عامل یا به عبارتی تقلیل ۹۶ نماگر شناسایی شده در چند عامل همراه با میزان تأثیرگذاری از تحلیل عاملی اکتشافی با چرخش واریماکس بهره گیری شد. به منظور بررسی کفایت حجم نمونه از آزمون بارتلت و شاخص KMO استفاده گردید. معنی داری آزمون بارتلت در سطح اطمینان ۹۹ درصد و مقدار مناسب KMO حاکی از همبستگی و مناسبت متغیرهای موردنظر برای انجام دادن تحلیل عاملی، تأیید شد. در ادامه مبحث نماگرهای شناسایی شده، عامل بندی انجام شد: بدین صورت که متغیرهای بارگذاری شده در هر شاخص که بالای ۰/۳ هستند یک عامل را تشکیل می دهند و متغیرهایی که امکان تجمع با این ها را ندارند شاخص دیگری را تشکیل می دهند. در نتیجه ۹۶ نماگر به ۴ عامل و ۲۰ گویه (۸ گویه در بعد کالبدی، ۴ گویه در بعد اقتصادی، ۲ گویه در بعد بهداشتی و زیست محیطی و ۶ گویه در بعد اجتماعی) تقلیل یافت. براساس نتایج به دست آمده، ۴ عامل و ۲۰ گویه شناسایی شده جمعاً ۷۲/۸۳۰ درصد از واریانس کل عوامل اثرگذار بر کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی را می توانند تبیین نمایند. مطابق با یافته ها، عامل اجتماعی با مجموع مقدار ویژه ۲۳/۹۹۳ و مجموع درصد واریانس ۷۴/۹۸۳ به عنوان مهم ترین عامل مؤثر بر کیفیت زندگی در

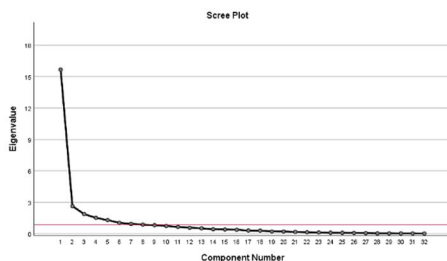
سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و عامل بهداشتی و زیست‌محیطی با مجموع مقدار ویژه ۱۱/۱۸۷ و مجموع درصد واریانس ۶۹/۹۱۷ به عنوان کم اهمیت‌ترین عامل شناسایی شده است. عامل کالبدی با مجموع مقدار ویژه ۲۲/۲۸۵ و مجموع درصد واریانس ۷۴/۱۹۴ در رتبه دوم اثرگذاری بر کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران براساس نظرات پرسش‌شوندگان و پس از آن عامل اقتصادی با مجموع مقدار ویژه ۱۳/۰۰۱ و مجموع درصد واریانس ۷۲/۲۲۷ در رتبه سوم قرار داشته است.

جدول ۷- عامل‌های اثرگذار بر کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران

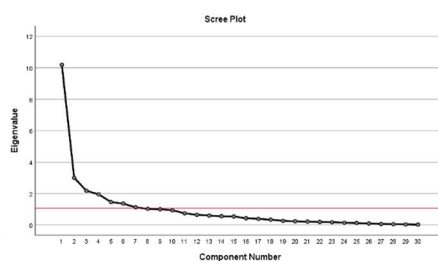
عامل	مجموع مقدار ویژه	درصد واریانس
اجتماعی	۲۳/۹۹۳	۷۴/۹۸۳
کالبدی	۲۲/۲۸۵	۷۴/۱۹۴
اقتصادی	۱۳/۰۰۱	۷۲/۲۲۷
بهداشتی و زیست‌محیطی	۱۱/۱۸۷	۶۹/۹۱۷

منبع: نگارندگان

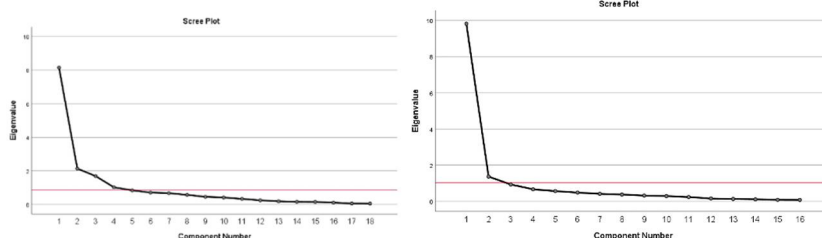
اشکال (۳)، (۴)، (۵) و (۶) به ترتیب مربوط به آزمون اسکری کتل یا نمودار صخره‌ای (سنگ ریزه) عوامل اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و بهداشتی و زیست‌محیطی هستند. در اشکال زیر مقادیر ویژه هر یک از مؤلفه‌های استخراج شده را نشان می‌دهد که از بزرگترین مقدار ویژه شروع و به کمترین مقدار ختم می‌شود که همواره یک شیب نزولی دارد. مقدار ویژه با استخراج عامل‌های بعدی - یعنی عامل‌های کمتر از یک- به شدت افت می‌کند. در بعد اجتماعی شش عامل دارای مقادیر ویژه بالاتر از ۱ می‌باشد و مقدار ویژه عامل هفتم کمتر از ۱ است و شکست داده‌ها رخ داده است. در بعد کالبدی هشت عامل دارای مقادیر ویژه بالاتر از ۱ می‌باشد و عامل نهم کمتر از ۱ است. در بعد اقتصادی چهار عامل دارای مقادیر ویژه بالاتر از ۱ می‌باشد و عامل پنجم کمتر از ۱ است. در بعد بهداشتی و زیست‌محیطی دو عامل دارای مقادیر ویژه بالاتر از ۱ می‌باشد و عامل سوم کمتر از ۱ است.

شکل ۳- سنگ ریزه مقادیر ویژه عامل اجتماعی

شکل ۴- سنگ ریزه مقادیر ویژه عامل کالبدی

شکل ۶- سنگ ریزه مقادیر ویژه عامل بهداشتی و زیست محیطی شکل ۵- سنگ ریزه مقادیر ویژه عامل اقتصادی ترسیم: نگارندگان

مجموع مقدار ویژه عامل اجتماعی ۲۳/۹۹۳ است که مجموعاً قادر است ۷۴/۹۸۳ درصد از واریانس از عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی در ایران را محاسبه و توضیح دهد. نتیجه، حاصل از تقلیل ۳۲ نماگر به ۶ عامل می باشد. در این عامل، شش نماگر بارگذاری شده است که از میان نماگرها امنیت تعاملات و سلامت اجتماعی با بار عاملی ۰/۵۵۱ بیشترین تأثیر را بر عامل اجتماعی کیفیت زندگی ساکنین در سکونتگاه های غیررسمی در ایران داشته است. این مهم نشانگر آن است که مقوله امنیت اجتماعی در بین ساکنین سکونتگاه های غیررسمی در ایران از درجه اهمیت بالایی برخوردار است. هویت محله ای با بار عاملی ۰/۵۳۲ در رتبه دوم اثرگذاری از نماگرهای این عامل قرار داشته که نشان از محله مدار بودن ساکنین سکونتگاه های غیررسمی در ایران است و پس از آن به ترتیب مشارکت در امور محله با بار عاملی ۰/۵۰۲، تعلق خاطر با بار عاملی ۰/۴۹۶، حضور در اجتماعات مختلف با بار عاملی ۰/۴۸۹ و در نهایت روابط همسایگی با بار عاملی ۰/۴۳۳ در رتبه های سوم تا ششم قرار داشتند (جدول ۸).

جدول ۸- متغیرهای بارگذاری شده در عامل اجتماعی کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی در

ایران

نماگر	بار عاملی
امنیت تعاملات و سلامت اجتماعی	۰/۵۵۱
هویت محله ای	۰/۵۳۲
مشارکت در امور محله	۰/۵۰۲
تعلق خاطر	۰/۴۹۶
حضور در اجتماعات مختلف	۰/۴۸۹
روابط همسایگی	۰/۴۳۳

منبع: نگارندگان

مجموع مقدار ویژه عامل کالبدی ۲۲/۲۸۵ است که مجموعاً قادر است ۷۴/۱۹۴ درصد از واریانس از عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران را محاسبه و توضیح دهد. نتیجه، حاصل از تقلیل ۳۰ نماگر به ۸ عامل می‌باشد در این عامل، هشت نماگر بارگذاری شده است که از میان این نماگرها تراکم ساختمانی مسکن با بار عاملی ۰/۵۸۲ بیشترین تأثیر را بر عامل کالبدی کیفیت زندگی شهری ساکنین در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران داشته است. به عبارت بهتر؛ مسائلی همچون آلودگی صوتی، ترافیک، مشکلات حمل و نقل، افزایش تعداد ساختمان‌ها و افزایش جمعیت در گرو توجه به مقوله تراکم ساختمانی مسکن می‌باشند که از نظر پرسش‌شوندگان از درجه اهمیت بالاتری برخوردار است. تسهیلات مسکن با بار عاملی ۰/۵۷۱ در رتبه دوم اثرگذاری از نماگرهای این عامل قرار داشته است که حاکی از آن است که تسهیلاتی همچون کمک ودیعه، نهضت ملی مسکن، تسهیلات ساخت - بافت فرسوده و به طور کلی طرح‌های حمایتی مسکن برای ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران از عوامل اساسی و تعیین‌کننده قلمداد می‌شوند و پس از آن به ترتیب عمر بنا با بار عاملی ۰/۵۵۷، تعداد اتاق در مسکن با بار عاملی ۰/۵۵۶، کیفیت مصالح ساختمانی با بار عاملی ۰/۵۴۵، تراکم نفر در واحد مسکونی با بار عاملی ۰/۵۴۱، اندازه مسکن با بار عاملی ۰/۴۷۱ و در نهایت نوع مالکیت مسکن با بار عاملی ۰/۳۲۶ در رتبه‌های سوم تا هشتم قرار داشتند (جدول ۹).

جدول ۹- متغیرهای بارگذاری شده در عامل کالبدی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران

نماگر	بار عاملی
تراکم ساختمانی مسکن	۰/۵۸۲
تسهیلات مسکن	۰/۵۷۱
عمر بنا	۰/۵۵۷
تعداد اتاق در مسکن	۰/۵۵۶
کیفیت مصالح ساختمان	۰/۵۴۵
تراکم نفر در واحد مسکونی	۰/۵۴۱
اندازه مسکن	۰/۴۷۱
نوع مالکیت مسکن	۰/۳۲۶

منبع: نگارندگان

مجموع مقدار ویژه عامل اقتصادی ۱۳/۰۰۱ است که مجموعاً قادر است ۷۲/۲۲۷ درصد از واریانس از عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران را

محاسبه و توضیح دهد. نتیجه، حاصل از تقلیل ۱۸ نماگر به ۴ عامل می باشد. در این عامل، چهار نماگر بارگذاری شده است که از میان این نماگرها درآمد ماهیانه خانوار با بار عاملی ۰/۶۱۹ بیشترین تأثیر را بر عامل اقتصادی کیفیت زندگی شهری ساکنین در سکونتگاه های غیررسمی در ایران را داشته است. هزینه های زندگی با بار عاملی ۰/۶۱۴ در رتبه دوم و پس از آن به ترتیب امکان پس انداز با بار عاملی ۰/۵۷۸ و تعداد افراد شاغل با بار عاملی ۰/۵۰۷ در رتبه های سوم و چهارم قرار داشتند (جدول ۱۰).

جدول ۱۰- متغیرهای بارگذاری شده در عامل اقتصادی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های

غیررسمی در ایران

نماگر	بار عاملی
درآمد ماهیانه خانوار	۰/۶۱۹
هزینه های زندگی	۰/۶۱۴
امکان پس انداز	۰/۵۷۸
تعداد افراد شاغل	۰/۵۰۷

منبع: نگارندگان

مجموع مقدار ویژه عامل بهداشتی و زیست محیطی ۱۱/۱۸۷ است که مجموعاً قادر است ۶۹/۹۱۷ درصد از واریانس از عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در ایران را محاسبه و توضیح دهد. نتیجه، حاصل از تقلیل ۱۶ نماگر به ۲ عامل می باشد. در این عامل، دو نماگر بارگذاری شده است که از میان این نماگرها دفع فاضلاب با بار عاملی ۰/۶۲۰ بیشترین تأثیر را بر عامل بهداشتی و زیست محیطی کیفیت زندگی شهری ساکنین در سکونتگاه های غیررسمی در ایران را داشته است و پس از آن عامل جمع آوری زباله با بار عاملی ۰/۵۵۵ در رتبه دوم قرار دارد (جدول ۱۱).

جدول ۱۱- متغیرهای بارگذاری شده در عامل بهداشتی و زیست محیطی کیفیت زندگی در

سکونتگاه های غیررسمی در ایران

نماگر	بار عاملی
دفع فاضلاب	۰/۶۲۰
جمع آوری زباله	۰/۵۵۵

منبع: نگارندگان

در جدول ۱۲. به پرسشنامه استاندارد شده سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران اشاره می‌شود.

جدول ۱۲- پرسشنامه استاندارد شده نهایی به منظور سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران

گویه‌های تعدیل‌شده شاخص اجتماعی	گویه‌های تعدیل‌شده شاخص کالبدی	گویه‌های تعدیل‌شده شاخص اقتصادی	گویه‌های تعدیل‌شده شاخص بهداشتی و زیست‌محیطی
به نظر شما هویت محله‌ای تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر تراکم نفر در واحد مسکونی تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما هزینه‌های زندگی تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اقتصادی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما دفع فاضلاب تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت بهداشتی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟
به نظر شما تعلق خاطر تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما کیفیت مصالح ساختمان تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما درآمد ماهیانه سرپرست خانوار تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اقتصادی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما جمع‌آوری زباله تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت بهداشتی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟
به نظر شما امنیت تعاملات و سلامت اجتماعی تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما تعداد اتاق در مسکن تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما امکان پسانداز تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اقتصادی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	
به نظر شما مشارکت در امور محله تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر تراکم ساختمانی مسکن تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما تعداد افراد شاغل تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اقتصادی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیرگذار است؟	

		تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟ به نظر شما اندازه مسکن تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟ به نظر شما نوع مالکیت مسکن تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت کالبدی مسکن غیررسمی تأثیرگذار است؟	به نظر شما روابط همسایگی تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه های غیررسمی تأثیرگذار است؟ به نظر شما حضور در اجتماعات مختلف تا چه میزان در ارتباط با شاخص کیفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه های غیررسمی تأثیرگذار است؟
--	--	---	--

منبع: نگارندگان

به منظور محاسبه CVR (نسبت روایی محتوایی) از ۹ نفر از متخصصین فن درخواست شد تا در ارتباط با اهمیت و ضرورت هر کدام از سؤالات پرسشنامه اظهار نظر کنند که طبق جدول ۱۳. مقدار CVR قابل قبول ۰/۷۵ می باشد. نسبت روایی محتوایی به دست آمده برای پرسشنامه تعدیل شده برابر با ۰/۷۷ به دست آمد که مورد قبول است.

جدول ۱۳- تعیین حداقل CVR قابل قبول براساس تعداد متخصصین اظهار نظر کرده

تعداد متخصصین	حداقل CVR قابل قبول
۹	۰/۷۵

منبع: نگارندگان

در این پژوهش سؤال های دارای نمره بالاتر از ۰/۷۹ مناسب هستند. شاخص روایی محتوایی پرسشنامه تعدیل شده برابر با ۰/۸۳ به دست آمد که قابل قبول است.

بررسی پیشینه پژوهش های مطالعه شده نشان می دهد که روایی پرسشنامه های مورد استفاده در این پژوهش ها بصورت صوری بوده است. برخلاف پیشینه پژوهش، روایی بدست آمده؛ نسبت روایی محتوایی برابر با ۰/۷۷ و شاخص روایی محتوایی برابر با ۰/۷۹ می باشد که می تواند در پژوهش های آتی در صورت استفاده از این پرسشنامه پیشنهادی بعنوان شاخص روایی گزارش شود. همراستا با سایر پژوهش ها پایایی اولیه بدست آمده در این پژوهش

برای ابعاد مختلف پرسشنامه بین ۰/۹۲ تا ۰/۹۶ بوده است اما پایایی پرسشنامه نهایی با آزمون آلفای کرونباخ برای ابعاد مختلف پرسشنامه بین ۰/۷۵ تا ۰/۸۶ بدست آمد. نهایتاً می‌توان پایایی کل پرسشنامه را براساس تحلیل عاملی برابر با ۰/۷۳ در نظر گرفت. بطوریکه مطابق با یافته‌های جدول ۴. حدود ۹۴/۴۵ درصد از پژوهش‌های پیشین نیز پایایی کلی پرسشنامه خود را در محدوده ۰/۷ تا ۰/۹ گزارش کرده‌اند.

برخلاف پژوهش‌های زنگنه‌شهرکی و همکاران (۱۳۹۳)؛ زیاری و رفیعی‌مهر (۱۳۹۶)؛ حیدری‌سرای (۱۳۹۷)؛ شه‌داندژاد (۱۳۹۷) و اسکوئی ارس (۱۴۰۰) که عامل اقتصادی به عنوان تأثیرگذارترین و مهم‌ترین عامل در ارتباط با میزان رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی از کیفیت زندگی شهری تبیین شد و همچنین پژوهش‌های اجزاءشکوهی و همکاران (۱۳۹۲)؛ پوراحمد و همکاران (۱۳۹۶) و فرجی (۱۳۹۶) که در آنها عامل کالبدی به عنوان تأثیرگذارترین بعد در کیفیت زندگی سکونتگاه‌های غیررسمی معرفی شده بودند، در این پژوهش عامل اجتماعی با مقدار ویژه ۲۳/۹۹ بعنوان مهم‌ترین عامل شناسایی شد که همراستا با یافته‌های پژوهش‌های حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) و اسکوئی ارس و حکیمی (۱۴۰۰) می‌باشد.

نتیجه‌گیری

مطالعات صورت‌گرفته در حوزه کیفیت زندگی شهری در ایران عموماً منتج به ارائه راهبردهای یکسان و مشابهی می‌باشند چرا که مفاهیمی همچون کیفیت زندگی شهری، زیست‌پذیری شهری و سرزندگی شهری غالباً در یک ردیف معنایی تبیین شده‌اند. این در حالی است که الزاماً هر مجموعه‌ای با قابلیت زیست‌پذیری، مجموعه‌ای با کیفیت قلمداد نمی‌گردد. در حالی که عکس این مسئله صادق است. و باتوجه به این مهم که کیفیت زندگی مفهومی عام‌تر است و در واقع کلیت‌ها را در نظر می‌گیرد در حالی که سرزندگی با جزئیات بیشتری به بررسی مسائل می‌پردازد.

در ارتباط با کیفیت زندگی شهری در محلات و سکونتگاه‌های برنامه‌ریزی‌شده تاکنون پژوهش‌های متعددی صورت‌گرفته است اما بررسی این موضوع در محدوده سکونتگاه‌های خودرو و برنامه‌ریزی‌نشده، مورد غفلت واقع شده است. دامنه نقاط ضعف موجود در تحقیقات در حوزه کیفیت زندگی شهری زمانی بیشتر نمود پیدا می‌کند که مطالعات در این حوزه صرفاً محدود به محلات برنامه‌ریزی‌شده و یا به عبارت دیگر سکونتگاه‌های رسمی شود. با وجود اینکه بیش از ۲۰ سال است که پژوهشگران به اهمیت مطالعات مربوط به کیفیت زندگی شهری پی برده‌اند اما ضرورت توجه به کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ۱۰ سال

اخیر جای خود را در ادبیات علمی ایران با محوریت نشریات علمی - پژوهشی جغرافیایی معتبر وزارت علوم باز کرده است و شاهد پژوهش‌های مختلف در قالب پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد، رساله‌های دکتری، مقالات پژوهشی، همایشی و طرح‌های پژوهشی هستیم. این پژوهش به بررسی تمامی مقالات علمی - پژوهشی جغرافیایی معتبر (دارای رتبه) وزارت علوم و همچنین پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد و رساله‌های دکتری معتبر در حوزه کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی تا اسفند ۱۴۰۰ پرداخته است.

با مطالعه محتوا و روش پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه می‌توان به ویژگی‌های بارز تحقیقات انجام گرفته بدین صورت اشاره نمود که:

✓ با قطعیت کامل می‌توان گفت که محتوای تمامی مقالات علمی - پژوهشی مورد بررسی در این پژوهش و همچنین پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد و رساله‌های دکتری به لحاظ ماهیت نشانگر آن است که همگی در دسته تحقیقات کاربردی قرار دارند. با وجود اینکه از مزیت‌های اجتناب‌ناپذیر پژوهش‌های کاربردی در حوزه کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران این بود که الگوها و پیشنهادهای مناسبی منطبق با شرایط و ویژگی‌های منحصربه‌فرد محدوده‌های مطالعاتی هدف، ارائه گردید. اما جای خالی پژوهش‌های بنیادی در این حوزه بیش از پیش به چشم می‌خورد؛ آنچه که مبرهن است توجه به این مهم است که ارائه نظریه‌های جدید در حوزه کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی می‌تواند به عنوان رهیافتی نوین به منظور تبیین الگو واره‌ای در نوع خود بدیع مطرح شود.

✓ به دلیل توجه به آزمون پایایی در بیش از ۸۰ درصد پژوهش‌های مورد بررسی می‌توان با اطمینان بالایی در ارتباط با کیفیت مطالعات صورت گرفته و اندازه اثر آنها اظهار نظر نمود.

✓ نتایج حاصل از بررسی ابعاد و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در مطالعات صورت گرفته حاکی از آن است که بعد اقتصادی در مقایسه با سایر ابعاد (اجتماعی، کالبدی، بهداشتی، زیست‌محیطی، زیرساختی و تفریحی) دارای بیشترین میزان اهمیت می‌باشد. به عبارت بهتر، از نظر ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی عوامل اقتصادی بیشترین تأثیر را در تعیین کیفیت زندگی شهری آنان دارد. و همچنین در بین مؤلفه‌های اقتصادی، به ترتیب مؤلفه‌های درآمد ماهیانه، هزینه‌های زندگی، وضعیت اشتغال، رضایت از فرصت‌های شغلی، فاصله محل کار از سکونت، امنیت شغلی، تعداد افراد شاغل و در نهایت تعداد ساعات کاری هفته در رتبه‌های اول تا هشتم قرار دارند.

- ✓ با مطالعه و بررسی تحقیقات صورت گرفته از لحاظ ساختار تحلیلی می توان گفت که در بیش از ۷۰ درصد از پژوهش ها پرسش و یا فرضیات پژوهش با صراحت بیان شده اند. به عبارت بهتر، آنچه که به عنوان اساسی ترین اقدام پژوهشگری (طراحی سؤالات پژوهش و فرضیات) مطرح می شود؛ در بیش از سه چهارم تحقیقات مورد بررسی رعایت شده است.
 - ✓ با مطالعه و بررسی پراکنش پژوهش های صورت گرفته در استان های کشور می توان گفت که مقالات، پایان نامه ها و رساله هایی که به صورت موردی انجام شده اند، بیشترین فراوانی را بر روی استان تهران داشته اند.
 - ✓ در نشریات علمی - پژوهشی مورد بررسی، فصلنامه های پژوهش های جغرافیای انسانی (صاحب امتیاز: دانشگاه تهران)، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای (صاحب امتیاز: دانشگاه سیستان و بلوچستان) و جغرافیای اجتماعی شهری (صاحب امتیاز: دانشگاه شهید باهنر کرمان) هر سه مشترکاً بیشترین تعداد مقالات را در حوزه کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در ایران بین ۱۳ نشریه بررسی شده دارند.
 - ✓ در پایان نامه ها و رساله های مورد بررسی، دانشگاه های تبریز و شهید چمران اهواز هر دو مشترکاً بیشترین تعداد پایان نامه و رساله را در ارتباط با کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در ایران بین ۸ پایان نامه و رساله بررسی شده دارند.
 - ✓ روش های گردآوری اطلاعات با توجه به ماهیت و روش های پژوهش حاکی از آن است که حدود ۱۹/۰۵ درصد از تحقیقات اطلاعات و داده های مورد نیاز خود را از طریق ابزار پرسش نامه بدست آورده اند و در نهایت ۸۰/۹۵ درصد از پژوهش ها از ابزار ترکیبی (پرسش نامه، مصاحبه و مشاهده و اسنادی - کتابخانه ای) بهره گیری کرده اند.
 - ✓ از نکات قابل توجه دیگر توجه به این مسئله است که در ده سال اخیر در بین تحقیقات مورد بررسی، صرفاً دو عنوان رساله دکتری مرتبط با کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های خودروی شهری به چشم می خورد.
- از طرفی تدوین ابزار اندازه گیری ساختارمند و استاندارد در ارتباط با سنجش و ارزیابی شاخص های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در ایران به عنوان ضرورتی مبرم و اساسی قلمداد می شود. از این حیث، به منظور شناسایی و طبقه بندی عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در ایران از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده است. براساس یافته های پژوهش؛
- ❖ عامل ها از بیشترین تا کمترین تأثیر بر کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در ایران انتخاب شده اند.

- ❖ در پژوهش‌های بررسی شده در ارتباط با کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران، فرهنگی‌نجفی (۱۳۹۱)؛ اجزاءشکوهی و همکاران (۱۳۹۲)؛ احمدی (۱۳۹۳)؛ زنگنه‌شهرکی و همکاران (۱۳۹۳)؛ عبادی و همکاران (۱۳۹۳)؛ خراسانی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۴)؛ نجفی و همکاران (۱۳۹۴)؛ زیاری و رفیعی‌مهر (۱۳۹۶)؛ فرجی (۱۳۹۶)؛ حیدری‌سرای (۱۳۹۵)؛ شهدادنژاد (۱۳۹۷)؛ خدائی (۱۳۹۸) و اسکویی‌ارس (۱۴۰۰) مجموعاً ۳۰ مؤلفه کالبدی، ۳۲ مؤلفه اجتماعی، ۱۸ مؤلفه اقتصادی و ۱۶ مؤلفه بهداشتی و زیست‌محیطی در ارتباط با کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران گردآوری شد که پس از استخراج مؤلفه‌های تأثیرگذار، ۹۶ مؤلفه احصاء شده به ۲۰ مؤلفه نهایی تقلیل یافت که از این میان ۸ مؤلفه متعلق به بعد کالبدی، ۴ مؤلفه متعلق به بعد اقتصادی، ۲ مؤلفه متعلق به بعد بهداشتی - زیست محیطی و ۶ مؤلفه متعلق به بعد اجتماعی بودند.
- ❖ عامل اجتماعی با مجموع واریانس ۷۴/۹۸۳ در بالاترین درجه اهمیت، عامل کالبدی با مجموع واریانس ۷۴/۱۹۴ در رتبه دوم، عامل اقتصادی با مجموع واریانس ۷۲/۲۲۷ در رتبه سوم و در نهایت عامل بهداشتی و زیست‌محیطی با مجموع واریانس ۶۹/۹۱۷ در رتبه آخر قرار گرفتند. این امر اولاً بیانگر جامعیت نماگرهای شناسایی شده توسط جامعه مصاحبه شونده و در ثانی حاکی از تأکید جامعه آماری بر نماگرهای شناسایی شده به عنوان عوامل کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران است.
- ❖ عامل اجتماعی، بالاترین و مؤثرترین عامل برای سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران معرفی شده است و به ترتیب نماگرهایی همچون امنیت تعاملات و سلامت اجتماعی، هویت محله‌ای، مشارکت در امور محله، تعلق خاطر، حضور در اجتماعات مختلف و روابط همسایگی به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های عامل اجتماعی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران تبیین شدند.
- ❖ عامل کالبدی به عنوان دومین عامل مهم به منظور سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران معرفی شده است و به ترتیب نماگرهایی همچون تراکم ساختمانی مسکن، تسهیلات مسکن، عمر بنا، تعداد اتاق در مسکن، کیفیت مصالح ساختمانی، تراکم نفر در واحد مسکونی، اندازه مسکن و نوع مالکیت مسکن به عنوان اساسی‌ترین مؤلفه‌های عامل کالبدی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران تبیین شدند.
- ❖ عامل اقتصادی به عنوان سومین عامل تعیین‌کننده در ارتباط با سنجش و ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران معرفی شد و به

ترتیب نماگرهایی همچون درآمد ماهیانه خانوار، هزینه‌های زندگی، امکان پس‌انداز و تعداد افراد شاغل به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصادی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران تبیین شدند.

❖ و در نهایت عامل بهداشتی و زیست‌محیطی به عنوان چهارمین عامل تعیین‌کننده در ارتباط با سنجش و ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران معرفی شد و به ترتیب دو نماگر دفع فاضلاب و جمع‌آوری زباله به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های بهداشتی و زیست‌محیطی کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران تبیین شدند.

منابع و مآخذ:

- ۱- احدنژاد روستی، م؛ مرادی، ع. ۱۴۰۱. ارزیابی اثرات استقرار شهرک های صنعتی بر کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی: شهر دندی). پژوهش های جغرافیای اقتصادی، ۳(۹): ۱۱۴-۹۷.
- ۲- احمدی، ز. ۱۳۹۳. ارزیابی شاخص های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی در کلانشهر اهواز (نمونه موردی: محله ملاشیه)، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم زمین و GIS، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- ۳- اجزاءشکوهی، م؛ شیرازی، ع؛ حدادمقدم، ز. ۱۳۹۲. بررسی عوامل مؤثر بر ارتقاء کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه غیررسمی پنج تن آل عبا (التیمور مشهد)، جغرافیا و توسعه ناحیه ای، ۱۱(۲۱)، ۷۹-۵۹.
- ۴- اسکوئی ارس، ع. ۱۴۰۰. سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایت مندی از آن در سکونتگاه های غیررسمی شمال تبریز (مطالعه موردی: محله احمدآباد)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه ریزی شهری، دانشکده برنامه ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز.
- ۵- اسکوئی ارس، ع؛ حکیمی، ه. ۱۴۰۰. سنجش شاخص های سرزندگی شهری در سکونتگاه های غیررسمی (مطالعه موردی: سیلاب قوشخانه تبریز)، پژوهش های جغرافیای برنامه ریزی شهری، ۹(۱): ۱۶۳-۱۴۳.
- ۶- اسکوئی ارس، ع؛ قربانی، ر؛ روستایی، ش. ۱۴۰۳. سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایت مندی از آن در سکونتگاه های غیررسمی شمال تبریز (مطالعه موردی: محله احمدآباد). نگرش های نو در جغرافیای انسانی، ۱۶(۲): ۱۲۶-۱۵۳.
- ۷- بابائی مراد، ب. ۱۴۰۱. ارزیابی عملکرد مدیریت شهری در چهارچوب حکمرانی خوب و ارتباط آن با کیفیت زندگی شهری و سرمایه اجتماعی، آرمانشهر، ۱۵(۳۹): ۲۳۸-۲۲۷.
- ۸- پوراحمد، ا؛ زارعی، ج. ۱۳۹۴. سنجش کیفیت زندگی در قلمرو بافت فرسوده شهری مطالعه موردی: منطقه ۹ شهر تهران، پژوهش و برنامه ریزی شهری، ۶(۲۱): ۱۸-۱.
- ۹- پوراحمد، ا؛ عمو، ا؛ حاجیان، م؛ رئوفی، ا. ۱۳۹۶. سنجش کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی (مطالعه موردی: محله اسلام آباد تهران)، جغرافیای اجتماعی شهری، ۴(۲): ۲۲-۱.
- ۱۰- حاتمی نژاد، ح؛ ابدالی، ی؛ علی پوری، ا. ۱۳۹۵. سنجش کیفیت زندگی مهاجران افغان مقیم ایران با رویکرد ذهنی (مطالعه موردی: روستای فیروزآباد)، جغرافیای سرزمین، ۱۳(۴۹): ۹۲-۷۷.

- ۱۱- حاتمی‌نژاد، ح؛ حیدری، اصغر؛ نجفی، اسماعیل؛ عباسی فلاح، وحید. ۱۳۹۶. ابعاد کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های خودروی شهری (مطالعه موردی: محله اسلام‌آباد کلانشهر تهران)، ۴(۲): ۴۵-۲۳.
- ۱۲- حسین‌آبادی، س؛ روستایی، ش؛ یاپنگ غروی، م. ۱۳۹۳. سنجش کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه مطالعاتی: محدوده شرق کال عیدگاه سبزوار، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۶(۳): ۲۱۵-۱۹۹.
- ۱۳- حق، ی؛ فکری علی بابالو، ل؛ انصاری‌گبلو، ا؛ کرمی‌نصب، ص. ۱۴۰۱. بررسی و تحلیل وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی شهری از دیدگاه شهروندان (مورد مطالعه: شهر گرمی)، جغرافیا و روابط انسانی، ۴(۴): ۱۲۲-۱۱۱.
- ۱۴- حیدری‌سرای، ر. ۱۳۹۷. سنجش کیفیت ذهنی زندگی در ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شمال تبریز (مطالعه موردی: یوسف‌آباد تبریز)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز.
- ۱۵- خدائی، ر. ۱۳۹۸. تحلیل کیفیت زندگی محلات اسکان غیررسمی شهری (مطالعه موردی: محله مهدی‌آباد شهر یزد)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، اردکان.
- ۱۶- خراسانی‌مقدم، ص؛ یزدانفر، س.ع؛ حسینی، س.ب. ۱۳۹۴. بررسی شاخص‌های کیفیت زندگی مؤثر بر میزان رضایت‌مندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله فرحزاد تهران - فرحزاد شمالی)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۷(۱): ۹۷-۱۱۷.
- ۱۷- رجایی، س.ع؛ عباسی فلاح، و؛ نجفی، ا. ۱۳۹۸. ارزیابی تطبیقی شاخص‌های عینی و ذهنی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر ورامین، آمایش محیط، ۱۲(۴۶): ۱۷۶-۱۴۹.
- ۱۸- رحمانی، آ؛ نظری، و.ا. ۱۳۹۵. ارزیابی نقش کاربری سبز شهری در ارتقای کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی: شهر تاکستان)، پژوهش اجتماعی، ۸(۳۰): ۱۰۴-۸۷.
- ۱۹- زادولی‌خواجه، ش. ۱۳۹۷. بازاندیشی بوم‌محور در امکان‌سنجی ارتقاء کیفی - کالبدی مناطق اسکان غیررسمی براساس معیارهای مسکن حداقل (بررسی تطبیقی کلان‌شهرهای اهواز و تبریز)، رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- ۲۰- زنگنه‌شهرکی، س؛ گلین شریف‌ادینی، ج؛ حسن‌زاده، د؛ سالاری‌مقدم، ز. ۱۳۹۳. تحلیل فضایی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی منطقه کلانشهری تهران (مطالعه موردی: اسلام‌آباد، صالح‌آباد)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۶(۱): ۱۷۷-۱۹۶.

- ۲۱- زیاری، ک.ا؛ ابدالی، ی؛ الله قلی‌پور، س. ۱۳۹۸. تحلیل و ارزیابی مؤلفه‌های کیفیت زندگی در کانون‌های جرم‌خیز، مطالعه موردی: منطقه ۱۲ شهر تهران، پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۱۰(۱): ۱۲۲-۱۰۵.
- ۲۲- زیاری، ک.ا؛ رفیعی‌مهر، ح. ۱۳۹۶. ارزیابی کیفیت زندگی شهری بافت حاشیه‌نشین موردشناسی: محله حصار همدان، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، ۷(۲۳): ۲۱۴-۱۹۹.
- ۲۳- زینالی عظیم، ع؛ رضایی، ب؛ فرجی، س؛ رفیع‌زاده، م. ۱۴۰۲. سنجش شاخص‌های اجتماعی کیفیت زندگی شهری با مقیاس خرد در تبریز، اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری، ۴(۲): ۵۱-۳۴.
- ۲۴- شاکری‌مقدم، م؛ شهریاری، س.ک.ا. ۱۳۹۷. تعیین کیفیت‌های محیطی جهت ارتقاء کیفیت زندگی در خیابان شهری، کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام، ۲۰ اردیبهشت ۱۳۹۷، دانشگاه تبریز - دانشگاه شهید مدنی آذربایجان - دانشگاه علمی کاربردی شهرداری تبریز.
- ۲۵- شاهینی‌فر، م. ۱۴۰۱. ارزیابی طرح‌های بهسازی و نوسازی در ارتقاء کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده مرکزی شهر کرمانشاه)، مهندسی جغرافیایی سرزمین، ۱۱(۱): ۱۲۷-۱۱۳.
- ۲۶- شهیدانزاد، م. ۱۳۹۷. بررسی راهکارهای ارتقاء شاخص‌های کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی سپس‌آباد مشهد، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۲۷- غفوری، ع؛ وبر، ک. ۱۳۹۹. فضاهاى شهری چندعملکردی؛ راهکاری برای افزایش کیفیت زندگی شهری در شهرهای متراکم، منظر، ۱۲(۵۱): ۴۷-۳۶.
- ۲۸- فرجی، ا. ۱۳۹۶. سنجش رضایت‌مندی از کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی؛ مطالعه موردی: شهر بجنورد، پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۸(۲): ۱۰۰-۸۹.
- ۲۹- فرجی ملایی، ا؛ عظیمی، آ؛ زیاری، ک.ا. ۱۳۸۹. تحلیل ابعاد کیفیت زندگی در نواحی شهری ایران، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱(۲): ۱۶-۱.
- ۳۰- فرهنگ‌نجفی، ز. ۱۳۹۱. ارزیابی ارتقای کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد توانمندسازی مورد مطالعه: قشلاق عمرآباد ورامین، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد مدیریت شهری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی.

- ۳۱- قربانی، ر؛ اسکوئی‌ارس، ع؛ طهماسبی‌مقدم، ح. ۱۴۰۱. بررسی رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله یوسف‌آباد تبریز)، مهندسی جغرافیایی سرزمین، ۶(۴): ۸۳۴-۸۱۷.
- ۳۲- کریمی، م. ۱۴۰۰. منظر شهری و کیفیت زندگی؛ نظام بصری فضاهای باز شهری در محلات ناکارآمد مناطق جنوبی شهر تهران، رساله دکتری معماری - معماری منظر، دانشکده هنر، دانشگاه تبریز مدرس.
- ۳۳- لطفی، ص. ۱۳۸۸. مفهوم کیفیت زندگی شهری: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری، جغرافیای انسانی، ۱(۴): ۶۵-۸۰.
- ۳۴- نجفی، س؛ احدنژاد، م؛ دویران، ا. ۱۳۹۴. ارزیابی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهرها موردشناسی: محله اسلام‌آباد شهر زنجان، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، ۵(۱۶): ۹۰-۷۵.
- 35- Murgs, F., Klobucnik, M. 2018. Quality of Life in the City Urban Life or Well-Being in the City: Conceptualization and case study. *Ekológia* (Bratislava), 37(2): 183-200.
- 36- Peattie, L., Aldrete-Haas, J.A. 1981. Marginal Settlements in Developing Countries: Research, Advocacy of Policy, and Evolution of Programs. *Annual Review of Sociology*, 7(1): 157-175.
- 37- Petrikovicová, L., Kurilenko, V., Akimjak, A., Akimjaková, B., Majda, P., Datelinka, A., Biryukova, Y., Hlad, L., Kondrla, P., Maryanovich, D., Ippolitova, L., Roubalová, M., Petrikovič, J. 2022. Is the Size of the City Important for the Quality of Urban Life? Comparison of a Small and a Large City, 14(15589): 1-17.

روند تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی - گردشگری در طی دهه‌های (۲۰۲۲-۲۰۰۰) در روستاهای پیراشهری رشت

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۲/۰۵/۲۹ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۲/۰۷/۱۴

سپیده نوروزی (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران)

نصرالله مولائی‌هشجین* (استاد گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران)

محمد باسط قریشی (استادیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران)

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی-گردشگری در روستاهای پیراشهری رشت انجام شده است. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی، و دارای ماهیت توصیفی-تحلیلی است. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از سنجش از راه دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)، استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق روستاهای شهرستان پیراشهری رشت می‌باشند، در این راستا، ۳۷ روستای دارای سکنه که در محدوده بلافاصله شهر رشت قرار دارند به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند (تمام شماری). این روستاها در دهستان‌های اسلام آباد و سنگر از بخش سنگر و دهستان‌های پسیخان، پیربازار و حومه از بخش مرکزی شهرستان رشت واقع شده‌اند. نتایج نشان داد که تغییرات کاربری اراضی در سال ۲۰۲۲ نسبت به سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵، گسترده بوده، به طوری که از کاربری اراضی کشاورزی کاسته شده و به کاربری تفریحی و گردشگری و ساخت و سازها افزایش یافته است. در واقع به فاصله ۲۲ سال تغییرات کاربری اراضی از کشاورزی به گردشگری در روستاهای اطراف جاده‌های اصلی شهر محسوس می‌باشد، و بیشترین تغییرات در روستاهای پیراشهری اطراف شهر رشت و بخش مرکزی اتفاق افتاده است.

واژه‌های کلیدی: تغییرات کاربری اراضی، کشاورزی به تفریحی-گردشگری، روستاهای پیراشهری، رشت.

* نویسنده رابط: nmolaeih@iaurasht.ac.ir

* مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی نویسنده اول است که در گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت تدوین گردیده است.

مقدمه

زمین به همراه نیروی کار و سرمایه به عنوان یکی از سه عامل مهم تولید در اقتصاد کلاسیک و یک عامل ضروری برای مسکن و تولید غذا به شمار می‌رود. بنابراین ستون فقرات اقتصاد کشاورزی قلمداد می‌شود، که سودمندی و برتری‌های اجتماعی و اقتصادی شایان توجهی را فراهم می‌کند (Jujie, 2008). تغییرپذیری در پوشش طبیعی زمین از زمان‌های بسیار قدیم در حال رخداد بوده است که هم با پدیده‌های طبیعی و هم با دخالت انسان همراه شده است (Briassoulis, 2000). در واقع فعالیت‌های انسانی الگوی استفاده از زمین را تغییر و پایداری چشم‌انداز را تحت تاثیر قرار می‌دهد (Thuo and Daniel, 2010). در این رابطه، تغییر کاربری زمین یکی از مهمترین تغییرات در سطح جهان است (Meyer and Turner, 1994)، که در کشورهای در حال توسعه که اقتصاد آن وابسته به کشاورزی است به سرعت در حال افزایش است (Grau and et al, 2003). تبدیل این اراضی کشاورزی و مرتعی به زمین‌های شهری یکی از خسارات جبران‌ناپذیر انسان بر بیوسفر زمین است (اسماعیلی و ایلانلو، ۱۴۰۰). تغییر کاربری اراضی نمونه‌ای از ناکامی سازوکار بازار در حفظ محیط زیست به شمار می‌رود (کرمانی و همکاران، ۱۴۰۱). در این راستا، هم اکنون بیش از نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند که بر استفاده و تغییر کاربری زمین، استفاده از منابع طبیعی و جذب نیروی انسانی روستایی در شهرها دلالت دارد (Eppler and et al, 2015).

امروزه گردشگری روستایی از بخش‌های مهم در فعالیت‌های اقتصادی به شمار می‌رود و همواره از دیدگاه‌های گوناگون مورد توجه قرار می‌گیرد (میرزایی، ۱۳۸۸). غالباً تحقیقات و پژوهش‌ها به این نتیجه منتهی می‌شوند که گردشگری روستایی به عنوان یکی از راهبردهای موثر معیشت پایدار به منظور کاهش فقر و انتخاب اولیه برای توسعه اقتصادی در مناطق روستایی مطرح است. گردشگری یکی از صنایع کاربر است که پتانسیل تولید شغل و توسعه اقتصادی در نواحی روستایی دارد (Hall and et al, 2005)، در این بین، شکل‌گیری و گسترش خانه‌های دوم از پدیده‌های گردشگری می‌باشد که در نواحی روستایی و پیرامون آن در حال گسترش است (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۱). بر این اساس گردشگری باعث تغییرات اجتماعی، اقتصادی، محیطی می‌شود که تغییرات ایجاد شده در بعد محیطی و کارکردی در قالب تغییرات کاربری اراضی قابل بررسی است. زیرا، شواهد نشان می‌دهد که توسعه گردشگری موجب افزایش زمین‌های قابل ساخت و تنوع بخشی عملکرد کاربری زمین می‌شود، به طوریکه رضایت بخشی نیازهای گردشگران را هدف قرار می‌دهد و از نیازهای مردم روستایی چشم‌پوشی می‌کند (Li and et al, 2016). به طور کلی، موضوع زمانی حادث می‌شود که گردشگری روستایی به صورت یک پدیده خود انگیزه بوده و فاقد انسجام، برنامه منظم و

مدیریت کنترل شده باشد (آمار، ۱۳۸۵، رضوانی، ۱۳۸۴، پوررمضان و قاسمی و سمه جانی، ۱۳۸۸). بر این اساس، توسعه گردشگری بدون برنامه می‌تواند محیط زیست طبیعی را آسیب برساند، موجب هدایت کشاورزان به فعالیت‌های غیرکشاورزی و توسعه ساخت و ساز با الگویی نامنظم شود (Dong and et al, 2008).

در این بین، تغییرات کاربری زمین به خصوص در روستاهای پیراشهری گردشگرپذیر به حدی است که زمین از تامین نیازهای ساکنین روستایی فاصله گرفته و به وسیله‌ای برای رضایت گردشگران تبدیل شده است. روستاها از فرم سنتی روستایی خود خارج شده و با محدودیت جغرافیایی خود در میان تعاملات میانی مدیران محلی، روستاییان، سرمایه‌داران با تقاضای شدیدی از هجوم گردشگران مواجه می‌شود (Xi and et al, 2014). ناپایداری توسعه این مناطق در مقاصد گردشگری به این شکل است که در کنار بهره‌مندی از مزایای توسعه گردشگری، کمبود زمین و کاهش اراضی کشاورزی با عملکرد روستایی پدید می‌آید (Xi and et al, 2015). از سوی دیگر، گردشگری عمدتاً در مناطق حساس زیست محیطی با کیفیت بالای محیطی توسعه می‌یابد که تامین مکان خدمات مستلزم تغییر کاربری است. به همین جهت در محیط‌های روستایی با پتانسیل گردشگری، با گسترش فعالیت‌های گردشگری زمینه و فشار برای تغییرات کاربری اراضی از نوع کشاورزی و باغی به کاربری‌های مرتبط با خدمات تفریحی-گردشگری افزایش می‌یابد. فشارهای ناشی از توسعه گردشگری برای ایجاد تغییرات کاربری در محیط‌های روستایی می‌تواند ناشی از پاسخگویی به نیاز گردشگران، ایجاد اختلاف قیمت زمین، رواج بورس بازی زمین باشد، اما تغییر کاربری به عنوان یک حرکت و عمل توسعه‌ای دائماً در حال وقوع است و چنانچه میزان تغییر کاربری از حد متعادل و استاندارد خارج شود، منجر به ایجاد اثرات منفی در محیط خواهد شد که این پدیده در تغییر کاربری-های کشاورزی به گردشگری در محیط‌های روستایی نیز قابل تعمیم است (سجاسی قیداری و صدرالسادات، ۱۳۹۸).

در بسیاری از روستاهای پیراشهری ایران از جمله شهرستان رشت تقاضا برای تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی رو به افزایش است. عامل‌هایی مانند آب و هوای مناسب و گردشگرپذیر بودن منطقه موجب افزایش تقاضای زمین شده است (Ghadami, 2009). پیامدهای احتمالی این پدیده مجموعه‌های تصمیم‌گیری و سیاستگذاری کلان کشوری را داشته است که با اعمال سیاست‌هایی به رویارویی با این پدیده بپردازند. مهمترین این سیاست‌ها، تصویب و اجرای قانون و آیین‌نامه‌هایی است که اجازه تغییر کاربری را به کشاورزان نمی‌دهد. با این حال، ضعف در اجرای قانون‌ها و همین‌طور راه‌های فرار موجود هر روزه به گستره اراضی که تغییر کاربری می‌دهند افزوده است (Rasouli and Rezaeipanah, 2021).

بر این اساس، روز به روز بر گسترش تغییرات کاربری اراضی از کشاورزی به گردشگری و تفریحی افزوده می‌گردد. بر این اساس شناخت تعیین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی-گردشگری در روستاهای پیراشهری رشت، اهمیت زیادی به لحاظ مدیریت و برنامه-ریزی زمین روستایی دارد تا از تغییرات بیش از ظرفیت تحمل محیط‌های روستایی پیشگیری کرده و به حفظ تعادل فضاهای روستایی نیز کمک کند. این امر به ویژه در محیط‌های روستاهای پیراشهری که تحت فشار گردشگران روزانه و آخر هفته قرار دارند اهمیت فزاینده‌ای دارد. در این راستا، پژوهش حاضر ضمن بررسی این موضوع، همواره به دنبال بررسی و تبیین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی و گردشگری در روستاهای پیراشهری رشت پرداخته شده است.

چارچوب نظری

مولایی هنجین و علینقی‌پور (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، بررسی روند تغییرات کاربری اراضی با تاکید بر افزایش جمعیت طی سال‌های ۱۳۸۰-۹۵ ه. ش، به این نتایج دست یافتند، با گذشت زمان به کاربری‌های انسان ساخت و کشاورزی افزوده شده و از کاربری‌های بایر، جنگل و آبی کاسته شده است. بیشترین تغییرات در تغییر اراضی کشاورزی به کاربری انسان ساخت، اراضی جنگل به اراضی کشاورزی، کاربری بایر به کاربری انسان سخت و اراضی کشاورزی می‌باشد. همچنین از میزان کاربری آبی به دلایلی مانند: مصرف بی رویه، افزایش جمعیت و تغییرات جوی کره زمین کاسته شده است. رضایی و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی تحت عنوان، نقش توسعه گردشگری در تحولات کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: روستای زیارت، شهرستان گرگان)، به این نتایج دست یافتند، تغییرات کالبدی صورت گرفته ناشی از توسعه گردشگری در روستای مورد مطالعه باعث افزایش بی‌رویه ساخت و ساز خانه‌های دوم و ویلا، گسترش تسهیلات و خدمات گردشگری، تغییر کاربری اراضی زراعی به مسکونی، افزایش قیمت زمین و تخریب زمین‌های کشاورزی به طور گسترده شده است. قنبری و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان بررسی تطبیقی تغییرات کاربری اراضی با استفاده از روش شی‌گرا (مطالعه موردی: تبریز و کرج)، به این نتایج رسیدند که نتایج تحقیق نمایانگر رشد سریع‌تر کرج نسبت به تبریز می‌باشد؛ به طوری که تبریز ۴/۲ درصد و کرج ۷ درصد توسعه پیدا کرده است و این توسعه در بازه‌های تعیین شده به ترتیب ۱/۵، ۲ و ۵/۰ درصد در تبریز و ۴، ۲ و ۱ درصد در کرج می‌باشد. در کرج مراتع با بیشترین تخریب (۱۰ درصد)، و در تبریز کاربری مختلط باغی و زراعی با ۴/۵ درصد بیشترین تخریب را داشته است.

تهمتن و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی تحت عنوان، تبیین تحولات کاربری اراضی روستاهای بخش مرکزی شهرستان رشت در دو دهه اخیر (۱۳۷۵-۱۳۹۵)، به این نتایج دست یافتند، ۶۹۰۹ هکتار از اراضی زراعی روستاهای این بخش در دو دهه اخیر به کاربری‌های مسکونی، تجاری، خدماتی تغییر یافته و عمده‌ترین تغییرات مربوط به گسترش شهر رشت و ورود کارکردهای مختلف شهری به روستاهای پیرامون و و ساخت و ساز در اراضی کشاورزی آنها بوده است. این تغییرات نیز با موقعیت جغرافیایی روستا، فاصله از شهر رشت و نوع کارکرد روستا ارتباط مستقیم دارد. نورش و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان تحلیل آینده‌نگری تغییرات کاربری اراضی شهری با استفاده از آنالیز تصاویر ماهواره‌ای (نمونه موردی: شهر تبریز) به این نتایج رسیدند که نتایج به دست آمده، نشان می‌دهد که شهر تبریز جهت توسعه خود، اکثراً فضای سبز و اراضی کشاورزی را به زیر سلطه خود برده است و از سهم این کاربری با گذشت زمان، کم شده است. هاشمپور و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی تحت عنوان، تبیین پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر تحولات جمعیتی نواحی روستایی (مورد مطالعه: شهرستان ساری، استان مازندران)، به این نتایج دست یافتند، مساحت اراضی کشاورزی در طی یک دهه‌ی اخیر به میزان ۶ درصد کاهش یافته است این کاهش در میزان مساحت و تولیدات کشاورزی، روی تحرکات جمعیت روستاها تأثیر زیادی داشته به طوری که روستاهای با فاصله-ی نزدیک به شهر و دریا به دلیل برخورداری از امتیاز مجاورت و همزیستی با شهر به ویژه در ابعاد فرصت‌های شغلی و بهره‌مندی از خدمات و زیرساخت‌ها، از مزیت ارزانی شرایط زندگی و به خصوص اجاره‌ی مسکن و یا حتی خرید زمین یا مسکن بهره‌مند بوده، زمینه‌ساز رشد جمعیت‌پذیری در این روستاها می‌شود و در روستاهای دور از شهر به علت عدم دسترسی و شکل‌گیری مطلوب خدمات و امکانات، اما ارزش افزوده‌ی اراضی کشاورزی حاصل از تغییرات کاربری به روند تخلیه‌ی جمعیتی در این روستاها دامن زده است.

پارمینت ورما و همکاران (۲۰۱۹)، در مقاله‌ای تحت عنوان، توسعه کاربری اراضی روستایی و پوشش زمین در تسریع توسعه چشم‌انداز کشاورزی جنوب آسیا، به این نتایج دست یافتند، در کشورهای در حال توسعه با افزایش شهرنشینی تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی با سرعت بیشتری پیش می‌رود. هرچند برای رشد همین شهرها پیشرفت غذایی به کشاورزی بستگی دارد. در سال‌های گذشته در منطقه روستایی واراناسی نشان داده شد که ۵۰٪ از پوشش زمین مربوط به کشاورزی است، از سال ۱۹۹۳ تا ۲۰۱۳ توسعه کشاورزی ۳۷٪ افزایش یافته و توسعه نسبی روستایی با شاخص RRDI فرموله شده است.

چای و همکاران (۲۰۲۱)، در تحقیق با عنوان تغییر کاربری اراضی روستاهای توریستی در حومه شهری و نیروهای محرک آن: مطالعه موردی روستای شی در شهر نانجینگ، چین، به

این نتایج دست یافتند، که روستای شی از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۸ شاهد سه مرحله شامل توسعه صنعتی، احیای اکولوژیکی و توسعه صنعت خدمات بوده است، با شیوه‌های مدیریتی متنوع‌تر، کاربری چند منظوره زمین و تشدید تکه تکه شدن زمین. محرک‌ها شامل منابع طبیعی، رشد جمعیت، سیاست غلات برای سبز، تقاضای بازار شهری و غیره بود که شدت آن روندهای "افزایش-افزایش-افزایش"، "افزایش-کاهش-کاهش" را نشان داد. آقامشهدی و همکاران (۲۰۲۲)، در پژوهشی تحت عنوان، سیاست‌های توسعه فیزیکی اراضی صنعتی با استفاده از نظریه بازی و مدل نموداری به جهت یافتن راه حل از طریق بازی غیرهمکارانه در استان مرکزی، به این نتایج دست یافتند، از منظر راهبردی علت اصلی تعارض بر سر توسعه فیزیکی اراضی صنعتی در استان مرکزی، عقلانیت و سودمندی‌های سازمانی ذینفعان است. نشان داده شد که اصرار سازمان صنعت و معدن بر توسعه صنعتی و سازمان محیط زیست بر حفظ منابع طبیعی و محیط زیست از یک سو و جلوگیری از تخریب بیشتر آنها از سوی دیگر باعث شده است که یافتن راه حل مشارکتی دشوار شود. از نقطه نظر تعادل، اگر ترجیح‌های فعلی دو طرف قابل حل نباشد، درگیری در بن بست باقی می ماند و محیط را در معرض خطر تخریب بیشتر قرار می دهد.

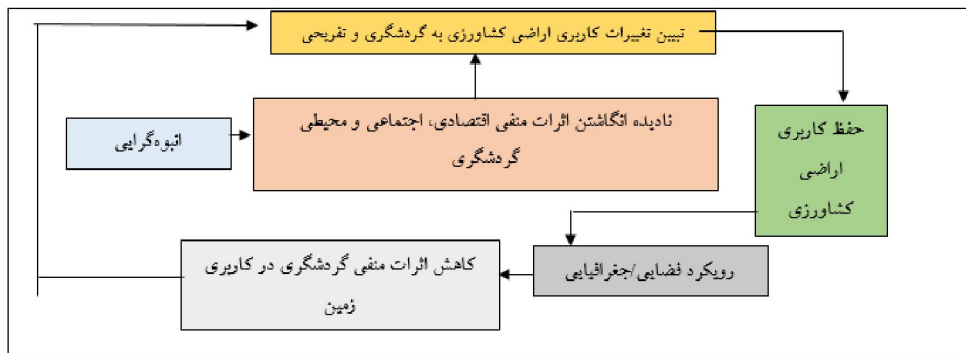
تغییرات کاربری اراضی بر طیف گسترده‌ای از ویژگی‌های محیط زیست و منابع طبیعی مانند کیفیت آب، منابع زمینی و هوایی، فرایندها و توابع اکوسیستم‌ها و سیستم‌های آب و هوایی تاثیرگذار است (Sundarakumar et al, 2012, 171). در واقع این تغییرات توسط عوامل اقتصادی-اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و محیطی ایجاد می‌شود (Lambin et al, 2010, 207). به طوری که متغیرها و عوامل مختلفی را در سطوح متفاوت اجتماعی و فضایی در بر می‌گیرد (Valbuena et al, 2010, 188)، و اثرات برجسته‌ای در توازن اکوسیستم، تجدید نسل و آسایش و رفاه دارد (Srivastava et al, 2012, 1252). عوامل متعددی از جمله استخراج معادل و منابع هیدروکربونی (Xi et al, 2017)، فرسایش خاک، تهدید قلمرو حیات وحش، تخریب مناظر طبیعی، رشد سریع شهرها (Steiner et al, 2000, Alberti, 2010)، آلودگی هوا، تغییر کاربری اراضی برای اهداف کشاورزی و شهری، تاثیرات منفی و مخربی را بر مناطق حساس محیط زیستی دارد. تغییرات کاربری اراضی، سیستم‌های طبیعی و انسانی را در مقیاس جهانی و منطقه‌ای تغییر می‌دهد (Solecki, 2001).

در این راستا، تغییرات کاربری اراضی در روستاها در نتیجه مجموعه‌ای از تغییرات اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، نهادی-سیاسی و تغییرات رفتار جمعی تا فردی شکل می‌گیرد (Thuo, 2010). تغییرات کاربری اراضی به ویژه در مناطق روستایی با پتانسیل گردشگری تحت تاثیر عوامل متعددی است. اقتصاد مهمترین عامل در تصمیم‌گیری نوع کاربری است و

کسب درآمد از هدف‌های اقتصادی تغییر کاربری زمین به شمار می‌آید. زمانی که قیمت زمین بیش از میزان تورم افزایش می‌یابد، سرمایه‌گذاری در زمین اهمیت اقتصادی بیشتری پیدا می‌کند. در این شرایط زمین تبدیل به سرمایه خانوادگی در شهر و روستا می‌شود (منشی‌زاده و خوشحال، ۱۳۸۴). زمانی که بخش کشاورزی بی ثبات باشد و فشار زیادی برای تامین دسترسی به زمین بیشتر برای بخش گردشگری وجود داشته باشد، نشان می‌دهد که رشد اقتصادی با عدم تعادل روبه رو است. منابع طبیعی اغلب نابخردانه مورد استفاده قرار می‌گیرند و حفاظت از محیط زیست مورد غفلت واقع می‌شود. به عنوان مثال، خالی شدن سفره‌های آب زیرزمینی، مشکلات فراوان بیابان‌زایی و فضا‌های طبیعی حفاظت شده که در اثر گسترش کشاورزی و گردشگری مورد تهدید قرار می‌گیرند. لازم به ذکر است یکی از عوامل جذب گردشگران، کیفیت محیطی مقصد است (Kommen et al, 2007). لذا موضوع تغییر کاربری اراضی در مقصدهای گردشگری از اهمیت و حساسیت بالایی برخوردار است. چرا که گردشگری یک فعالیت منبع پایه محسوب می‌شود، بنابراین از نظر زیست‌محیطی حساس است و حفاظت و صیانت از منابع برای ادامه حیات، رونق و پایداری نواحی گردشگری امری ضروری محسوب می‌شود (قدمی و همکاران، ۱۳۸۸).

توسعه انبوه گردشگری، به مدت‌های طولانی، سنت مسلط در برنامه‌ریزی گردشگری محسوب می‌شده است. بر اساس این رویکرد، اثرات بالقوه منفی اقتصادی، اجتماعی و محیطی گردشگری کمتر در نظر گرفته شده است، و منابع طبیعی به عنوان عناصر گردشگری، همراه با توسعه گردشگری مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین شکل انبوه توسعه، ممکن است به عنوان یک شکل برنامه‌ریزی نشده، توصیف می‌شود (Hall, 2000). بر اساس سنت انبوه‌گرایی، ساکنین مقصدهای گردشگری، در فرآیندهای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در خصوص توسعه گردشگری وارد نمی‌شوند و آنهایی که مخالف چنین توسعه‌ای باشند ممکن است به عنوان دشمنان وطنی (میهن ستیزان)، یا عناصر منفی شناخته شوند. در سال‌های اخیر، انبوه‌گرایی توسط کشورهایی که میزبان رویدادهای بزرگ از قبیل بازی‌های المپیک بودند بسیار استقبال شده است، در چنین رویدادهای بزرگی، ظاهراً "استفاده از رویکرد انبوه‌گرایی، برای شهر و منطقه میزبان، مفید است (Olds, 1998). بر این اساس، رویکرد فضایی/جغرافیایی مورد تاکید قرار می‌گیرد. رویکرد فضایی/کاربری زمین، به واسطه رابطه نزدیکی با برنامه‌ریزی منطقه‌ای و اجتماعات گردشگری، شکل غالب برنامه‌ریزی گردشگری عمومی می‌باشد (Gunn, 1994). برنامه‌ریزی فضایی یا جغرافیایی به "برنامه‌ریزی با مولفه فضایی یا جغرافیایی اشاره دارد که در آن هدف عمومی، تأمین ساختار فضایی فعالیت‌ها (یا

کاربری اراضی) است (Hall, 1992). برنامه‌ریزی فضایی چند بعدی و چند موضوعی است. در این رویکرد، گردشگری اغلب دارای یک مبنای اکولوژیکی همراه با یک نیاز اساسی به توسعه است که بر الگوهای فضایی ویژه، پایه‌ریزی می‌شود تا اثرات منفی گردشگری را در یک محیط فیزیکی به حداقل برساند. موضوعات مورد توجه در این چارچوب، مباحث مرتبط با ظرفیت‌سازی فیزیکی و اجتماعی، آستانه‌های محیطی (Environmental Thresholds)، و محدودیت‌ها یا میزان‌های تغییر قابل قبول/مطلوب است.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش؛ منبع: نگارندگان

روش تحقیق

پژوهش حاضر با توجه به هدف پژوهش و سؤال مطرح شده، در پی تبیین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی-گردشگری در روستاهای پیراشهری رشت است که نتایج حاصل از آن می‌تواند برای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان در زمینه‌ی تغییرات کاربری اراضی پیراشهری رشت مفید و موثر بی‌انجامد، بنابراین پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و با رویکرد کمی، دارای ماهیت توصیفی-تحلیلی است. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از سنجش از راه دور نرم افزار GIS، استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق روستاهای شهرستان پیراشهری می‌باشند، ۳۷ روستای دارای سکنه که مرز مشترک با شهرستان رشت دارند به عنوان روستاهای نمونه انتخاب شدند که در این پژوهش تمام این ۳۷ روستا مورد بررسی قرار گرفته شده است (تمام شماری). این روستاها در دهستان‌های اسلام آباد و سنگر از بخش سنگر و دهستان‌های پسیخان، پیربازار و حومه از بخش مرکزی شهرستان رشت واقع شده‌اند.

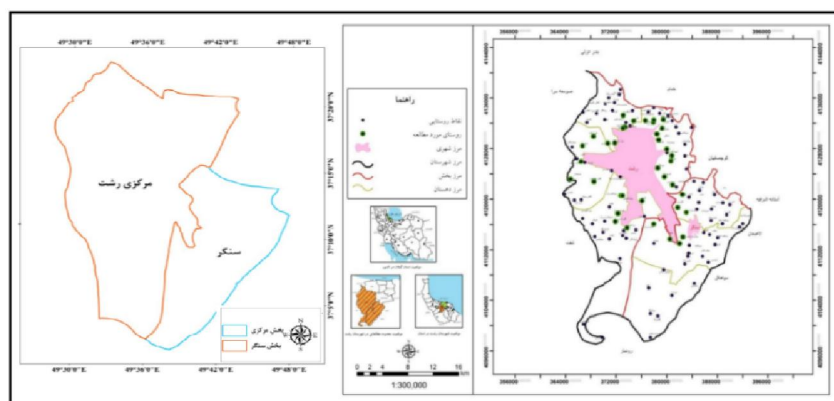
جدول ۱. حجم نمونه در بخش کمی

بخش	دهستان	روستا
سنگر	اسلام‌آباد	طالم سه‌شنبه
		دره پشت
		فشتام
		کشل ورزل
		گیل پرده سر
	سنگر	ورازگاه
		رودبرده
		پسیخان
مرکزی	پسیخان	کلش طالشان
		خشت مسجد
		کسار
		پسویشه
		تازه‌آباد
		طرازکوه
		سیاه اسطخ
		کماکل
	پیربازار	پیلہ دارین
		منگوده
		بالاکویخ
		توجی پایه‌بست
		رکن سرا
		گرفم
		بیجارینه
		لچه گوراب
	حومه	شالکو
		شکار اسطخ
		کژده
		پاچکتار
		بیجارپس
		پیرکلاچاه
		کرچوندال
		گوراب ورزل
		رواجیر
		لاکان
	ویشکا ماتیر	
	وویشکا ورزل	
جمع		

منبع: سازمان برنامه و بودجه استان گیلان و تنظیمات نگارندگان، ۱۴۰۲

قلمرو جغرافیایی تحقیق

شهرستان رشت با مساحت ۱۲۷۲/۲ کیلومتر مربع در مرکز استان گیلان، در مختصات جغرافیایی ۳۷ درجه و ۱ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی، ۴۹ درجه و ۲۷ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی واقع شده است. این شهرستان از شمال به دریای خزر و شهرستان بندرانزلی، از جنوب به شهرستان رودبار، از شرق به شهرستان لاهیجان، آستانه اشرفیه و سیاهکل و از غرب به شهرستان‌های صومعه‌سرا و شفت محدود می‌شود. طبق آخرین تقسیمات اداری و سیاسی این شهرستان از ۷ شهر، ۵ بخش، (مرکزی، خشکبیجار، سنگر، کوچصفهان و لشت نشاء)، تشکیل شده است. همچنین قابل ذکر است شهرستان رشت دارای ۷ شهر (رشت، خشکبیجار، پیربازار، سنگر، کوچصفهان لولمان، لشت نشاء) و ۱۵ دهستان حومه، پیربازار، پسخان، لاکان، نوشهر، حاجی بکنده، سنگر، سراوان، اسلام آباد، بلسینه لولمان، کنارسر، گفشه، جیرنده، علی آباد زیباکنار، تشکیل شده است. شکل (۲).

شکل ۲. موقعیت جغرافیایی روستاهای پیراشهری در دو بخش سنگر و مرکزی منبع: ترسیم نگارندگان

یافته‌های پژوهش

در این قسمت از پژوهش با استفاده از تصاویر سری زمانی ماهواره‌های لندست ۷ و ۸ در دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ تغییرات کاربری اراضی بخصوص کاربری اراضی کشاورزی به تفریحی و گردشگری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. همانطور که در قسمت روش تحقیق مطرح شد، از تصاویر لندست ۷ و ۸ دو بخش مرکزی و سنگر شهرستان رشت در سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ استفاده شد. جدول (۲).

جدول ۲. تصاویر ماهواره‌ای مورد استفاده

سال	نام ماهواره	نام سنجنده	ساعت تصویر برداری
۲۰۰۰	لندست ۷	ETM+	۹/۵۰
۲۰۰۵	لندست ۷	ETM+	۹/۵۰
۲۰۱۰	لندست ۷	ETM+	۹/۵۰
۲۰۱۵	لندست ۸	OLI-TIRS	۹/۴۵
۲۰۲۲	لندست ۸	OLI-TIRS	۹/۴۵

منبع: سازمان نقشه‌برداری کشور

بررسی تغییرات کاربری اراضی در سال ۲۰۰۰

مطابق شکل (۳)، بخش مرکزی در غرب و بخش سنگر در غرب و متمایل به جنوب قرار دارد. در بخش مرکزی در سال (۲۰۰۰)، کاربری مسکونی (۷/۲۶) درصد به عبارتی معادل ۳۴۳۸ هکتار شامل شده است، همچنین مساحت کاربری جنگل در جنوب بخش مرکزی رشت برابر با ۵۳۹ هکتار و اراضی باغات با مقدار ۱۱/۳۹ هکتار در بخش سنگر به خود اختصاص داده است. قابل ذکر است در این سال، بخش زیاد اراضی در بخش مرکزی مربوط به اراضی کشاورزی با مقدار (۸۱/۳۵) بوده است.

بخش سنگر نیز که دارای دو دهستان اسلام آباد و سنگر می باشد، از ۲۱۸۳۰ هکتار مساحت برخوردار بوده، که در سال ۲۰۰۰، مقدار مساحت آب و اراضی ساخته شده به ترتیب برابر است با: ۵۶۵ هکتار و ۳۳۴ هکتار است. کاربری اراضی کشاورزی در این بخش دارای مساحت ۱۸۱۳۵ هکتار و (۸۳/۰۹)، درصد از سطح محدوده را شامل شده است. همچنین قابل ذکر است کاربری مسکونی در بخش مرکزی از تراکم زیادی برخوردار است.

جدول ۳. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش مرکزی رشت سال ۲۰۰۰

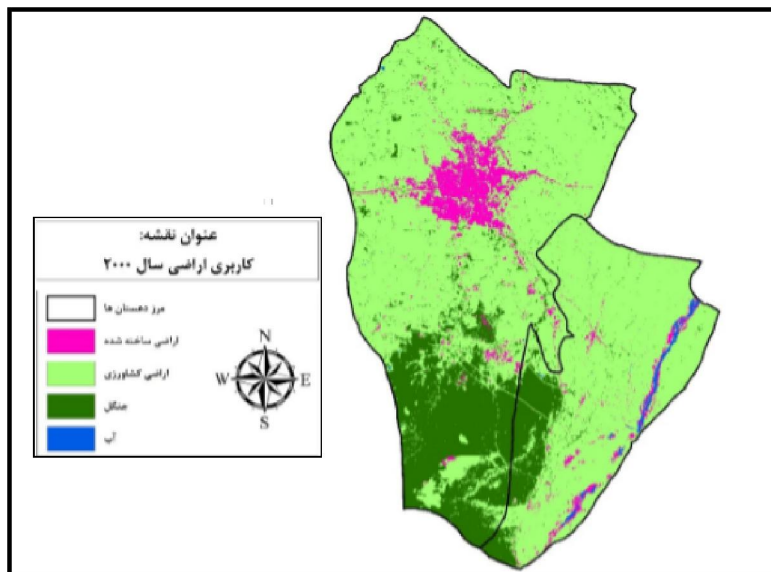
سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	جنگل (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۳۴۳۸	۵۳۹۵	۳۸۴۹۹	۰	۰/۸۴
درصد کاربری	۷/۲۶	۱۱/۳۹	۸۱/۳۵	۰	۰/۸۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

جدول ۴. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش سنگر رشت سال ۲۰۰۰

سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	باغات (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۳۳۴	۲۷۹۶	۱۸۱۳۵	۵۶۵	۰/۸۳
درصد کاربری	۱/۵۳	۱۲/۸۰	۸۳/۰۹	۲/۵۸	۰/۸۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۳. تغییرات کاربری اراضی سال ۲۰۰۰، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

بررسی تغییرات کاربری اراضی در سال ۲۰۰۵

کاربری اراضی در سال ۲۰۰۵ دارای تغییرات زیادی بوده، به طوری که مقدار کاربری اراضی ساخته شده افزایش و از مقدار کاربری اراضی کشاورزی و جنگل کاسته شده است. به عبارتی کاربری مسکونی نسبت به سال ۲۰۰۰ با افزایش ۱۳۰۰ هکتاری به ۴۷۳۸ هکتار افزایش یافته است، و مقدار کاربری اراضی ساخته شده نیز در این بخش ۱۰/۱ درصد از مساحت محدوده را به خود اختصاص داده است. همچنین قابل ذکر است، کاربری جنگل با کاهش ۱/۶۲ درصدی به مساحت ۵۲۹۵ هکتار رسید، و کاربری کشاورزی نیز از ۸۱/۳۵ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۷۸/۸۰ درصد در سال ۲۰۰۵ رسید که تقریباً ۳ درصد روند کاهشی را نشان می‌دهد.

در بخش سنگر نیز، کاربری مسکونی با افزایش ۲/۱ درصدی به مساحت ۷۳۴ هکتار رسید. کاربری اراضی کشاورزی نیز در این بخش با کاهش ۶۱۰ هکتاری نسبت به سال ۲۰۰۰ به ۱۷۵۲۵ هکتار رسید. همچنین قابل ذکر است دقت در بررسی کاربری اراضی در بخش مرکزی ۰/۸۰ و در بخش سنگر نیز ۰/۸۱ بوده است. این نکته حائز اهمیت است که کاهش دقت بررسی کاربری اراضی در این سال نسبت به دوره قبل، وجود ابر در سطح منطقه می‌باشد، و همچنین در این دوره رودخانه نسبت به سال ۲۰۰۰، تا حدی آب بیشتری داشته است.

جدول ۵. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش مرکزی رشت سال ۲۰۰۵

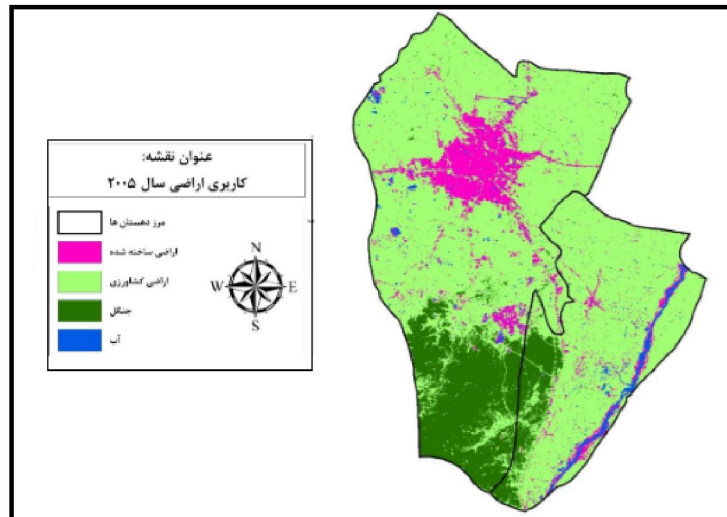
سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	جنگل (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۴۷۳۸	۵۲۹۵	۳۷۲۹۹	۰	۰/۸۰
درصد کاربری	۱۰/۰۱	۱۱/۱۸	۷۸/۸۰	۰	۰/۸۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

جدول ۶. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش سنگر رشت سال ۲۰۰۵

سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	باغات (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۷۳۴	۲۷۰۶	۱۷۵۲۵	۸۶۵	۰/۸۱
درصد کاربری	۳/۳۶	۱۲/۳۹	۸۰/۲۷	۳/۹۶	۰/۸۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۴. تغییرات کاربری اراضی سال ۲۰۰۵، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

بررسی تغییرات کاربری اراضی در سال ۲۰۱۰

در این دوره کاربری کشاورزی در بخش مرکزی نسبت به سال (۲۰۰۰) تقریباً ۴۰۱۱ هکتار و نسبت به سال (۲۰۰۵) تقریباً ۲۸۱۱ هکتار کاهش داشته و به ۳۴۴۸۸ هکتار رسیده است. همچنین کاربری اراضی ساخته شده در این سال به ۷۷۹۹ هکتار رسیده که نسبت به سال ۲۰۰۵ تقریباً ۳۰۶۱ هکتار افزایش داشته است. در این سال کاربری اراضی ساخته شده از کاربری جنگل بیشتر شده است. کاربری جنگل نیز در این سال به ۱۰/۶۵ درصد از مساحت منطقه رسیده است، که نسبت به سال ۲۰۰۵ کاهش داشته است.

در بخش سنگر کاربری اراضی ساخته شده ۸۵۵ هکتار رسیده و کاربری جنگل نیز دارای مساحت ۲۶۹۵ هکتار می باشد. کاربری جنگل و اراضی ساخته شده به ترتیب دارای ۱۲/۳۴ درصد و ۳/۹۱ درصد از مساحت سطح منطقه را شامل شده است. در این سال کاربری اراضی ساخته شده، مساحت زیادی از کاربری اراضی کشاورزی را دچار تحول کرده است. همچنین قابل ذکر است، میزان دقت ارزیابی کاربری در بخش سنگر ۰/۸۵ و در بخش مرکز شهرستان رشت ۰/۸۷ بوده است.

جدول ۷. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش مرکزی رشت سال ۲۰۱۰

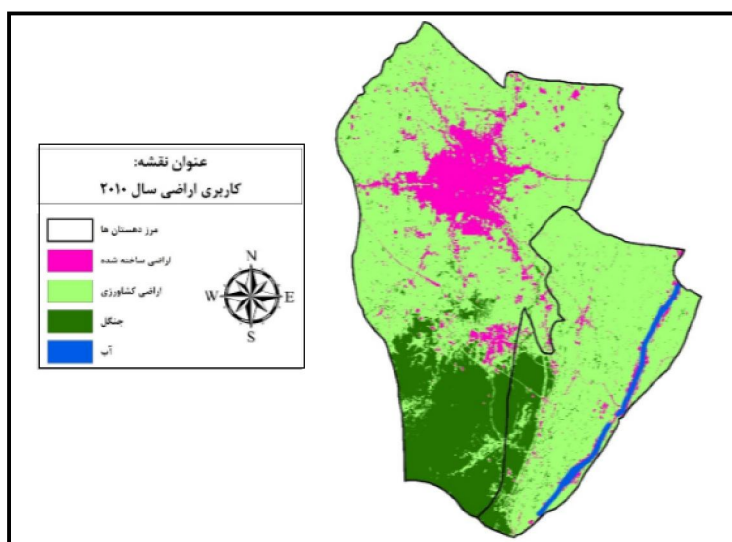
سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	جنگل (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۷۷۹۹	۵۰۴۵	۳۴۴۸۸	۰	۰/۸۷
درصد کاربری	۱۶/۴۷	۱۰/۶۵	۷۲/۸۶	۰	۰/۸۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

جدول ۸. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش سنگر رشت سال ۲۰۱۰

سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	باغات (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۸۵۵	۲۶۹۵	۱۷۵۰۰	۷۸۰	۰/۸۵
درصد کاربری	۳/۹۱	۱۲/۳۴	۸۰/۱۶	۳/۵۷	۰/۸۵

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۵. تغییرات کاربری اراضی سال ۲۰۱۰، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

بررسی تغییرات کاربری اراضی در سال ۲۰۱۵

در این دوره نیز کاربری اراضی ساخته شده دارای روند افزایشی بوده است. در این دوره کاربری اراضی ساخته شده با افزایش ۱۰۳۵۷ هکتاری نسبت به سال ۲۰۰۰ به ۱۳۷۹۵ هکتار

رسیده است. کاربری اراضی ساخته شده در این دوره در بخش مرکزی رشت (۲۹/۱۴) درصد از مساحت منطقه را در بر گرفته است. کاربری جنگل نیز با کاهش ۱/۰۵ درصدی نسبت به سال ۲۰۱۰ به مساحت ۴۲۸۸ هکتار رسیده است. در سال ۲۰۰۰ کاربری جنگل در این بخش ۵۳۹۵ هکتار بوده که دارای روند کاهشی می‌باشد. کاربری اراضی کشاورزی نیز از ۸۱/۳۵ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۷۸/۸۰ درصد در سال ۲۰۰۵ و سرانجام در سال ۲۰۱۵ به ۶۱/۷۹ درصد رسیده که تقریباً نسبت به سال ۲۰۰۰ تقریباً ۲۰ درصد کاهش را به خود اختصاص داده است.

در بخش سنگر نیز کاربری مسکونی با افزایش ۱۰/۹۸ درصدی نسبت به سال ۲۰۰۰ به مساحت ۲۷۳۲ هکتار رسیده است. کاربری اراضی کشاورزی نیز در این بخش با کاهش ۱۲۹۸ هکتاری نسبت به سال ۲۰۱۰ به ۱۶۲۰۲ هکتار رسیده است. همچنین قابل ذکر است، در این دوره دقت بررسی کاربری اراضی در بخش مرکزی ۰/۹۱ و بخش سنگ ۰/۸۸ بوده است.

جدول ۹. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش مرکزی رشت دوره ۲۰۱۵

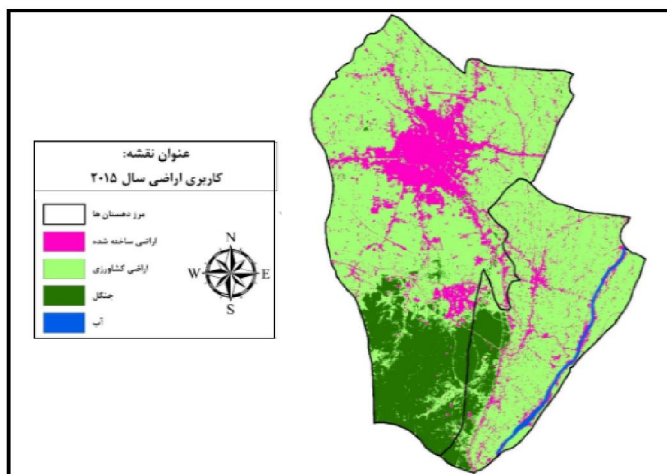
سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	جنگل (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۱۳۷۹۵	۴۲۸۸	۲۹۲۴۹	۰	۰,۹۱
درصد کاربری	۲۹,۱۴	۹,۰۵	۶۱,۷۹	۰	۰,۹۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

جدول ۱۰. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش سنگر رشت دوره ۲۰۱۵

سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	باغات (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۲۷۳۳	۲۰۰۶	۱۶۲۰۲	۸۸۹	۰,۸۸
درصد کاربری	۱۲,۵۱	۹,۱۸	۷۴,۲۱	۴,۰۷	۰,۸۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۶. تغییرات کاربری اراضی دوره ۲۰۱۵، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

بررسی تغییرات کاربری اراضی در سال ۲۰۲۲

در دوره ۲۰۲۲، کاربری اراضی ساخته شده در بخش مرکزی شهرستان رشت نسبت به سال ۲۰۰۰ تقریباً ۱۴۰۹۲ هکتار افزایش و نسبت به سال ۲۰۰۵ تقریباً ۱۲۷۹۲ هکتار افزایش و نسبت به سال ۲۰۱۵ تقریباً ۳۷۳۵ هکتار افزایش را نشان می‌دهد. در این دوره کاربری اراضی ساخته شده با ۳۷/۰۳ درصد به مساحت ۱۷۵۳۰ هکتار رسیده است. کاربری اراضی کشاورزی در سال ۲۰۲۲، در بخش مرکزی ۳۴/۶۶ درصد از مساحت بخش مرکزی را شامل می‌گردد. کاربری جنگل نیز در این سال به ۴۰۳۲ هکتار رسیده است. در بخش سنگر نیز، کاربری اراضی کشاورزی به مساحت ۱۵۶۶۶ هکتار و اراضی ساخته شده به ۳۴۵۶ هکتار رسیده است. در این دوره دقت ارزیابی کاربری در بخش مرکزی ۰/۹۰ و در بخش سنگر نیز ۰/۸۹ می‌باشد.

جدول ۱۱. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش مرکزی رشت سال ۲۰۲۲

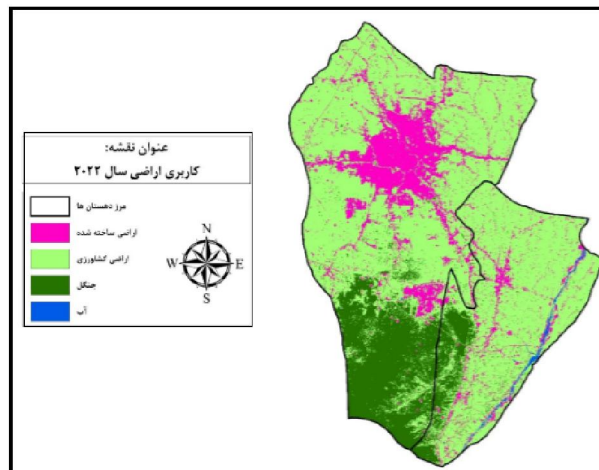
سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	جنگل (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۱۷۵۳۰	۴۰۳۲	۲۵۷۷۰	۰	۰/۹۰
درصد کاربری	۳۷/۰۳	۸/۵۱	۳۴/۶۶	۰	۰/۹۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

جدول ۱۲. میزان مساحت کاربری‌ها و ضریب کاپا بخش سنگر رشت سال ۲۰۲۲

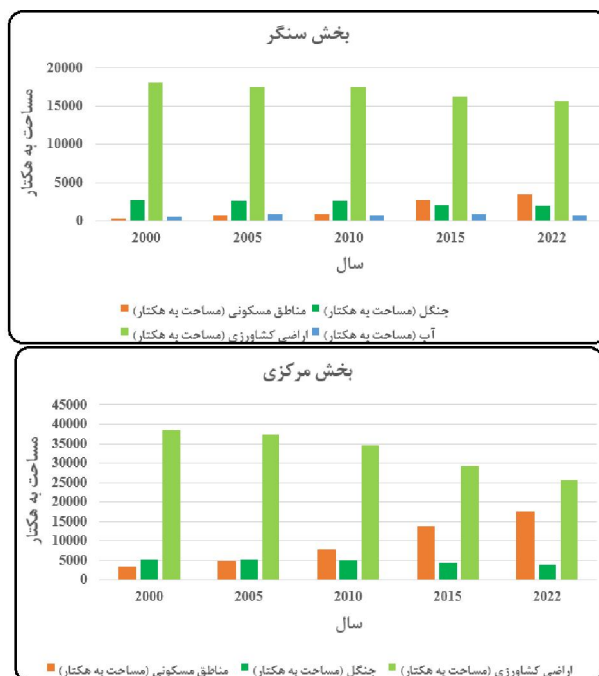
سال	مناطق مسکونی (مساحت به هکتار)	باغات (مساحت به هکتار)	اراضی کشاورزی (مساحت به هکتار)	آب (مساحت به هکتار)	ضریب کاپا
حداکثر احتمال	۳۴۵۶	۱۹۸۸	۱۵۶۶۶	۷۳۰	۰/۸۹
درصد کاربری	۱۵/۸۷	۹/۱۰	۷۱/۷۶	۳/۳۴	۰/۸۹

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

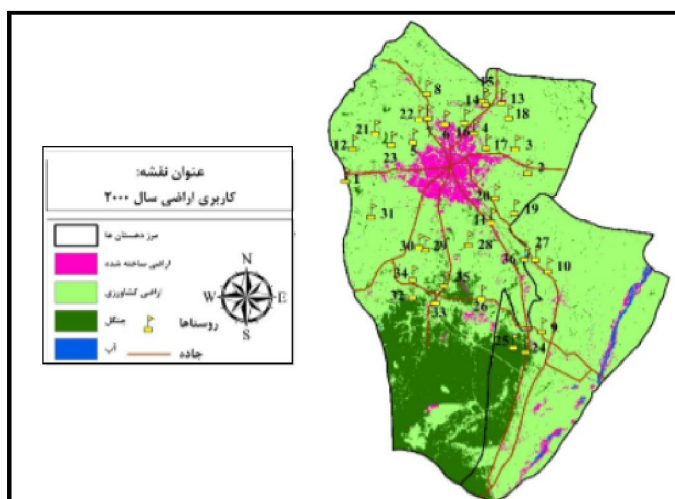

شکل ۷. تغییرات کاربری اراضی سال ۲۰۲۲، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

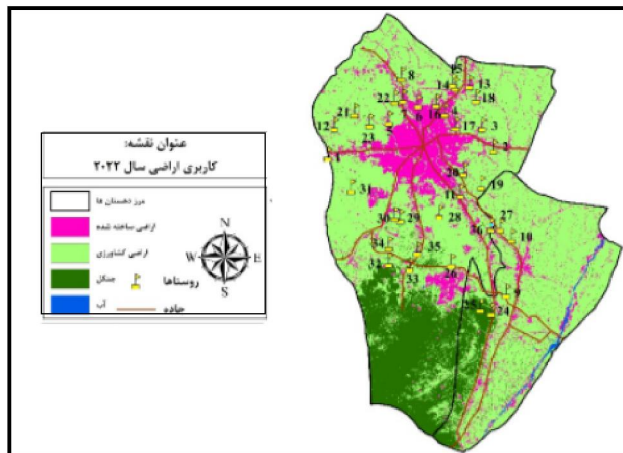
در ادامه نیز در دو شکل (۸ و ۹)، تغییرات کاربری در دو بخش شهرستان رشت به خوبی نمایان شده است. اراضی کشاورزی و باغات دارای روند کاهشی و اراضی ساخته شده دارای روند افزایشی است. بیشترین تغییرات در بخش مرکزی دیده می‌شود.

شکل (۸ و ۹). نمودار تغییرات کاربری اراضی از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ بخش مرکزی و سنگر، منبع: یافته-های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۱۰. بررسی تغییرات روستاهای پیراشهر دو بخش مرکزی و سنگر سال ۲۰۰۰

شکل ۱۱. بررسی تغییرات روستاهای پیراشهر دو بخش مرکزی و سنگر سال ۲۰۲۲

جدول ۱۳. اسامی روستاهای پیراشهری دو بخش سنگر و مرکزی

ردیف	اسامی روستاها	بخش	عرض جغرافیایی	طول جغرافیایی
۱	خشت مسجد	مرکزی	37.27044	49.4917
۲	لچه گوراب	مرکزی	37.27855	49.6633
۳	بیجاربنه	مرکزی	37.29669	49.65145
۴	شالکو	مرکزی	37.3081	49.61248
۵	سیاه اسطلخ	مرکزی	37.30064	49.55472
۶	پستک	مرکزی	37.31472	49.5847
۷	پيله داربن	مرکزی	37.31898	49.56894
۸	منگوده	مرکزی	37.33734	49.56705
۹	طالم سه شنبه	سنگر	37.15929	49.67894
۱۰	رودبرده	سنگر	37.20493	49.68374
۱۱	بیجارپس	مرکزی	37.24128	49.62974
۱۲	پسویشه	مرکزی	37.29496	49.49819
۱۳	گرفم	مرکزی	37.33148	49.6379
۱۴	توچی پایه بست	مرکزی	37.33264	49.62077
۱۵	رکن سرا	مرکزی	37.32981	49.62296
۱۶	بالاکوئخ	مرکزی	37.31575	49.60351
۱۷	کژده	مرکزی	37.29716	49.62393
۱۸	شکار اسطلخ	مرکزی	37.32002	49.64451
۱۹	کرچوندان	مرکزی	37.24837	49.65139
۲۰	پیرکلاچاه	مرکزی	37.25934	49.63297
۲۱	طراز کوه	مرکزی	37.3068	49.51896
۲۲	کمالک	مرکزی	37.31807	49.56012

۴۹.۵۳۴۸	۳۷.۲۹۸۲۱	مرکزی	تازه آباد	۲۳
۴۹.۶۶۳۶۷	۳۷.۱۴۳۸	سنگر	دره پشت	۲۴
۴۹.۶۵۲۴۳	۳۷.۱۴۶۹۸	سنگر	فشتام	۲۵
۴۹.۶۲۱۴۵	۳۷.۱۸۳۴۹	سنگر	کشل ورزل	۲۶
۴۹.۶۷۱۹۳	۳۷.۲۱۳۴۶	سنگر	ورازگاه	۲۷
۴۹.۶۰۸۵۳	۳۷.۲۲۳۸۹	مرکزی	کسار	۲۸
۴۹.۵۶۸۰۶	۳۷.۲۱۹۸۶	مرکزی	ویشکاورزل	۲۹
۴۹.۵۶۱۹۳	۳۷.۲۲۱۵۶	مرکزی	ویشکاماتیر	۳۰
۴۹.۵۱۶۴۷	۳۷.۲۴۳۷۹	مرکزی	کلش طالشان	۳۱
۴۹.۵۵۶۹۲	۳۷.۱۸۳۵۳	مرکزی	گوراب ورزل	۳۲
۴۹.۵۷۸۵۷	۳۷.۱۷۹۸۱	مرکزی	رواجیر	۳۳
۴۹.۵۵۶۶۵	۳۷.۱۹۷۳۱	مرکزی	کیسارورزل	۳۴
۴۹.۵۸۶۲۷	۳۷.۱۹۳۰۲	مرکزی	لاکان	۳۵
۴۹.۶۶۱۹	۳۷.۲۱۳۸۲	سنگر	گیل پرده سر	۳۶

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

همانطور که در دو نقشه (۱۰ و ۱۱)، به فاصله ۲۲ سال نشان داده شد، تغییرات کاربری اراضی از کشاورزی به گردشگری در روستاهای اطراف جاده‌های اصلی شهر محسوس می‌باشد، و بیشترین تغییرات در روستاهای پیراشهری اطراف شهر رشت و بخش مرکزی اتفاق افتاده است. بنابراین فرضیه تحقیق مبنی بر اینکه؛ روستاهای پیراشهری واقع در مسیرهای ارتباطی خروجی شهر رشت در مقایسه با سایر روستاهای مورد مطالعه، بیشتر از تغییر کاربری برخوردار بوده‌اند، تایید و قابل پذیرش است.

نتیجه‌گیری

بر اساس نتایج به دست آمده تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به گردشگری در طی سال‌های متفاوت بسیار محسوس بوده، به طوری که از اراضی کشاورزی، جنگل و اراضی باغات کاسته شده و به ساخت و سازهای گردشگری و تفریحی نیز افزوده شده است، که با مطالعه: توکلی و نعیم‌آبادی (۱۳۹۸)، مولایی هاشجین و علینقی‌پور (۱۳۹۹)، تهمتن و همکاران (۱۴۰۱)، همخوانی و مطابقت دارد. تغییر گسترده کاربری اراضی کشاورزی به گردشگری، تغییرات و دگرگونی‌های بنیادینی را در فضاهای مختلف روستایی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی موجب گردیده است. همواره بخشی از تغییرات کاربری اراضی کشاورزی در چارچوب قوانین و مصوبه‌های اراضی دولتی و ملی صورت می‌گیرد که با صدور

مجوز از صدور دولت و تحت نظر انجام می‌شود. اما آنچه مهم است، تغییرات اراضی کشاورزی و باغات است که به صورت غیرمجاز انجام می‌گیرد. بر اساس آمارهای رسمی و غیررسمی و همچنین مشاهدات صورت گرفته، درصد بالایی را به خود اختصاص می‌دهند و در حال حاضر به مهمترین نگرانی در نواحی روستایی پیراشهری به خصوص روستاهای دو بخش سنگر و مرکزی در مجاورت شهر رشت تبدیل شده است. بر اساس نتایج و مشاهدات صورت گرفته مناطق روستایی پیراشهری دو بخش مطرح شده به خصوص مرکزی از تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به گردشگری در امان نبوده و روند آن در طی دهه‌های اخیر به سرعت رو به افزایش بوده است. همانطور که بیان شد، مشخص شد که تغییرات کاربری‌های اراضی روستاهای پیراشهری این دو بخش در سال‌های اخیر از جمله ۲۰۱۵-۲۰۲۲ بیش از سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ بوده است. اما آنچه سبب تشدید مشکلات به وجود آمده می‌شود، تغییر کاربری-هایی است که به صورت غیرمجاز و خارج از چارچوب قانون در اراضی کشاورزی و باغات روستاهای پیراشهری این شهرستان صورت گرفته است.

در روستاهای پیراشهری دو بخش مرکزی و سنگر تغییرات کاربری اراضی به موضوعی رو به رشد و جدی تبدیل شده است. ماهیت اراضی این روستاها از جمله بخش مرکزی رو مورد تحول و دگرگونی قرار داده است، به طوری که از فعالیت بخش اول اقتصادی یعنی کشاورزی که ماهیتی تولیدی دارد فاصله گرفته و بخش سوم اقتصاد یعنی خدماتی (گردشگری-تفریحی) نزدیک شده است. خارج شدن از فعالیت اصلی کشاورزی، سرعت زیاد تغییر کاربری در داخل روستاهای پیراشهری با ماهیت گردشگری که از سویی با رویکرد تنوع بخشی اقتصادی حمایت می‌شود، ولی نیاز است نسبت به مدیریت پایدار و تهیه برنامه اصولی و کنترل زمین این روستاها اقدام کرد. نتایج تحقیق با مطالعه مولایی هاشجین و علینقی پور (۱۳۹۹)، رضایی و همکاران (۱۴۰۱)، تهمتن و همکاران (۱۴۰۱)، همخوانی و مطابقت دارد.

✓ توجه به توریستی بودن روستاهای منطقه لازم است توسعه گردشگری به عنوان اصلی-

ترین فعالیت اقتصادی در منطقه در پیوند با کشاورزی صورت گیرد، نه در تقابل با کشاورزی مورد توجه قرار گیرد. به عبارت دیگر می‌توان با گسترش اگروتوریسم با حفظ اراضی کشاورزی، اشتغال و فرصت‌های شغلی متعددی را در روستاهای پیراشهری مخصوصا بخش مرکزی ایجاد کرد.

✓ همچنین لازم است برنامه‌ریزان و متخصصان در حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی به بررسی ظرفیت‌های نواحی روستایی پرداخته شود، و با شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات از تخریب اراضی کشاورزی به گردشگری جلوگیری نمود.

- ✓ لازم است کنترل کارآمدتری بر کاربری اراضی کشاورزی از سوی بخشدار و دهیاری در روستاهای پیراشهری بخش مرکزی و سنگر صورت گیرد.
- ✓ همچنین لازم است صدور مجوز تغییرات کاربری اراضی کشاورزی در تمام روستاهای پیراشهری تحت نظارت سازمان‌های دولتی و کارشناسان صاحب‌نظر انجام گیرد تا از نفوذ رانت خواری زمین و اثرات مخربی همچون بیکاری جوانان که دلیل مهاجرت آنها به شهر است جلوگیری گردد.

منابع و مأخذ:

۱. اسماعیلی، ف؛ ایلاتلو، م. (۱۴۰۰). مدل‌سازی تغییرات کاربری اراضی بر پایه زنجیره مارکوف در روش LCM (نمونه موردی: شهر رامهرمز). فصلنامه آمایش محیط، ۱۴(۵۴)، ۱۴۷-۱۶۶.
۲. آمار، ت. (۱۳۸۵)، بررسی و تحلیل گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی مطالعه موردی بخش خورگام شهرستان رودبار. فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، ۱(۱)، ۶۵-۷۸.
۳. پوررمضان، ع؛ قاسمی وسمه جانی، ا. (۱۳۸۸)، گونه‌شناسی گردشگری روستایی. فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، ۴(۸)، ۲۵-۴۷.
۴. تهمتن، ا؛ قریشی، م؛ آمار، ت؛ مولایی هشجین، ن. (۱۴۰۱)، تبیین تحولات کاربری اراضی روستاهای بخش مرکزی شهرستان رشت در دو دهه اخیر (۱۳۷۵-۱۳۹۵). جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۲(۳)، ۱۲-۲۶.
۵. رضایی، ف؛ خواجه شاهکوهی، ع؛ صحنه، ب. (۱۴۰۱)، نقش توسعه گردشگری در تحولات کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: روستای زیارت، شهرستان گرگان). مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۲۰(۴۰)، ۲۲۷-۲۵۶.
۶. رضوانی، م. (۱۳۸۴)، گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر نواحی روستایی: فرصت یا تهدید (مورد: نواحی روستایی شمال تهران). پژوهش‌های جغرافیایی، ۳۷(۵۴)، ۱۰۹-۱۲۱.
۷. سجاسی قیداری، ح؛ صدرالسادات، ا. (۱۳۹۸)، تحلیل اثرات توسعه گردشگری بر تغییرات کاربری اراضی روستاهای بیلاقی شهرستان بینالود. نشریه علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۴(۱۵)، ۱۱-۳۰.
۸. قدمی، م؛ علیقلی‌زاده فیروزجانی، ن؛ بردی‌آنا مراد نژاد، ر. (۱۳۸۸). بررسی نقش گردشگری در تغییرات کاربری اراضی مقصد (نمونه مورد مطالعه: بخش مرکزی شهرستان نوشهر). مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۱(۳)، ۲۱-۴۲.
۹. قنبری، ا؛ واعظی، م؛ رستمی، ر؛ باکویی، م. (۱۴۰۱)، بررسی تطبیقی تغییرات کاربری اراضی با استفاده از روش شی‌گرا (مطالعه موردی: تبریز و کرج)، فصلنامه آمایش محیط، ۱۵(۵۹)، ۱-۲۲.
۱۰. مولایی هشجین، ن؛ علینقی‌پور، م. (۱۳۹۹)، بررسی روند تغییرات کاربری اراضی با تاکید بر افزایش جمعیت طی سال‌های ۱۳۸۰-۹۵ ه. ش. مهندسی جغرافیایی سرزمین، ۴(۸)، ۲۲۵-۲۴۱.

۱۱. نورش، ح؛ حسین زاده دلیر، ک؛ آذر، ع. (۱۴۰۲)، تحلیل آینده‌نگری تغییرات کاربری اراضی شهری با استفاده از آنالیز تصاویر ماهواره‌ای (نمونه موردی: شهر تبریز). فصلنامه آمایش محیط، ۱۶(۶۲)، ۱۵۹-۱۸۲.
۱۲. هاشمپور، ف؛ مولائی هاشجین، ن؛ قریشی، م؛ رضانی، ب. (۱۴۰۲)، تبیین پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر تحولات جمعیتی نواحی روستایی (مورد مطالعه: شهرستان ساری، استان مازندران). فصلنامه علمی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۸(۱)، ۱-۱۶.
13. Briassoulis, Helen. 2000, Factors Influencing Land-use and Land-cover change, Land use, Land cover and soil sciences-Voll,
14. Aghmashhadi, Amir H., Samaneh Zahedi, Azadeh Kazemi, Christine Fürst, and Giuseppe T. Cirella. (2022). Conflict Analysis of Physical Industrial Land Development Policy Using Game Theory and Graph Model for Conflict Resolution in Markazi Province. Land 11, no. 4: 501. <https://doi.org/10.3390/land11040501>
15. Chai, Y.; Qiao, W.; Hu, Y.; He, T.; Jia, K.; Feng, T.; Wang, Y. Land-Use Transition of Tourist Villages in the Metropolitan Suburbs and Its Driving Forces: A Case Study of She Village in Nanjing City, China. Land 2021, 10, 168. <https://doi.org/10.3390/land10020168>.
16. Deng, H., Zheng, P., Liu, T., & Liu, X. (2011). Forest ecosystem services and eco-compensation mechanism in China. Journal of Environmental Management, Vol,48, United States, Pp.1079- 1085
17. Eppler, Ulrike, Fritsche, Uwe R. & Laaks, Sabine. 2015, Urban-Rural Linkages and Global Sustainable Land Use, Berlin, Globalands, IINAS(international institute for sustainability analysis and strategy), Berlin, Darmstadt, May 2015, No:4-75
18. Ghadami, M., and Ali Gholizadeh Firoozjaei, N., and Bardi Anamradnejad, R. (2010). Investigating the role of tourism in land use change (study sample: central part of Nowshahr city). Regional Urban Studies and Research, 1 (3), 21-42. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=118373>
19. Hall, D. R., Kirkpatrick, I., Mitchell, M. (2005). Rural Tourism and Sustainable Business. Cromwell Press. Great Britain.
20. Hall, D. R., Kirkpatrick, I., Mitchell, M. (2005). Rural Tourism and Sustainable Business. Cromwell Press. Great Britain.

21. Hall, M. (2000). *Tourism planning; Policies, Processes and Relationships*. England: Pearson Education Limited.
22. Hall, M. and S. McArthur (1998). *Integrated Heritage Management*. Stationery Office. London.
23. Jujie, Wu. 2008, Land Use Changes: Economic, Social, and Environmental Impacts, The magazine of food, farm, and resource issues, Scientific Journal (JRNL), Choices. 23(4): 6-10
24. Koomen, E., Stillwell, J., Bakema, A., Scholten H. (2007). *Modelling Land-Use Change: Progress and Applications*. Springer Science & Business Media.
25. Lambin .E. F. & Geist .H. J. (2006). *Land-Use and Land-Cover Change: Local Processes and Global Impacts* .Springer Publication
26. Meyer, WB, Turner, BL & Eds, 1994, *Change in land use and land cover: A global perspective*, New York: Cambridge Univ. Press, 537 pp. Foundation (UN and the World Bank)
27. Olds, K. (1998). The housing impacts of mega-events. *Current Issues in Tourism*.
28. Solecki, D. (2001). The role of global-to-local linkages in land use/land cover changes in South Florida. *Ecological Economics*, Vol.37, Netherlands, Pp. 339–356
29. Srivastava, Prashant. K., Han, Dawei., Rico-Ramirez, Miguel. A., Bray, Michaela. & Islam, Tanvir .(2012). Selection of classification techniques for land use/cover change investigation. *Advances in Space Research*, 50, 1250-1265. <http://dx.doi.org/10.1016/j.asr.2012.06.032>.
30. Steiner, F., McSherry, L., & Kohen, J. (2000). Land suitability analysis for the upper Gila River watershed. *Landscape and Urban Planning*, Vol. 50, Netherlands, Pp. 199-214.
31. Sundarakumar, K., M. Harika, S.A. Begum, S. Yamini and K. Balakrishna. (2012), *Land Use and Land Cover Change Detection and Urban Sprawl Analysis of Vijayawada City Using a Landsat Data*, *International Journal of Engineering Science and Technology (IJEST)*, Vol. 4, No. 1, PP: 170-178.
32. Thuo, Aggrey & Daniel, Maina, (2010). *Community and Social Responses to Land use Transformations in the Nairobi Rural-urban*

- Fringe, Kenya, Field Actions Science Reports, Institut Veolia Environnement(Kenya), No: 1867- 8521.
33. Valbuena D., Verburg P. H., Bregt A. K., and Ligtenberg A. (2010). An agent-based approach to model land-use change at a regional scale. *Landscape Ecol*, 25 (2), 185-19
- Xi, J., Kong, Q., Wang, X. (2015). Spatial polarization of villages in tourist destinations: A case study from Yesanpo, China. *Journal of Mountain Science*, 12(4), 1038-1050

The Trend of Land-use Changes from Agriculture to Recreation-Tourism (2000-2022) in the Suburbs of Rasht

Sapeideh Noroozi¹ ; Nasrollah Molaei Hashjin^{2*} ; Mohammad Baset Ghoresht³

¹ Ph.D. Student, Geography and Rural Planning, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

² Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran (Corresponding author; nmolaeih@iaurasht.ac.ir).

³ Assistant Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Abstract

This study aims to analyze the shift in land use from agriculture to recreation-tourism in the peri-urban villages of Rasht over the past two decades. It is an applied research study with a descriptive-analytical approach. Remote sensing and Geographic Information System (GIS) techniques were employed for data analysis. The statistical population includes 37 inhabited villages in the immediate vicinity of Rasht, located in Islamabad and Sanger dehistsans (Sanger sector) and Pisikhan, Pirkazar, and Humeh Dehistans (in central part of Rasht). The findings reveal extensive land use changes between 2000 and 2022, with a significant decline in agricultural land and an increase in recreational, tourism-related, and construction activities. The most significant transformations occurred in peri-urban villages along major roads leading to Rasht. These trends highlight the ongoing shift from agriculture to tourism as a dominant economic activity in the region.

Keywords: land use changes, agriculture to recreation-tourism, suburban villages, Rasht

A Meta-Analysis Study on the Quality of Urban Life in Informal Settlements in Iran to Develop a Standardized Questionnaire

Ali Oskouee Aras^{1*}; Fereydoun Babaei Aghdam²; Iraj Teymuri³

¹ Ph.D. Candidate, Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran. (Corresponding author; ali.oskouee.aras@tabrizu.ac.ir)

² Associate Professor of Geography and Urban Planning, Tabriz University, Tabriz, Iran.

³ Associate Professor of Geography and Urban Planning, Tabriz University, Tabriz, Iran.

Abstract

Improving the quality of urban life in informal settlements is crucial for addressing the socio-economic and environmental challenges faced by their residents. This study conducts a meta-analysis of research on the quality of urban life in informal settlements in Iran, aiming to develop a standardized questionnaire for its assessment. Employing a mixed-methods approach (quantitative and qualitative), this research systematically reviews previous studies and researcher-designed questionnaires. Data analysis is performed using meta-analysis techniques and exploratory factor analysis. Surveys and structured interviews were the primary data collection methods in the reviewed studies. The findings identify four key dimensions essential for measuring urban quality of life in informal settlements: social (six factors, score = 74.983), physical (eight factors, score = 74.194), economic (four factors, score = 72.227), and health & environmental (two factors, score = 69.917). These results highlight the importance of a structured framework for assessing and improving urban life in these settlements. By utilizing standardized indicators, this study proposes a comprehensive tool to evaluate and enhance the quality of urban life in informal settlements in Iran.

Keywords: quality of urban life, informal settlements, meta-analysis, urban planning, factor analysis

Identifying the Functioning of Human Development Indicators in Alushtar for Sustainable Development

Mahab Saki¹ ; Bijzhan Rahmani^{2*}

¹ Ph.D. Student, Department of Geography & Urban Planning, Malayer Branch, Islamic Azad University, Malayer, Iran

² Associate Professor, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding author; bijan.rahmani11@gmail.com)

Abstract

Sustainable development seeks to establish a balance among various dimensions of development, ultimately enhancing the quality of human life. This study aims to evaluate the optimal urban functionality of Alushtar and its sustainable economic development, with a particular focus on improving human development indicators. This applied research adopts a mixed-method approach, utilizing survey-based data collection. The study identifies and weights key indicators, analyzing them through TOPSIS and AHP-FUZZY models. The results were further processed using GIS techniques and semivariogram analysis to assess spatial distribution patterns. Findings indicate that Alushtar, with its strong agricultural potential, can significantly contribute to regional development. Analyzing the accessibility of urban areas to sustainable development indicators, the study ranks the regions as follows: Region 3 (0.627) holds the highest rank, followed by Region 2 (0.602), Region 4 (0.578), and Region 1 (0.541). These results highlight the need for strategic planning to optimize urban functionality and human development.

Keywords: Alushtar, sustainable development, human development, urban function, regional planning

Evaluation of Effective Indicators in the Implementation of Good Urban Governance (Case Study: Ten Districts of Karaj)

Sakineh Ghorbanpour¹; Ameneh Haqhzad^{2*}; Leila Ebrahimi³; Mehrdad Ramezanipour⁴

¹Ph.D. Student, Department of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Chalus Branch, Chalus, Iran.

²Faculty Member, Department of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Chalus Branch, Chalus, Iran. (Corresponding author; ameneh_haghzad@yahoo.com)

³Faculty Member, Department of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Chalus Branch, Chalus, Iran.

⁴Faculty Member, Department of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Chalus Branch, Chalus, Iran.

Abstract

Good urban governance is crucial for the sustainable development of cities, ensuring efficient management and responsiveness to citizens' needs. This study evaluates key governance indicators, including participation, transparency, accountability, efficiency, equity, and responsibility, to assess their implementation in the ten districts of Karaj. Using a survey-based and library research approach, the data were collected through questionnaires distributed among citizens and experts. Statistical analysis via SPSS revealed that Karaj's urban districts exhibit significant weaknesses in governance performance, with disparities observed among different respondent groups. The findings indicate that the city's rapid growth necessitates improved management strategies and a more dynamic governance system to enhance urban sustainability.

Keywords: citizen satisfaction, urban management, sustainable urban development, social interaction, Karaj metropolis

Evaluation of the National Housing Movement Plan in Kermanshah and Proposing Suitable Strategies within the Framework of Neighborhood-based Planning (Case Study: Dowlatabad Site, Kermanshah)

Ali Mohammad Islampour¹ , Majid Shams^{2}*

¹ Ph.D. Student, Department of Geography and Urban Planning, Malayer Branch, Islamic Azad University, Malayer, Iran.

² Professor, Department of Geography and Urban Planning, Malayer Branch, Islamic Azad University, Malayer, Iran. (Corresponding author; fazelman362@yahoo.com)

Abstract

Rapid population growth, an imbalance between housing units and population density, housing shortages, and rising rental costs have led to significant demand for the National Housing Movement Plan. Although this plan aimed to provide affordable homeownership, its implementation in some provinces, including Kermanshah, faced delays. Despite ongoing housing construction reducing the number of renters over time, the project in Kermanshah suffers from major deficiencies in site selection and infrastructure services. This study evaluates the strengths and weaknesses of the National Housing Movement Plan in Kermanshah and proposes suitable strategies within the framework of neighborhood-based planning. Using SWOT analysis and expert interviews with 30 professionals from the construction and urban management sectors, the study identifies key strengths, weaknesses, opportunities, and threats. These factors were classified into social, economic, and environmental dimensions, leading to the development of an internal-external factor matrix. The analysis yielded total scores of 2.117 for strengths and 2.921 for weaknesses, indicating significant challenges. The findings suggest that the most suitable approach for the National Housing Movement in Kermanshah is a conservative strategy (WO), which focuses on mitigating weaknesses while leveraging available opportunities.

Keywords: National Housing Movement Plan, Kermanshah, SWOT Analysis, Strategic Planning, Conservative Strategy

Assessing the Feasibility of Strategic Plans in Iranian Cities with an Emphasis on the City of Shahrekord

Gashtasb Kiani¹; Kurosh Afzali^{2*}; Keramatollah Ziari³

¹Ph.D. Student of Urban Planning, Islamic Azad University, Kerman Branch, Iran.

²Faculty Member, Islamic Azad University, Kerman Branch, Iran— Professor of Geography and Urban Planning. (Corresponding author; Kkafzali@gmail.com)

³Faculty of Geography Dpt., University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract

This research follows an applied-developmental goal and employs a descriptive-analytical method, categorizing it as qualitative research. The study explores the feasibility of strategic urban planning within the Iranian urban planning framework by assessing success rates in evaluation systems, criteria, and goal achievement. The primary objective is to establish feasibility criteria and indicators for urban development plans at the global level and then apply them to Iran's urban development plans to evaluate their effectiveness. Using MAXQDA software for content analysis, the study extracted approximately 450 primary codes, which were refined into 110 core codes and further reduced to 79. Ultimately, seven key components—adaptability, coordination, communication and systematicity, flexibility, realism, decentralized and participatory planning, and transparency—were identified as essential for successful strategic urban planning. These components were then evaluated on a national scale, with a case study conducted in Shahrekord. The study developed a feasibility model based on grounded theory to assess the effectiveness of strategic planning in Shahrekord. The findings indicate that realism and decentralized/participatory planning are the most critical factors influencing strategic plan implementation at a global scale. However, in Iran, all key components of successful urban development planning are in an unfavorable state. In other words, strategic urban plans in Iran have not been fully realized due to a lack of attention to feasibility indicators.

Keywords: Urban development plans, strategic planning, urban culture, feasibility, Shahrekord

The Role of Free Zones in Rural Development: Challenges and Strategies with Emphasis on the Anzali Free Zone

Babak Alidoust Masouleh¹, Hossein Asghari^{2*}, Seyedeh Sedigheh Hassani Mehr³, Alireza Pourshikhian⁴

¹PhD candidate in Geography & Rural Planning, Islamic Azad University, Astara Branch, Iran.

²Assistant Professor of Geography, Islamic Azad University, Astara Branch, Iran. (Corresponding author; h.asghari@iau-astara.ac.ir)

³Assistant Professor, Department of Geography, Islamic Azad University, Astara Branch, Iran.

⁴Assistant Professor, Department of Geography, Islamic Azad University, Astara Branch, Iran.

Abstract

With the emergence of free zones in the country, national, regional, and local (rural) development has occurred, influencing both urban and rural settlements. The Anzali Free Zone, despite its favorable legal framework and investment security, has been a significant attraction for foreign and domestic investors in recent years. This has led to various socio-cultural and economic transformations in the rural settlements surrounding the area. The research employs a descriptive-analytical method, using a researcher-designed questionnaire distributed among villages surrounding the Anzali Free Zone, supplemented by field surveys. The analytical results show that the presence of free and special economic zones in Bandar Anzali has led to increased land prices and higher income levels, particularly in warehousing, unloading, and related sectors. Additionally, some degree of reverse migration has been observed, contributing to minor population stabilization. The study also examined the correlation between exports, investment in development activities (transportation, road infrastructure, etc.), and employment growth. Findings indicate a statistically significant relationship at the 95% confidence level between these factors. Furthermore, the correlation between improved service delivery and the presence of free and special economic zones in Bandar Anzali County was found to be significant at the 99% confidence level. Despite these positive outcomes, the overall effectiveness of free and special economic zones in driving regional development remains limited. Based on hypothesis testing and data analysis, 68.8% of rural residents and experts rated the impact of these zones as moderate to weak, highlighting the need for more effective policies to enhance their developmental role.

Keywords: Rural development, free zones, Bandar Anzali, challenges, opportunities.

Assessment of Pedestrian-Oriented Approaches in Sustainable Urban Regeneration: A Case Study of District One, Hamedan Municipality

Mahmoud Malekian¹, Bizhan Kalhornia^{2*}, Nowzar Ghanbari³, Soheil Sobhanardakani⁴

¹ Department of Urbanism, College of Arts and Architecture, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

² Department of Urbanism, College of Arts and Architecture, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran. (Corresponding author; bizhankalhornia@yahoo.com)

³ Department of Geography and Urban Planning, College of Humanities, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

⁴ Department of the Environment, College of Basic Sciences, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran.

Abstract

Urban regeneration is a comprehensive and integrated strategy aimed at addressing urban challenges by fostering sustainable improvements in the physical, economic, social, and environmental conditions of a city. This study examines the role of pedestrian-oriented planning in sustainable urban regeneration programs in Hamedan, with the goal of promoting sustainable development and enhancing pedestrian infrastructure in neighborhoods. To achieve this objective, the study evaluates the physical, economic, and social characteristics of the target area. Additionally, within the framework of urban design principles, the strategic significance of the area is assessed through three key components: functionality, aesthetics, and environmental impact. The findings highlight the crucial role of enhancing urban design quality, particularly the pedestrian experience, by leveraging social capital and engaging local residents in recreational and revitalization initiatives. The study concludes that harnessing the area's cultural heritage and historical assets presents an opportunity to strengthen pedestrian-friendly environments, revitalize deteriorated urban spaces, and restore the identity of pedestrian-oriented neighborhoods.

Keywords: Sustainable urban regeneration, Public participation, Pedestrian, Hamedan

Analysis and Evaluation of Resilience Indicators in Reducing Spatial Injustice: A Case Study of Urban Neighborhoods in Bandar-e-Imam Khomeini

Mehdi Ghanavati¹, Abbas Maroofnezhad^{2*}

¹ M.Sc., Department of Geography and Urban Planning, Mahshahr Branch, Islamic Azad University, Mahshahr, Iran.

² Associate Professor, Department of Geography and Urban Planning, Mahshahr Branch, Islamic Azad University, Mahshahr, Iran. (Corresponding Author, Abbas. Maroofnezhad@gmail.Com)

Abstract

Over the past several decades, rapid urbanization and the expansion of informal settlements particularly in developing countries—have increased vulnerability to both human-made and natural crises. Enhancing urban resilience and improving crisis management, especially in informal and disorganized neighborhoods, has thus become a critical priority. Given the importance of this issue, the present study examines and evaluates resilience indicators in relation to reducing spatial injustice, focusing on the neighborhoods of Bandar-e-Imam Khomeini. The study identifies and selects four key resilience dimensions—physical-infrastructure, economic, environmental, and institutional-social—along with 56 sub-indicators. This applied research employs a survey-based evaluation method using structured questionnaires. The statistical population consists of residents from 23 neighborhoods in Bandar-e-Imam Khomeini, with a determined sample size of 429 participants. The Kolmogorov-Smirnov test is used to assess the normality of data distribution, while the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test and Bartlett's test are applied to determine the adequacy of the sample size. The results, derived using the MARCOS technique, indicate that among the 23 neighborhoods, Phase One North Mofatteh ranks first with a resilience score of 0.979, followed by Phase Three (Railroad Houses) with 0.896, and Shahid Dastgheib neighborhood with 0.891. Conversely, Sabbaghan (Camp B) ranks lowest with a score of 0.591. These findings highlight disparities in resilience across neighborhoods and emphasize the need for targeted interventions to enhance resilience and reduce spatial injustice.

Keywords: Resilience, Spatial injustice, Urban neighborhoods, Bandar-e-Imam Khomeini

Evaluation of Factors and Indicators of Knowledge-Based Cities for Regional Development Using Shannon Entropy and TOPSIS Techniques: A Case Study of Pardis City

Ali Adib¹, Farah Habib², Zahra Sadat Saeideh Zarabadi^{3*}

¹ Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

² Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding Author, frh_habib@yahoo.com)

³ Associate Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract

Knowledge-based urban development (KBUD) has emerged as a significant approach in 21st-century urban planning, offering the potential for economic growth and innovation in modern cities. This study aims to develop a localized framework for KBUD by analyzing and evaluating the key components and indicators of a knowledge-based city, focusing on Pardis city. To achieve this, relevant components and indicators were identified through documentary research and theoretical and empirical foundations. A structured questionnaire comprising 65 items was distributed to a panel of 40 experts using the Delphi method. The Z-score method was applied to refine the indicators, while the Shannon entropy technique was used to determine the weight of each component. Subsequently, the TOPSIS technique was employed to prioritize these components and indicators. The study addresses two key research questions: (1) What are the essential criteria and indicators for transforming Pardis into a knowledge-based city? and (2) How should these indicators be prioritized for achieving a successful transition? Six primary components were identified as essential for KBUD: social, economic, managerial, perceptual, spatial organization, and urban infrastructure. The results indicate that the economic component holds the highest importance, with a coefficient of 0.7878, followed by urban infrastructure (0.5717) and management (0.4489). The study further prioritizes related indicators and offers recommendations for transitioning Pardis into a knowledge-based city with a focus on regional development.

Keywords: Knowledge-based city, Regional development, Knowledge-based urban development, Pardis city

Table of Contents

<i>Evaluation of Factors and Indicators of Knowledge-Based Cities for Regional Development.....1</i> <i>Using Shannon Entropy and TOPSIS Techniques: A Case Study of Pardis City</i> Ali Adib, Farah Habib, Zahra Sadat Saeideh Zarabadi	
<i>Analysis and Evaluation of Resilience Indicators in Reducing Spatial Injustice:.....2</i> <i>A Case Study of Urban Neighborhoods in Bandar-e-Imam Khomeini</i> Mehdi Ghanavati, Abbas Maroofnezhad	
<i>Assessment of Pedestrian-Oriented Approaches in Sustainable Urban Regeneration:.....3</i> <i>A Case Study of District One, Hamedan Municipality</i> Mahmoud Malekian, Bizhan Kalhornia, Nowzar Ghanbari, Soheil Sobhanardakani	
<i>The Role of Free Zones in Rural Development: Challenges and Strategies with4</i> <i>Emphasis on the Anzali Free Zone</i> Babak Alidoust Masouleh, Hossein Asghari, Seyedeh Sedigheh Hassani Mehr, Alireza Pourshikhian	
<i>Assessing the Feasibility of Strategic Plans in Iranian Cities with an Emphasis.....5</i> <i>on the City of Shahrekord</i> Gashtasb Kiani, Kurosh Afzali, Keramatollah Ziari	
<i>Evaluation of the National Housing Movement Plan in Kermanshah and Proposing Suitable.....6</i> <i>Strategies within the Framework of Neighborhood-based Planning (Case Study: Dowlatabad Site, Kermanshah)</i> Ali Mohammad Islampour, Majid Shams	
<i>Evaluation of Effective Indicators in the Implementation of Good Urban Governance.....7</i> <i>(Case Study: Ten Districts of Karaj)</i> Sakineh Ghorbanpour, Ameneh Haqhzad, Leila Ebrahimi, Mehrdad Ramezanipour	
<i>Identifying the Functioning of Human Development Indicators in Alushtar for.....8</i> <i>Sustainable Development</i> Mahab Saki, Bijzhan Rahmani	
<i>A Meta-Analysis Study on the Quality of Urban Life in Informal Settlements in Iran to.....9</i> <i>.Develop a Standardized Questionnaire</i> Ali Oskouee Aras, Fereydoun Babaei Aghdam, Iraj Teymuri	
<i>The Trend of Land-use Changes from Agriculture to Recreation-Tourism (2000-2022).....10</i> <i>in the Suburbs of Rasht</i> Sapeideh Noroozi, Nasrollah Molaei Hashjin, Mohammad Baset Ghoreishi	

Abstracts In English

IN THE NAME OF GOD

**Quarterly Journal of
Environmental Based Territorial
Planning**

Vol. 17; No. 67; Winter 2025
Islamic Azad University, Malayer Branch

- **Managing Editor:** Dr. Majid Shams
- **Editor- in- Chief:** Dr. Bizhan Rahmani
- **Executive Director:** Faezeh Khoramian
-
- **Editorial Panel:**
 1. Dr. Asqar Nazaryan ‘Full Professor of Geography Dpt. ‘Tarbyat Moallem University ‘Tehran
 2. Dr. Simin Tavallee ‘Full Professor of Geography Dpt. ‘Tarbyat Moallem University ‘Tehran
 3. Dr. Bizhan Rahmani ‘Associate Professor of Geography ‘Shahid Beheshty University
 4. Dr. Shahryar Khaledi ‘Full Professor of Geography ‘Shahid Beheshty University
 5. Dr. Majid Shams ‘Full Professor of Geography ‘Islamic Azad University of Malayer
 6. Dr. Masoud Mahdavy ‘Full of Geography ‘Tehran University
 7. Dr. Abbas Malekhoseyni ‘Associate Professor of Geography ‘Islamic Azad University of Malayer
 8. Dr. Kianoosh ZakerHaghighi ‘Associate Professor of urban planning ‘Islamic Azad University of Hamedan

Address: Amayesh Geography Quarterly Office ‘Islamic Azad University ‘
Malayer Branch ‘Seyfieh Park ‘Malayer Telefax: (081) 32227836

Homepage: Ebtp.malayeriau.ac.ir **E-mail:** amayesh_azad@yahoo.com